

Uniwersytet im. A. Mickiewicza

Wydział Historyczny

Instytut Historii

Marta Kalisz-Zielińska

**Edukacja i popularyzacja wiedzy o przeszłości
w wielkopolskich muzeach historycznych
w latach 1945-1989**

Praca doktorska napisana

w Zakładzie Dydaktyki Historii

pod kierunkiem naukowym prof. UAM dr hab. Danuty Konieczki-Śliwińskiej

Poznań 2019

Spis treści

Wstęp	s. 6
Rozdział 1. Dyskusja wokół pojęcia muzeum historycznego w latach 1945-1989	s. 20
Rozdział 2. Polityka kulturalna w Polsce w latach 1945-1989	s. 32
2.1. Podstawowe założenia i wybrane definicje	s. 32
2.2. Etapy rozwoju polityki kulturalnej	s. 35
2.2.1. Odbudowa – lata 1944-1948	s. 37
2.2.2. Centralizacja – lata 1949-1956	s. 43
2.2.3. Decentralizacja – lata 1956-1970	s. 45
2.2.4. Próba sił – lata 1971-1980	s. 48
2.2.5. Represje i liberalizacja – lata 1981 – 1989	s. 52
2.3. Polityka kulturalna wobec muzeów	s. 54
Rozdział 3. Polityka kulturalna w Wielkopolsce wobec muzeów w latach 1945-1989	s. 62
3.1. Podległość administracyjna wielkopolskich placówek muzealnych	s. 62
3.2. Rozwój sieci muzeów na terenie Wielkopolski	s. 65
3.2.1. Odbudowa – lata 1945-1949	s. 66
3.2.2. Centralizacja – lata 1950-1958	s. 70
3.2.3. Decentralizacja – lata 1959-1974	s. 72
3.2.4. Stabilizacja 1975-1989	s. 74
3.3. Dzieje muzeów historycznych w Wielkopolsce	
3.3.1. Uwagi ogólne	s. 78
3.3.2. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu	s. 79
3.3.3. Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej	s. 82
3.3.4. Muzeum Ziemi Kaliskiej	s. 84

3.3.5. Muzeum Historii Miasta Poznania	s. 86
3.3.6. Muzeum Ziemi Szamotulskiej	s. 87
3.3.7. Muzeum Regionalne w Krotoszynie	s. 90
3.3.8. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie	s. 91
3.3.9. Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej	s. 93
3.3.10. Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie	s. 95
3.3.11. Muzeum Wojska	s. 97
3.3.12. Muzeum Ziemi Leszczyńskiej.....	s. 100
3.3.13. Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu	s. 102
3.3.14. Muzeum Ziemi Wschowskiej.....	s. 104
3.3.15. Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli.....	s. 106
3.3.16. Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich	s. 107
3.3.17. Muzeum Zagłębia Konińskiego	s. 109
3.3.18. Pomnik Historii Narodu Polskiego – Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim	s. 111
3.3.19. Muzeum Regionalne w Jarocinie	s. 113
3.3.20. Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu	s. 114
3.3.21. Muzeum Okręgowe w Pile	s. 115
3.3.22. Muzeum Śremskie	s. 117
3.3.23. Muzeum Fortu VII	s. 119
3.3.24. Muzeum byłego obozu karno-śledczego 1943-1945 w Żabikowie	s. 120
3.3.25. Muzeum w Gostyniu	s. 122
3.3.26. Muzeum Wyzwolenia Piły	s. 123
3.3.27. Muzeum Armii Poznań	s. 125
3.3.28. Muzeum Regionalne w Kościanie	s. 126
3.3.29. Muzeum Regionalne w Rogoźnie	s. 128
3.3.30. Muzeum Ziemi Wałeckiej	s. 129
3.3.31. Muzeum Regionalne w Wągrowcu	s. 130
3.3.32. Wnioski	s. 132

Rozdział 4. Formy edukacji i popularyzacji wiedzy o przeszłości w muzeach historycznych Wielkopolski w latach 1945-1989	s. 134
---	--------

4.1. Wystawiennictwo historyczne	s. 134
4.1.1. Uwagi ogólne	s. 134
4.1.2. Wystawy stałe	s. 136
4.1.3. Wystawy czasowe	s. 145
4.1.4. Wystawy objazdowe i oświatowe	s. 153
4.1.5. Wnioski	s. 162
4.2. Wykłady, prelekcje, odczyty o tematyce historycznej	s. 178
4.2.1. Uwagi ogólne	s. 178
4.2.2. Wykłady, prelekcje, odczyty	s. 179
4.2.3. Wnioski	s. 189
4.3. Lekcje muzealne o tematyce historycznej	s. 194
4.3.1. Uwagi ogólne	s. 194
4.3.2. Lekcje muzealne	s. 195
4.3.3. Wnioski	s. 202
4.4. Inne formy edukacji i popularyzacji wiedzy o przeszłości	s. 208
4.4.1. Uwagi ogólne	s. 208
4.4.2. Konkursy	s. 209
4.4.3. Pogadanki	s. 214
4.4.4. Spotkania	s. 217
4.4.5. Wydawnictwa popularnonaukowe	s. 220
4.4.6. Kluby miłośników i kółka zainteresowań	s. 224
4.4.7. Filmy oświatowe	s. 226
4.4.8. Wnioski	s. 230
Podsumowanie	s. 241
Wykaz tabel	s. 248
Bibliografia	s. 252

Streszczenie.....	s. 268
Summary.....	s. 269

Wstęp

Jednym z kluczowych zadań, jakie postawiło sobie polskie muzealnictwo w połowie XX w. była edukacja i popularyzacja wiedzy. Problem ten jest niezwykle rozległy, ponieważ w trakcie kilku dekad funkcjonowania Polski Ludowej miał miejsce intensywny rozwój placówek muzealnych, a ich różnorodność była ogromna. Z perspektywy całego tego okresu, nie istnieje więc możliwość potraktowania ich jako jednolitej grupy, która niezależnie od profilu działalności funkcjonowała zawsze w ten sam sposób. Wśród poszczególnych rodzajów tych instytucji, odbudowywanych ze zgliszczy wojennych po 1945 r., jednymi z najszybciej reaktywowanych były muzea historyczne. Oficjalne wydzielenie ich spośród pozostałych rodzajów placówek muzealnych – określenie definicji oraz celów – nastąpiło już wstępnie w latach pięćdziesiątych XX w. podczas zorganizowanej w Warszawie przez Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków pierwszej konferencji poświęconej wyłącznie muzeom historycznym¹. Na terenie Wielkopolski, już w 1945 r., zaczęto powoływać pierwsze instytucje o tym charakterze. Do końca lat czterdziestych rozpoczęły tu działalność trzy z nich: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej oraz Muzeum Ziemi Kaliskiej. Dały tym samym podwaliny pod pierwsze w Wielkopolsce działania edukacyjne i popularyzatorskie w zakresie historii.

Lata 1945-1989 są etapem w historii Polski, któremu wielu historyków poświęca swoją uwagę, koncentrując się niejednokrotnie na problematyce szeroko rozumianej kultury. Z reguły jednak refleksja ta odnosi się do analizy sytuacji polskiej twórczości artystycznej, kondycji radia i telewizji, literatury, warunków twórczości artystów i literatów itp. Zdaniem Stanisława Jankowiaka, Doroty Skotarczak i Izabeli Skórzyńskiej studia nad Polską Ludową w chwili obecnej rozwijają się bardzo szybko², jednak w dotychczas prowadzonych badaniach dotyczących tej sfery życia brakuje rozważań nad tym, jak kształtowała się sytuacja tak dużych i znaczących placówek kulturalnych, jakimi były muzea, w latach 1945-1989.

¹ J. Durko, *Muzea historyczne w Polsce – typy, rejonizacja*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 36: *Muzealnictwo historyczne (Materiały z Konferencji w Oświęcimiu w dniach 27-29 listopada 1973)*, Warszawa 1974, s. 9-12.

² S. Jankowiak, D. Skotarczak, I. Skórzyńska, *Wstęp*, [w:] *Spółeczeństwo PRL*, red. S. Jankowiak, D. Skotarczak, I. Skórzyńska, Poznań 2011, t. 1, s. 7.

Ponieważ zainteresowanie dziejami polskich muzeów i ich rozwojem stanowi nieodzowną część badań muzeologii, zagadnienie to było w literaturze przedmiotu poruszane wielokrotnie, aczkolwiek zdawkowo. Najczęściej umieszczano je w szerszym kontekście rozwoju kultury w Polsce lub danym regionie. Nie doczekało się także znaczącej liczby kompleksowych opracowań. Wśród nielicznych badaczy ujmujących całościowo to zagadnienie można wymienić Stanisława Lorenza³ oraz Dorotę Folgę-Januszkowską⁴. Pierwsza z wymienionych osób omówiła problem w przedziale czasowym od XVI w. do połowy XX w. Druga z kolei zredagowała publikację traktującą o całokształcie dorobku polskiego muzealnictwa, jednak z racji obszerności zagadnienia, ze zrozumiałych względów dużo kwestii zostało potraktowanych dość pobieżnie. Zdecydowanie mniej rozpoznany zagadnieniem pozostaje funkcjonowanie tych instytucji w ludowej rzeczywistości, a więc w przyjętych w niniejszej pracy ramach czasowych 1945-1989. W tym obszarze tematycznym osobami starającymi się ująć je całościowo byli przede wszystkim Stanisław Brzostowski⁵ oraz Franciszek Midura⁶. Prace tych autorów miały jednak jedynie formę artykułu, stąd też pomimo kompleksowego ujęcia problemu, wiele kwestii nie zostało w nich w ogóle poruszonych.

Ostatecznie, prowadzone przeze mnie badania skoncentrowałam wyłącznie na wielkopolskich muzeach historycznych funkcjonujących w okresie Polski Ludowej oraz prowadzonej przez nie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej w zakresie wiedzy o przeszłości. W tym obszarze rozważań nie powstało dotąd żadne kompleksowe opracowanie. Jako punkt wyjścia do prowadzonych przeze mnie badań potraktowałam artykuł Kazimierza Malinowskiego „25 lat Muzeów Wielkopolskich” oraz Henryka Kondzieli „Rozwój muzeów w Wielkopolsce w 35-leciu Polski Ludowej”, w których autorzy starali się przybliżyć dzieje tych placówek po opuszczeniu Polski przez niemieckich okupantów w 1945 r., aż do lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.⁷.

³ S. Lorenz, *Muzea i zbiory w Polsce 1945-1955*, Warszawa 1956.

⁴ *Muzea Polskie*, red. D. Folga-Januszkowska, Olszanica 2012.

⁵ S. Brzostowski, *Wystawy muzealne w PRL*, [w:] *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, red. K. Malinowski, Poznań 1974, t. 11.

⁶ F. Midura, *Rozwój muzealnictwa w okresie czterdziestolecia PRL*, [w:] „Muzealnictwo”, Warszawa 1986, t. 30, s. 3-8.

⁷ K. Malinowski, *25 lat Muzeów Wielkopolskich*, [w:] „Studia Muzealne”, Poznań 1970, t. 8, s. 7-17; H. Kondziela, *Rozwój muzeów w Wielkopolsce w 35-leciu Polski Ludowej*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1981, t. 2.

Głównym celem niniejszej pracy jest dokonanie syntezy działań edukacyjnych i popularyzatorskich z zakresu wiedzy o przeszłości prowadzonych w latach 1945-1989 w wielkopolskich muzeach historycznych. Swoimi badaniami objęłam 30 placówek muzealnych (por. Tabela 1).

Doboru placówek dokonałam na podstawie kilku czynników. Wśród nich decydującym była data powstania lub reaktywowania danej placówki (w latach 1945-1989). Drugim, posiadanie przez nią archiwum działań muzealnych. Nie bez znaczenia pozostawała także objętość oraz merytoryczna jakość zachowanego materiału archiwalnego. Ponieważ w czasie funkcjonowania omawiane instytucje niejednokrotnie zmieniały nazwy, w swojej pracy posługuję się wyłącznie tymi, które omawiane placówki nosiły w chwili przyjęcia przez nie profilu historycznego – w rozumieniu przyjętej przeze mnie definicji muzeum historycznego.

Problem badawczy, który jako pierwszy wyłonił się w toku prowadzonych przeze mnie badań, dotyczył odpowiedzi na pytanie, czy w instytucjach, które określiłam jako muzea historyczne, przeważała faktycznie działalność o takim profilu tematycznym. Z racji tego, że w ramach badanych muzeów znalazły się także placówki regionalne (często wielodziałowe), kwestię tę uznałam za niezbędną do wyjaśnienia. Następnie, przeprowadzona przeze mnie analiza materiału źródłowego miała na celu udzielenie odpowiedzi na pytania o metody, które stanowiły najczęstszą formę edukacji stosowaną w badanych muzeach. To z kolei umożliwiło mi określenie dominującej grupy wśród odbiorców tych działań. Zwróciłam uwagę także na kwestię, czy w całości prowadzonych przedsięwzięć oświatowych i popularyzatorskich istniała dominująca tematyka. Na podstawie tych spostrzeżeń określiłam w konsekwencji, jaka była rzeczywista rola muzeów historycznych: edukacyjna, czy propagandowa? W dalszej kolejności przeanalizowałam funkcjonowanie wielkopolskich muzeów historycznych w szerszym kontekście – polityki kulturalnej państwa w latach 1945-1989, dzięki czemu stworzyłam obraz warunków rozwoju jakimi dysponowały te placówki w okresie Polski Ludowej.

W trakcie realizacji głównych założeń badawczych wyłoniły się również problemy bardziej szczegółowe. Pierwszy z nich dotyczył tego, czy wydzielone etapy rozwoju kultury w latach 1945-1989 znalazły przełożenie na przemiany, które miały miejsce w muzealnictwie historycznym na terenie Wielkopolski. Druga kwestia powiązana była z problematyką reakcji objętych badaniami placówek na odgórne zalecenia władz państwowych. Trzeci problem badawczy miał na celu zweryfikowanie, czy na terenie Wielkopolski funkcjonowały muzea, które stały w opozycji do wytycznych władz lokalnych i państwowych.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje lata 1945-1989 i są to ramy stricte polityczne, obejmujące okres od zakończenia II wojny światowej aż po przemiany społeczno-polityczne w Polsce 1989 r. Stanowią one wyznacznik charakterystycznego, całościowego i zamkniętego okresu w dziejach państwa polskiego. W przypadku ustalenia dolnej daty granicznej kierowałam się także rokiem wyzwolenia Poznania i poszczególnych miast Wielkopolski. Pod uwagę wzięłam również fakt, że rok 1945 zapoczątkował reaktywację i powstanie pierwszych muzeów historycznych w Wielkopolsce. Górna data graniczna – 1989 r. określa z kolei koniec ustroju komunistycznego i związanych z nim realiów politycznych. Dla badanego zjawiska moment ten nie oznaczał jednak spektakularnych zmian. W działalności oświatowej w zakresie historii najbardziej widocznym przejawem końca pewnej epoki była rezygnacja z prezentowania niektórych treści historycznych (np. kolejnych rocznic Polski Ludowej, obchodów przyjaźni polsko-radzieckiej itd.). Na rzeczywiste zmiany trzeba było poczekać kilka lat, a te bardziej radykalne pojawiły się dopiero pod koniec lat dziewięćdziesiątych i związane były w dużej mierze z reformą szkolnictwa i tym samym edukacji historycznej (1999 r.).

Prowadzone przeze mnie badania zostały zawężone do terytorium Wielkopolski, rozumianej jako regionu historycznego, czyli w znaczeniu zdecydowanie szerszym aniżeli pojęcie regionu geograficznego czy administracyjnego⁸. Ze względu na liczne zmiany w przebiegu granic województwa poznańskiego⁹ w okresie Polski Ludowej i co za tym idzie

⁸ J. Topolski, *Wielkopolska jako region historyczny*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, red. J. Topolski, Poznań 1969, t.1, s. 23.

⁹ W latach 1945-1989, miały miejsce cztery reformy podziału administracyjnego państwa, w ramach których nie wspomina się o Wielkopolsce, ani o województwie wielkopolskim (których to nazewnictwo ma podłoże historyczne), lecz wprowadzono termin województwo poznańskie. Jego granica, jak i te pozostałych województw, z każdą zmianą podziału administracyjnego ulegały mniejszym lub większym zmianom. W 1946 r. województwo poznańskie stanowiło obszar przedwojennego regionu o tej samej nazwie. Po włączeniu w jego obręb południowo-zachodniej części Ziemi Odzyskanych z Piłą, Gorzowem i Zieloną Górą, stało się największą jednostką administracyjną w kraju. Sytuacja ta uległa zmianie w chwili, gdy w 1950 r. utworzono nowe województwa, m.in. zielonogórskie i bydgoskie, na rzecz których województwo poznańskie utraciło swoje zachodnie powiaty oraz powiat mogileński i zniński. W 1957 r. dokonano niewielkich poprawek w podziale administracyjnym kraju. Dla województwa poznańskiego najbardziej znaczącym posunięciem było wydzielenie Poznania jako województwa miejskiego. Po reformie administracyjnej z 1975 r. powierzchnia tegoż została

trudności z wydzieleniem terenu, z którego powinien zostać zebrany materiał źródłowy, zakres terytorialny niniejszej pracy dotyczy tzw. „Wielkopolski właściwej”. Termin ten stosowany przez Jerzego Topolskiego określał ziemie, w obręb których do czasów rozbiorów wchodziły dwa województwa: poznańskie i kaliskie. Do pierwszego z wymienionych zaliczano powiaty: poznański, kościański oraz ziemię wschowską i walecką. Do drugiego powiaty: kaliski, pyzdrowski, koniński, gnieźnieński, kcyński, nakielski. Geograficznie region ten przebiegał wzdłuż środkowego i dolnego biegu Warty i jej głównych dopływów: Noteci, Obry, Prosnicy¹⁰. Opisany obszar Zygmunt Grogel nazwał „pierwotną Wielkopolską”¹¹. Wyzwolenie w 1945 r. przyniosło jedność wielkopolskiemu regionowi historycznemu w ramach odbudowanego państwa, a także w obszarze województwa poznańskiego, nawiązującego w znacznym stopniu do dawnych granic Wielkopolski właściwej¹².

Na potrzeby prowadzonych przeze mnie badań, za konieczne uznałam wyjaśnienie kilku haseł. Pierwszym i jednocześnie najważniejszym z nich jest „muzeum historyczne”. W latach 1945-1989 posługiwało się tym pojęciem wielu muzeologów. Używano go ustawicznie, choć nie zostało ono wyraźnie określone. Spośród głosów wypowiadających się na ten temat, wyodrębniły się bardzo szerokie i ogólne definicje muzeum historycznego, nie do końca wskazujące na konkretne i odrębne cechy od innych muzeów¹³. Podejmując się badań nad wielkopolskimi muzeami historycznymi za konieczne uznałam więc stworzenie definicji omawianego pojęcia. Zgodnie z jej założeniami, objętymi badaniami muzeami były instytucje muzealne, które funkcjonowały w przedziale lat 1945-1989. Zlokalizowane były na terenie Wielkopolski, prowadziły działalność oświatową i przynajmniej jedna z wystaw stałych każdej z tych instytucji dotyczyła dziejów kraju lub regionu.

W następnej kolejności doprecyzowałam pojęcia „edukacja muzealna” oraz „popularyzacja”, stosowane wspólnie w odniesieniu do szeregu działań edukacyjnych i popularyzatorskich prowadzonych przez muzea. W okresie Polski Ludowej, w kontekście działań realizowanych przez muzea, używano określeń: „działalność oświatowa” i „upowszechnianie”. Z perspektywy czysto definicyjnej należałoby postawić znak równości

radykalnie zmniejszona. Z części dawnego terytorium utworzono województwa: pilskie, konińskie, kaliskie, leszczyńskie, a część zachodnich gmin weszła w skład województw: gorzowskiego i zielonogórskiego.

¹⁰ J. Topolski, *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań 1999, s. 29.

¹¹ Z. Grogel, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 44-46.

¹² J. Topolski, *Wielkopolska...*, dz. cyt. s. 13.

¹³ Porównaj z rozdziałem: *Dyskusja wokół pojęcia muzeum historycznego w latach 1945-1989*.

między współczesnym określeniem „edukacja muzealna”, a powszechnie stosowanym kilka dekad temu terminem „działalność oświatowa”. Największą wagę ma w tej sytuacji znaczenie słów bazowych, czyli „edukacja” i „oświata”. Tadeusz Aleksander w *Encyklopedii Pedagogicznej XXI w.* wskazuje, że obydwa przywołane hasła od XVIII w. w języku polskim stosowane były zamiennie. W najbardziej zwięzłym ujęciu odnoszą się one do ogółu procesów i oddziaływań, których celem jest zmienianie ludzi. Według Wincentego Okonia było to zmiany nakierunkowane przede wszystkim na dzieci i młodzież, natomiast w nowszym spojrzeniu Tadeusza Aleksandra, działaniami tymi objęci zostali także dorośli. Współczesną tendencją do używania terminu „edukacja”, drugi ze wspomnianych autorów wiąże z wpływami z języka angielskiego¹⁴.

Także aktualnie preferowany termin „popularyzacja” praktycznie oznacza to samo, co stosowane m.in. w okresie Polski Ludowej hasło „upowszechnianie”. Adekwatność traktowania tych pojęć w sposób równorzędny można oprzeć o ich definicję przygotowaną przez Tadeusza Aleksandra i Beatę Cyboran w „Encyklopedii Pedagogicznej XXI wieku”, jak również Wincentego Okonia w „Nowym Słowniku Pedagogicznym”. Obydwa hasła – najbardziej zwięzłe – odnosiły się (i nadal odnoszą) do upowszechniania społeczeństwu osiągnięć nauki. Ze względu na zbieżność definicyjną pojęć „działalność oświatowa” i „edukacja muzealna” oraz „upowszechnianie” i „popularyzacja”, w kontekście niniejszej pracy są one traktowane jako synonimy.

Podobnie równorzędnie i zamiennie, w odniesieniu do okresu Polski Ludowej stosowane są pojęcia „socjalizm” oraz „komunizm”. Wszelkie dyskusje odnoszące się do zbieżności, czy też rozbieżności obydwu pojęć, dla niniejszej dysertacji, nie mają większego znaczenia. W słuszności podjętej decyzji utwierdziła mnie m.in. wypowiedź Mariana Orzechowskiego w wywiadzie dla zagranicznej gazety – w 1989 r. odpowiedzialnego w partii za kwestie ideologiczne – który zaznaczył, że w ujęciu marksistowsko-leninowskim socjalizm i komunizm nie występują w opozycji, są bowiem dwoma różnymi etapami dochodzenia do formacji komunistycznej¹⁵. Podobnie Józef Brynkus w swojej książce „Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna” pisze, że w okresie Polski Ludowej także nie miała miejsca publiczna dyskusja w tym zakresie, a jedynie rozważania w ramach spotkań wewnątrzpartyjnych¹⁶.

¹⁴ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. III poprawione, Warszawa 2001, s. 87-88; T. Aleksander, hasło: oświata, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI w.*, red. T. Pilch, Warszawa 2004, t. 3, s. 1023.

¹⁵ P. Rządca, *Glossa do pewnego wywiadu*, [w:] „Trybuna Ludu”, 1989, nr 42.

¹⁶ J. Brynkus, *Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944-1989)*, Kraków 2013, s. 8.

Przedłożona praca została w części analitycznej oparta wyłącznie na materiale źródłowym, co wynika z braku wcześniejszych badań, dyskusji, publikacji i rozpraw w zakresie głównego zagadnienia, które porusza. Wszelka wykorzystana i przywołana literatura odnosi się przede wszystkim do zagadnień natury ogólnej, które stanowią kontekst i tło dla kluczowych kwestii zawartych w tekście. Podstawowe źródła, na których bazuję można podzielić na kilka kategorii. Pierwszą, stanowią wydane i drukowane w okresie Polski Ludowej materiały źródłowe. Należą do nich przewodniki po poszczególnych wystawach, foldery wystawowe, programy imprez przygotowanych przez daną placówkę, plakaty oraz zaproszenia i ulotki informujące o konkretnym przedsięwzięciu, opublikowane sprawozdania – materiały z konferencji muzeów historycznych (m.in. w Warszawie, Poznaniu, Łańcucie, Oświęcimiu)¹⁷, z Kongresu Kultury Polskiej, czy też ze zjazdów PZPR. Drugą kategorię źródeł stanowią artykuły prasowe, informacje, wzmianki prasowe zamieszczone w prasie lokalnej i informujące o kwestiach dotyczących konkretnych placówek muzealnych o charakterze historycznym. Ten materiał źródłowy jest bardzo bogaty, jednak niewiele wnoszący do pracy pod względem merytorycznym. W większości przykładów jego znaczenie ogranicza się wyłącznie do potwierdzenia faktu organizacji niektórych wydarzeń. Trzecią, najbardziej bogatą grupę źródłową – stanowią archiwalia zgromadzone w następujących jednostkach: archiwach 30 wybranych placówek muzealnych, archiwach państwowych i ich oddziałach (Archiwum Państwowe w Kaliszu, Archiwum Państwowe w Lesznie, Archiwum Państwowe w Poznaniu i jego oddziały w: Gnieźnie, Koninie, Pile) oraz w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Oceniam, że spośród wszystkich wyżej wymienionych archiwów (muzealnych i państwowych) najwięcej cennych badawczo informacji znajdowało się w: Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, Muzeum Okręgowym w Pile, Wielkopolskim Muzeum Niepodległości, Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Wielkopolskim Muzeum Wojska oraz Archiwum Państwowym w Lesznie. Ze względu na kompletność przechowywanego materiału, dokumentacja ta stanowiła najbardziej wartościowe i dające szeroką perspektywę badawczą

¹⁷ S. Orysiak., *Dyskusje i wnioski konferencji pracowników muzeów historycznych w Oświęcimiu*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. Z. Wiśniewska, t. 36: *Muzealnictwo historyczne*, Warszawa 1973, s. 77-82; S. Orysiak, *O wystawach historycznych*, [w:] *Symposium muzeologiczne w Łańcucie 6-11 listopad 1962*, red. K. Malinowski, t. 6: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1963, s. 154-162.

źródło służące poznaniu dziejów powojennego muzealnictwa historycznego w Wielkopolsce, jego organizacji w nowej rzeczywistości oraz rozwoju działalności oświatowej w zakresie przekazywania wiedzy o przeszłości. Zawarte tu informacje pozwoliły mi także dokonać oceny wpływu polityki kulturalnej Polski i regionu na sytuację tych placówek.

Najczęściej zachowanymi materiałami znajdującymi się w archiwach poszczególnych placówek muzealnych były: sprawozdania z działalności instytucji, kroniki muzealne i materiały prasowe, plakaty, zaproszenia, foldery, przewodniki, scenariusze wystaw, korespondencja z organami zarządzającymi poszczególnymi muzeami, zdjęcia z imprez. Kilka spośród muzeów wielkopolskich utraciło swój materiał archiwalny w wyniku odgórnych zaleceń przekazywania dokumentów do archiwów instytucji nadrzędnych. Te z kolei, po upływie ustawowego okresu pięciu lat od przekazania dokumentację tę likwidowały. Warto wspomnieć także, że do 1984 r.¹⁸ nie istniała żadna norma prawna regulująca konieczność przechowywania dokumentów, w tym i muzealnych. Dopiero Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (weszła w życie w 1984 r.) regulowała te kwestie. Do 1984 r. nie precyzowano także sposobu ich przechowywania. W wyniku tak zaistniałej sytuacji kilka spośród wielkopolskich placówek muzealnych o charakterze historycznym, pomimo reaktywowania lub powołania swoich siedzib już w latach czterdziestych i pięćdziesiątych, nie posiada tak wczesnych dowodów swojej działalności, gdyż jak wspominałam, nie wymagano wówczas archiwizowania materiałów z tym związanych. Niejednokrotnie wyłącznie osobiste ambicje, kolekcjonerska pasja czy też archiwistyczna intuicja spowodowały, że dyrektorzy niektórych placówek muzealnych gromadzili lub zlecali gromadzenie dokumentacji dotyczącej kierowanej przez nich placówki. Dzięki temu zachowano pewną – nie zawsze kompletną – bazę informacji źródłowych dotyczących tych instytucji.

Ze względu na brak zainteresowania historyków kwestiami związanymi z funkcjonowaniem muzeów w okresie Polski Ludowej, nie miałam dużych możliwości posiłkowania się literaturą poruszającą tego rodzaju zagadnienie. Punktem wyjścia dla moich badań było zapoznanie się z publikacjami odnoszącymi się do różnych aspektów kultury i polityki kulturalnej Polski Ludowej, a także ustalenie tych wydarzeń, które wpłynęły bezpośrednio na sytuację muzeów historycznych zarówno w Polsce, jak i w regionie. W tym

¹⁸ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. 1983 nr 38 poz. 173.

przypadku niezwykle pomocna okazała się dla mnie publikacja Józefa Skrzypca „Polityka kulturalna Polski Ludowej” oraz Józefa Tejchmy „Polityka i kultura”. Obaj autorzy swoje prace wydali w latach osiemdziesiątych, a więc u schyłku polskiego komunizmu. Były zatem dla mnie ważne z trzech powodów. Po pierwsze powstały jeszcze w czasie funkcjonowania wspomnianego systemu politycznego, niosły w sobie więc jego główne przesłania. Zostały wydane już po przeszło 35. latach istnienia Polski Ludowej i stanowią niejako podsumowanie tej epoki w dziejach kultury. Ich nieoceniona wartość polega jednak na tym, że okres w którym zostały wydrukowane, dawał możliwość zastosowania pewnej dawki racjonalizmu i krytyki względem panującej władzy. Takie tendencje przebrzmiewają w przywołanych książkach, co dało mi możliwość szerszej perspektywy w ocenie pewnych zjawisk w sferze kultury.

Chcąc zapoznać się polityką kulturalną w obrębie regionu Wielkopolski za konieczne uznałam przestudiowanie publikacji „Przemiany w życiu kulturalnym Poznania w latach 1945-1985” autorstwa Janiny Mrówczyńskiej. Podane bowiem zostały w niej wszelkie informacje dotyczące zebrań, rad, obrad itd., na których w jakikolwiek sposób odniesiono się do kwestii kultury Poznania, niejednokrotnie w tym kontekście także i do muzeów. Zapoznałam się także z publikacjami dotyczącymi dziejów poszczególnych części Wielkopolski (jak np. „Trzcianka. Zarys Dziejów”, „Dzieje Jarocina”)¹⁹. Zawarte w nich informacje dotyczące interesujących mnie placówek choć często były zdawkowe, to jednak pozwalały na umieszczenie ich w kontekście dziejów regionu i prowadzonej tu polityki względem kultury. Niezwykle pomocne w ustalaniu tradycji danej instytucji były wydawane na jej temat (najczęściej przy okazji jubileuszu istnienia) publikacje okolicznościowe²⁰. Mankamentem jest jednak to, że nie każde z muzeów historycznych w Wielkopolsce doczekało się takiego opracowania.

Całość pracy została przeze mnie podzielona na cztery zasadnicze części. Pierwsza z nich stanowi prezentację rezultatów dyskusji wokół pojęcia muzeum historycznego. W pierwszej kolejności podjęłam się przedstawienia dyskusji, która na gruncie muzeologii toczyła się w latach 1945-1989. Następnie, skrótowo odniosłam się do współczesnej wizji

¹⁹ *Dzieje Jarocina*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1998; J. Dolata, E. Gajda, H. Rogacki, *Trzcianka. Zarys dziejów. Część II (po 1945 roku)*, Poznań 1994.

²⁰ *40 lat Muzeum Okręgowego w Piłi*, Piła 2015; W. Błaszczak, *120 lat w służbie narodu Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (1857-1977)*, Poznań 1979.

tego, czym właściwie jest muzeum historyczne. Efektem rozdziału jest stworzona przeze mnie propozycja określenia tego pojęcia. Zadanie to uznałam za podstawowe, jego realizacja umożliwiła mi bowiem przeprowadzenie selekcji instytucji, które zostały włączone w prowadzone przeze mnie badania.

W drugim rozdziale podjęłam się omówienia – najważniejszych z mojej perspektywy – zagadnień polityki kulturalnej w latach 1945-1989. W pierwszym z trzech podrozdziałów, możliwie jak najbardziej zwięźle przedstawiłam podstawowe założenia i wybrane definicje z tego zakresu wiedzy. W kolejnym, w kontekście ogólnopolskim, na podstawie dostępnej literatury, odtworzyłam jej pięć etapów rozwoju. Ostatni z podrozdziałów z założenia stanowi najważniejszy z punktów tej części rozdziału. Odniosłam się w nim bowiem bezpośrednio do sytuacji muzeów w okresie Polski Ludowej oraz tego w jakim stopniu/zakresie stanowiły zainteresowanie władz państwowych.

Trzeci rozdział przenosi problem polskiego muzealnictwa lat 1945-1989 wyłącznie na grunt Wielkopolski. W jego pierwszym podrozdziale przedstawiłam niełatwą do rozwiązania kwestię podległości administracyjnej muzeów wspomnianego regionu. W drugim natomiast, na podstawie własnych ustaleń, dokonałam prezentacji etapów rozwoju tych placówek również wyłącznie w kontekście Wielkopolski. Zakresem chronologicznym oraz w niewielkim stopniu także nazewnictwem różnią się od tych wydzielonych w ramach polityki kulturalnej. Trzeci podrozdział przeznaczyłam na omówienie dziejów wszystkich wielkopolskich muzeów o charakterze historycznym, które wyselekcjonowałam do prowadzonych przez siebie badań.

Ostatni z jej rozdziałów ponownie odnosi się do Wielkopolski. Rodzaj dostępnego materiału źródłowego, stanowił czynnik determinujący kompozycję mojej pracy. Stąd też ta część rozprawy stanowi efekt przeprowadzonych przeze mnie kwerend archiwalnych oraz analiz pozyskanego materiału. Zaprezentowałam w nim najczęściej realizowane formy edukacji i popularyzacji wiedzy o przeszłości. Odrębnie, w formie podrozdziałów, przedstawiłam wyniki badań oraz spostrzeżenia dotyczące wystawiennictwa, lekcji muzealnych oraz wykładów (odczytów, prelekcji). Jako czwarty – ostatni podrozdział ujęte zostały pozostałe działania prowadzone w zakresie edukacji i popularyzacji wiedzy historycznej: konkursy, pogadanki, spotkania, wydawnictwa, kluby miłośników i kółka zainteresowań oraz filmy oświatowe. Na tak zaproponowany podział decydujący wpływ miał zachowany materiał dokumentacyjny. Najwięcej informacji – zawartych przede wszystkim w sprawozdawczości objętych badaniami instytucji – dotyczyło wspomnianych trzech

pierwszych z omówionych form. Wydaje mi się, że słusznie uznałam je za metody reprezentatywne i tym samym konieczne do osobnego omówienia. W mojej opinii, pozostałe z wymienionych również stanowiły ważny element działalności oświatowej muzeów, jednak miał bardziej charakter uzupełniający ich ofertę, nie stanowiąc tym samym jej głównego filaru. Ze względu na odrębną specyfikę każdej z zaprezentowanych przeze mnie form edukacyjnych, wyróżniłam kategorie tematyczne, w obrębie których realizowane było dane działanie. Dało mi to możliwość zestawienia ich i porównania, a na tej podstawie wyodrębnienie także ich cech charakterystycznych.

Niniejsza praca nie jest całościowym studium dotyczącym działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej polskich muzeów w latach 1945-1989. Zagadnienie takie byłoby zdecydowanie zbyt szerokie do omówienia, a jego realizacja wiązałaby się z dużą selekcją badanych instytucji i trudnym do uzasadnienia wyborem. Merytoryczne ograniczenie mojej rozprawy wyłącznie do muzeów historycznych, a terytorialne do regionu Wielkopolski, pozwoliło mi na kompleksowe potraktowanie tego zagadnienia. Mam nadzieję że zgłębienie przeze mnie tej tematyki przyczyni się do wzbogacenia wiedzy o ogólnej sytuacji tych placówek po II wojnie światowej i pozwoli na ocenę ich roli, znaczenia oraz wpływu jaki miały na życie społeczeństwa w ludowej rzeczywistości. Wychodząc od badań regionalnych w tym zakresie, możliwe jest bowiem zaprezentowanie znaczenia tych instytucji dla władz państwowych w realizowaniu założeń polityki kulturalnej, zarówno na niższych szczeblach – władz lokalnych, jak i na tych wyższych – władz państwowych. Ukazanie znaczenia tych placówek dla organów państwowych zdecydowanie trudniejsze byłoby z perspektywy ogólnopolskiej, gdyż powstanie w czasach Polski Ludowej sporej liczby muzeów, w tym i tych o charakterze historycznym, spowodowało, iż nieuchwytnie stają się pewne zagadnienia, widoczne dopiero z poziomu lokalnego.

Tabela 1. Wielkopolskie muzea historyczne w latach 1945-1989.

Etap rozwoju polskiego muzealnictwa	Rok udostępnienia muzeum	Nazwa muzeum z lat 1945-1989
Odbudowa 1945-1949	1945	Muzeum Archeologiczne w Poznaniu
	1946	Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej
	1948	Muzeum Ziemi Kaliskiej
Centralizacja 1950-1958	1950	Muzeum Ziemi Leszczyńskiej/Muzeum w Lesznie
	1954	Muzeum Historii Miasta Poznania
	1956	Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (początkowo oddział Muzeum Archeologicznego w Poznaniu)
	1957	Muzeum Ziemi Szamotulskiej
	1958	Muzeum Regionalne w Krotoszynie
	1958	Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej
Decentralizacja 1959-1974	1962	Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie
	1962	Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka
	1965	Wielkopolskie Muzeum Wojskowe

	1965	Muzeum Ziemi Wschowskiej
	1966	Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich
	1966	Muzeum Zagłębia Konińskiego
	1967	Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli
	1969	Pomnik Historii Narodu Polskiego– Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim / Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy
	1971	Muzeum Regionalne w Jarocinie
	1972	Muzeum w Gostyniu
	1973	Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu
Stabilizacja 1975-1989	1975	Muzeum Okręgowe im. Stanisława Staszica w Pile
	1976	Muzeum Śremskie
	1978	Muzeum Wyzwolenia Piły
	1979	Muzeum Fortu VII
	1979	Muzeum byłego obozu karno-śledczego 1943-1945 w Żabikowie
	1981	Muzeum Regionalna w Kościanie
	1982	Muzeum Armii Poznań

	1983	Muzeum Regionalne w Rogoźnie
	1984	Muzeum Ziemi Wałeckiej
	1987	Muzeum Regionalne w Wągrowcu

Źródło: badania własne.

Rozdział 1. Dyskusja wokół pojęcia muzeum historycznego w latach 1945-1989

Zarówno w polskiej, jak i światowej literaturze trudno doszukać się jednej obowiązującej typologii muzeów. Możemy wymieniać jednocześnie takie placówki, które mają bardzo zdeklarowany profil działania, jak i te o charakterze wielodziałowym, czy też interdyscyplinarnym. W pełni zgadzam się ze zdaniem Anny Ziębińskiej-Witek, która pisze:

„...muzea są instytucjami pamięci kulturowej, selekcjonującymi, uprawomocniającymi i interpretującymi przeszłość dla swojej publiczności. Zmiany jakie w nich zachodzą, są odbiciem szerszych przemian w sposobie postrzegania przeszłości i strategii jej przekazywania”²¹.

Współcześnie instytucje te ewoluowały na wielu płaszczyznach i stały się niezwykle wszechstronne. Stąd też duża część badaczy zmierza ku stworzeniu jednej uogólnionej definicji, odnoszącej się do wszystkich typów tych placówek kulturalnych²². Anna Popczyk sugeruje, aby na muzeum spojrzeć jak na „środowisko”, w którym realizowane są liczne różniące się od siebie praktyki, niejednokrotnie pozostające ze sobą w konflikcie²³. Uważam, że powyższe opinie wydają się obecnie w pełni uzasadnionym kierunkiem myślenia o muzeach. Instytucje te przestały bowiem dążyć do bycia jednolitymi w formie przekazu i tym samym rozpatrywania ich w z góry przypisanej im kategorii. Spora część współczesnych placówek muzealnych to miejsca otwarte, nastawione na prezentowanie różnic i tym samym niezobligowane do głoszenia uniwersalnych myśli²⁴. W efekcie tak zaistniałej sytuacji zbudowanie klasyfikacji muzeów lub wydzielenie ich konkretnych typów wydaje się niemożliwe. Idąc dalej, stworzenie współczesnej definicji muzeum historycznego również sprawia ogromną trudność. Anna Ziębińska-Witek pisze, że wśród osób związanych ze wspomnianym zagadnieniem nie wypracowano jednego stanowiska co do „natury” historii w muzeum, a co za tym idzie również jednej definicji „muzeum historycznego”. Niemal wszystkie muzea można uznać za historyczne, ponieważ wiążą się z przeszłością ludzi. Jednak każde z domniemanych typów tych miejsc odpowiada na inne zapotrzebowanie społeczne, wypracowując w ten sposób odmienne strategie wystawiennicze. Najlepszym rozwiązaniem powinno być zatem badanie konkretnych koncepcji ekspozycyjnych w

²¹ Ziębińska-Witek., *Historia w Muzeach*, Lublin 2011, s. 16.

²² Tamże, s. 8.

²³ M. Popczyk, *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych*, Kraków 2008, s. 38.

²⁴ Tamże, s. 40.

muzeach poświęconych osobom, miejscom czy procesom historycznym oraz śledzenie czynników, które je kreują i kształtują²⁵. Zdaniem Olafa Bergmana, z wyjątkiem muzeów przyrodniczych i galerii sztuki, każde inne instytucje gromadzące, przechowujące i udostępniające wszelkie ślady materialnej i duchowej działalności ludzi w przeszłości można traktować jako muzeum historyczne, niezależnie od jej charakteru, statutu, struktury organizacyjnej itd.²⁶.

Toczące się współcześnie dyskusje w zakresie omawianego pojęcia nie znajdują przełożenia na sytuację mającą miejsce w Polsce w latach 1945-1989. Istniał wówczas dość sztywny podział na konkretne typy muzeów, który nie był jednak formalnie regulowany. Inwencję w kierunku typologizowania i klasyfikacji tych instytucji wykazywało przede wszystkim samo środowisko muzealne, podejmując liczne, mniej lub bardziej udane, próby tworzenia ich definicji oraz kategoryzacji. Ustawowo uregulowano wyłącznie kwestie dotyczące poszczególnych szczebli i podległości muzeów pod odpowiednie organy administracji państwowej, ich zadania, funkcje i obowiązki wobec społeczeństwa. Paweł Jaskanis upatruje tendencji wydzielania poszczególnych typów tych instytucji w XIX-wiecznej tradycji katalogowania i kategoryzowania przedmiotów będących źródłami poznania. To z kolei doprowadziło do wyodrębnienia się konkretnych dziedzin naukowych i tym samym do specjalizacji muzeów²⁷. Nastąpiło wówczas również szerokie zróżnicowanie profilowo-programowe zbiorów i muzeów pod kątem coraz szerszej użyteczności publicznej. Przyczynkiem do tak zaistniałej sytuacji był m.in. rozwój szkolnictwa, dzięki któremu zwiększyła się liczba zwiedzających, których potrzebom, zwłaszcza programowym, należało sprostać²⁸.

Przenosząc dyskusję na grunt konkretnego typu muzeum – muzeum historycznego – należy wspomnieć, że część badaczy powstanie pierwszej placówki o takim profilu, cofa aż do przełomu XVIII i XIX w. Powołane w tym okresie przez Izabellę z Flemmingów Czartoryską Świątynię Sybilli i Domek Gotycki uznają za pierwsze miejsca o takim charakterze. Prezentowana w ich przestrzeni tematyka odwoływała się nie do rzeczywistości, jak to miało miejsce w gabinetach i muzeach XVI-XVII-wiecznych, lecz do przeszłości. Zdaniem Doroty Folgi-Januszewskiej XIX w. „rozmiłowany w historyzmach”, pogłębił tę

²⁵ A. Ziębińska-Witek, dz. cyt. s. 8.

²⁶ O. Bergmann, *Muzea historyczne – przyczyny ich sukcesów bądź porażek*, [w:] „Niepodległość i Pamięć”, Warszawa 2015, nr 22/4, s. 238.

²⁷ P. Jaskanis, *Muzea i historia. Muzea rezydencjonalne, historyczne i archeologiczne*, [w:] *Muzea polskie*, red. D. Folga-Januszewska, Olszanica 2012, s. 97.

²⁸ S. Orysiak, *Muzealnictwo historyczne i historii techniki w Polsce Ludowej w latach 1945-1970*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, t. 48, Warszawa 1977, s. 22-23.

tendencję. Od tego momentu muzeum jednoznacznie kojarzone było z minionymi dziejami, nawet jeżeli dana placówka dążyła do ukazania aktualnego stanu wiedzy w wybranym obszarze nauki²⁹. Uznając za początek polskich muzeów historycznych okres międzywojenny, należy przywołać słowa Mieczysława Tretera – filozofa oraz krytyka i teoretyka sztuki – który już w 1922 r. zwrócił uwagę na istniejące „nowego typu muzea historyczne”, polecając włączenie ich do procesu nauczania. Za pierwowzory tych instytucji uznał wówczas istniejące już w XIX w., Muzeum Historyczne Polskie, Muzeum Historyczne Miasta Lwowa, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa³⁰. W latach trzydziestych XX w. muzea traktowane były jak rezerwuary wiedzy, na którą posiadano konkretne dowody – zabytki/kolekcje. Stanisław Orysiak pisał, że muzea historyczne w Polsce mają krótką historię, gdyż ich początki upatruje dopiero po II wojnie światowej. Swoją szerszą działalność naukowo-badawczą i oświatową rozwinęły według niego dopiero po 1955 roku. Autor wspomina jednak, że na polskim gruncie ich historycznych zaczątków powinno się szukać w drugiej połowie XIX w., podając jako prekursorów tych instytucji muzea, o których wspominał także Mieczysław Treter³¹.

Początki odbudowujących się ze zgliszczy II wojny światowej placówek historycznych nie były łatwe, ponieważ brakowało im tradycji, doświadczenia oraz kierunków i zakresu działania (problematyki naukowo-badawczej, merytorycznego i terytorialnego zasięgu działań, struktury organizacyjnej). Konieczne było wypracowanie własnych form pracy, programów, działalności upowszechnieniowej. W latach pięćdziesiątych z pomocą w rozwiązaniu wielu problemów muzeów historycznych, przyszedł Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, organizując w Warszawie konferencję, o której będzie mowa w dalszej części rozdziału.

W okresie Polski Ludowej XIX-wieczne tendencje wydzielenia konkretnych typów muzeów, przejawiały się przede wszystkim poprzez liczne próby dokonania jak najlepszej i najbardziej kompleksowej ich klasyfikacji. W ramach takich działań w sposób wyraźny wyodrębniano także muzea historyczne i tym samym zaczęto borykać się ze sformułowaniem ich definicji.

Przebudowa polskiego dziejopisarstwa zgodnie z założeniami materializmu historycznego stała się podstawowym celem władz wspieranych początkowo przez małe środowiska komunistycznej czy też komunizującej inteligencji. W pierwszych latach po wojnie aspiracje władz zmierzające do całkowitej przebudowy nauki historycznej przerosły

²⁹ D. Folga Januszewska, *Muzeum: fenomeny i problemy*, [w:] „Muzeologia”, t. 10., s. 129.

³⁰ M. Treter, *Organizacja zbiorów państwowych Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa 1922, t. 7, s. 9.

³¹ Tamże.

jej możliwości kadrowe i organizacyjne. Zgodnie z taktyką polskich władz ludowych, nazwaną przez węgierskiego przywódcę komunistycznego Matyasa Rakosi „taktyką salami”, podporządkowywano sobie stopniowo poszczególne sfery życia społecznego. W Polsce Jerzy Borejsza w odniesieniu do nauki i kultury określił to zjawisko hasłem „łagodnej rewolucji”³². Tym samym muzea krótko po zakończeniu działań wojennych znalazły się w orbicie zainteresowań władz państwowych. Najlepiej świadczy o tym fakt, że w ramach Ministerstwa Kultury i Sztuki powołano Naczelną Dyрекcję Muzeów i Ochrony Zabytków, której celem była ochrona zabytków, zarządzanie muzeami, odbudowa lub wyznaczenie ich nowych siedzib, tworzenie kadr, czy też organizowanie zaplecza finansowego³³. Raczej nie ingerowano wówczas w zakres merytoryczny prowadzonych przez muzea działań.

Sytuacja uległa zmianie w 1948 r. Wówczas, po zjednoczeniu PPS i PPR w grudniu tego roku, zdaniem Wity Szulc uformował się specyficzny model potrzeb kulturalnych³⁴. Deklaracja PZPR zapowiadała prowadzenie takiej polityki kulturalnej, która będzie wspierać wysiłki partii związane z budowaniem ustroju socjalistycznego, a upolitycznienie kultury uzna za jej zasadniczy kierunek³⁵. Te dwa nie do końca konkretne i sprecyzowane cele w praktyce, w przypadku m.in. muzeów historycznych, przejawiały się w obchodach wszelkich rocznic istnienia Polski Ludowej, świąt i rocznic ZSRR, rocznic rewolucji (zarówno tych polskich, jak i ZSRR-owskich oraz innych państw komunistycznych) itd. Dominującą ideologią był marksizm. Historiografia miała stanowić narzędzie systemu i pełnić ważną rolę w jego kształtowaniu oraz rozwoju³⁶. Miała także za zadanie legitymizować totalitarny system tworzony przez partię-państwo, z założenia propagując jedyny właściwy sposób uprawiania historii i eliminując tym samym pozostałe³⁷. Atrakcyjność marksizmu polegała na całkowicie odmiennym niż wcześniej systemie wyobrażeń o świecie, w tym i o historii. Zakładał on bowiem eliminację chaosu, wprowadzając na jego miejsce ład i porządek³⁸. Narzucanie historiografii wersji stalinowskiej materializmu historycznego wiązało się nieodzownie z interpretowaniem jej w kategoriach determinizmu ekonomicznego. Taka sytuacja widoczna była w przestrzeni muzeów historycznych, gdzie bieg dziejów obrazowano

³² R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna ... ale skomplikowana*, Warszawa 2007, s. 124.

³³ S. Lorenz, *Zapiski do Autobiografii*, [w:] „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, Warszawa 1979, t. 24, z. 4, s. 751; Uchwała Rady Ministrów z dnia 14 maja 1948 r. w sprawie statutu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, M.P. 1948 nr 51 poz. 294.

³⁴ W. Szulc, *Kultura dla mas Polski Ludowej*, Wrocław 2008, s. 47.

³⁵ *Deklaracja ideowa PZPR*, [w:] „Nowe Drogi”, Warszawa 1949, t. 1, s. 17-18.

³⁶ R. Stobiecki, dz. cyt., s. 43.

³⁷ Tamże, s. 44.

³⁸ Tamże, s.167.

głównie za pomocą efektów produkcji, eliminując tym samym inne obszary problemowe³⁹. Deklaracja ideowa PZPR przewidywała także przepojenie szkolnictwa ideami marksizmu-leninizmu. Młodzież szkolna, z kolei, stanowiła jedną z głównych grup odbiorców, do których adresowane były ekspozycje. Stąd też wystawy historyczne, nastawione na kształtowanie odpowiednich postaw swoich obywateli, również cechowało przeładowanie tendencyjnie dobranymi treściami i nawiązującymi do nich zabytkami. Po 1956 r. można było zaobserwować zmianę horyzontu problemowego w polskiej historiografii. Oprócz prac dotyczących historii społeczno-gospodarczej i ruchu robotniczego, zaczęto prowadzić również badania związane z dziejami kultury („Pamiętki polskości Mazur i Warmii” – Muzeum Mazurskie w Olsztynie, „100 lat teatru w Polsce” – Muzeum Historii miasta Warszawy), struktur społecznych („Historia rozwoju społeczeństw i kultury ludowej” – Muzeum w Białymstoku), historii politycznej, Kościoła itd⁴⁰. Sytuacja ta bardzo szybko przełożyła się na funkcjonowanie polskich muzeów historycznych, w których również można było zaobserwować zmianę programu przygotowanych ekspozycji. Ich repertuar zaczął być wzbogacany m.in. o powyżej wspomniane aspekty.

W latach czterdziestych i pięćdziesiątych na gruncie polskiej muzeologii nie opublikowano żadnej definicji muzeum historycznego. Nomenklatura określająca placówki o takim właśnie charakterze była jednak powszechnie stosowana. Janusz Durko wspomina, iż pierwsza polska konferencja poświęcona wyłącznie muzeom historycznym zorganizowana została w Warszawie przez Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków (następcą Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków) w 1956 r. Na podstawie przytoczonej przez niego treści pisma nadesłanego przez organizatorów do muzeów krótko przed tym wydarzeniem można wnioskować, że do tego czasu nie istniała definicja tego typu instytucji, jedynie ogólne informacje o tym, jakie placówki można zakwalifikować do tej grupy. Z treści dokumentu wynika, że Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków koncentrował się do tej pory przede wszystkim nad zagadnieniami związanymi z muzeami sztuki, co doprowadziło do zaniedbań w zakresie muzeów historycznych. Do placówek tej kategorii zaliczano wiele typów instytucji, które w rzeczywistości charakteryzowała inna specyfika, daleka od tej historycznej. Istniał także szereg innych niedociągnięć, w celu sprostowania których, jak i dookreślenia tego jakie instytucje powinny uznawać się za muzea historyczne, podjęto decyzję o zorganizowaniu konferencji⁴¹. W wydarzeniu wzięło udział piętnaście

³⁹ Tamże, s. 58.

⁴⁰ Tamże, s. 131.

⁴¹ O. Bergmann, dz. cyt., s. 9-12.

muzeów i oddziałów historycznych. Głównymi zagadnieniami, nad którymi toczyły się dyskusje były: osiągnięcia muzeów historycznych, pięcioletnie plany pracy, utworzenie Centralnego Muzeum Historycznego w Warszawie, wprowadzenie działalności naukowo-badawczej, zacieśnienie współpracy z placówkami naukowymi, współpraca między muzeami historycznymi, zwiększenie zainteresowania władz lokalnych działalnością muzeów. Stanisław Orysiak pisał, że konferencja była doniosłym wydarzeniem, podczas którego podjęto wiele konstruktywnych ustaleń: określono przede wszystkim profile, programy, metody i zakres działania muzeów historycznych, a także ich zadania i miejsce w muzealnictwie polskim. W ten sposób udzielono muzeom historycznym pomocy w zakresie wytyczenia kierunków pracy. Przygotowano je także do podejmowania skomplikowanych zadań np. tworzenia problemowych wystawy historycznych ukazujących proces dziejów społeczno-politycznych i gospodarczych na różną skalę (miasto, region, kraj) za pomocą zróżnicowanych sposobów ich eksponowania. Zalecono także m.in. powołanie prezydium grupy muzeów historycznych, które zajęłoby się koordynacją i analizą prac muzeów tego typu. Utworzono komisję do opracowania wzorcowego schematu struktury muzeum historycznego. Ustalono zasady decentralizacji muzealnictwa historycznego przez wytypowanie głównych muzeów historycznych. Określono tereny podlegające ich opiece. Powołano rady muzealne przy głównych muzeach historycznych, w skład których powinni wejść przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych i rad narodowych. Dążono do wymiany wystaw między muzeami i organizowania wspólnych ekspozycji. W tworzonych wystawach układ chronologiczny uznano za właściwy i najbardziej odpowiadający specyfice pracy muzeum historycznego. Stanisław Orysiak konferencję tę ocenił jako najowocniejszą w praktyczne wyniki ze wszystkich ogólnopolskich narad muzealnych organizowanych zarówno przed, jak i po 1956 r. – nawet jeśli w praktyce nie wszystkie powstałe w trakcie trwania obrad postulaty i wnioski udało się zrealizować⁴². W kontekście niniejszej pracy za najważniejszy rezultat opisywanej powyżej konferencji należy uznać zdefiniowanie profilu muzeum historycznego jako instytucji prowadzącej własne badania naukowe w pełni uwzględniające specyfikę pracy muzealnej, będącej powiązaniem działalności naukowej i wystawienniczej⁴³.

W listopadzie 1962 r. w Łańcucie odbyło się sympozjum muzeologiczne, na którym skupiono się przede wszystkim na problemach związanych z zagadnieniami oświatowymi, metodyki wystaw, percepcją pedagogiki, socjologii i problematyką poszczególnych typów

⁴² S. Orysiak, *Muzealnictwo...*, dz. cyt. s. 39-41.

⁴³ Tamże, s. 40.

muzeów . Miało ono charakter wsparcia dla realizowanego od 1962 r. w Polsce hasła „muzea uniwersytetami kultury”⁴⁴. Właśnie podczas wspomnianego sympozjum archeolog Zdzisław Rajewski apelował o konieczność opracowania nazewnictwa muzealnego i muzeologicznego, ale także o ustalenie typologii muzeów. W sympozjalnym tekście profesora znalazła się jego definicja muzeum historycznego, gdzie określił, że:

„...jak archiwum – gromadzi dokumenty historyczne i prezentuje pradzieje i dzieje za pomocą form jedno i wielopłaszczyznowych, zabytkowych i innych”⁴⁵.

Autor sam jednak zwrócił uwagę, że tak zaproponowana definicja jest zdecydowanie zbyt rozległa, odnosić się mogła bowiem do każdego z typów muzeum. Próbuąc zbudować definicję muzeum historycznego, wyszedł on od określenia tego, czym zajmuje się historia jako nauka. Stwierdził, że jest oparta na założeniach materializmu historycznego, a więc bada, uznaje i tłumaczy całość procesu historycznego. Czasy najodleglejsze – pradzieje – traktował jako „czcigodnego pradiada” dla oznaczenia odległego odcinka historii. Dziedzina ta jego zdaniem zajmuje człowiekowi całą objętość jego poznawania czasu – porusza wiele aspektów. Zdzisław Rajewski w przygotowanej przez siebie typologii muzeów wychodził od najbardziej ogólnego podziału na muzea przyrodnicze, humanistyczne i techniczne. Humanistyczne dzieli z kolei na historyczne i artystyczne. Do kategorii muzeów historycznych zaliczył następujące placówki muzealne: historyczne, archeologiczne, etnograficzne, techniczne, biograficzne, rezerваты i muzea regionalne. Za te o najbardziej historycznym charakterze uznał archeologiczne oraz miejskie i regionalne⁴⁶. Uważał, że instytucje te dążą do syntezy geograficzno-historycznej stając się tym samym poglądowymi wykładnikami historii, historii bliższej i dalszej ojczyzny. Mogą być zarówno rozległe (np. prahistoria społeczeństw pierwotnych), jak i zdecydowanie bardziej krótkie (np. historia doli chłopskiej). Aby zobrazować, czym w rzeczywistości różni się wystawa historyczna od tej niehistorycznej, przywołuje przykład ekspozycji cennych skarbów narodowych. Prezentacja ta jego zdaniem nie ma charakteru historycznego, gdyż nie stanowi poglądowego wykładu historii – to tylko pokaz bezcennych pamiątek narodowych. Natomiast zamek, czy świątynia jako „zbiór” swoistych form historycznych, to już według niego rezerwat historyczny. Przymiotnikiem „historyczny” nie można według autora określić pokazu dzieł sztuki w

⁴⁴ M. Ptaśnik, *Wstęp*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Mailnowski, t. 6: *Sympozjum Muzeologiczne w Łańcucie*, Warszawa 1963, s. 5.

⁴⁵ Z. Rajewski, *O wystawach historycznych*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Mailnowski, t. 6: *Sympozjum Muzeologiczne w Łańcucie*, Warszawa 1963, s. 23.

⁴⁶ Tamże.

tradycyjnej galerii, ale już wystawę np. sztuka w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe, czy sztuka romańska w Polsce wczesnofeudalnej, jak najbardziej tak⁴⁷.

W 1973 roku w Oświęcimiu odbyła się konferencja pt. „Muzealnictwo historyczne”. W treści referatu Janusza Durko zamieszczonego w materiałach pokonferencyjnych, pojawiło się jednoznaczne stwierdzenie, że do lat siedemdziesiątych nie udało się w środowisku muzealniczym stworzyć jednoznacznej definicji muzeum historycznego⁴⁸. Autor prelekcji wyjaśnił, że przedmiotem nauki historycznej jest badanie dziejów społeczeństwa, które to stanowią obiekt badań historyków. Zatem idąc tym tropem także i muzea historyczne obejmują zasięgiem swoich zainteresowań powyżej wspomnianą problematykę. Autor uważał, że metody badań jakimi posługują się historycy, definiują tym samym pojęcie muzeum historycznego. I tak, za podstawowy cel działalności pracownika muzeum historycznego, podobnie jak historyka – badacza, uznał ustalanie faktów w oparciu o materiał źródłowy, wiązanie tych faktów, ukazywanie oraz prezentowanie ich w formie wystawy tak, by w pełni zostały przedstawione prawidłowości rozwoju społeczeństwa⁴⁹. Za muzeum historyczne, zgodnie ze swoimi wytycznymi uznawał:

„...instytucje, która gromadzi, przechowuje, opracowuje i upowszechnia zbiory historyczne. Muzeum historyczne obejmuje zasięgiem zainteresowań problematykę dziejów społeczeństwa. Zadaniem pracowników naukowych w muzeum historycznym jest ustalanie tych faktów w oparciu o materiał źródłowy, wiązanie tych faktów i przedstawianie w ekspozycji muzealnej w określonym obrazie procesu dziejowego w tym sensie, aby ukazane zostały prawidłowości rozwoju społeczeństw”⁵⁰.

Tworząc taką definicję, autor usunął poza pojęcie muzeum historycznego te placówki, których przedmiot zainteresowań stanowiły dzieje innych dyscyplin naukowych (np. Muzeum Historii Rozwoju Techniki). Janusz Durko rozdzielił także muzea historyczne od archeologicznych. Za rozstrzygające w tej kwestii uznał metody pracy naukowo-badawczej i charakter gromadzonych zbiorów. Poza muzeami historycznymi potraktował także zamki i pałace (np. Wilanów, Łazienki, Rogalin), muzea biograficzne (np. Adama Mickiewicza) będące raczej muzeami literackimi oraz muzea diecezjalne. Ostatecznie jako placówki o charakterze historycznym uznał: historię miast, ekspozycje – zbiory historyczne w muzeach wielodziałowych, muzea i zbiory do dziejów ruchów rewolucyjnych, muzea-pomniki walk i

⁴⁷ Tamże, s. 25.

⁴⁸ S. Orysiak, *Muzealnictwo...*, dz. cyt. s. 12.

⁴⁹ Tamże, s. 13.

⁵⁰ Tamże.

męczeństwa, muzea i zbiory historyczno-wojskowe, muzea biograficzne – poświęcone działaczom ruchu rewolucyjnego oraz izby pamiątek o tematyce historycznej⁵¹.

W dekadzie lat osiemdziesiątych w Polsce, warto zwrócić uwagę przynajmniej na trzy definicje muzeum historycznego wraz z ogólną typologią muzeów: Zdzisława Żygulskiego, Piotra Ungera oraz Wojciecha Gluzińskiego. Pierwszy z wymienionych autorów, podobnie jak Zdzisław Rajewski, wyszedł od bardziej ogólnego podziału na muzea humanistyczne, przyrodnicze i techniczne. Muzea historyczne jego zdaniem zawsze posiłkują się obiektami sztuki po to, by zilustrować przeszłość. Zadaniem takiej instytucji miało być przedstawianie przeszłości historycznej za pomocą zabytków rzeczowych i innych dokumentów w obranym zakresie. Stanowiły one z kolei podstawę do dalszych podziałów typologicznych, w ramach których do muzeów historycznych autor zaliczał następujące placówki: miejskie, ruchów robotniczych i rewolucji, walk i martyrologii, wojskowe, uniwersyteckie, pedagogiczne, literatury, teatru, muzyki, drukarstwa, książki, prasy, fotografii, filmu, kina, gry, zabawy, sportu⁵². Poza tym wykazem umieścił muzea archeologiczne, których zadaniem określił prezentowanie najdawniejszych dziejów, a które z kolei Zdzisław Rajewski uważał za niezwykle ważne muzea historyczne. Zdzisław Żygulski uznał je za instytucje blisko spokrewnione z muzeami sztuki. Jako argument podał fakt gromadzenia przez nie charakterystycznych dla prehistorii i starożytności obiektów sztuki. Zauważył także, że mają one dużo wspólnego z muzeami etnograficznymi i technicznymi, gdyż zbierają przedmioty z zakresu kultury materialnej⁵³.

Piotr Unger za podstawowy środek przekazu stosowany przez wszystkie muzea uznał eksponat – zabytek lub dokument związany z konkretną działalnością człowieka w przeszłości, jednak nie jako pojedynczy przedmiot umieszczony w sali muzealnej, lecz ich zespoły stworzone zgodnie z główną myślą przewodnią – ekspozycją. Na wystawę jednak nie miały składać się wyłącznie eksponaty, lecz także wystój i materiały pomocnicze – mapy, wykresy itd. To właśnie dzięki tym wszystkim elementom ekspozycja stawała się specyficzną formą narracji historycznej. Jej odczytanie i zrozumienie z kolei miało stanowić podstawę do zdobywania wiedzy przez zwiedzających⁵⁴. Wystawa historyczna miała, zdaniem autora, być zgodna z najnowszymi ustaleniami historii jako nauki, a więc obrazować nie tylko fakty i zjawiska lecz także najnowsze ustalenia metodologiczne w tym zakresie, przedstawiać

⁵¹ J. Durko, *Muzea historyczne jako wykład historii*, [w:] *Biblioteka muzealnictwa i ochrony zabytków*, red. K. Malinowski, t. 12: *Dorobek naukowy muzeów polskich w XX-leciu Polski Ludowej. Sympozjum Muzeologiczne – Toruń – 24-25 listopada 1964i*, Warszawa 1965, s.120-121.

⁵² Z. Żygulski – Junior, *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982, s. 98 – 102.

⁵³ Tamże, s. 102.

⁵⁴ P. Unger, *Muzea w nauczaniu historii*, Warszawa 1988, s. 17-18.

procesy historyczne, ukazywać zbiory tak, aby służyły one przekazywaniu widzowi wiedzy, systematyzować i porządkować ją oraz dostarczać wrażeń⁵⁵.

Jedną z ostatnich osób, która w okresie Polski Ludowej w swojej pracy zwróciła uwagę na istnienie takiej placówki kulturalnej jak muzeum historyczne, był Wojciech Gluziński. Pisząc o tego typu instytucji powoływał się na poglądy Juliusa Schweiteringa, który będąc pod wpływem koncepcji historiozoficznych za cel muzeum historycznego uznawał nie tyle nauczanie historii, lecz tworzenie warunków „wczuwania się” w dzieje⁵⁶.

Na początku XXI w., do klasyfikowania muzeów i tym samym wyodrębniania spośród nich muzeów o charakterze historycznym odniósł się m.in. Paweł Jaskanis, który pisze o „muzeach miejscach”, a więc instytucjach, których znaczenie prezentowanych dziejów spotęgowane zostało przez ukazywanie ich bądź to w miejscu, w którym zostały odkryte, bądź w budynku, który dodatkowo sam w sobie stanowi ważne historycznie miejsce. Najlepszy przykład dla autora stanowią muzea-rezydencje, będące czymś więcej aniżeli zwykłym muzeum, są bowiem „domem historycznym”, miejscem prezentowania wiedzy o przeszłości, zlokalizowanym w autentycznej budowli zabytkowej. W podobny sposób myśli o muzeach archeologicznych, a właściwie o konkretnych ich typach – tych powołanych w pobliżu wykopalisk lub miejsc historycznych⁵⁷.

W tym samym, co Paweł Jaskanis okresie, jednak zupełnie inaczej do muzeów odnosi się Dorota Folga-Januszewska. Autorka zaznacza, że obecnie bardzo trudno dokonać podziału muzeów. Oceniam, że w jej ujęciu muzeum historyczne mogłoby zostać zakwalifikowane do kilku kategorii. Autorka wyróżnia bowiem: muzea zbiorowych tradycji (narodowe, regionalne, miejskie, wsi), muzea poświęcone chronionym strefom i tradycjom (obszarom historycznym, stanowiskom archeologicznym, miejscom pamięci – obozom pracy i męki, miejscom bitew, parkom narodowym i krajobrazowym, skansenom, parkom tematycznym), muzea poświęcone poszczególnym ludziom (biograficzne) i zdarzeniom oraz muzea kolekcjonujące i udostępniające wybrane dziedziny (sztuki, etnograficzne, medyczne, przyrodnicze, techniczno-wojskowe)⁵⁸.

W odróżnieniu od Doroty Folgi-Januszewskiej, niemal w tym samym okresie, Ewelina Pierzyńska-Jelska dość jednoznacznie odnosi się do klasyfikacji muzeów. Wydziela w jej obrębie muzea historyczne, do których zalicza: muzea historii miast, ekspozycje-zbiory historyczne w muzeach wielodziałowych, muzea i zbiory do dziejów ruchów rewolucyjnych,

⁵⁵ Tamże, s. 18.

⁵⁶ W. Gluziński, *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980, s. 112.

⁵⁷ P. Jaskanis, dz., cyt., s. 99-100.

⁵⁸ D. Folga-Januszewska, *Postscriptum*, [w:] *Muzea polskie*, red. D. Folga-Januszewska, Olszanica 2012, s. 219.

muzea-pomniki walki i męczeństwa, muzea i zbiory historyczno-wojskowe, muzea biograficzne – poświęcone działaczom ruchów rewolucyjnych, izby pamiątek o tematyce historycznej, muzea i zbiory biograficzne, muzea i zbiory literatury, muzyki, teatru⁵⁹.

Współczesna perspektywa badawcza – po 1989 roku – w dużej mierze oparta jest o wspomniane przeze mnie powyżej poszukiwania zbieżności w działalności pomiędzy różnymi profilami muzeów. Zmierza tym samym w kierunku zniesienia podziału na poszczególne typy tych instytucji. W okresie istnienia Polski Ludowej w latach 1945-1989 sytuacja była zupełnie odwrotna. Klasyfikacja stanowiła punkt wyjścia do dyskusji o muzeach, wprowadzając pozorny ład. Dążenie do sprecyzowania zagadnienia nie znalazło jednak przełożenia na tworzone definicje konkretnych typów muzeów, w tym i tych historycznych, które były zbyt rozległe, uniwersalne i tym samym mało precyzyjne.

W niniejszej pracy, wyznaczając jako przedmiot swoich badań muzea historyczne w latach 1945-1989, zobowiązałam się tym samym do uwzględnienia perspektywy badawczej odpowiedniej dla wspomnianego okresu. Jako punkt wyjścia do podjętych analiz nasuwa się potrzeba określenia definicji muzeum historycznego, jako wydzielonego typu instytucji spośród innych placówek muzealnych, przyjmując go za osobny element ich klasyfikacji. Dla potrzeb moich badań, jako muzeum historyczne przyjąłam traktować instytucję, której:

- rok powołania i działalność zawierała się w latach 1945-1989;
- lokalizacja znajdowała się na terenie Wielkopolski – „Wielkopolski właściwej”, traktowanej jako region historyczny, a nie geograficzny czy administracyjny;
- przynajmniej jedna z wystaw stałych w danej placówce dotyczyła historii (kraju lub regionu);
- aktywność obejmowała działania edukacyjne z zakresu edukacji historycznej lub historii regionu i działania mające na celu upowszechnianie wiedzy o przeszłości, znajdujące się w statucie tejże instytucji.

W prowadzonych przez siebie badaniach, uznałam za konieczne uwzględnienie działalności muzeów martyrologicznych oraz archeologicznych. Za pierwszym przykładem przemawia ogromna waga dla kraju i regionu Wielkopolski, tematyki cierpienia Polaków w czasie II wojny światowej jako zagadnienia historycznego trudnego do pominięcia, a obligującego do pamiętania o nim. W drugim przypadku, należy zaznaczyć, że zagadnienia archeologiczne były i są obecnie częścią podstawy programowej nauczania historii w szkole. Stanowi to efekt

⁵⁹ E. Pierzyńska-Jelska, *Muzealnictwo polskie w latach 1945-1974: funkcje pełnione przez muzea*, Kielce 2010, s. 63.

powojennych zabiegów o umieszczenie tej tematyki w podręcznikach szkolnych⁶⁰. Archeologia, choć w znacznej mierze obejmująca czasy przedpiśmienne, w niezaprzeczalny sposób odnosi się do ogromnej części dziejów kraju i regionu w znaczeniu historycznym.

W niniejszej pracy nie uwzględniłam izb pamięci (organizowanych w szkołach i innych instytucjach), przedsięwzięć zbyt odbiegających od ustawowej definicji muzeum, a zdecydowanie bardziej związanych z kontekstem stricte oświatowym. Prowadzonymi przez siebie badaniami nie objęłam także izb muzealnych, które w mojej opinii powinny być traktowane jako odrębne instytucje kulturalne. W najbardziej ogólnym ujęciu, swoją uwagę zogniskowałam wyłącznie na muzeum w znaczeniu takim, jakie zostało w danym momencie przyjęte ustawowo⁶¹.

⁶⁰ J. Kamińska, *Nauczanie Prehistorii w szkole*, [w:] „Z Otchłani Wieków”, Warszawa 1946, t. 15, s. 106-107.

⁶¹ Do 1962 r. muzea działały zgodnie z Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. 15 lutego 1962 r. wydano Ustawę o ochronie dóbr kultury i o muzeach, która weszła w życie 21 maja 1962 r. i tym samym zniósła Rozporządzenie z 1928 r.

Rozdział 2. Polityka kulturalna w Polsce w latach 1945-1989

2.1. Podstawowe założenia i wybrane definicje z lat 1945-1989

Ideologiczny socjalizm rangę kultur wiązał m.in. z przekształceniami polityczno-ekonomicznymi wykazując, że po przejęciu władzy następuje zainteresowanie innymi sferami życia, w tym i kulturą⁶². Kultura miała przyspieszać i kształtować proces zmian w społeczeństwie i ekonomii⁶³. W okresie Polski Ludowej była więc nieustannie ideologizowana. W zależności od zmian jakie miały miejsce wśród władz państwowych, jej pozycja w polityce również ulegała zmianie, pełniąc raz funkcje użytkowe wobec polityki, a innym razem pomocnicze względem niej⁶⁴. Prawidłowości rozwoju kultury dostosowywane były do polskich realiów i uzupełnione o krajowe akcenty, postaci, wydarzenia itd.⁶⁵. W miarę rozwoju socjalizmu rosła rola kultury w stosunku do innych celów ustrojowych. Stała się ona obszarem rywalizacji różnych systemów wartości, stylów życia i odmiennych koncepcji społeczno-filozoficznych⁶⁶. Antoni Gładysz pisał, że była jednym z głównych czynników, dzięki którym po 1945 r. nowy ustrój zwyciężył nad starym⁶⁷. Zdaniem Józefa Skrzypca stanowiła m.in. ważną formę kontaktu ze światem zewnętrznym, dostarczała wzorców postępowania, przeciwdziałała alienacji, ułatwiała międzyludzką komunikację, mógł do niej sięgnąć każdy w zależności od swoich obiektywnych potrzeb, inspirowała i określała poczucie sensu życia⁶⁸. Wspomnianych funkcji kultura nie pełniła samoistnie, lecz poprzez politykę kulturalną.

W ujęciu Edmunda Wnuka-Lipińskiego polityka kulturalna dotyczyła ogółu społeczeństwa i była niczym innym jak sterowaniem kulturą po to, by wywrzeć odpowiedni wpływ na określone zjawiska w tej sferze. Autor rolę w zakresie kultury, jaką państwo polskie realizowało w okresie Polski Ludowej, określił także mianem mecenatu pełnionego zgodnie z socjalistycznymi wartościami i reprezentowanego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki⁶⁹. Również w kontekście mecenatu politykę kulturalną Polski Ludowej rozpatrywał

⁶² W. I. Lenin, *O spółdzielczości*, [w:] *Ekonomika i polityka w epoce dyktatury proletariatu*, Warszawa 1952, s. 7.

⁶³ B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy 1948-1959*, Warszawa 1985, s. 11.

⁶⁴ S. Ligarski, *Polityka władz komunistycznych wobec twórców kultury w latach 1945-1989*, [w:] *Pamięć i Sprawiedliwość*, t. 13/2, s. 51.

⁶⁵ J. Kossak *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Warszawa 1974, s. 6.

⁶⁶ K. Rokicki, *Literaci. Relacje pomiędzy literatami a władzami PRL w latach 1956-1970*, Warszawa 2011, s. 17.

⁶⁷ A. Gładysz, *Oświata, kultura, polityka w latach 1947-1959*, Warszawa-Kraków 1981, s. 51.

⁶⁸ J. Skrzypiec, *Polityka kulturalna Polski Ludowej*, Warszawa 1985, s. 14-16.

⁶⁹ E. Wnuk-Lipiński, *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1979, s. 92, 100 i 102.

Kazimierz Żygulski pisząc, że powstanie państw socjalistycznych zdecydowało o wzroście znaczenia polityki w sferze kultury. Głównym instrumentem służącym do przekształcania tej sfery życia miał być – zdaniem autora – budżet państwowy, w oparciu o który instytucje kulturalne prowadziły swoją działalność⁷⁰. Przywołane opinie obydwu autorów na temat tego, czym w ich rozumieniu była polityka kulturalna w okresie Polski Ludowej, wskazują na jej dwie bardzo istotne funkcje: sterowanie kulturą oraz pełnienie wobec niej roli mecenatu. Zgadzam się w pełni z tym, że pierwsze ze zadań, w rzeczywistości doskonale oddało oczekiwania władz państwowych wobec realizowanej polityki kulturalnej – całkowitej kontroli nad kulturą, najlepiej za pomocą rozdzielania odpowiednich środków finansowych. Zdecydowanie sprzeciwiam się jednak stwierdzeniom Edmunda Wnuka-Lipińskiego i Kazimierza Żygulskiego, w których funkcję polityki kulturalnej państwa w okresie Polski Ludowej sprowadzili do roli mecenatu. Mecenat, w najbardziej szerokim i ogólnym znaczeniu, przyjęto odbierać jako zjawisko pozytywne, natomiast „opieka” państwa nad kulturą w dobie polskiego socjalizmu miała dla znacznej części związanych z nią osób i instytucji wydźwięk pejoratywny. Najlepiej świadczą o tym liczne konflikty na polu władza – twórcy, z różnym nasileniem trwające przez pełen okres Polski Ludowej⁷¹. Tym samym uważam, że nawet z perspektywy lat 1945-1989, o polskiej polityce kulturalnej nie powinno się i nie można było pisać w kontekście mecenatu mając świadomość zaistniałych sytuacji polityczno-kulturalnych.

Wśród głosów osób wypowiadających się na temat polityki kulturalnej w Polsce w okresie socjalizmu warto także zwrócić uwagę na fragment wypowiedzi Antoniny Kłoskowskiej. Autorka zaznaczyła m.in., że polityka kulturalna zawsze była planem i programem bardziej skutecznym w zakresie eliminowania pewnych treści, aniżeli określaniu „repcji i charakteru odbioru”⁷². Sądzę, że ta kwestia powinna być rozstrzygana z perspektywy różnych instytucji. Istniały bowiem typy placówek kulturalnych, których działalność budziła szczególne zainteresowanie władz państwowych (np. teatry, opery, biblioteki), przez co silnie oddziaływano na generowany przez nie przekaz i jego formę. W przypadku innych (np. muzea), faktycznie mogła ograniczać się wyłącznie do eliminowania pewnych treści.

Józef Skrzypiec z kolei swoją publikację *Polityka kulturalna Polski Ludowej* w generalnym ujęciu stworzył jako pracę broniącą osiągnięć politycznych władz państwowych

⁷⁰ K. Żygulski, *Wstęp do zagadnień kultury*, Warszawa 1972, s. 274 i 278.

⁷¹ A. Krajewski, *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975-190)*, Warszawa 2004, s. 143-145, 410-411.

⁷² A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 198, s. 483-484.

na polu kultury, jednak dla pewnej równowagi uwzględnił także ich błędy popełnione w tej dziedzinie. Dzięki temu jego głos w ramach omawianego pojęcia uważam za najbardziej rzeczowy i pozostający najbliżej realnej sytuacji, która miała miejsce w latach 1945-1989⁷³. Opinię autora na temat polityki kulturalnej Polski Ludowej spośród innych sądów w tej kwestii wyróżnia fakt, że nie postawił znaku równości pomiędzy kulturą a polityką, wskazując na ich istotne różnice. Zaprzeczył tym samym tezie sformułowanej w Uchwale VI Zjazdu PZPR 6 grudnia 1971 r., gdzie uznano jedności polityki, ekonomii i kultury⁷⁴.

Z mojego punktu widzenia, niemożliwa wydaje się akceptacja jednej i oddającej w pełni rzeczywiste warunki lat 1945-1989 definicji polityki kulturalnej. Zarówno przywołane powyżej wypowiedzi, odnoszące się do omawianego pojęcia, jak i te, które nie zostały tu uwzględnione, zdecydowanie przerysowywały obraz tego, czym realnie była i jaką funkcję pełniła polityka kulturalna w okresie Polski Ludowej. To szerokie zagadnienie potraktowane zostało w moich badaniach bardzo ogólnie i ma na celu wyłącznie zasygnalizowanie rozległego kontekstu, w jaki wpisywały się muzea historyczne – jako instytucje kultury – w okresie Polski Ludowej. Niezależnie od tego, z jakiego kręgu zainteresowań badawczych, naukowych, politycznych itd. pochodzili autorzy, którzy pisali o polityce kulturalnej w tym okresie, ich spostrzeżenia były nienaturalnie zbieżne, pozbawione konstruktywnej krytyki, a w wielu przypadkach także mocno nacechowane ideologią. Treści te stanowią dowód na to, że o polityce kulturalnej w socjalistycznej rzeczywistości inaczej nie można było pisać. Choć publikacji osób, które podjęły się realizacji zagadnienia polityki kulturalnej w latach 1945-1989 było sporo, nie chcąc powielać pewnych treści ograniczyłam się do grona autorów, których opinie wносиły nowe spostrzeżenia do dyskusji w tym zakresie⁷⁵.

W rozwoju polityki kulturalnej Polski Ludowej można wyróżnić pięć etapów: 1944-1948, 1949-1956, 1957-1970, 1971-1980, 1981-1989, które odnoszą się do kultury jako całości, bez wskazywania jej poszczególnych składowych. Pierwszy z tych etapów otwiera dekret PKWN z 15 września 1944 r., natomiast zamyka I Zjazd zjednoczeniowy PZPR w dniach 15-22 grudnia 1948 r. Podczas obydwu wydarzeń zapadły decyzje kluczowe dla zagadnień kultury. Drugi z wymienionych okresów to czas centralizacji większości instytucji kulturalnych zakończony III Plenum KC PZPR 21-24 marca 1955 r., gdzie zwrócono uwagę na wiele negatywnych skutków tak zorganizowanego zarządzania placówkami kultury⁷⁶.

⁷³ J., Skrzypiec, dz. cyt., s. 22 i 27-28.

⁷⁴ *Uchwała VI Zjazdu PZPR*, [w:] „Nowe Drogi”, Warszawa 1972, s. 173-175.

⁷⁵ Porównaj z: M. Strąk, *O polityce kulturalnej*, Warszawa 1977, s. 28-29; B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948-1959)*, Warszawa 1985, s. 5; W. Sokorski, *Sztuka w walce o socjalizm*, Kraków 1950, s. 19-21;

⁷⁶ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 65.

Trzeci, a więc lata 1957-1970, to czas ofensywy ideologicznej, gdzie większe znaczenie mają daty graniczne, ważne przede wszystkim ze względów politycznych i przeniesione także na grunt kultury. Z perspektywy polityki kulturalnej zaczyna go szczególne wydarzenie – Sesja Rady Kultury i Sztuki w marcu 1956 r.⁷⁷. Nie bez znaczenia były także wydarzenia poznańskiego czerwca 1956 r. Jako datę graniczną, kończącą ten przedział czasowy, przyjęłam 20 grudnia 1970 r., czyli wybór Edwarda Gierka na I sekretarza KC PZPR. Wydzielonych czternaście lat w kontekście działań na polu kultury można określić wspólnym mianem „decentralizacji” mającej na celu walkę ze skutkami wcześniejszej centralizacji instytucji o tym charakterze. Przedostatni przedział czasowy – lata 1971-1980 – nie charakteryzują konkretne ramy czasowe, lecz szereg wydarzeń o charakterze polityczno-kulturalnym, powodujących wiele napięć pomiędzy przedstawicielami tych sfer. Nie bez znaczenia był również fakt objęcia fotela ministra kultury i sztuki przez Józefa Tejchmę, dość dobrze przyjętego przez środowisko kulturalne⁷⁸. Za koniec tej dekady uznaje się najczęściej 13 grudnia 1981 r., czyli wybuch stanu wojennego. Niepełne dziesięć lat ostatniego z wydzielonych okresów kończy rok 1989 i obrady Okrągłego Stołu, a więc cezury czasowe stosowane powszechnie dla wielu dziedzin życia okresu Polski Ludowej.

2.2. Etapy rozwoju polityki kulturalnej

W okresie dwudziestolecia międzywojennego organizacja życia kulturalnego odbywała się najpierw poprzez istniejące do 1922 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki, potem Departament Sztuki, a następnie Wydział Sztuki w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Finansowo natomiast naukę i kulturę wspierał Fundusz Kultury Narodowej, utworzony w 1928 r., poświęcający dużo uwagi tej grupie społecznej, a zdecydowanie mniej odbiorcom ich dzieł⁷⁹.

Wita Szulc, na podstawie opracowań publicystyki konspiracyjnej Polskiej Partii Robotniczej, zauważyła, że koncepcja programowa polityki kulturalnej władz Polski Ludowej zaczęła kształtować się już w czasie okupacji, bo w 1942 roku⁸⁰. Problem kultury został także

⁷⁷ Zarządzenie nr 43 Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 lutego 1956 r., w sprawie Rady Kultury i Sztuki przy Ministrze Kultury i Sztuki.

⁷⁸ J. Skrzypiec, dz. cyt, s. 65.

⁷⁹ S. Żółkiewski *Kultura literacka (1918-1932)* Wrocław 1973, s. 75-80; M. Fik *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944-1981*, Londyn 1989, s. 19-20; B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948-1959)*, Warszawa 1985, s. 21-22.

⁸⁰ W. Szulc, Szulc W., *Kultura dla mas Polski Ludowej. Wizje ideologów, twórców i publicystów z lat 1944-1956*, Wrocław 2008, s. 34.

zaakcentowany w listopadowej deklaracji PPR z 1943 roku. Już wtedy zawarte zostały postulaty dotyczące m.in. demokratyzacji oświaty i kultury, udostępniania kultury masom, rozbudowy sieci instytucji związanych z tą sferą życia, założono również aktywny udział mas w tworzeniu kultury⁸¹.

Pierwszych kilka lat po wyzwoleniu Polski spod okupacji niemieckiej to okres bardzo intensywnej odbudowy kraju na wielu płaszczyznach życia, w tym także w sferze kulturalnej. Jak pisała Barbara Fijałkowska, motorem zmian jakie miały miejsce w tym okresie na terenie państwa polskiego były rewolucyjne przemiany społeczno-ustrojowe⁸². Dalej autorka wspomina, że zarówno PPR, jak i późniejsze PZPR nie nabyły zbytniego doświadczenia w nadzorowaniu środowisk twórczych – kulturalnych. Dotarcie do tych kręgów społeczeństwa i wciągnięcie ich w realizację idei socjalistycznych wymagało bardziej konkretnych zasad programowych partii w zakresie polityki kulturalnej⁸³. Te ujęte w Manifeście PKWN były bardzo ogólne i niewystarczające.

W Manifeście wymienione zostały trzy resorty zarządzające kwestiami związanymi z kulturą: oświaty, kultury i sztuki oraz informacji i propagandy. Drugi z wymienionych resortów nadzorował twórczość literacką, teatralną, muzyczną, choreograficzną, plastyczną, a także działalność muzeów i szkolnictwa artystycznego. Miał także dbać o upowszechnianie polskiej kultury i sztuki za granicą⁸⁴. W obrębie tej jednostki podjęto prace, w wyniku których bardzo szybko rozbudowano sieć administracyjną tworząc przy urzędach wojewódzkich, powiatowych i grodzkich wydziały i referaty kultury i sztuki⁸⁵. Do ich zadań w pierwszej kolejności należało zakładanie i nadzorowanie zbiorów i muzeów, teatrów, galerii sztuki, orkiestr, chórów, szkół oraz instytucji muzycznych, choreograficznych i sztuk plastycznych, a także studiów dramatycznych⁸⁶. Kompetencje tego resortu nie zmieniono w chwili kiedy PKWN został przekształcony w Rząd Tymczasowy 31 grudnia 1944 r. Choć kwestie kultury zostały dość szybko poruszone przez nowo kształtujące się władze, zagadnienie to ustępowało miejsca bardziej podstawowym problemom państwowym związanym z powojenną odbudową jego struktur. Pierwsze działania w tym kierunku miały na celu uspokojenie społeczeństwa i

⁸¹ W. Szulc, *Model potrzeb muzycznych człowieka pracy epoki realizmu socjalistycznego*, [w:] „Zeszyty Naukowe PWSM we Wrocławiu”, nr 38, Wrocław 1985, bez numeracji stron.

⁸² B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948-1959)*, Warszawa 1985, s. 11.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ M. Fik *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944-1981*, Londyn 1989, s. 19-20; B. Fijałkowska, dz. cyt. s. 23.

⁸⁵ Tamże, s. 22-23.

⁸⁶ Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. w sprawie organizacji wydziałów i referatów kultury i sztuki, Dz. U. nr 7, 1944, poz. 37.

zapewnienie, że zamęt w sferze kultury był sytuacją tymczasową, którą ureguluje opieka państwa. Jednocześnie starano się uporać ze zmianami terytorialnymi, mającymi ogromne znaczenie dla zagadnień kulturalnych. Z jednej strony należało pogodzić się z utratą centrów kultury jakimi były Lwów i Wilno. Z drugiej zaś trzeba było zająć się sprawą ziem zachodnich, gdzie różnice kulturowe w odniesieniu do innych regionów Polski, były znaczące⁸⁷. Stąd też jednym z podstawowych i najbardziej znaczących problemów polityki kulturalnej, a zarazem jej głównym kierunkiem działania w pierwszych latach po wojnie, był rozwój kultury na Ziemiach Odzyskanych oraz za pomocą kultury włączenie w organizm narodowy Ślązaków, Mazurów, Kaszubów i Warmiaków, wzmacniając jednocześnie ich jedność z repatriantami zza Bugu, z Niemiec i z Francji oraz z osadnikami województw centralnych. Uznanie dla roli kultury w procesie integracji ziem zachodnich i północnych z resztą kraju wyraził także Władysław Gomułka podczas otwarcia Wystawy Ziem Odzyskanych we Wrocławiu w maju 1948 r.⁸⁸.

W latach 1945-1948 w sferze kultury widoczny był jeszcze chaos i dezorganizacja wynikające przede wszystkim z nadal słabo uregulowanej zwierzchności konkretnych organów państwowych nad kulturą i tym samym odpowiednich wytycznych, zgodnie z którymi instytucje miałyby funkcjonować. Władze państwowe w ramach realizowania głównej koncepcji polityki kulturalnej musiały powołać nowe formy instytucji mających kierować kulturą.

Wspomniane założenia, jak i te zawarte w Manifeście PKWN, znalazły potwierdzenie w przemówieniu Edwarda Osóbki-Morawskiego podczas szóstego posiedzenia Krajowej Rady Narodowej, gdzie zapewniał o otoczeniu opieką inteligencji twórczej, pisarzy i artystów⁸⁹.

2.2.1. Odbudowa – lata 1944-1948

W grudniu 1945 r. utworzono Komitet Kulturalny Rady Ministrów. Nowo kształtująca się powojenna władza nie miała jeszcze w swoich szeregach własnej kadry inteligenckiej, zmuszona była więc oprzeć działania o osoby, które nieufnie odnosiły się do nowych

⁸⁷ B. Polak, *O kulturze w PRL – z Jerzym Eislerem i Ryszardem Terleckim*, [w:] „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, nr 10/2002, s. 5-24.

⁸⁸ W. Gomułka, *Dajcie narodowi kulturę wyrosłą z rzeczywistości polskiej*, [w:] *Z kart naszej historii Warszawa 1968*, s. 129.

⁸⁹ *Program prac Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, [w:] „Rzeczpospolita” 1944, nr 41.

rządów.⁹⁰ Równocześnie PPR jednak bardzo szybko i intensywnie przystąpiła do kształcenia swoich kadr kultury, zwolenników systemu. Władza państwowa pozostawiała twórcom swobodę w wyborze warsztatu artystycznego, środków wyrazu i eksperymentów. Takie działania miały na celu zjednanie sobie i przeciągnięcie na swoją stronę osób dotąd niezdecydowanych⁹¹. Polityk Stefan Staszewski, najpierw zwolennik, a następnie krytyk władz Polski Ludowej, w wywiadzie z Teresą Torańską obnażył sposób działania przedstawicieli państwa w latach 1945-1948. Oceniał, iż chciano w ten sposób zjednać sobie jak najwięcej osób bezpartyjnych, działających w okresie poprzedzającym wybuch wojny po to, by ich przykład pomógł włączyć kolejne osoby w krąg zwolenników działań władz państwowych (tzw. „masę czytelniczą”)⁹². W 1945 roku utworzone zostały nowe pionierzy aparatu bezpieczeństwa. Za nadzór m.in. nad instytucjami oświatowymi i kulturalnymi odpowiedzialny był Wydział II Departamentu V (Społeczno-Politycznego), a jego Sekcja 2 odpowiadała za pracę operacyjną w instytucjach kultury i sztuki. Środowisko twórcze wzbudzało także zainteresowanie Sekcji 5 Wydziału I Departamentu V MBP, a więc komórki kontrolującej związki zawodowe i organizacje społeczno-polityczne. W latach późniejszych, w wyniku reorganizacji aparatu bezpieczeństwa, obowiązki te przejmowały inne departamenty, wydziały i sekcje⁹³.

W 1946 r. w obrębie Ministerstwa Kultury i Sztuki funkcjonowało pięć departamentów (administracyjny, literatury, muzyki, plastyki, teatru i filmu) oraz szesnaście wydziałów. W strukturze tego Ministerstwa znajdowała się także Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków, Biuro Organizacyjne, Biuro Współpracy z Zagranicą, Państwowy Instytut Badań Sztuki Ludowej, Centralny Instytut Kultury. Podobnie jak w innych ministerstwach powoływano różne rady, które pełniły funkcje inicjujące, opiniotwórcze i koordynujące. W ich skład wchodziły przedstawiciele środowisk twórczych. Podejmowano się także tworzenia wojewódzkich rad kultury. Zdaniem Włodzimierza Sokorskiego polityka kulturalna partii przyczyniła się do stabilizacji środowisk twórczych, dzięki czemu dorobek tego okresu był pokaźny⁹⁴. Kiedy pozycja władzy ludowej w kraju umocniła się, zmianie uległy także priorytety polityki kulturalnej. W 1947 r. w PPR zaczęły pojawiać się głosy zaniepokojenia dotyczące zbyt małych wpływów partii na ideologiczną aktywizację

⁹⁰ S. Ligarski, dz. cyt., s. 52.

⁹¹ Tamże, s. 53.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże, s. 55.

⁹⁴ W. Sokorski, *Polityka kulturalna*, [w:] „Miesięcznik literacki”, Warszawa 1977, nr 3, s.105.

środowisk twórczych⁹⁵. Zwrócono uwagę, że transformacje w kulturze zachodzą znacznie wolniej aniżeli te w sferze ekonomicznej i społecznej. Jako najważniejszy kierunek w polityce kulturalnej zaczęto więc traktować przebudowę ideowo-polityczną życia kulturalnego, jak i nadania jej socjalistycznego charakteru. Potrzebę tę uwydatnił w swoim przemówieniu z 16 listopada 1947 r. na otwarciu radiostacji we Wrocławiu Bolesław Bierut⁹⁶. Wytyczone zadania polityki kulturalnej miały być realizowane zarówno w sferze stosunków z twórcami, jak i upowszechniania kultury. Określały także formalno-prawne i organizacyjne warunki funkcjonowania kultury oraz preferencje ideowe w sferze twórczości i jej upowszechniania⁹⁷.

Rozpoczęła się ofensywa kulturalna PPR współpracującej w tym zakresie z PPS. Wspomniane wzmożone działania państwa w zakresie wprowadzania zmian w sferze kultury przejawiały się powoływaniem w ramach struktur organizacyjnych PPR komisji mających za zadanie przygotowanie rewolucji kulturalnej w Polsce Ludowej⁹⁸. W styczniu 1947 r. Blok Demokratyczny wygrał wybory do Sejmu Ustawodawczego. Społeczeństwo polskie oddając ponad osiemdziesiąt procent głosów na wspomniane ugrupowanie poparło tym samym socjalistyczną drogę rozwoju, w tym i rozwoju kultury. W Programie Wyborczym Stronnictw Demokratycznych i Związków Zawodowych była mowa o tym, iż nie może być demokracji bez pełnego upowszechniania oświaty i kultury. Zobowiązano się do upowszechniania kultury w postaci kina, teatru, książki i radia jak najszerszym masom ludowym⁹⁹. Aby rozpocząć szeroko zakrojoną ofensywę kulturalną podjęto szereg działań mających na celu pozyskanie dla spraw ideowych, przede wszystkim przedstawicieli inteligencji i twórców¹⁰⁰.

Od 1947 r. socrealizm wprowadzany był powoli do wszystkich dziedzin życia kulturalnego, oznaczało to także zmiany w relacjach i postępowaniu z twórcami. Rozpoczęła się ideologizacja tej sfery życia w oparciu o sowieckie wzorce. Postulowano sztukę realistyczną, która pełniłaby przede wszystkim funkcje wychowawcze. Dyskusja nad kwestiami kultury toczyła się na łamach najbardziej znaczących czasopism kulturalnych, gdzie poruszano przede wszystkim zagadnienie realizmu socjalistycznego. Zainicjowano także imponującą serię spotkań (sympozja, zjazdy, sesje, zebrania itp.) stowarzyszeń twórczych, na których przeprowadzano wybory mające na celu zmianę ich władz,

⁹⁵ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 35.

⁹⁶ B. Bierut, *Przemówienie na otwarciu radiostacji we Wrocławiu wygłoszone dnia 10 listopada 1947 r.*, [w:] „*Twórczość*”, Warszawa 1952, z. 5, s. 10.

⁹⁷ W. Sokorski, *Polityka...*, dz. cyt., s.40.

⁹⁸ A. Jachimczyk, *Życie kulturalne Kielc*, Kielce 2002, s. 28.

⁹⁹ H. Rechowicz, *Program wyborczy Bloku Stronnictw Demokratycznych*, [w:] *Dokumenty naszej tradycji – 1946*, Lublin 1982, s. 42-43.

¹⁰⁰ A. Jachimczyk, dz. cyt., s. 28.

proklamując tym samym nowy kierunek, w którym zmierzać powinna twórczość w Polsce¹⁰¹. Socjalizm realistyczny, choć stanowił jeden z głównych tematów zainteresowania polityki kulturalnej państwa, nie był jedynym zagadnieniem poruszonym na wspomnianych spotkaniach. Zwracano także uwagę na konieczność walki z kosmopolityzmem oraz zbytnim uleganiem i chełpieniem wzorców zachodnich, jako wzór do naśladowania przez twórców miał służyć dorobek kultury radzieckiej. Apelowano o wzmożenie czujności rewolucyjnej względem aktów „wrogiej działalności w kulturze” oraz zacieśnienie więzi twórców z masami i ich zaktywizowanie¹⁰². W grudniu 1948 r. rozpoczął się Kongres Zjednoczeniowy PPR i PPS. Barbara Fijałkowska pisała, że wytyczony na nim program przyspieszonego budownictwa socjalistycznego przekładał się bezpośrednio na politykę kulturalną i tym samym jej stosunek względem twórców¹⁰³. W deklaracji ideowej PZPR fragment dotyczący kultury brzmiał:

„Podstawowymi warunkami takiej kultury są: całkowita likwidacja analfabetyzmu w kraju, dalsza rozbudowa szkolnictwa wszystkich szczebli, zwłaszcza szkolnictwa zawodowego, wychowanie nowych kadr nauczycielskich i wydatna poprawa położenia nauczycieli, podniesienie poziomu ideologicznego naszego szkolnictwa i przepełnienie tego szkolnictwa ideami marksizmu-leninizmu, związanie działaczy nauki i sztuki z masami ludowymi i ich walką, szeroka rozbudowa instytucji kulturalnych w mieście i na wsi, udostępnianie masom ludowym wszystkich zdobyczy kultury i aktywny udział mas w budowaniu nowej kultury”¹⁰⁴.

W latach 1944-1948 stworzono nowy system zarządzania oraz kierowania twórczością i rozwojem kultury. Zagadnienia kulturalne stały się częstym punktem omawianym podczas posiedzeń Krajowej Rady Narodowej¹⁰⁵. Według Józefa Skrzypca najbardziej charakterystyczną przemianą w dziedzinie kultury w powojennej Polsce była jej demokratyzacja, która przestała być sprawami elitarnymi, stała się dobrem ogólnonarodowym i częścią życia mas¹⁰⁶. Na nowo organizowane życie kulturalno-oświatowe wpływ miały przede wszystkim socjalistyczne idee. Władza starała się zaspokoić społeczny głód obcowania z kulturą, co przybliżało do niej inteligencję. W latach czterdziestych kultura stała się elementem awansu społecznego klasy robotniczej i chłopstwa. Jednak pod koniec tej dekady (1947-1948), proporcjonalnie do poprawy warunków w sferze kultury i jej

¹⁰¹ S. Ligarski, dz. cyt., s. 53.

¹⁰² Tamże, s. 100-101.

¹⁰³ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 73.

¹⁰⁴ *Deklaracja ideowa PZPR*, [w:] „Nowe Drogi”, Warszawa 1949, nr 1, s. 17.

¹⁰⁵ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 22.

¹⁰⁶ Tamże

materialnego zaplecza, coraz bardziej widoczna była centralizacja całego życia kulturalnego. Zwiększał się też administracyjny nacisk na stosowanie metod realizmu socjalistycznego¹⁰⁷.

Tak prowadzona w pierwszych latach po wojnie polityka kulturalna odwoływała się do programu PPR i Manifestu PKWN. Także w deklaracji z 1943 r. *O co walczymy?*, PPR poruszała kwestie podniesienia kultury m.in. poprzez budowę szkół, uniwersytetów, domów ludowych, bibliotek itd., zapewniając przy tym wsparcie państwa¹⁰⁸.

W moim przekonaniu bardzo szybko po zakończeniu działań wojennych podjęto na terenie państwa polskiego kwestie związane z życiem kulturalnym. Tym samym uważam za nieuprawnione pojawiające się w literaturze przedmiotu stwierdzenia, że w pierwszych latach po wojnie zagadnienia związane z kulturą nie leżały w kręgu zainteresowania nowo formujących się władz państwowych. Wręcz przeciwnie, przedstawiciele tej władzy nauczani doświadczeniem zza wschodniej granicy i odnoszący się do tego wzorca i idei, szybko rozpoczęli ingerencję w sferę kultury. Miała ona wspomagać m.in. przemiany społeczne i polityczne. Proces ten został zaplanowany jeszcze przed zakończeniem działań wojennych i przybierał na sile w miarę coraz większej stabilizacji państwa podnoszącego się ze zgliszczy wojennych.

Pod koniec 1947 r. PPR-owskie środowisko nie miało jeszcze sprecyzowanej wizji polityki kulturalnej, jednak w sposób zdecydowany głoszone potrzebę zmian w sferze kultury¹⁰⁹. Jerzy Borejsza na łamach czasopisma „Oświecenie” pisał o centralizacji działań kulturalno-oświatowych, a Włodzimierz Sokorski etap ten nazwał „okresem przebudowy kulturalnej”¹¹⁰. Od połowy 1948 r. rozpoczęto programową ofensywę ideowopolityczną zmierzającą do szybkiego ukształtowania w Polsce kultury socjalistycznej, opartej o wzorce radzieckie. Sytuacja kulturalna ściśle powiązana była z nowym etapem rozwoju gospodarczego w Polsce – socjalistyczną industrializacją. Pod koniec lat czterdziestych w krajach socjalistycznych głównym kierunkiem, w którym zmierzała polityka kulturalna było sprowadzanie sfery twórczości do poziomu działalności produkcyjnej i określania twórców „inżynierami dusz”¹¹¹. W 1948 r. miały miejsce dwa Plena KC PPR (3 czerwca oraz od 31 sierpnia do 3 września). Wygłoszone podczas pierwszego z wymienionych przemówienie Władysława Gomółki oraz Bolesława Bieruta podczas drugiego, stanowiły punkt zwrotny w

¹⁰⁷ B. Fijałkowska, dz. cyt. s. 53.

¹⁰⁸ Tamże, s. 37.

¹⁰⁹ A. Jachimczyk, dz. cyt., s. 101.

¹¹⁰ J. Borejsza, *Ideologia na śmietniku*, [w:] „Odrodzenie”, Warszawa 1948, nr 17, s. 1; Na udeptaną ziemię, w: *Odrodzenie*, Warszawa 1948, nr 27, s.2; W. Sokorski, *Podstawy organizacyjne polityki kulturalnej*, [w:] „Nowe Drogi”, Warszawa 1948, nr 9, s. 182 i 186.

¹¹¹ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 86.

polityce kulturalnej państwa¹¹². Bolesław Bierut wskazał m.in. słabość propagandy marksizmu-leninizmu i zamęt ideologiczny partyjnej inteligencji jako jedne z czynników, które doprowadziły do zaniedbania „marksistowskiego oświecenia” w sferze kultury, co odnosiło się do wcześniejszego wystąpienia Gomułki¹¹³. Podczas zorganizowanego w dniach 31 sierpnia – 3 września 1948 r. plenum stworzono podwaliny pod planowane zmiany organizacji życia kulturalnego. Rozpoczęła się centralizacja tej sfery, czego efektem – pomiędzy jednym a drugim Plenum – było powołanie Komisji Głównej do Spraw Kultury koordynującej życie kulturalne i mającej rozstrzygający głos m.in. w sprawach polityki kulturalnej. Decydowała zarówno o środkach finansowych na kulturę, jak i odpowiadała za ideologiczne kwestie w tej sferze. Jej organem pomocniczym był Komitet Ministrów do Spraw Kultury¹¹⁴. Po zjednoczeniu PPR i PPS w grudniu 1948 r. przyjęto wytyczne do planu sześcioletniego, w ramach którego Polska miała się stać państwem uprzemysłowionym, nowoczesnym w zakresie gospodarki i krajem o wysokiej kulturze ogólnej i technicznej¹¹⁵.

Lata 1945-1948 Józef Skrzypiec określał mianem „osiągnięć i wypaczeń” w sferze kultury¹¹⁶. Jego zdaniem z jednej strony obserwowano dynamiczny rozwój materialnej bazy i aktywności kulturalno-oświatowej dużej części społeczeństwa. Z drugiej zaś strony kultura została uwikłana w koncepcje polityczne mające na celu umacnianie „kultu jednostki”. Zaczęto określać cele, metody i treści działalności twórczej i upowszechnieniowej dzięki czemu miała ona określoną wymowę polityczną. Oczekiwano od twórców kultury dzieł ukazujących rzeczywistość i nawiązujących do rewolucyjnego romantyzmu, a obowiązującą we wszystkich środowiskach artystycznych i twórczych metodą (twórczą) stał się realizm socjalistyczny. Zaczęto zmierzać także w stronę centralizacji kultury i polityki kulturalnej, o czym świadczyło m.in. powołanie wspomnianej już Komisji Głównej do Spraw Kultury. Dla poszczególnych dziedzin kultury tworzone z kolei odpowiednie organy organizujące ich funkcjonowanie, np. Generalna Dyrekcja Teatrów, Oper itp., natomiast w 1949 r. w KC PZPR utworzono dwa wydziały zajmujące się zagadnieniami związanymi z twórczością: Wydział Kultury i Wydział Nauki¹¹⁷.

¹¹² Szerzej w: B. Dymek, *Zwrot polityczny 1948 (przesłanki, przebieg skutki)*, Warszawa 1989; K. Kersten *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, Poznań 1990.

¹¹³ *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej 31 sierpnia 1948 r.*, A. Kochański, Pułtusk-Warszawa 1998, s. 41-42.

¹¹⁴ A. Gładysz: *Oświata – kultura – nauka w latach 1947-1959. Węzłowe problemy polityczne*, Warszawa-Kraków 1981, s. 136;

¹¹⁵ W. Sokorski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 54.

¹¹⁶ Tamże, s. 27-60

¹¹⁷ Tamże, s. 57-60.

2.2.2. Centralizacja – lata 1949-1956

Lata 1950-1952 były w Polsce Ludowej czasem najbardziej intensywnego uskuteczniania rewolucji kulturalnej, co w rezultacie miało doprowadzić do oparcia całej szeroko pojętej twórczości o ideologię marksistowsko-leninowską i doprowadzenie do przebudowy świadomości narodu¹¹⁸. Sterowanie kulturą przejęły centralne organizacje państwowe, partyjne i społeczno-polityczne zamiast administracji lokalnej. Wiele instytucji oprócz centralnego finansowania podlegało formalnemu nadzorowi ze strony rad narodowych¹¹⁹. Kulturę włączono w ramy planu sześcioletniego¹²⁰. Marta Fik w swoim artykule zwróciła uwagę, że przedział czasowy lat 1949-1952, określony przez nią mianem „sowietyzacji” nie został w Polsce dokończony¹²¹. To, co można było zaobserwować we wspomnianym okresie, stanowiło zaledwie początek procesu, który nie został sfinalizowany. Dopiero bowiem z perspektywy tegoż finału można było by dostrzec wagę i grozę wielu podejmowanych wówczas decyzji zmierzających do tego, aby Polska wyzbyła się wszystkiego co świadczyło o jej tożsamości. Zdaniem autorki to właśnie wtedy miały swój początek działania zmierzające do odcięcia kraju od zachodnich wzorców i własnej tradycji¹²².

Do 1953 r. polska kultura tkwiła głęboko w stalinizmie. Sytuacji nie zmieniła śmierć Stalina, ta sfera życia nadal doświadczała terroru i była nadzorowana przez władze, nawet bardziej niż przed wspomnianym wydarzeniem. Od 1954 r., kiedy utworzono Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sprawami instytucji kulturalnych, naukowych, wydawniczych oraz kontrolą delegacji naukowych i artystycznych udających się do państw spoza bloku komunistycznego, zajmował się Wydział VI Departamentu III Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego¹²³. Wzmoczone działania władz państwowych na polu kultury w sferze politycznej, administracyjnej i organizacyjnej przyniosły na tyle widoczne i odczuwalne rezultaty, że 1954 r. ogłoszono zwycięstwo realizmu socjalistycznego w twórczości artystycznej. Władze państwowe kraju w

¹¹⁸ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 129.

¹¹⁹ J. Kołacki, *Życie kulturalne*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1990, t. 2, s. 223.

¹²⁰ Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955, Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344.

¹²¹ M. Fik, *Kultura polska 1944-1956*, [w:] *Polacy wobec przemocy 1944-1956*, red. B. Otwinowska, J. Żaryn, Warszawa 1996, s. 243.

¹²² Tamże.

¹²³ S. Ligarski, dz. cyt., s. 55.

kulturze dostrzegały tylko jej funkcje instrumentalne, co było także podstawą do centralizacji zarządzania tej sfery¹²⁴.

Inaczej do sytuacji w kulturze odniósł się Adam Jachimczyk, który pisał, że rok po śmierci Stalina odważono się na dyskusję dotyczącą kulejącej polityki kulturalnej Polski Ludowej i jej stosunku do twórczości artystycznej¹²⁵. Autor zaznaczył także, że część środowisk historyków uznaje rok 1954 za początek odwilży w polityce i kulturze. Podczas II Zjazdu PZPR tego samego roku, mówiło się o ograniczeniu prób sterowania sztuką i narzucaniu twórcom wizji partii. Na XI sesji Rady Kultury i Sztuki dyskutowano o błędach polityki kulturalnej, a na kolejnych spotkaniach coraz częściej przebijały się głosy mówiące o decentralizacji¹²⁶.

W latach 1954 i 1955 odczuwalnym stało się więc osłabienie władzy (tzw. odwilż trwała aż do 1957 r.). Z kolei w kulturze pojawiło się ożywienie widoczne m.in. w możliwości wymiany doświadczenia zarówno z twórcami państw komunistycznych, jak i z tymi spoza bloku, zapraszanie do kraju wybitnych filmowców z zagranicy i wyświetlanie na ekranach filmów utrzymanych w innych konwencjach niż dotychczas, przyjmowanie aktorów, orkiestr symfonicznych, zakładanie niezależnych grup artystycznych, w wystawiennictwie próby ukazania rzeczywistości (prawdziwej), innej aniżeli ta socjalistyczna (np. wystawa „Przeciw wojnie – przeciw faszyzmowi” w Warszawie), złagodzeniu uległa cenzura¹²⁷.

W roku 1955 podczas III Plenum KC PZPR nieprzychylnie wypowiediano się o całokształcie polskiej polityki kulturalnej, w tym także o niekorzystnych wpływach centralizacji (która zahamowała regionalną inicjatywę) oraz negatywnej dla polskiej twórczości izolacji kultury od wzorców zachodnich¹²⁸. Niezwykle trudno było komunistycznym władzom powstrzymać tak silną krytykę jej dotychczasowych działań w tym zakresie. Taka sytuacja była nieakceptowalna dla przedstawicieli organów państwowych, stąd też w 1955 r. miała miejsce narada KC PZPR dotycząca wydarzeń mających miejsce w kulturze, gdzie podkreślano konieczność wzmożenia działań o charakterze ideologicznym w środowisku twórców¹²⁹.

¹²⁴ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 63.

¹²⁵ A. Jachimczyk, dz. cyt., s. 109-110.

¹²⁶ Tamże.

¹²⁷ S. Ligarski, dz. cyt., s. 56.

¹²⁸ A. Jachimczyk, dz. cyt., s. 110.

¹²⁹ B. Bińko, *Partia wobec „odwilży”. Wyniki kwerendy archiwalnej w poszukiwaniu początków rewizjonizmu 1954-1955*, „Kultura i Społeczeństwo”, Warszawa 1995, nr 2, s. 96-106.

Choć w literaturze przedmiotu zwykło się lata 1949-1955 oceniać bardzo nieprzychylnie, wskazując na biurokratyzację kultury, poddanie jej założeniom planu, a także pozorną wielość przedsięwzięć kulturalnych, czy likwidację spontanicznej działalności społecznej w tym zakresie itd.¹³⁰, to w moim przekonaniu warto zwrócić także uwagę na pozytywne konsekwencje okresu nazwanego przeze mnie centralizacją. Można do nich z pewnością zaliczyć: uporządkowanie zaplecza formalno-finansowego, co miało wpływ m.in. na określenie podległości muzeów pod odpowiednie organy. Choć nie dla wszystkich placówek kulturalnych była to sytuacja korzystna finansowo, patrząc z szerszej perspektywy zaryzykuję stwierdzenie, iż stanowiła pewną konieczność. Józef Skrzypiec w kontekście pozytywów wspominał o określeniu „mechanizmów sprawowania państwowego mecenatu nad kulturą”¹³¹. Trzeba jednak zauważyć, że nadzorowanie przez państwo kwestii kultury w okresie Polski Ludowej, nie nosiło znamion mecenatu ani w wymiarze teoretycznym, ani praktycznym, co już wcześniej starałam się podkreślić.

2.2.3. Decentralizacja – lata 1956-1970

Nieprzychylna ocena skutków centralizacji kultury w efekcie doprowadziła do jej decentralizacji. Zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z dnia 3 października 1956 r., w celu dalszego rozszerzania uprawnień rad narodowych w dziedzinie kierowania gospodarką narodową, Ministerstwo Kultury i Sztuki przekazało ich prezydiom kierowanie m.in. muzeami¹³². Po 1956 r. rady narodowe otrzymały rozległe uprawnienia nad instytucjami kulturalnymi. Plenarne posiedzenia tych rad (wojewódzkich i powiatowych oraz ich prezydiów) zaczęto poświęcać m.in. zagadnieniom związanym z działalnością kulturalną. Z drugiej zaś strony na wielu obszarach kraju kwestiami kultury zajmowano się zdawkowo i tym samym słabo finansowano wszelkie działania z tego zakresu. To niejednokrotnie powodowało stagnację kulturalną w danym regionie. By unormować taką destabilizację w 1958 r. powołano Centralną Komisję Koordynacyjną do Spraw Upowszechniania Kultury, która funkcjonowała ponad dwadzieścia lat, tworząc warunki organizacyjno-programowe na rzecz rozwoju społecznego uczestnictwa w kulturze.

Decentralizacja kultury nie była jednak ani jedynym, ani najważniejszym wydarzeniem lat 1956-1970. W 1956 r. rozpowszechniony został tajny referat Nikity

¹³⁰ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 89.

¹³¹ Tamże, s. 89.

¹³² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), *Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego*, sygn. 5715, brak numeracji stron.

Chruszczowa, w którym światło dzienne ujrzało wiele informacji dotyczących stalinowskiej dyktatury. W Polsce podsumowania polityki kulturalnej okresu stalinowskiego dokonano podczas XIX Sesji Rady Kultury i Sztuki w marcu 1956 r.¹³³. Ogromne znaczenie dla kultury miały także wydarzenia poznańskiego czerwca, które zdaniem Józefa Skrzypca rozpoczęły proces „odwilży”, szczególnie widoczny właśnie w życiu społeczno-kulturalnym. Sprawy tej sfery życia i kierowania nią, w ramach procesu decentralizacji stały się domeną rad narodowych, które w tym zakresie zyskały szerokie uprawnienia¹³⁴. Rola partii w kulturze od połowy lat pięćdziesiątych przejawiała się poprzez sugestie ideowo-polityczne i wpływanie na ideową postawę twórców i działaczy kulturalnych. Obok możliwości prezentowania w kulturze kierunków niemarksistowskich, przywiązywano jednocześnie dużą wagę do twórczości zgodnej z ideologią socjalistyczną i jej treściami. W sferze polityki kulturalnej jednym z głównych celów partii była naprawa błędów i dążenie do przywrócenia w tym zakresie leninowskiego porządku¹³⁵.

Przełom lat 1956-1957 był okresem, kiedy partia nie potrafiła poradzić sobie z tendencjami rewizjonistycznymi i skomplikowaną sytuacją w środowiskach twórczych. Przyjęła raczej neutralną pozycję, mającą na celu krytykę i obserwację środowiska, co było w polityce kulturalnej radykalną zmianą względem lat wcześniejszych¹³⁶. Andrzej Friszke przełom wspomnianych lat uznaje za moment zmniejszenia niesuwerenności państwa, poszerzenia sfery wolności jednostki, odejście od masowego terroru, czy też wyzwolenia kultury spod dyktatu ideologów i propagandystów¹³⁷. Szybko jednak nastąpiło otrzeźwienie wśród władz państwowych i przystąpiono do kontrofensywy ideologicznej w zakresie kultury. Konkretnie decyzje w tej sprawie zapadły na IX Plenum KC PZPR w 1957 r. Powołując się na słowa Barbary Fijałkowskiej, należy zaznaczyć, że defensywa ideologiczna partii w środowiskach twórczych po październiku 1956 r. musiała zostać oparta nie o stare metody, które nie dały oczekiwanych rezultatów, lecz należało ustalić nowe ścieżki dotarcia do środowiska twórców¹³⁸.

Liberalizacja systemu nie spowodowała zaprzestania przez władze działań zmierzających do ukształtowania świadomości społeczeństwa zgodnie ze swoją wizją¹³⁹.

¹³³ <https://newtimes.pl/prl-goracy-rok-1956-odwilz-poznan-i-powrotgomulki-cz-ii/2/>

¹³⁴ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 92 i 96-97.

¹³⁵ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 401.

¹³⁶ Tamże, s. 414.

¹³⁷ A. Friszke, *Kultura, czy ideologia? Polityka kulturalna kierownictwa PZPR w latach 1957-1963*, [w:] *Władza a społeczeństwo w PRL*, Warszawa 2003, s. 115.

¹³⁸ Tamże.

¹³⁹ Tamże.

PZPR politykę względem instytucji kultury i twórców realizowało za pomocą odpowiednich struktur w Komitecie Centralnym. Do jesieni 1956 r. zarządzanie poszczególnymi dziedzinami życia społecznego sprawowały wydziały KC, w skład których wchodził zawodowi działacze aparatu partyjnego. Jednakże tegoż samego roku funkcję sprawowaną dotychczas przez wydziały, zastąpiły komisje KC, gdzie znaleźli się również zasłużeni w swoich dziedzinach pracy członkowie PZPR. Chciano w ten sposób stworzyć mechanizmy ułatwiające przepływ informacji między KC a poszczególnymi środowiskami¹⁴⁰. W 1957 r. Sekretariat KC powołał z kolei Komisję Kultury, nie określono jednak wyraźnie jej kompetencji przez co m.in. nie była w stanie wpływać na sposób realizowania polityki kulturalnej¹⁴¹.

W 1958 r. KC PZPR oraz Ministerstwo Kultury i Sztuki pod hasłem „Polska krajem ludzi kształcących się” zorganizowały krajową naradę działaczy kulturalno-oświatowych. Hasło to przez kilka lat stanowiło podstawę działań większości instytucji kulturalnych. W ramach wdrażania w życie wspomnianego planu starano się rozbudzić wśród obywateli potrzeby kulturalne i świadczone pomoc w ich realizacji. Tworzono koła zainteresowań, a także podstawy do kształcenia ustawicznego w tym kierunku¹⁴².

Barbara Fijałkowska na podstawie analiz dokumentów partyjnych oceniła, że władze niejako miały żal do środowiska twórców o atakowanie partii oraz prowadzonej przez nią polityki i tym samym niedoceniając swobody jaka została im darowana przez dwa lata (1957-1958). Stąd też na III Zjeździe PZPR, który miał miejsce 10-19 marca 1959 r., sformułowano nowe wytyczne dla polityki kulturalnej, które wpisywały się w idee socjalistyczne. Podczas wspomnianego zjazdu Władysław Gomułka w swoim referacie zaznaczył, że głównym zadaniem polityki kulturalnej ma być oparcie twórczości na światopoglądzie i metodologii marksizmu-leninizmu. Podkreślił także, że usunięto wszelkie błędy polityki kulturalnej popełnione w poprzednim okresie¹⁴³. Spory odpływ kadr z placówek kulturalno-oświatowych spowodował, że władze państwowe podjęły działania mające na celu poprawę materialnej bazy kultury oraz jej pracowników¹⁴⁴.

¹⁴⁰ W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948-1990*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 10.

¹⁴¹ Tamże.

¹⁴² J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 96-99.

¹⁴³ B. Fijałkowska, dz. cyt., s. 436-437.

¹⁴⁴ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 124.

W omawianym okresie dużym echem odbiło się zorganizowanie w 1966 r. pierwszego po wojnie Kongresu Kultury Polskiej¹⁴⁵. Ze względu na udział w wydarzeniu wielu znaczących ówczesnie przedstawicieli tej dziedziny, Kongres został uznany za jedno z najważniejszych przedsięwzięć w sferze kultury i polityki kulturalnej. Józef Skrzypiec pisał, że wydarzenie to uwydatniło m.in. znaczenie kultury w socjalistycznym państwie, a także zaakcentował konieczność zminimalizowania upowszechniania wrogiej wobec socjalizmu ideologii¹⁴⁶.

Początek sprawowania władzy przez Władysława Gomułkę to czas kiedy po październikowych wyborach liczone na zmiany i wiązano z nimi wielkie nadzieje. Weryfikacja rzeczywistości nastąpiła jednak bardzo szybko. W relacjach ze środowiskiem twórczym władze na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych powróciły do stalinowskich metod mających na celu pacyfikację przedstawicieli kultury¹⁴⁷. Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte były czasem ofensywy ideologicznej i represji względem oporu tego środowiska¹⁴⁸.

2.2.4. Próba sił – lata 1971-1980

Na zwołanym w trybie natychmiastowym VII Plenum KC PZPR 20 grudnia 1970 r. wybrano na I sekretarza Edwarda Gierka. Nieustannym problem kierownictwa PZPR w zakresie kultury było to, jak sprawić by twórcy byli po stronie partii. Z jednej strony obawiano się nadmiaru wolności w twórczości, co mogło doprowadzić do powstania buntowniczych myśli. Z drugiej zdawano sobie sprawę, że rygorystyczna cenzura chroni przed taką sytuacją, nie powoduje jednak zmian światopoglądowych stawiających twórców po stronie władzy¹⁴⁹. Do połowy lat siedemdziesiątych widoczna była zmiana taktyki partii względem tego środowiska w porównaniu z wcześniejszymi okresami. Przede wszystkim zamiast zastraszania postawiono na zjednanie sobie tej grupy społecznej. Zaczęto tworzyć m.in. odpowiednie warunki do pracy, system wręczania nagród, kładziono nacisk na rozwój młodych w różnych związkach twórczych, dbano o publiczne wyróżnianie twórców z

¹⁴⁵ Kolejny Kongres Kultury Polskiej (nazwany Niezależnym Kongresem Kultury Polskiej) został zorganizowany w dniach 11-13 grudnia 1981 r. i przerwany przez wprowadzenie stanu wojennego; AAN, *Wypowiedź prof. dr Stefana Żółkiewskiego - teoretyka literatury - na temat Kongresu Kultury Polskiej*, z. Zbiór nagrań dźwiękowych, sygn. 5998; porównaj z: AAN Kongres Kultury Polskiej, *Polskiej*, red. W. Masiulanis, Warszawa 1981.

¹⁴⁶ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 102.

¹⁴⁷ S. Ligarski, dz. cyt., s. 58

¹⁴⁸ Tamże, s. 51.

¹⁴⁹ A. Krajewski, dz. cyt., s. 54.

odpowiednią oprawą tych wydarzeń itp.¹⁵⁰. Ludzi kultury przychylnie w stosunku do władzy miały również nastawić zmiany dokonywane od 1971 r. na stanowiskach PZPR. Najbardziej pozytywna z nich związana była z przejęciem w 1974 r. kierownictwa nad resortem kultury przez Józefa Tejchmę, który odbierany był jako liberał sprzyjający artystom¹⁵¹.

Zwieńczeniem pięciu lat rządów Edwarda Gierka miał być VII Zjazd PZPR. Zdaniem Andrzeja Krajewskiego świętowanie sukcesu przez władze państwowe faktycznie miało uzasadnienie, gdyż we wspomnianym okresie można było mówić o osiągnięciu stanu równowagi w relacji władzy z twórcami. Sytuacja ta jednak nie miała potrwać długo. Najwyżej postawieni przedstawiciele partii coraz bardziej naciskali na to, by ograniczać twórcom ich swobody, ci drudzy z kolei próbowali je rozszerzyć. Ideologia komunistyczna wyraźnie zaczęła tracić na atrakcyjności, m.in. dlatego, że jej szeregi zaczęli opuszczać wybitni przedstawiciele środowiska twórców, stanowiący do tej pory wzór możliwości osiągnięcia sukcesu na gruncie kultury w panującej rzeczywistości. W poprawie wizerunku władzy nie pomagały aresztowania przedstawicieli tej sfery¹⁵². We wrześniu 1975 r., w „Wytycznych na VII Zjazd PZPR” ogłoszono chęć wprowadzenia zmian w Konstytucji, a uchwałę o zmianie zapisów podjęto już podczas Zjazdu. Zmiany wywołujące największy niepokój dotyczyły modyfikacji zapisu z tego, że PRL jest „państwem demokracji ludowej” na „państwem socjalistycznym”, mianem „przewodniej siły społecznej w budowie socjalizmu” określono PZPR, najgroźniej jednak brzmiał projekt uznania praw obywatelskich jako „nieodłącznie związanych z rzetelnym i sumiennym wypełnianiem obowiązków wobec ojczyzny”. Liczono na to, że proponowane poprawki społeczeństwo przyjmie ze spokojem. Z założenia nie miały one oddziaływać na status środowisk twórczych, a podczas Zjazdu w skład KC weszło kilka osób związanych z tym środowiskiem. Wskazane działania, wbrew przewidywaniom władz nie były obojętne społeczeństwu. Wyrazem tego było wystosowanie do przedstawicieli państwa szeregu listów protestacyjnych – m.in. „List 59”, „List 101” – pod którymi licznie podpisywało się także środowisko twórców. Stanowiły nie tylko protest przeciw wspomnianym powyżej zmianom, lecz także postulowano w nich o wolności słowa, sumienia i praktyk religijnych. Wymownym sprzeciwem wobec propozycji zmian w Konstytucji było także przyłączanie się do opozycji dotąd neutralnych intelektualistów i twórców¹⁵³.

¹⁵⁰ Tamże, s. 54-56.

¹⁵¹ S. Ligarski, dz. cyt., s. 64.

¹⁵² A. Krajewski, dz. cyt., s. 389-390.

¹⁵³ Tamże, s. 394-395 i 397-398.

Pisanie i wysyłanie listów oraz nagłośnienie tych działań przez zachodnie media przyniosło pewien rezultat. Część z proponowanych zapisów uległa rozmyciu. Na głosowaniu sejmowym 10 lutego 1976 r. poprawki zostały przegłosowane z tą różnicą, że te wywołujące najwięcej emocji w społeczeństwie polskim zmieniły brzmienie na: „Obywatele Polski Rzeczypospolitej Ludowej powinni rzetelnie wypełniać swoje obowiązki wobec Ojczyzny i przyczyniać się do jej rozwoju”, zamiast „braterskie więzi” z ZSSR wprowadzono zapis „umacnia przyjaźni i współpracę za Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i innymi państwami socjalistycznymi”. Choć korekta ta była kosmetyczna, stanowiła sygnał, że władza może się ugiąć. Przedstawiciele organów państwowych doskonale zdawali sobie sprawę, że wobec jedności społeczeństwa obnażyły swoją słabość. Starano się to zamaskować jeszcze w trakcie akcji protestacyjnych, prowadząc z osobami podpisującymi się pod listami rozmowy ostrzegawcze. Pomimo wspomnianych ostrzeżeń, niewiele postaci wycofało się z prowadzonych działań i stawiania oporu.

Na odzew ekipy Edwarda Gierka względem twórców nie trzeba było długo czekać. Już pod koniec lutego 1976 r. zaczęto wobec „podpisujących” się twórców egzekwować zakaz pracy i zarobkowania. W marcu w Wydziałach KC – Kultury oraz Nauki i Oświaty, tworzone listy osób, które należało ukarać. Spektrum kar było bogate, a w ich dostosowywaniu pomagali twórcy pozostający wierni reżimowi¹⁵⁴. Na pozór mogło się wydawać, że sytuacja powraca do *status quo*, jednak bardziej światli przedstawiciele władz, tacy jak chociażby wspomniany już minister kultury Józef Tejchma, przewidywali pojawienie się kolejnej fali konfliktów na tym polu. Dał temu wyraz pisząc, iż fundamenty polityki kulturalnej nadal pękają¹⁵⁵. Zdaniem Andrzeja Krajewskiego na przełomie lat 1975-1976 okazało się, że mający służyć propagowaniu panującej ideologii świat kultury, stał się jej najbardziej zaciętym wrogiem¹⁵⁶.

Środowiska twórcze za swoją niesubordynację zostały ukarane. Ci najbardziej aktywni stracili pracę, pojawiły się zakazy wykonywania zawodu, ich nazwiska zostały usunięte ze środków masowego przekazu, Służby Bezpieczeństwa wprowadziły w życie zdecydowanie bardziej odczuwalną inwigilację. Po pięciu latach względnych swobód, powrócono do praktykowania metod z początku istnienia systemu. Działalność władz był na tyle dotkliwa, że część środowiska twórców rozpoczęła starania mające na celu ponowne pozyskanie sobie

¹⁵⁴ A. Krajewski, dz. cyt., s. 394, 396, 400-403.

¹⁵⁵ J. Tejchma J., *Polityka i kultura*, Warszawa 1981, s. 199.

¹⁵⁶ A. Krajewski, dz. cyt., s. 402-403.

ich przychylności¹⁵⁷. W 1976 r., wobec podwyżek żywności miał miejsce bunt robotników, a brutalne represje względem jego uczestników w efekcie doprowadziły do utworzenia Komitetu Obrony Robotników, będącego pierwszą zorganizowaną instytucją demokratycznej opozycji. Władza, nie chcąc zaszkodzić sobie jeszcze bardziej w środowisku twórców, przeprowadziła dla większości uczestników wydarzeń związanych z konstytucją amnestię, tym samym przywracając ich do życia zawodowego. Strach przed władzą nie był już tak wielki jak w epoce Gomułki. Przywróceniu do działalności twórcy szybko powrócili do działań opozycyjnych względem przedstawicieli organów państwowych, znajdując wsparcie Zachodu, którego lewicowe środowiska były niezwykle ważne dla Edwarda Gierka¹⁵⁸.

Przetrwanie KOR-u (w 1977 r. przekształconego w Komitet Samoobrony Społecznej KOR) zdecydowanie podniosło znaczenie środowiska twórców, którzy w obronie osób represjonowanych przygotowywali listy protestacyjne, uczestniczyli w protestacjach, głodówkach itp. Władza każdorazowo ustępowała uwalniając więźniów politycznych. Zarówno coraz gorsza sytuacja gospodarcza kraju, jak i zaostrzenie cenzury oraz represje, wpływały na pogorszenie się warunków życia ludzi kultury. Do kolejnego zaostrzenia relacji władzy z twórcami doszło w 1978 r. w chwili, gdy wiceministrem przy Józefie Tejchmie uczyniono nietolerowanego przez środowisko twórcze Janusza Wilhelmię (przyszłego ministra). Sam Józef Tejchma po latach, w wywiadzie z Teresą Torańską wspomina, że dokooptowanie do niego osoby Wilhelmię stało się bezpośrednią i ostateczną decyzją jego dymisji ze stanowiska ministra kultury i sztuki:

„[...] Premier oświadczył, że zabiera z mego resortu wiceministra Wojtczaka i na jego miejsce daje mi Janusza Wilhelmię. O Wilhelmim miałem jak najgorsze zdanie.[...] Publicznie twierdził, że telewizja potrafi zaspokoić 90 procent duchowych potrzeb narodu. Uważał, że twórców należy kupować pieniędzmi, samochodami, mieszkaniami, działkami pod dache i zezwoleniami na upolowanie głuszcza. I Jaroszewiczowi obiecał, że z filmowcami będzie spokój, bo takich filmów jak robili Wajda, Zanussi i Kieślowski, nie będzie. Nie chciałem, by taki człowiek był w Ministerstwie Kultury”¹⁵⁹.

Władze państwowe w zakresie polityki kulturalnej w dużej mierze skupiały się na tym, by mieć jak największy wpływ na związki twórcze. Te jednak podczas organizowanych przez siebie zjazdów zmieniały zarządy by możliwości takie zminimalizować. Przedstawiciele największych z nich podjęli ze sobą współpracę, dzięki czemu zwiększyli siłę

¹⁵⁷ Tamże, s. 493.

¹⁵⁸ Tamże, s. 494.

¹⁵⁹ T. Torańska, *Byli*, Warszawa 2006, s. 102.

środowisk intelektualnych w rozmowach z władzą¹⁶⁰. Pod znakiem głębokiego kryzysu gospodarczego, obniżenia poziomu życia, wzrostu napięć społecznych i w tym wszystkim braku kontroli partii nad środowiskiem twórczym upłynęły ostatnie lata gierkowskiej kadencji. Gdy tylko wytworzyły się odpowiednie warunki, latem 1980 r. wybuchł bunt¹⁶¹.

2.2.5. Represje i liberalizacja – lata 1981-1989

Wobec zaostrzających się relacji pomiędzy władzą a społeczeństwem rozpoczęto przygotowania do organizacji IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR w lipcu 1981 r. Jak wynikało ze słów Stanisława Kani, zarówno społeczeństwo, jak i władze ludowe wiązały z tym wydarzeniem wielkie nadzieje¹⁶². W związku z trudną sytuacją społeczno-polityczną w kraju, podczas zjazdu stworzono program reform obejmujący praktycznie każdą dziedzinę życia. Wywołało to kolejne strajki¹⁶³. Ogólny kryzys w kraju przekładał się bezpośrednio na trudną sytuację kultury (spór pomiędzy jej przedstawicielami a władzą toczył się o kwestię uspołecznienia tej sfery życia), co z kolei powodowało zmniejszenie się liczby dóbr kultury na rynku¹⁶⁴. Ze strony twórców domagano się ograniczenia roli państwa w zakresie kultury jedynie do finansowania przez nie działań na tym polu. W grudniu 1981 r. wprowadzono stan wojenny. W ramach przygotowywania tego przedsięwzięcia politycznego stworzono plan internowania twórców oraz listę tych osób wraz ze wskazówkami co do postępowania wobec nich (listę osób przychylnie nastawionych do władzy oraz tych, które można było wykorzystać do celów propagandowych)¹⁶⁵. Samo wprowadzenie stanu wojennego w grudniu 1981 r. spowodowało wstrzymanie pracy twórców oraz liczne internowania, którymi środowisko to było zaskoczone¹⁶⁶. Stosowane przez kilka lat względem najbardziej niezjednanym twórców represje, nie przynosiły władzy państwowej oczekiwanych rezultatów. W związku z tym w latach 1987-1989 na polu polityki kulturalnej zaobserwować można było liberalizację stosunków władza – twórca. Rządzący starali się przede wszystkim przyciągnąć jak największą liczbę młodych przedstawicieli kultury, zapewniając im odpowiednie warunki i zaplecze do pracy oraz możliwości prezentacji swoich osiągnięć. Zainteresowanie władz polityką kulturalną zdecydowanie zmalało w obliczu nadchodzących

¹⁶⁰ S. Ligarski, dz. cyt., s. 65-66.

¹⁶¹ A. Krajewski, dz. cyt., s. 496.

¹⁶² *Wystąpienie Stanisława Kani na XI Plenum KC PZPR*, [w:] „Dziennik Bałtycki”, Gdańsk 10 czerwca 1981 r.

¹⁶³ J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 172.

¹⁶⁴ Tamże, s. 177.

¹⁶⁵ S. Ligarski, dz. cyt., s. 66.

¹⁶⁶ Tamże, s. 67.

zmian 1989 r., a podczas obrad Okrągłego Stołu zabrakło nawet podstolika do spraw kultury. W 1989 r. resort kultury w nowym niekomunistycznym rządzie objęła Izabela Cywińska¹⁶⁷.

Michał Strąk w latach osiemdziesiątych za pomocą metod ilościowych podjął się zbadania zainteresowania państwa zagadnieniami kultury. Swoje dociekania oparł o programy polityki kulturalnej zawarte w dokumentach ze Zjazdów PZPR od I w 1951 r. do IX w 1981 r. Z przeprowadzonych przez autora analiz wynikało, że najbardziej ofensywne programy względem kultury przyjęto podczas III i VI Zjazdu PZPR, a najbardziej pasywne okazały się zjazdy II i VIII¹⁶⁸. Zbadał także w jaki sposób sytuacja polityczna wpływała na kształt programów polityki kulturalnej państwa. W tym celu wyróżnił zjazdy I, III, VI i IX, które miały miejsce po kryzysach społeczno-politycznych. Większość tych niepokoїв społecznych kończyła się zmianami na najwyższych stanowiskach partyjnych i państwowych. Organizowane przez nich zjazdy charakteryzowała spora liczba zgłaszanych w odniesieniu do kultury postulatów i przyszłościowych zadań. Z kolei zjazdy II, IV, VII, VIII odbywały się w stabilnych warunkach społeczno-politycznych, przygotowywane były też przez utrzymujące się od dłuższego czasu gremia. Stąd też dokonywano na nich przede wszystkim ocen i analiz związanych z dokonaniem kulturalnymi¹⁶⁹.

Nie ma wątpliwości, że kultura stanowiła dla władz Polski Ludowej bardzo ważny czynnik, za pomocą którego starano się wzmocnić państwową ideologię i kształtować socjalistyczne postawy obywateli, a w szerszym kontekście natomiast doprowadzić do przemian społecznych zgodnych z polityką państwa. Wyraz temu dano podczas VI Zjazdu KC PZPR w 1971 r., zwracając uwagę na fakt, że zaspokajanie potrzeb społeczeństwa, także w zakresie kultury i rozwoju instytucji z nią związanych, stanowi czynnik progresu gospodarczego. Marta Fik pisała, że jedną z najbardziej uderzających cech polskiej kultury w okresie Polski Ludowej była jej niespotykana w normalnych warunkach zależność od polityki, najbardziej widoczna w latach 1944-1956¹⁷⁰. Sytuacja uzależnienia wydarzeń, mających miejsce w kulturze, od tych politycznych była na tyle widoczna i odczuwalna, iż korelacja obydwu wspomnianych płaszczyzn wydaje się być zupełnie naturalna. Zdaniem Marty Fik związek ten stał się szczególnie zauważalny pod koniec lat czterdziestych, kiedy doszło do zjednoczenia PPR i PPS¹⁷¹. W latach 1945-1989 decyzje władz państwowych, dotyczące kultury, miały wpływać na placówki organizujące tę sferę życia, m.in. wyznaczając

¹⁶⁷ Tamże, s. 71.

¹⁶⁸ M. Strąk, *Kultura. Polityka. Gospodarka*, Warszawa 1988, s. 144.

¹⁶⁹ Tamże, s. 171-172.

¹⁷⁰ M. Fik, dz. cyt., s. 222.

¹⁷¹ Tamże, s. 222.

kierunki ich działalności, określając formy prezentowania wytworów kultury, włączając je w program obchodów państwowych świąt i rocznic, w sposób szczególny finansując lub wstrzymując dotację na określone działania itp. Polityka kulturalna względem społeczeństwa realizowana była w dużej mierze przez te właśnie instytucje, do których odwiedzania niejednokrotnie obywatele byli zobligowani.

Podsumowując rozważania nad zagadnieniem polityki kulturalnej władz Polski Ludowej w latach 1945-1989, warto przywołać słowa Józefa Skrzypca, który uważał, że każdy etap rozwoju socjalizmu w Polsce przekładał się na funkcjonujące w społeczeństwie wartości. Kultura była w państwie czynnikiem wzmacniającym tę ideologię i przyczyniała się do rozwoju społeczeństwa oraz demokracji, będąc tym samym „środkiem i warunkiem” przemian ustrojowych. Chroniła „tożsamość świadomości narodowej”, służyła upowszechnianiu polskiego dorobku kulturowego i wspomagała tym samym zmiany strukturalne polskiego społeczeństwa¹⁷². Niewątpliwie trudno o bardziej wyidealizowany obraz wizji polityki kulturalnej i tego, czym władze ludowe chciały, aby ona była. W rzeczywistości jednak zabrakło pełnego przełożenia górnolotnej idei na sytuację społeczno-kulturalną w Polsce w latach 1945-1989.

2.3. Polityka kulturalna wobec muzeów

W zależności od etapu funkcjonowania państwa polskiego w latach 1945-1989 i tym samym obowiązującej wówczas polityki kulturalnej, ranga muzeów w tym systemie ulegała zmianom. Niemal od chwili ich reaktywacji lub powoływania nowych siedzib w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej, wiadomo było, że oczekiwania władz państwowych wobec roli tych instytucji będą inne aniżeli te w okresie międzywojennym. Faktem jest, że w Polsce w latach 1945-1989 nastąpił gwałtowny wzrost liczby placówek muzealnych. Władze państwowe bardzo chętnie akceptowały większość planów odbudowy ze zgliszczy wojennych dawnych instytucji tego typu, jak i wydawały pozwolenia na powoływanie ich nowych siedzib. Uważam jednak, że imponujący wzrost liczby muzeów nie przekładał się w pełni na rozwój muzealnictwa.

Pisząc o polityce kulturalnej państwa względem muzeów w dużej mierze należy opierać się o akty prawne. W tym kontekście nie można zapomnieć o pierwszym Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. Ta regulacja prawna, choć nie obejmowała muzeów, była pierwszą odnoszącą się do

¹⁷² J. Skrzypiec, dz. cyt., s. 11 i 18-20.

późniejszego obszaru działań tych instytucji. Została zniesiona dopiero w 1962 r.¹⁷³. Kolejne Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. wyraźnie wskazywało, że miejscem prowadzenia rejestru zabytków były urzędy wojewódzkie, w których zapisywano m.in. informacje o miejscu przekazywania np. zabytków do muzeów. Rozporządzenie funkcjonowało aż do 1962 r., ponieważ było postępowe i tym samym możliwe do wykorzystania w nowo kształtujących się po 1945 r. warunkach politycznych¹⁷⁴. Pierwszym aktem prawnym bezpośrednio odnoszącym się do muzeów była ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi. W myśl tej uchwały muzeami publicznymi były wszelkie zbiory z zakresu sztuki, kultury i przyrody z wyłączeniem bibliotek, zorganizowane pod kątem widzenia wartości naukowej, artystycznej lub pamiątkowej, będące własnością państwa, samorządów oraz innych instytucji i korporacji publiczno-prawnych, stowarzyszeń i osób prywatnych, o ile te zbiory są udostępniane dla publiczności. Opiekę nad wspomnianymi muzeami sprawował Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego sprawując nadzór naukowy, artystyczny, techniczny i organizacyjny. Udzielał także zezwoleń na założenie muzeum publicznego i zatwierdzał ich statuty. Minister miał także możliwość rozciągnięcia opieki na inne tego typu instytucje – na wniosek ich właścicieli. Ściśle określono także, że Muzeum Wojska, jak i Wielkopolskie Muzeum Wojska podlegały opiece Ministra Spraw Wojskowych¹⁷⁵. Oprócz tego, tak długie funkcjonowanie przedwojennego rozporządzenia w nowych warunkach państwowych po 1945 r. – bez wprowadzania większych zmian obowiązywało do 1962 r. – tłumaczono rozszerzeniem zagadnień objętych projektem nowej ustawy, jak również zaangażowaniem w prace nad nim wielu resortów¹⁷⁶.

Pierwszym zauważalnym krokiem władz w kierunku otoczenia muzeów zorganizowaną opieką państwa było w 1945 r. utworzenie w strukturze Ministerstwa Kultury i Sztuki, Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, kierowanej przez Stanisława Lorenza. Wspomniana instytucja pełniła także rolę instytutu naukowego, gdzie nie tylko nadzorowano pracę muzeów i tworzono ich strukturę, lecz także powołano w 1947 r. Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, zorganizowano Centralne

¹⁷³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r., . Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265; Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 11 września 1962 r., Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265.

¹⁷⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków, Dz.U. 1928 nr 76 poz. 675. Jego drobna korekta miała miejsce w 1933 r.: Ustawa z dnia 25 stycznia 1933 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz.U. 1933 nr 10 poz. 62.

¹⁷⁵ Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi, Dz.U. 1933 nr 32 poz 279 i 280.

¹⁷⁶ S. Łazarowicz, W. Sieroszewski oraz muzeów, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Ptaśnik, t. 28: *Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów*, Warszawa 1970, s. 19.

Pracownie Konserwatorskie, zajmowano się odzyskiwaniem utraconych w czasie wojny zabytków i odbudową budynków muzealnych. W efekcie prężnych i dobrze zorganizowanych działań już w 1945 r. w warszawskim Muzeum Narodowym nie tylko otwarto dla publiczności niezwykle wymowną w swej treści wystawę „Warszawa oskarża”, lecz także upaństwowiono wspomnianą placówkę, co odbyło się na mocy Dekretu KRN. Także dzięki wysiłkom Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, zaraz po wyzwoleniu kraju, w miejscach niedawnych i największych obozów koncentracyjnych natychmiast przystąpiono do tworzenia muzeów martyrologicznych (Majdanek i Oświęcim). Ustalili się też podział, w ramach którego pod opieką Ministerstwa Kultury i Sztuki znalazły się muzea artystyczne, historyczne, archeologiczne, etnograficzne i regionalne. Z kolei placówki muzealne o charakterze przyrodniczym i technicznym miały inną podległość¹⁷⁷.

Lata pięćdziesiąte były dla muzeów czasem określenia i umocnienia prawnego tych instytucji. Przez organ nadzorujący placówki muzealne – Ministerstwo Kultury i Sztuki – wydane zostały liczne dokumenty o charakterze organizacyjno-prawnym. Na ich mocy ustalono wymogi kwalifikacyjne muzealników, rodzaje i nazwy stanowisk możliwych do objęcia w muzealnej strukturze, wydano zarządzenia dotyczące komisji zakupów, stworzono podstawy pod działalność naukowo-oświatową. Na nową drogę rozwoju wprowadzone zostały muzea w 1950 roku, kiedy nastąpiło upaństwowienie tych instytucji kultury, co miało na celu ujednoczenie ich organizacji i sposobów zarządzania. Muzea wkroczyły w zupełnie nową rzeczywistość, w której stały się jednocześnie częścią perspektywicznego rozwoju kultury i planu rozwoju gospodarczego Polski Ludowej. Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków przekształciła się w Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków. Zwrócono uwagę na rolę muzeów w zakresie oświaty, co znalazło wyraz w decyzji ministerstwa o wyznaczeniu 100 dodatkowych etatów w tym zakresie¹⁷⁸.

W 1952 r. zgodnie z treścią zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki w celu należytej działalności muzeów jako placówek czynnego upowszechniania wiedzy i sztuki w ramach funkcji wychowawczo-kulturalnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, powołano w konkretnych muzeach służbę społeczno-oświatową. Przypisano jej do realizacji wiele zadań. Przede wszystkim planowanie muzealnej akcji społeczno-oświatowej w oparciu o problematykę naukową poszczególnych muzeów i potrzeby kulturalne terenu. Współdziałal w opracowywaniu interpretacji wystaw urządzanych i przyjmowanych przez muzeum – w oparciu o zasady materializmu dialektycznego i historycznego oraz leninowską teorię odbicia

¹⁷⁷ F. Midura, dz. cyt., s. 3-5.

¹⁷⁸ Tamże, s. 5.

rzeczywistości w sztuce. W oparciu o te same zasady, przypisano jej również oprowadzanie po ekspozycjach z uwzględnieniem zainteresowania i stopnia przygotowania poszczególnych zwiedzających. Była zobowiązana do prowadzenia szkoleń i opieki nad ochotniczymi zespołami przewodników po muzeach. Miała organizować frekwencję w muzeach poprzez współpracę z odpowiednimi wydziałami i referatami przy prezydiach rad narodowych, związkami zawodowymi, Związkami Samopomocy Chłopskiej, Związkiem Młodzieży Polskiej i innymi organizacjami masowymi oraz poszczególnymi szkołami, zakładami pracy, świetlicami i domami kultury w mieście i na wsi. Sprawowała także opiekę nad świetlicowymi i szkolnymi kółkami miłośników muzeów w mieście i na wsi. Zajmowała się organizacją akcji odczytowych w mieście i na wsi o tematyce związanej z zakresem działalności muzeów. Prowadziła badania nad działalnością i użytecznością społeczną stosowanych form akcji oświatowej przez organizowanie i opracowywanie wyników publicznych dyskusji nad ekspozycjami w muzeach oraz układanie i opracowywanie ankiet wypełnianych przez zwiedzających. Zobowiązana była do stałego poszukiwania nowych form akcji społeczno-oświatowych i dążenia do wzbogacania form już stosowanych¹⁷⁹.

Po okresie centralizacji polskich muzeów w latach 1950-1957 przyszedł czas na decentralizację. W jej efekcie muzea zintensyfikowały swoją aktywność zwłaszcza w zakresie działalności oświatowo-wychowawczej i wyzwolona została inicjatywa społeczna. W 1961 r. Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków rozpoczął akcję „muzea uniwersytetami kultury”, co bezpośrednio przyczyniło się do urozmaicenia form edukacyjnych wykorzystywanych przez te placówki. Rola instytucji muzealnych uwypuklona została także w ramach obchodów Millenium Państwa Polskiego.

W 1962 r. Sejm PRL uchwalił ustawę o ochronie dóbr kultury i muzeach, uznawaną wówczas za jedną z najbardziej nowoczesnych i kompleksowych w Europie, która utrwaliła pozycję muzealnictwa w społeczeństwie. Uważano, że obok ustawy jugosłowiańskiej z 1959 r. i włoskiej z 1939 r. była aktem prawnym najbardziej wszechstronnym w dziedzinie, którą obejmowała¹⁸⁰. W zestawieniu z poprzednimi (z 1928 r. i 1933 r.), treść nowej ustawy znacznie szerzej określała obszar działań muzeów i funkcji sprawowanych przez muzea. Zgodnie z definicją zawartą w dokumencie, muzeum jako wszechstronna instytucja miało: gromadzić, przechowywać, konserwować i udostępniać dobra kultury w zakresie wiedzy,

¹⁷⁹ Zarządzenie nr 139 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 września 1952 r. w sprawie zakresu zadań służby społeczno-oświatowej w muzeach/ niepublikowane, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., s. 219-220; Zarządzenie Nr 2/56 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 20 lutego 1956 r. w sprawie tymczasowego uregulowania organizacji i zakresu służby społeczno-oświatowej w muzeach podległych Ministrowi Kultury i Sztuki/niepublikowane, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., s. 220-222.

¹⁸⁰ S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., s. 5.

techniki i sztuki oraz okazy przyrody, miało także prowadzić badania naukowe i działalność oświatową w zakresie ustalonym statutem, współdziałać w upowszechnianiu nauki i sztuki z instytucjami, organizacjami i stowarzyszeniami o podobnych celach¹⁸¹. Tak szerokie ujęcie zakresu działań muzeów stanowiło jednocześnie pierwszą w historii ustawodawstwa polskiego definicję tej instytucji. Ustawa wносиła także wiele innych innowacji w funkcjonowanie placówek muzealnych. Znosiła definitywnie istnienie muzeów prywatnych, od tej pory mogły stanowić one wyłącznie własność państwa, organizacji społecznych lub instytucji niepaństwowych. Kładziono nacisk na kształcenie naukowe kadr oraz osób odpowiedzialnych za popularyzację wiedzy. Wprowadzono podział na muzea okręgowe oraz podopieczne¹⁸². Ustalono, że bezpośredni nadzór nad muzeami sprawować miały prezydya rad narodowych, a nad tymi nie podlegającymi radom narodowym nadzór sprawował Minister Kultury i Sztuki i inni ministrowie, Polska Akademia Nauk, Centralna Rada Związków Narodowych, rektorzy szkół wyższych. Podległość muzeów Ministrowi Kultury i Sztuki określona została już w roku 1961 w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 16 lutego, gdzie uznano, że pełni nadzór nad organizacją i działalnością muzeów i organów konserwacji zabytków w zakresie ustalonym w przepisach o ochronie dóbr kultury i o muzeach¹⁸³. Przy Ministrze Kultury i Sztuki, także w zakresie opieki nad muzeami, działała Rada Kultury i Sztuki jako organ opiniotwórczy¹⁸⁴. Ustawa ta została zmieniona dopiero w 2003 r.

¹⁸¹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz.U. Nr. 10 poz.48.

¹⁸² Zadania muzeów okręgowych doprecyzowano w zarządzeniu nr 157 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 grudnia 1965 r. w sprawie muzeów okręgowych, Dz. Urz. MKiS Nr 1 z 1965 r., poz.2.

¹⁸³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1961 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki, Dz. U. Nr 10, poz. 56. Zarządzenie to obejmowało tylko muzea podlegające Ministerstwu Kultury i Sztuki, zresztą muzea o innej podległości nie mogły być muzeami okręgowymi ani podopiecznymi. Podkreślono znaczenie rad narodowych, jako gospodarzy terenu najlepiej znających sytuację muzeów w obrębie swojego działania, stąd też to prezydya wojewódzkich rad narodowych wyznaczały placówkę mogącą ubiegać się o rangę muzeum okręgowego. Propozycja ta była rozpatrywana przez Ministra Kultury i Sztuki, który podejmował ostateczną decyzję o podniesieniu danej placówki do rangi muzeum okręgowego. Prezydya bez zgody Ministra mogły wyłączyć pewne muzea spod opieki muzeum okręgowego. Muzea okręgowe cieszyły się szerokimi kompetencjami, do których należały: opracowywanie projektów wytycznych do rocznic i perspektywicznych planów pracy muzeów podopiecznych w zakresie działalności wystawienniczej, oświatowej, naukowo-badawczej i wydawniczej oraz konserwacji muzealiów; opiniowanie planów pracy i nadzór nad ich wykonywaniem; opiniowanie wniosków w sprawie tworzenia, łączenia, przekształcania i znoszenia muzeów podopiecznych, ich działów i oddziałów oraz opiniowanie projektów statutów i ich zmian; koordynowanie zamierzeń muzeów podopiecznych w zakresie uzupełnienia zasobów muzealnych; wydawanie opinii w sprawie ogólnych zasad gospodarowania muzealiami na obszarze swej właściwości; wydawanie opinii o wskaźnikach zatrudnienia dla muzeów podopiecznych; wydawanie opinii o kandydatach na dyrektorów, kierowników muzeów podopiecznych; opiniowanie spraw współpracy muzeów podopiecznych z muzeami zagranicznymi; przeprowadzanie w swoich pracowniach konserwacji muzealiów muzeów podopiecznych; organizowanie narad pracowników działalności podstawowej muzeów podopiecznych raz na kwartał oraz w miarę potrzeb; wydawanie poleceń zmierzających do usuwania spostrzeżonych uchybień; organizowanie dwa razy w roku wizytacji muzeum podopiecznego.

¹⁸⁴ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz.U. Nr. 10 poz.48.

W 1963 r. Zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 czerwca 1963 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komórek organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Sztuki określono szczegółowo zakres działania Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków¹⁸⁵, komórki Ministerstwa Kultury i Sztuki, w obrębie której funkcjonował Wydział Muzeów. Do jego obowiązków należało: opracowywanie wytycznych oraz planów rozwoju sieci muzealnej i poszczególnych muzeów, opracowywanie wytycznych pracy naukowej i oświatowej muzeów oraz metod ich pracy, opracowywanie zasad gospodarki muzealiami oraz naukowego opracowywania zbiorów i właściwego ich przechowywania, opiniowanie merytorycznych i finansowych planów muzeów oraz opracowywania zbiorczych planów działalności muzeów podległych, sprawowanie merytorycznego nadzoru nad działalnością muzeów podległych i nadzorowanych, prowadzenie instruktażu, konsultacji i wymiany doświadczeń, inicjowanie prac naukowych i dokumentacyjnych w zakresie muzealnictwa oraz porad i kursów w sprawach muzealnych, współpraca z instytucjami państwowymi oraz stowarzyszeniami naukowymi i oświatowymi w kraju i za granicą w sprawach dotyczących muzealnictwa, sprawowanie ogólnego nadzoru nad muzeami podległymi innym resortom i instytucjom oraz nad kolekcjami. Zgodnie z wykazem instytucji podlegających Zarządowi Muzeów i Ochrony Zabytków, w chwili wydania zarządzenia, spośród muzeów wielkopolskich podlegało wyłącznie Muzeum Narodowe w Poznaniu¹⁸⁶. W tym samym roku w pismach okólnych wydanych przez Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków kładziono nacisk na organizowanie porad pracowników różnych muzeów w celach wymiany doświadczeń oraz omawiania tych zadań, które zostały już zrealizowane w ramach przygotowanych planów pracy, jak również przygotowywanie nowych planów pracy i współpracy danych placówek muzealnych¹⁸⁷. W Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków zwrócono uwagę, że

¹⁸⁵ Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków – powołana w 1945 r., (istniała do początku lat pięćdziesiątych); Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków – powołany w latach pięćdziesiątych XX w. w miejsce Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków; Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków. Jego następcą – Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków – powołany w latach sześćdziesiątych XX w.; Departament Ochrony Dóbr Kultury, Muzeów i Plastyki – powołany w 1987 r. w miejsce Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków.

¹⁸⁶ Zarządzenia Nr 65 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 czerwca 1963 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komórek organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Sztuki, Dz. Urz. MKiS Nr 4, poz.42/ wyciąg, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., t. 28, s. 62-66.

¹⁸⁷ Pismo okólne Nr 1 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 15 stycznia 1963 r. w sprawie organizowania porad pracowniczych i kolegiów w muzeach resortu Kultury i Sztuki /niepublikowane – rozporządzenie to odnosiło się do Zarządzenia Nr 152 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 grudnia 1960 r. w sprawie organizowania porad pracowników w resorcie Kultury i Sztuki/ Biul. MKiS Nr 1 z 1961 r. ,poz. 6., gdzie zobowiązywano placówki muzealne do organizowania takich spotkań, jednak nie wszystkie instytucje wywiązywały się z tego zalecenia. Stąd też pismo okólne z 1963 r. ponownie zwraca uwagę na konieczność realizowania wspomnianych spotkań i kolegiów pracowniczych, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., t. 28, s. 228-230.

przedkładane przez muzea plany pracy, do których tworzenia instytucje te były zobligowane, nie są zadaniami realnymi do wykonania, stąd też nie wszystkie wymienione w nich punkty były realizowane. Pismem okólnym z grudnia 1963 r. zobowiązywano dyrektorów muzeów do corocznego przedkładania realnych planów działalności programowej placówek, które wcześniej powinny zostać przedyskutowane na kolegiach kustoszy i zatwierdzone przez dyrektora danego muzeum¹⁸⁸.

Zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lutego 1968 r. w sprawie wytycznych dotyczących zakresu działania i organizacji wewnętrznej wydziałów kultury prezydiów rad narodowych uregulowano także kwestie zadań jakie organy te (wydziały kultury prezydiów rad narodowych oraz wydziały kultury lub kultury i oświaty prezydiów powiatowych rad narodowych) miały wyznaczone m.in. względem podległych im muzeów. Do działań wydziału kultury prezydium rady narodowej w zakresie spraw muzeów należało: wyznaczanie kierunków działania tych instytucji, sprawowanie nadzoru nad tymi podległymi radom narodowym oraz wnioskowanie w sprawie tworzenia muzeów oraz oddziałów i działów muzealnych. Natomiast do działań wydziałów kultury lub kultury i oświaty prezydiów powiatowych rad narodowych w zakresie spraw muzeów należało: nadzór nad tymi instytucjami, zatwierdzanie rocznych i wieloletnich planów pracy placówek muzealnych, koordynowanie współpracy muzeów z innymi instytucjami państwowymi i społecznymi w zakresie prac naukowo-oświatowych i wychowawczych: wystawy, odczyty, prelekcje itp.¹⁸⁹.

W 1975 r. polskie muzea zostały poddane reformie administracyjnej. W jej ramach, w obrębie województw, muzeom okręgowym pod względem merytorycznym podporządkowano te regionalne, umacniając tym samym pozycje pierwszych z wymienionych. Zaczęto także wybierać muzea wiodące w określonej dziedzinie. Według Franciszka Midury, w latach siedemdziesiątych muzea stały się najbardziej znaczącymi placówkami kulturalnymi w kraju. Wyraźnie wzrosła frekwencja w tych placówkach, co stanowiło efekt wzrostu znaczenia muzeów w zakresie edukowania społeczeństwa, przede wszystkim dzieci i młodzieży. Systematycznie wzrastała także liczba placówek muzealnych, które powstawały nie tylko po to by utrwalać tradycje danego regionu, lecz także aby go nobilitować. W końcu lat siedemdziesiątych oraz latach osiemdziesiątych regulacje prawne dotyczące działalności muzeów odnosiły się przede wszystkim do zmian związanych z wynagrodzeniami

¹⁸⁸ Pismo okólne Nr 13 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 28 grudnia 1963 r. w sprawie planowania działalności podstawowej muzeów i pełnego wykorzystania kadr pracowników muzealnych/niepublikowane, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., t. 28, s. 227-228.

¹⁸⁹ Zarządzenie nr 10 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lutego 1968 r. w sprawie wytycznych dotyczących zakresu działania i organizacji wewnętrznej wydziałów kultury prezydiów rad narodowych, Dz. Urz. MKiS Nr 2, poz. 12/ wyciąg, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., t. 28, s. 73-77.

pracowników, czy też opłatami za wstępy do tych placówek. Wyraźnie widać więc, że ustawa z 1962 r. oraz wszelkie dotyczące jej treści regulacje z lat sześćdziesiątych na tyle uporządkowały sytuację muzeów w Polsce, że późniejsze zmiany miały raczej charakter kosmetyczny (aż do nowej ustawy w 2003 r.).

Na początku lat osiemdziesiątych XX w., zgodnie ze statystykami Głównego Urzędu Statystycznego, istniało 511 muzeów, w tym 452 państwowych, 48 muzeów organizacji społecznych i 11 kościelnych. Warto zwrócić także uwagę na wzrost kadry muzealniczej, która w 1945 r. wynosiła tylko kilkadziesiąt osób, a w latach osiemdziesiątych ponad 7 tys., w tym ok. 3 tys. z wyższym wykształceniem.

Z przeanalizowanych aktów prawnych nie wynika praktycznie nic, co wskazywałoby na ingerencję ideologiczną władz państwowych w działalność muzeów. Wszelkie dokumenty dedykowane tym instytucjom mają wyraźnie charakter wyłącznie organizacyjny i ujednolicający ich działanie. Jedynym jawnym dowodem na konieczność dostosowania się muzeów do powojennych preferencji ideologicznych, było przywołane wcześniej Zarządzenie nr 139 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 września 1952 r. w sprawie zakresu zadań służby społeczno-oświatowej w muzeach¹⁹⁰. Była tu mowa o opracowywaniu przez służby oświatowe interpretacji wystaw urządzanych przez muzeum (lub też w muzeum eksponowanych). Miało się to odbywać w oparciu o zasady materializmu dialektycznego i historycznego oraz leninowską teorię odbicia rzeczywistości w sztuce. Według tych samych zasad, miano także oprowadzać po ekspozycjach z uwzględnieniem zainteresowania i stopnia przygotowania poszczególnych zwiedzających.

¹⁹⁰ Zarządzenie nr 139 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 września 1952 r. w sprawie zakresu zadań służby społeczno-oświatowej w muzeach – załącznik, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., t. 28, s. 219-220.

3. Polityka kulturalna w Wielkopolsce wobec muzeów w latach 1945-1989

3.1. Podległość administracyjna wielkopolskich placówek muzealnych

Omawiając zagadnienie rozwoju sieci muzeów na terenie Wielkopolski w okresie Polski Ludowej należy zaznaczyć, że bardzo duże znaczenie dla tych kwestii miały zmiany zachodzące w administracji terenowej i państwowej. W wyniku tych zmian muzea także zmieniały swoją podległość, co niejednokrotnie miało wpływ na ich funkcjonowanie. Polityka kulturalna na terenie Wielkopolski była prowadzona wobec muzeów zgodnie z dyrektywami ogólnopolskimi i stanowiła tym samym odpowiedź na ogólnopolskie wytyczne.

W 1945 roku przy Ministerstwie Kultury i Sztuki powstała Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków¹⁹¹. Powołana w celu współdziałania i organizacji życia naukowego, kulturalnego i artystycznego istniała do 1951 r. i miała inny charakter aniżeli pozostałe centralne organy władzy. Wiązała w sobie cechy urzędu administracyjnego i instytutu naukowego. Jej kierownicze stanowiska obejmowali profesorowie i docenci historii sztuki, historii oraz specjaliści w zakresie muzealnictwa i konserwacji zabytków¹⁹². Muzea wielkopolskie również znalazły się pod jej kuratelą. Instytucja ta sprawowała pieczę nad muzeami archeologicznymi, historycznymi, etnograficznymi, artystycznymi i regionalnymi¹⁹³.

Po zakończeniu działań wojennych, kierując się przede wszystkim argumentem praktyczności tego rozwiązania, nowe władze państwowe początkowo przywróciły w zakresie samorządu terytorialnego uregulowania z czasów II Rzeczypospolitej¹⁹⁴. W związku z tym pod koniec stycznia 1945 r. podjęto prace nad wznowieniem działalności Urzędu Wojewódzkiego. Do czynności tych przystąpili znajdujący się w Poznaniu przedwojenni urzędnicy¹⁹⁵. W lutym 1945 r. obok wydziału ogólnego, pracy i opieki społecznej, samorządowego, komunikacyjno-budowlanego oraz zdrowia, swe funkcjonowanie w obrębie struktur Urzędu Wojewódzkiego rozpoczął również Wydział Kultury i Sztuki. 15 czerwca 1945 r. w „Poznańskim Dzienniku Wojewódzkim” można było zapoznać się ze statutem

¹⁹¹ S. Lorenz, *Zapiski...*, dz. cyt., s. 731-756.; Uchwała Rady Ministrów z dnia 14 maja 1948 r. w sprawie statutu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, paragraf 7.

¹⁹² S. Lorenz, *Zapiski...*, dz. cyt., z. 4, s. 731-756.;

¹⁹³ Tamże, s. 731-756.

¹⁹⁴ H. Izdebski *Historia administracji*, Warszawa 2001, s. 208.

¹⁹⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Urząd Wojewódzki Poznański – dzieje twórcy, sygn. 53/296/0.

niedawno zorganizowanej w Poznaniu instytucji. Dwanaście jej wydziałów zostało podzielonych na oddziały, będące najmniejszą komórką organizacyjną. Tym samym, spośród wydzielonych w ramach Wydziału Kultury i Sztuki jednostek, znalazł się również oddział konserwacji i ochrony zabytków oraz muzeów¹⁹⁶. Do kompetencji osób zatrudnionych w nim należało roztaczanie opieki nad zabytkami ruchomymi. Zajmowano się tu również formalnościami związanymi z prowadzeniem wykopalisk, sprawowano nadzór nad pracami wykonywanymi przy odbudowie i restauracji obiektów zabytkowych oraz innych obiektów sztuki. Wydawano zezwolenia na wywóz zabytków poza granice państwa, jak również decydowano o tym, czy dane przedmioty faktycznie nimi są. Co najważniejsze, oddział ten zajmował się zbiorami muzealnymi oraz organizowaniem pracy placówek muzealnych¹⁹⁷.

Równoległe do Urzędu Wojewódzkiego w latach 1945-1950 i zgodnie z Manifestem lipcowym PKWN w lutym 1945 r. powstała administracja miejska – Miejska Rada Narodowa (w kwietniu tegoż roku powołano jej organ pomocniczy – Biuro Prezydyjne Miejskiej Rady Narodowej) oraz Zarząd Miejski. Do głównych zadań Miejskiej Rady Narodowej w latach 1945-1950 należało przede wszystkim zabezpieczanie podstaw finansowych miasta, budowa mieszkań i inicjowanie nowych inwestycji¹⁹⁸. Na posiedzeniach wielkopolskich rad miejskich w latach 1945-1950 zagadnienia związane z kulturą nie były często poruszane. W kontekście muzeów dyskutowano raczej wyłącznie w odniesieniu do odbudowy ich siedzib np. przeznaczenia Starego Ratusza w Poznaniu na Muzeum Miejskie¹⁹⁹.

Ze sprawozdania ogólnego poznańskiego Wydziału Kultury i Sztuki z 1945 r. wynika, że na terenie Poznania i województwa udało się reaktywować całe życie kulturalne, a na polecenie Ministerstwa powołano Wojewódzką Radę Kultury i Sztuki. Jej głównym zadaniem wynikającym ze statutu miało być wprowadzenie czynnika społecznego do współpracy z Wojewódzkim Wydziałem Kultury i Sztuki, podlegającymi mu organizacjami, pełnienie roli doradczej i opiniodawczej wobec czynnika państwowego w sprawach kultury sztuki, koordynacja prac podejmowanych przez czynniki państwowe i społeczne w zakresie upowszechniania kultury i sztuki i popieranie poczynań zrzeszonych związków artystycznych zmierzających do polepszenia życia polskich artystów. Teren działań Wojewódzkiej Rady Kultury i Sztuki obejmował obszar województwa poznańskiego i Poznania, a siedzibą był właśnie Poznań. W jej skład wchodził: delegaci Wojewódzkiej Rady Narodowej i przedstawiciele Wojewódzkiego Wydziału Kultury i Sztuki, Wojewódzkiego Urzędu

¹⁹⁶ J. Mrówczyńska, *Przemiany w życiu kulturalnym Poznania w latach 1945 – 1985*, Poznań 1991, s. 20.

¹⁹⁷ Tamże, s. 21.

¹⁹⁸ APP, Miejska Rada Narodowa w Poznaniu – dzieje twórcy, sygn. 53/1160/0.

¹⁹⁹ J. Mrówczyńska, dz. cyt., s. 40.

Informacji i Propagandy, Kuratorium Szkolnego i Miejskiego Wydziału Kultury i Sztuki, przedstawiciele poznańskich związków artystycznych i kulturalnych, w tym i muzealnicy. Nadzór nad Wojewódzką Radą Kultury i Sztuki sprawował Minister Kultury i Sztuki. Pierwsze posiedzenie tego gremium odbyło się 30 stycznia 1946 r. w Poznaniu. Wówczas jako jej przewodniczącego wybrano przedstawiciela środowiska muzealnego – Józefa Kostrzewskiego. Jedną z wielu kwestii kulturalnych poruszanych podczas wspomnianego spotkania jedna dotyczyła upaństwowienia Muzeum Wielkopolskiego²⁰⁰.

W opinii ówczesnego naczelnika wydziału Kultury i Sztuki, Wojewódzka Rada Kultury i Sztuki w trakcie swojej niedługiej działalności, przejawiała zbyt małą aktywność, nie spełniając tym samym swojego zadania. W wyniku tak nieprzychylniej oceny organ ten na mocy pisma z 17 lutego 1947 r. wystosowanego przez Wojewódzką Radę Narodową, został rozwiązany. W tym samym roku na jego miejsce powołano Wojewódzką Radę Kultury. Miała ona inicjować, rozważać i opiniować potrzeby kulturalne województwa poznańskiego, łącznie z ziemią lubuską w zakresie kultury, ustalać ich hierarchię, gromadzić i wydatkować fundusze na planowe popieranie twórczości i upowszechnianie kultury. W jej ramach wyodrębniono komisje: muzyczną, teatralną i literacką. Nie uwzględniała w swoich działaniach na rzecz kultury placówek muzealnych²⁰¹. Wyjątek stanowiło posiedzenie z dnia 2 czerwca 1947 r. i 27 lipca 1948 r., kiedy to dyskutowano nad nabyciem, a następnie przyznano fundusze na zakupienie przez Muzeum Wielkopolskie dzieł sztuki²⁰².

W chwili likwidacji przez władze państwowe samorządu terytorialnego w 1950 r. przestał istnieć Urząd Wojewódzki Poznański. Jego funkcje przejęły rady narodowe. W ramach centralizacji kultury, podobnie jak prawie wszystkie muzea w Polsce, także i placówki wielkopolskie przeszły pod administrację państwową. Organem nadzorującym te instytucje było Ministerstwo Kultury i Sztuki, a ściślej funkcjonujący w jego strukturze Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków – następca Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Była to przede wszystkim podległość finansowa i organizacyjno-prawna. W kwestiach formalnych i merytorycznych muzea podlegały także nadzorowi rad narodowych. W ramach struktur Prezydium Rady Narodowej sprawami muzeów zajmował się Wydział Kultury²⁰³.

Zapoczątkowany w 1956 r. proces decentralizacji administracji państwowej, w kontekście muzeów, swój finał znalazł w ustawie z 15 lutego 1962 r. Muzea wielkopolskie

²⁰⁰ Tamże, s. 22-23.

²⁰¹ Tamże, s.25.

²⁰² Tamże, s.31.

²⁰³ APP, Prezydium Rady Narodowej miasta Poznania – dzieje twórcy, sygn. 53/1228/0.

przeszły wówczas pod opiekę rad narodowych różnych szczebli – ich prezydiów – które to z kolei otrzymały rozległe uprawnienia nad tymi instytucjami²⁰⁴. Obowiązujący od lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych podział na muzea centralne/ogólnopolskie (podległe bezpośrednio ministrowi), okręgowe i podopieczne (podległe prezydiom rad narodowych) uwidoczniał się tym, że z terenu Wielkopolski pod bezpośrednim zarządem Ministra Kultury i Sztuki pozostało tylko Muzeum Narodowe w Poznaniu²⁰⁵. Z racji faktu, że muzea mogły podlegać także innym ministrom, w obrębie omawianego regionu od 1964 r. pojawiło się jeszcze jedno muzeum o charakterze ogólnopolskim – Muzeum Rolnictwa w Szreniawie podlegające Ministrowi Rolnictwa²⁰⁶. Muzea okręgowe wyznaczone były przez prezydium rad narodowych stopnia wojewódzkiego²⁰⁷. Taka zasada obowiązywała aż do 1975 r., kiedy zmianę w tym zakresie przyniósł nowy podział administracyjny kraju. W jego ramach na terenie każdego wydzielonego województwa powoływano dla tego terenu muzeum okręgowe i podlegające mu muzea podopieczne. Taki podział przetrwał aż do 1998 r.

3.2. Rozwój sieci muzeów na terenie Wielkopolski

W okresie międzywojennym większość muzeów podlegała samorządom lokalnym. Na terenie Wielkopolski w tym czasie istniało kilka bardzo dobrze funkcjonujących placówek muzealnych. W samym Poznaniu do 1939 r. można było zobaczyć ekspozycje wystawiane w miejscach takich jak: Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu wraz ze swoimi działami (Galerią Malarstwa, Działem Grafiki, Działem Numizmatyki, Działem Sztuki Dalekiego Wschodu, Działem Sztuki Zdobniczej, Działem Prehistorycznym), Muzeum Przyrodnicze (będące oddziałem Muzeum Wielkopolskiego), Wielkopolskie Muzeum Historyczne Miasta Poznania, Muzeum Wojskowe i Muzeum Archidiecezjalne. Tradycją swego długiego trwania – jeszcze międzywojennego – nie odbiegały im również Muzeum Ziemi Kaliskiej, Muzeum w Zamku w Kórniku, Galeria Malarstwa w Rogalinie. Nie pełniące roli placówek muzealnych, spore prywatne zbiory – zwłaszcza malarstwa, rzeźby i numizmatyki – można było znaleźć w

²⁰⁴ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultur i muzeach Dz.U. Nr 10, poz. 48; Rozporządzenie nr 10 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lutego 1968 r., patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., s. 73.

²⁰⁵ Zarządzenie nr 65 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 czerwca 1963 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komórek organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Sztuki/ Dz. Urz. MKiS nr 4, poz. 42.

²⁰⁶ Zarządzeniem nr 100 z dnia 4 lipca 1964 r. Minister Rolnictwa działając w oparciu o art. 50 ust. 3 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. powołał Muzeum Rolnictwa w Szreniawie k. Poznania.

²⁰⁷ Zarządzenie nr 65 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 czerwca 1963 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komórek organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Sztuki/ Dz. Urz. MKiS nr 4, poz. 42.

²⁰⁷ Zarządzenie nr 157 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 grudnia 1965 r. w sprawie muzeów okręgowych/ Dz. Urz. MKiS nr 1 z 1966 r., poz.2.

Czarniejewie (Skórzewscy), Rogalinie (Raczyńscy) i Gołuchowie (Czartoryscy). Bogatymi zbiorami dysponowały wówczas również dwie największe w Wielkopolsce instytucje naukowe: Fundacja Kórnicka i Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zbiory wszystkich tych placówek w czasie działań wojennych uległy rozproszeniu, natomiast większość ich siedzib zdewastowano²⁰⁸.

Działania represyjne okupanta oprócz przesiedleń ludności, usuwania polskich napisów (urzędów, instytucji, sklepów, domów, ulic), niszczenia polskich pomników i tablic pamiątkowych, obejmowały również edukację oraz życie umysłowe i kulturalne Polaków. Najeźdźcy niemieccy po wkroczeniu na teren Wielkopolski przejęli wszystkie muzea, które następnie zostały podporządkowane administracji ogólnej. Większość placówek w ogóle przestała istnieć. Ich zbiory wywieziono, a gmachy przeznaczono do innych celów. Tym samym ustała działalność społeczna i naukowa tego typu instytucji²⁰⁹. Zniszczeniu uległy nie tylko zbiory publiczne, lecz także kolekcje prywatne. W wyniku stosowanego przez okupanta terroru muzea straciły znaczną część swojego personelu naukowego, bestialsko zamordowano m.in. Nikodema Pajzderskiego – ówczesnego dyrektora Muzeum Wielkopolskiego. Kierujący Muzeum Archeologicznym Józef Kostrzewski ścigany przez gestapo, zmuszony był do ukrywania się pod innym nazwiskiem poza Poznaniem. Większość pracowników muzealnych, podobnie jak reszta społeczeństwa, została wysiedlona i wywieziona do Generalnej Guberni. Ci nieliczni, którym udało się pozostać w swoich miejscach zamieszkania i pracy, dzielili los pozostałej części społeczeństwa polskiego. Bardzo duże braki personalne utrudniały powojenną odbudowę muzeów²¹⁰.

3.2.1. Odbudowa – lata 1945-1949

Po II wojnie światowej Wielkopolanie włożyli niezwykle dużo wysiłku w nadrobienie strat poniesionych w tym czasie w zakresie kultury. Profesor Jerzy Topolski napisał, że po zakończeniu okupacji, aktywność kulturalna na terenie Wielkopolski przybrała kształt spontanicznego wybuchu²¹¹. W szybkim tempie zaczęły powstawać liczne towarzystwa i organizacje o charakterze kulturalnym. Jednym z pierwszy zabiegów podnoszenia Wielkopolski z powojennych zgliszczy było tworzenie dla społeczeństwa ekspozycji

²⁰⁸ M. Rutowska, *Starty osobowe i materialne kultury w Wielkopolsce w latach II wojny światowej*, Warszawa – Poznań 1984, s. 65-68;

²⁰⁹ S. Lorenz, *Muzea...*, dz. cyt., s. 48

²¹⁰ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 286-287.

²¹¹ J. Topolski, *Wielkopolska...*, dz. cyt., s. 353.

historycznych, etnograficznych, artystycznych itp. mających za zadanie krzewienie narodowego ducha. Rozpoczęto proces odbudowywania, budowania i powoływania instytucji, w których je tworzone – a więc muzeów²¹².

Przed ostatecznym wyzwoleniem miasta 23 lutego 1945 r., jednak już po wycofaniu się wojsk niemieckich w styczniu 1945 r., w Poznaniu przystąpiono do reaktywowania jednostek administracji państwowej, również tych, które odpowiadały za sprawy związane z kulturą. Jak wspomniałam wcześniej, na terenie Wielkopolski do 1950 r. naczelną instytucją sprawującą pieczę m.in. nad zagadnieniami kultury, w tym i funkcjonowaniem placówek muzealnych, ustanowiono Urząd Wojewódzki.

W 1945 r., po walkach o wyzwolenie miasta Poznania, okazało się, że budynki dotychczas istniejących muzeów w znacznej mierze nie tylko pozbawiono zabytków, lecz także zdewastowane zostały ich wnętrza. Nie dało się również uchować zbiorów innych placówek muzealnych z rejonu Wielkopolski. Zadaniem pierwszych przybywających do gmachów muzealnych pracowników było uporządkowanie ich siedzib. Dopiero w późniejszym okresie podjęto próbę odnalezienia wywiezionych zbiorów. Rozpoczęto od gromadzenia zabytków rozproszonych na terenie Poznania, następnie Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej. Odzyskane muzealia stanowiły tylko drobną część tych posiadanych w latach poprzedzających wybuch wojny. Najszybciej do odbudowy muzeów przystąpiono w Wielkopolsce na terenie Poznania, Kalisza, Międzyrzecza i Leszna²¹³.

Jedną z pierwszych osób, która zainteresowała się losem swojej dawnej siedziby, był Przemysław Michałowski, który już 19 lutego 1945 r. objął tymczasowe kierownictwo nad Muzeum Wielkopolskim²¹⁴. Placówka ta swoją działalność zainaugurowała otwarciem w czerwcu 1945 r. wystawy prac około osiemdziesięciu artystów poznańskich. Wydarzenie zostało wzbogacone poprzez obecność ówczesnego Ministra Kultury i Sztuki Edmunda Zalewskiego. W lipcu z kolei otwarto galerię malarstwa polskiego, prezentując część uratowanych ze zgliszczy wojennych i rewindykowanych obrazów²¹⁵. W lutym 1946 r. do Poznania przybył transport skrzyń, w których znajdowało się łącznie 15 840 dzieł sztuki i przedmiotów muzealnych, w tym także zabytków prehistorycznych zabezpieczonych przez Armię Czerwoną na terenie Niemiec. Kolejny transport z zabytkami Muzeum Wielkopolskiego powrócił w 1948 r. Na ostatni przyszło czekać aż do 1956 r., kiedy

²¹² Tamże, s. 356 i 391.

²¹³ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 287.

²¹⁴ Tamże, s. 287.

²¹⁵ Tamże, s. 288.

odzyskano znaczną część zbiorów tej instytucji²¹⁶. Już w 1948 r. przejęty przez Muzeum Wielkopolskie został opustoszały pałac w Rogalinie, w którym po przeprowadzeniu remontów i prac adaptacyjnych urządzono ekspozycję zabytkowych wnętrz z XVIII i pierwszej połowy XIX w. z pokazem rzemiosła artystycznego. W wydzielonych pomieszczeniach zaprezentowano wystawę dokumentów związanych z Wiosną Ludów i działalnością Joachima Lelewela oraz pierwszą ekspozycję etnograficzną. Pałac w Rogalinie, stanowiący oddział Muzeum Wielkopolskiego, dla publiczności udostępniony został w piątą rocznicę Manifestu PKWN, a więc 22 lipca 1949 r.²¹⁷.

Również w 1945 r. z Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego utworzone zostało Muzeum Prehistoryczne, nad którym kierownictwo objął Józef Kostrzewski (w 1949 r. przemianowane na Muzeum Archeologiczne w Poznaniu)²¹⁸. Jako jedno z głównych zadań na początku swojego powojennego funkcjonowania placówka ta postawiła sobie jak najszybsze uruchomienie działu wystawowego. Misja zakończyła się sukcesem, gdyż już 16 grudnia 1945 r. otwarto wystawę stałą, obejmującą tematyką epokę prasłowiańską oraz kulturę polską z okresu wczesnego średniowiecza²¹⁹. Z powodu braku możliwości lokalowych, ekspozycja zajmowała zaledwie jedną salę, w której wyeksponowano około 3000 zabytków, ich kopii, 100 fotografii, rysunkowe rekonstrukcje itp., prezentujące zachodnie ziemie Polski, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski. Wystawa ta dzięki pomocy materialnej Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, w 1948 r. została pierwszy raz zmodernizowana²²⁰. W marcu i kwietniu 1945 r. do Poznania przybyli z kolei Marian Gumowski i Gwido Chmarzyński. Pierwszy z wymienionych objął funkcję dyrektora Muzeum Wielkopolskiego tylko na miesiąc. Drugi z kolei, jako wysłannik Rządu do spraw muzealnictwa na terenach województwa poznańskiego i gdańskiego, objął na dłużej to stanowisko²²¹.

Także w 1945 r., przywrócono Muzeum Przyrodnicze, które w 1953 r. przeszło pod opiekę Instytutu Zoologicznego Polskiej Akademii Nauk. W oddanym do użytku budynku dawnej piwiarni udostępniono początkowo zwiedzającym jedną salę wystawową. Głównym autorem realizacji tego przedsięwzięcia był dyrektor Wiesław Rakowski²²². Zaraz po

²¹⁶ Tamże.

²¹⁷ Tamże, s. 290.

²¹⁸ *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Historia i współczesność*, red. M. Orzybył, Poznań 2007, s. 15.

²¹⁹ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 288.

²²⁰ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945-1949*, [w:] „*Fontes Praehistorici*”, Poznań 1951, t. 1., s.229.

²²¹ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 286.

²²² S. Brzostowski, S. Orysiak, *Muzea w Polsce*, Warszawa 1968, s. 213.

zakończeniu działań wojennych swoją działalność rozpoczęło również Muzeum Archidiecezjalne²²³. Aż do 1964 r. jego zbiory jednak nie były udostępniane publiczności. Dopiero biskup poznański Antoni Baraniak, we wspomnianym roku, zdecydował o przygotowaniu zbiorów muzealnych do zwiedzania²²⁴.

W marcu 1946 r. w Międzyrzeczu, w kilku pomieszczeniach ówczesnego domu kultury, otwarta została pierwsza wystawa, na której zaprezentowano zabytki z zakresu sztuki, historii i kultury ludowej z okolic Międzyrzecza. Z kolei już od 1949 r. Muzeum rozpoczęło działalność w swojej nowej siedzibie – w zabytkowych budynkach dawnego dworu starostwa i oficyny dworskiej z początkiem XVIII w.²²⁵.

W czasie II wojny światowej, spośród wielkopolskich muzeów istniejących przed jej wybuchem, wszystkie swoje zbiory utraciło także Muzeum w Kaliszu, będące jednym z największych i najważniejszych w tym regionie. Po wyzwoleniu rozpoczęto na nowo gromadzenie ocalałych zabytków i darów płynących od instytucji i osób prywatnych. W efekcie po trzech latach od zakończenia wojny, a więc w 1948 r., udało się udostępnić placówkę zwiedzającym. Mieszczące się wówczas w ratuszu muzeum, posiadało cztery działy, z tego trzy o charakterze historycznym: archeologiczny i historyczny, zniszczeń i odbudowy Kalisza po I wojnie światowej, zasłużonych Kaliszan oraz przyrodniczy²²⁶.

Oceniając rozwój sieci muzeów na terenie Wielkopolski podczas pierwszych kilku powojennych lat należy zwrócić uwagę na nadzwyczajny trud jaki został podjęty w tym zakresie. Muzea powstawały i były reaktywowane niemal z „niczego”. Pierwsze ekspozycje udostępniano w budynkach nie do końca wyremontowanych, nadal noszących widoczne ślady działań wojennych. Wystawy tworzone w większości przypadków z zabytków, eksponatów, materiałów, które nie zostały wywiezione, lub z tych które zdążyły częściowo powrócić. Zadania odbudowy wielkopolskiej sieci muzeów nie ułatwiał olbrzymi uszczerbek kadrowy w muzealnictwie. Braki w tym zakresie nadrabiali oddani i charyzmatyczni pracownicy, zarówno ci powracający do swych dawnych miejsc pracy, jak i nowo zatrudniani. Dzięki nim siedziby i ekspozycje muzealne zostały tak szybko udostępniane publiczności. Choć muzea powoływane po 1945 r. dały podwaliny pod zupełnie już inny charakter muzealnictwa, to czerpanie z doświadczenia placówek muzealnych okresu dwudziestolecia międzywojennego,

²²³ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 288.

²²⁴ E. Kleczewska-Witt, S. Korczak, A. Wawroch, *Wiedza i sztuka w Akademii Lubrańskiego. Z opowieści przewodnika*, Poznań 2017, s. 11.

²²⁵ Archiwum Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej (dalej: AMZM), sprawozdawczość z 1946 r., brak sygn., brak numeracji stron.

²²⁶ *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 806.

w moim przekonaniu, dało rzeczywiste podstawy pod powojenne funkcjonowanie wielkopolskich instytucji tego typu.

3.2.2. Centralizacja – lata 1950-1958

Okres od początku do połowy lat pięćdziesiątych w Polsce to dla muzeów przede wszystkim czas ich upaństwowienia, ale także moment włączenia w plan gospodarczy kraju – plan sześcioletni. W jego ramach zakładano, że w każdej gminie, powiecie, czy też województwie na terenie kraju powinny znajdować się budynki kulturalne służące szerzeniu kultury²²⁷. Trzem muzeom narodowym (Poznań, Warszawa, Kraków) i najważniejszym muzeom w miastach wojewódzkich nadano tytuł muzeów okręgowych, sprawujących opiekę nad muzeami regionalnymi i lokalnymi na danym terenie. Instytucje te miały służyć pomocą swoim podopiecznym placówkom w zakresie organizacyjnym, konserwatorskim, naukowym i działalności oświatowej. Istniały jeszcze muzea centralne – specjalne, które opiekowały się działami swojej specjalności w muzeach regionalnych (Państwowe Muzeum Archeologiczne, Muzeum Wojska Polskiego, Państwowe Muzeum Etnograficzne, Muzeum Ziemi, Muzeum Techniki)²²⁸.

W Wielkopolsce drugi etap rozbudowy sieci muzealnej, w dużej mierze związany był z działaniami Muzeum Narodowego w Poznaniu – placówki nadrzędnej w tym regionie. W 1950 r. instytucja ta, jako jedno z trzech muzeów polskich, uzyskała miano muzeum narodowego. Był to niezwykle sukces tego regionu, gdyż Wielkopolska była uważana dotąd za obszar silny gospodarczo, nie do końca jednak za centrum kultury. Działalność tego muzeum w omawianym okresie, przejawiała się przede wszystkim rozbudową dawnych działów i tworzeniu nowych oddziałów. W 1952 r. w jej ramach powołano do życia Muzeum Instrumentów Muzycznych w Poznaniu oraz Muzeum Historii Miasta Poznania. Pierwsza z wymienionych instytucji została otwarta w mieszczańskej kamienicy na Starym Rynku. Jej załączek stanowiła kolekcja instrumentów muzycznych Zdzisława Szulca, pierwszego kustosa Działu Instrumentów Muzycznych utworzonego jeszcze w ramach Muzeum Wielkopolskiego. Otwarcie placówki 4 grudnia wspomnianego roku zbiegło się z inauguracją pierwszego powojennego konkursu skrzypcowego im. Henryka Wieniawskiego. W ten sposób Poznań i tym samym Wielkopolska, stały się jedynym w Polsce regionem posiadającym muzeum o

²²⁷ F. Midura, dz. cyt., s. 5.

²²⁸ S. Lorentz, *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Warszawa 1971, s. 39.

takim charakterze²²⁹. Na siedzibę drugiej z wymienionych instytucji – Muzeum Historii Miasta Poznania – wybrano odbudowywany przez wiele lat zabytkowy ratusz poznański. Udostępnienie przestrzeni ekspozycyjnej publiczności zaplanowano na czas obchodów dziesięciolecia Polski Ludowej – 22 lipca 1954 r. Na głównej ekspozycji gmachu prezentowano dzieje Poznania od czasów najdawniejszych po wówczas współczesne²³⁰.

Do potrzeb ekspozycyjnych i ze względu na konieczność przechowywania wciąż powiększanych zbiorów Muzeum Narodowe w Poznaniu adaptowało nowe lokale. W 1951 r. już jako Muzeum Narodowe w Poznaniu placówka ta przejęła na swój nowy oddział zamek w Gołuchowie. Podobnie jak w przypadku Pałacu w Rogalinie, wnętrze tego obiektu było zdewastowane i pozbawione pierwotnego wyposażenia. W tym przypadku jednak z racji barku możliwości przeprowadzenia remontu generalnego, publiczności udostępniono tylko część budynku z niewielką liczbą eksponatów. Nowy oddział Muzeum traktowany był więc przede wszystkim jako zabytek architektury²³¹.

Muzeum Narodowemu w Poznaniu, jako głównej placówce w regionie, do połowy lat pięćdziesiątych podporządkowane zostały, oprócz wspomnianych Muzeum Instrumentów Muzycznych, Muzeum Historii Miasta Poznania, Pałacu w Rogalinie i Zamku w Gołuchowie, także: Zamek w Kórniku, Muzeum Przyrodnicze Wielkopolskiego Parku Narodowego w Puszczykowie, Muzeum w Lesznie, Muzeum Stanisława Staszica w Pile, Muzeum Ziemi Kaliskiej, Muzeum w Międzyrzeczu²³².

W latach 1949-1956, abstrahując od upaństwowienia muzeów, czy też faktu włączenia tych placówek w program realizacji planu sześcioletniego, należy zwrócić uwagę na kontynuację dynamiki rozwoju sieci muzealnej na terenie Wielkopolski. Niezależnie od odgórnych politycznych decyzji względem kultury, jak również ich krytyki i oceny, stale powiększająca się liczba tych instytucji, m.in. na mapie omawianego regionu, dała w późniejszych okresach możliwości rozwoju polskiego muzealnictwa na gruncie upowszechniania wiedzy.

²²⁹ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 289.

²³⁰ H. Kondziela, *Problemy odbudowy i rekonstrukcji ratusza poznańskiego w okresie powojennym po 1945 roku*, [w:] „Studia Muzealne”, Poznań 1992, t. 15, s. 15-19.

²³¹ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 290.

²³² J. Kołacki, *Życie kulturalne*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, t. 2, Poznań 1989, s. 228.

3.2.3. Decentralizacja – lata 1959-1974

W tym okresie najbardziej odczuwalną zmianą dla muzeów było wprowadzenie w życie dyrektyw o konieczności decentralizacji i programowaniu kultury²³³. W związku z tymi modyfikacjami uległ zmianie stan prawny tych instytucji. Od tego momentu Ministerstwu Kultury i Sztuki podlegały wyłącznie Muzea Narodowe, Wawel i muzea o charakterze centralnym. Zarządzanie pozostałymi placówkami muzealnymi (muzeami okręgowymi i im podopiecznymi – regionalnymi) leżało w gestii rad narodowych. Tak ukierunkowana reforma przyniosła rezultaty w postaci wzrostu liczby muzeów regionalnych. Zwiększyło się bowiem zainteresowanie zarówno władz terenowych (wojewódzkich i powiatowych rad narodowych), jak i społeczeństwa losem miejscowych muzeów. W efekcie sieć tych instytucji w Polsce uległa zagęszczeniu²³⁴. Decentralizacja zarządzania muzeami zapoczątkowała falę wielu zmian jakie nadeszły w latach 1959-1974.

Jak już wspomniałam wyżej, centralnemu zarządzaniu podlegały wyłącznie Muzeum Narodowe w Poznaniu oraz Muzeum Rolnictwa w Szreniawie (podległe Ministrowi Rolnictwa). Na początku lat sześćdziesiątych na terenie Wielkopolski zaczęły powstawać różne instytucje, związki twórcze i stowarzyszenia regionalne²³⁵. Pokłosiem ich bardzo aktywnej działalności były często nowo zakładane regionalne placówki muzealne. Należały do nich Muzeum Ziemi Krajeńskiej w Nakle nad Notecią (1963 r.), Muzeum Regionalne Ziemi Pyzdrowskiej (1957 r.), Muzeum Ziemi Szamotulskiej (1957 r.), Muzeum Regionalne Dzieci Wrzesińskich we Wrześni (1966 r.), Muzeum Ziemi Wschowskiej (1965 r.), Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej (1958 r.), Muzeum w Słupcy (data 1962?), Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (1956 r.), Pomnik Historii Narodu Polskiego– Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim (1969 r.), Muzeum Regionalnego w Krotoszynie (1958), Muzeum w Gostyniu (1972 r.), Muzeum Regionalnego w Koninie (1955 r.), Muzeum im. Marcina Rożka w Wolsztynie (1968 r.), rezerwatu archeologicznego w Zawodziu (oddział Muzeum Ziemi Kaliskiej, 1961 r.), Muzeum Ziemi Grodzkiej (1967).

W latach 1959-1974 nadal nadal wieloma inicjatywami muzealnymi na terenie Wielkopolski pieczę sprawowało Muzeum Narodowe w Poznaniu. W 1963 r. placówka ta udostępniła publiczności swój kolejny oddział – Muzeum Wojska. Nawiązywało ono do tradycji założonego w 1919 r. w Poznaniu Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego. W 1966

²³³ Tamże, s. 230.

²³⁴ S. Lorentz, *Przewodnik...*, dz. cyt., s. 39.

²³⁵ J. Kołacki, dz. cyt., s. 230.

r., zgodnie z zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 16 marca 1966 r., zatwierdzono jego nazwę²³⁶. Jeszcze jednym otwartym w latach sześćdziesiątych oddziałem omawianej placówki centralnej było Muzeum Rzemiosł Artystycznych, które znajdowało się w tzw. części Raczyńskiego Zamku Przemysła. W obrębie uruchomionej w 1965 r. placówki oprócz ekspozycji, znajdowały się tu także pracownie naukowo-konserwatorskie²³⁷.

Pod kątem tworzenia nowych oddziałów, zaraz po Muzeum Narodowym w Poznaniu, najprężniej w tym zakresie działało – otwarte 30 kwietnia 1962 r. – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka. Jego siedziba znajdowała się na poznańskim Starym Rynku w Odwachu. Koncepcję powołania takiego muzeum opracowano w Referacie Historii Partii KW PZPR w Poznaniu i temu organowi podlegało²³⁸. Na ekspozycjach omówiono rewolucyjne tradycje Wielkopolski od połowy XIX w. do pierwszych lat powojennych. Prezentowano także pamiątki z Powstań Wielkopolskich²³⁹. Instytucja ta swój pierwszy oddział utworzyła w latach sześćdziesiątych: Muzeum Militarium, które miało swoją siedzibę na terenie Cytadeli – symbolu prowadzenia zaciętych walk pod koniec II wojny światowej (Późniejsze Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli). Ekspozycję tego obiektu otwarto w Dniu Zwycięstwa 9 maja 1965 r.²⁴⁰.

W omawianym przedziale lat intensywnie rozbudowywano i wypełniano także przestrzeń Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Utworzono jego dwa oddziały: w 1956 r. Muzeum w Gnieźnie, a w 1963 r. rezerwat archeologiczny w Gieczu. W obydwu prezentowano przede wszystkim zabytki odkryte na terenie pierwszej stolicy Polski²⁴¹. Działalność Muzeum Archeologicznego oceniono pozytywnie, zwłaszcza działania tej instytucji skupiające się na badaniach naukowych z zakresu osadnictwa terenów Wielkopolski i działalności związanej z Archeologicznym Zdjęciem Polski. Ministerstwo Kultury i Sztuki uznało je za najlepszą placówkę w Polsce, która zajmuje się zagadnieniami afrykańskimi²⁴².

Absolutnym *novum* w zakresie powoływania do życia nowych placówek muzealnych, było utworzenie w 1960 r. Muzeum Zakładowego Zakładów Metalurgicznych H. Cegielski.

²³⁶ Łuczak J., *Wielkopolskie Muzeum Wojskowe 1919-2014 w 95. rocznicę utworzenia muzeum* – Materiały edukacyjne Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego.

²³⁷ S. Brzostowski, S. Orysiak, *Muzea ...*, dz. cyt., s. 211.

²³⁸ Nowak A., *Muzeum Historii Ruchu Robotniczego powstało w Poznaniu*, [w:] „Kronika Miasta Poznania”, t. 30, nr 3, Poznań 1962, s. 136-139.

²³⁹ S. Brzostowski, S. Orysiak, *Muzea...*, dz. cyt., s. 206 i 213.

²⁴⁰ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 293.

²⁴¹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1955-1956*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1957, t. 7, s. 161; S. Jasnosz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1960 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1961, t. 14, s. 243.

²⁴² J. Mrówczyńska, dz. cyt., s. 114.

Był to jednak jedyny przykład powołania takiej placówki, pozostałe duże zakłady w Poznaniu nie podjęły tej inicjatywy²⁴³.

Na wniosek Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu przełom lat 1966-1967 ogłoszono „rokiem muzeów”. Miało to na celu ożywienie pracy tego typu placówek kulturalnych, zwiększenie poziomu włączania ich w życie kulturalne oraz zapoznanie społeczeństwa z dziełami sztuki. W ramach tej akcji zorganizowano szereg wystaw, które prezentowały przede wszystkim polskie dziedzictwo kulturowe. Do wystaw dołączano katalogi, wydłużono również czas ich otwarcia. Na polecenie prezydium, Wydział Kultury został zobowiązany do opracowania perspektywicznego rozwoju muzealnictwa na terenie Poznania²⁴⁴.

Decentralizacja zarządzania kulturą w Wielkopolsce od 1958 r. zauważalnie przyczyniła się do wzrostu liczby muzeów na tym terenie. Zagęszczenie wielkopolskiej sieci muzealnej nie stanowiło jedynej drogi rozwoju w zakresie funkcjonowania muzealnictwa w tym regionie. Zarówno obchody 1000-lecia państwa polskiego, jak i realizacja hasła „muzea uniwersytetami kultury” wpłynęły na zmiany w podejściu do upowszechniania wiedzy przez te placówki. Wprowadzono nowe formy popularyzacji, jak również poszerzono spektrum realizowanej tematyki o np. zagadnienia regionalne, jak również te związane z obchodami Millenium Polski.

W czerwcu 1972 r. w Poznaniu odbyło się plenarne posiedzenie KW PZPR, które poddało analizie stan i perspektywy rozwoju kultury w Wielkopolsce. Po raz pierwszy obrady plenarne dotyczyły wyłącznie zagadnień związanych z kulturą. Podczas dyskusji odniesiono się także do sytuacji w jakiej znajdowały się niektóre muzea w Wielkopolsce. Zwrócono jednak uwagę przede wszystkim na placówki istniejące na terenie Poznania. Uznano, że spośród wszystkich instytucji muzealnych, jedynie Muzeum Archeologiczne w Poznaniu miało dogodną przestrzeń i zaplecze do realizacji swoich podstawowych działań²⁴⁵.

3.2.4. Stabilizacja – lata 1975-1989

Lata siedemdziesiąte dla Muzeum Narodowego w Poznaniu to w dalszym ciągu czas zaspokojenia swoich potrzeb lokalowych, w celu lepszego wyeksponowania posiadanych przez siebie zbiorów. W 1975 r. przystąpiono do budowy nowego gmachu instytucji. Dwa

²⁴³ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 295.

²⁴⁴ J. Mrówczyńska, dz. cyt., s. 77.

²⁴⁵ APP, Materiały komisji i zespołów działających przy Wydziale – Komisja Propagandy i Kultury, sygn. 74/II/101;

lata później, pomimo wielu trudności rozpoczęto prace związane z odbudową dawnego budynku Łoży Masońskiej, przeznaczonego na siedzibę Muzeum Etnograficznego. Jego otwarcia dokonano w 1980 r. W celu rozszerzenia przestrzeni wystawowej Muzeum Historii Miasta Poznania, Muzeum Narodowe przejęło kolejne dwie kamieniczki znajdujące się na Starym Rynku w Poznaniu.

Muzeum Ruchu Robotniczego w omawianym okresie otworzyło trzy kolejne oddziały: Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII (1979 r.) oraz w Luboniu-Żabikowie Muzeum Byłego Obozu Karno-Śledczego (1979 r.) – obydwie powstałe w miejscu niemieckiego obozu koncentracyjnego. Jako trzecie powołano Muzeum Armii Poznań (1982 r.)²⁴⁶. Działalność tego muzeum wykraczała nie tylko poza jego mury, lecz także poza granice państwa. Nawiązało bowiem współpracę z muzeami o podobnym profilu, istniejącymi m.in. w NRD, Czechosłowacji, Bułgarii. Zbiory tej instytucji w założeniu miały przyczynić się do budowania tożsamości regionalnej Wielkopolan. Dyskutowano także o możliwości zmiany profilu tej placówki na taki, w którym mogłaby w większym stopniu poświęcić się badaniom naukowym i dokumentowaniu robotniczej kultury materialnej. Wprowadzenie takich zmian miałyby się przyczynić ewentualnie do zwiększenia liczby odwiedzających²⁴⁷.

W Poznaniu w 1978 r. utworzono Muzeum Literackie im. Henryka Sienkiewicza. Możliwe było to dzięki zbiorom ofiarowanym przez znanego kolekcjonera Ignacego Mosia. Na siedzibę instytucji wyznaczono jedną z kamienic przy Starym Rynku. Oprócz pełnienia funkcji stricte muzealnych, placówka ta była również biblioteką zajmującą się twórczością zarówno Sienkiewicza, jak i innych pisarzy interesujących się tematyką historyczną²⁴⁸.

Poza granicami Poznania na terenie Wielkopolski również miała miejsce intensywna rozbudowa i zmiany w obrębie sieci muzealnej. W 1973 r. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie odłączyło się od Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Rozpoczęło swoją działalność jak odrębna placówka. W 1978 r. instytucja ta otrzymała pomieszczenia w nowo zbudowanym obiekcie – pomniku łączącym szkołę z muzeum. Oprócz powierzchni ekspozycyjnych zwiększono także liczbę etatów²⁴⁹. Zauważalny i intensywny rozwój przeżywało Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, które swoje wysiłki zogniskowało przede wszystkim na budowie Skansenu Wsi Wielkopolskiej. W Szamotułach i znajdującym się tu Muzeum Ziemi Szamotulskiej także doszło do rozszerzenia bazy lokalowej – o siedzibę

²⁴⁶ Archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości (dalej: AWMN), Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron;

²⁴⁷ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron;

²⁴⁸ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 300.

²⁴⁹ Archiwum Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (dalej: AMPPP), Sprawozdania z działalności rocznej i wieloletniej, sygn. 9/89.

Baszty Halszki. W 1976 r. otwarto Muzeum w Śremie, które mogło powstać dzięki zbiorom miejscowego kolekcjonera Feliksa Sałacińskiego. Na ekspozycji ukazano liczne zabytki historyczne i etnograficzne. W tym samym roku udostępniono także Muzeum – Pracownię Literacką Arkadego Fiedlera znajdującą się w Puszczykówku. Wyeksponowano tu przedmioty, które zostały przywiezione z różnych wypraw odbytych przez podróżnika oraz jego polskie i zagraniczne publikacje. Wspomnieć należy także utworzone w 1975 r. w Uzarzewie Muzeum Wielkopolskiego Łowiectwa, powstałe w wyniku starań Związku Łowieckiego w Poznaniu. Rok ten przyniósł otwarcie placówki muzealnej w Miłosławiu, mającej charakter regionalnej i ukazującej historię miasta i regionu. W 1978 r. otwarto kolejne dwa muzea. Pierwsze – Jozefa Wybickiego w Manieczkach, ulokowane w wyremontowanym dworcu, w którym mieszkał twórca hymnu Legionów. Placówka ta stała się zwieńczeniem starań Kombinat Państwowych Gospodarstw Rolnych w Manieczkach. Drugim muzeum utworzonym we wspomnianym roku była Powozownia w Pniewach, gdzie wyeksponowano zabytkowe powozy²⁵⁰. Dodatkowo oprócz otwartych w latach 1975-1979 placówek muzealnych w Kole, Pyzdrach, Słupcy i Turku będących oddziałami Muzeum Okręgowego w Koninie, uruchomiono sporą liczbę izb pamięci, do których należały m.in. Izba Muzealna w Antoninie poświęcona Fryderykowi Chopinowi, Izba Muzealna z ekspozycją archeologiczną na zamku w Bolesławcu, Izba Muzealna w Cekowi oraz Izba Muzealna w Kaliszu poświęcona pamięci Marii Konopnickiej²⁵¹.

Wprowadzony w 1975 r. nowy podział administracyjny kraju, wpłynął na nową strukturę organizacyjną muzeów w Wielkopolsce. Z racji tego, że Kalisz, Leszno oraz Konin stały się miastami wojewódzkimi, tamtejsze muzea zyskały rangę placówek okręgowych, mających pod swoją opieką pozostałe instytucje tego typu mieszczące się w ramach granic nowych województw (kaliskiego, konińskiego, leszczyńskiego). Dwa oddziały Muzeum Narodowego w Poznaniu znalazły się poza zasięgiem oddziaływania tegoż, ponieważ obejmowały je granice nowo utworzonych województw. Nowy podział administracyjny kraju zobowiązał lokalne władze do opracowywania długofalowych programów rozwoju danego województwa, w tym także pod kątem kultury²⁵². W tych długoterminowych planowaniach, w

²⁵⁰ *1000 muzeów w Polsce. Przewodnik*, red. T. Chomiszczak, A. Chudzik, K. Urbańska, Olszanica 2011.

²⁵¹ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 301.

²⁵² Patrz w: M. Ciesielski, *Program rozwoju kultury województwa konińskiego w latach 1976-1980*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1977, t. 2, s. 19-25; L. Zarów-Mańszewska, *Kultura w Pilskiem*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1977, t. 2, s. 26-38.; M. Jakubowicz, Z. B. Kępiński, *Kultura województwa poznańskiego w dobie jakościowego rozwoju*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1976, t. 3/4, s. Z. Smoluchowski, *Stan upowszechniania kultury w województwie leszczyńskim*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1977, t. 1, s. 81-89.; M. Galczewski, *Upowszechnianie kultury w województwie poznańskim w latach 1950-1956*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1983, t. 1, s. 50-64.

porównaniu z innymi założeniami w zakresie instytucji kultury, zagadnienia dotyczące muzeów nie pojawiały się często. W mojej ocenie sytuacja ta wynikała z pewnego nasycenia regionu placówkami muzealnymi, stąd też nie istniała potrzeba powoływania kolejnych siedzib tego typu. Najczęściej w kontekście tych instytucji wypowiedziano się w odniesieniu do prowadzonej w nich działalności upowszechnieniowej i zmian jakie w tym zakresie powinny zostać wprowadzone.

Dnia 29 listopada 1984 r., odbyła się IV Sesja Miejskiej Rady Narodowej miasta Poznania, podczas której zasadniczy trzon obrad stanowiło zagadnienie dotyczące bieżących zadań w zakresie upowszechniania kultury, prowadzone obrady były związane z wejściem w życie z dniem 1 lipca 1984 r. ustawy o upowszechnianiu kultury. Z dyskusji na obradach wyniknęła budująca refleksja, mówiąca o tym, iż Poznań stanowił w tym okresie poważny ośrodek szerzenia kultury, jak również centrum kulturalne województwa. Z racji tego, że finansowanie działań kulturalnych okazało się przedsięwzięciem dość kosztownym, w 1983 r. zapadła decyzja o wyłączeniu kultury z budżetu miasta. Powołano Fundusz Rozwoju Kultury²⁵³. Decyzją prezydenta miasta Poznania 5 grudnia 1983 r. powołano Radę Kultury, która stanowiła organ opiniotwórczo-doradczy we wszystkich istotnych sprawach kultury²⁵⁴. Natomiast w maju 1985 r. odbyło się z kolei w Poznaniu kolejne plenarne spotkanie KW PZPR, tym razem dotyczące wyłącznie polityki kulturalnej.

Na podstawie moich badań nad rozwojem sieci muzeów na terenie Wielkopolski oceniam, że zdecydowanie lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte były okresem najbardziej intensywnym pod względem otwierania nowych placówek oraz tworzenia oddziałów już istniejących instytucji. W latach czterdziestych władze państwowe i lokalne bardzo szybko zajęły się sytuacją muzeów, jednak zagadnienie to pozostawało tylko jedną z wielu kwestii do rozwiązania w zakresie kultury. U schyłku lat pięćdziesiątych XX w. sytuacja ta uległa zmianie ze względu na decentralizację administracji państwowej. Wówczas potrzeba i ambicje lokalnych władz oraz społeczeństwa motywowały do powoływania wielu regionalnych muzeów, czemu formalnie „przysłużyło” się także wcześniejsze włączenie kultury w realizację planu sześcioletniego (1950-1955). Liczebny rozwój placówek muzealnych miał swoją kontynuację do końca lat sześćdziesiątych. Realizacja hasła „muzea uniwersytetami kultury” zwróciła uwagę w stronę muzeów nie tylko pod kątem ich rosnącej liczby, lecz także jakości prowadzonych przez nie działań. Dokonana przeze mnie analiza treści planów rozwoju kultury i ich rezultatów dla poszczególnych województw regionu

²⁵³ J. Mrówczyńska, dz. cyt., s. 92-96.

²⁵⁴ Tamże, s.125.

Wielkopolski w latach siedemdziesiątych pokazała, że zagadnienia związane z muzealnictwem nie stanowiły częstego tematu dyskusji. Oceniam jednak, że to właśnie w końcu lat sześćdziesiątych i latach siedemdziesiątych XX w. miał miejsce właściwy rozwój muzealnictwa na terenie Wielkopolski. Ugruntowana już bowiem sytuacja tych instytucji powodowała, że rozmowy o nich toczyły się w kontekście polepszania warunków ich funkcjonowania, a przede wszystkim prowadzonej przez nie działalności upowszechnieniowej. Sądzę natomiast, że mniejsza liczba muzeów powstających w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., była spowodowana faktem istnienia już całkiem sporej liczby tych instytucji i nie istniała aż tak wielka potrzeba tworzenia kolejnych.

3.3. Dzieje muzeów historycznych w Wielkopolsce

3.3.1. Uwagi ogólne

Dzieje muzealnictwa na terenie Wielkopolski, jak już zostało wspomniane w niniejszej pracy w rozdziale omawiającym rozwój sieci muzealnej, sięgają okresu międzywojennego. Rozwój tych placówek był silnie związany z historią regionu i niejednokrotnie wywierały wpływ na kształtującą się w jego obrębie kulturę. Historię placówek opisałam wyłącznie w ramach czasowych istotnych dla prowadzonych przeze mnie badań, a więc latach 1945-1989. Ich dalszy rozwój odbywał się w zupełnie nowych i odmiennych warunkach, które powinny zostać poddane odrębnej interpretacji. Dysproporcje w opisie niektórych muzeów wynikają z kilku – dość logicznych – przyczyn. Pierwsza z nich to długość funkcjonowania danej instytucji. Druga stan zachowania dokumentacji dotyczącej jej działalności, a na końcu warto wspomnieć, iż nie każde z muzeów doczekało się publikacji i opracowań na swój temat. W takich sytuacjach mogłam polegać wyłącznie na zachowanym materiale źródłowym.

3.3.2. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu

Nazwa obecna – Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Prehistoryczne (1945-1949), Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (1949-obecnie).

Początki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu sięgają czasów XIX-wiecznej Wielkopolski i prężnie działającego wówczas Muzeum im. Mielżyńskich, które pod koniec wieku posiadało największe na terenie państwa pruskiego zbiory archeologiczne²⁵⁵. Za sprawą opieki Józefa Kostrzewskiego nad tą kategorią zabytków, dział ten od 1914 r. znacznie się rozwinął. Duży wpływ na tę sytuację miały prowadzone przez niego badania terenowe²⁵⁶. Po połączeniu Muzeum im. Mielżyńskich i Muzeum Cesarza Fryderyka (spolonizowanego pod nazwą Muzeum Wielkopolskie) na przełomie lat 1923-1924, kierownikiem utworzonego wówczas Działu Prehistorycznego mianowano Józefa Kostrzewskiego. W wyniku wspomnianej konsolidacji kolekcja zabytków archeologicznych stała się największą w tej części Europy²⁵⁷.

W chwili wybuchu II wojny światowej, Józef Kostrzewski był zmuszony opuścić Poznań i poruszać się pod zmienionym nazwiskiem. Kierowany przez niego do tej pory dział, wyłączono z Muzeum Cesarza Fryderyka i oddano pod zarząd nowo powołanemu Krajowemu Urzędowi Prahistorii z siedzibą w dawnym gmachu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk przy ul. Mielżyńskiego²⁵⁸. Wykorzystywanie przez okupanta archeologii do celów ideologicznych powodowało, że badania terenowe w tym zakresie prowadzono aż do 1944 r. Następnie budynek został zdewastowany i w czasie walk o Poznań częściowo zburzony²⁵⁹.

Powojenne dzieje Muzeum Archeologicznego w Poznaniu związane są ściśle z postacią Józefa Kostrzewskiego, który do Poznania powrócił w marcu 1945 r. Stanął na czele instytucji, która od tego momentu nosiła nazwę Muzeum Prehistorycznego, utrzymała swoją samodzielność i stanowiła własność samorządu wojewódzkiego²⁶⁰. W 1949 r., podobnie jak inne polskie muzea, instytucja ta została upaństwowiona i przemianowana na Muzeum

²⁵⁵ Taką nazwę instytucja ta otrzymała w 1882 r. w uznaniu dla Hrabów Mielżyńskich i ich wkładu w rozwój tej instytucji. Wcześniej, działając przy Towarzystwie Nauk Poznańskim nosiło nawet Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim – tzw. Muzeum Starożytności Krajowych.

J. Kaczmarek, Historia Muzeum, [w:] *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu*, red. M. Przybył, Poznań 2007, s. 9.

²⁵⁶ <http://visualheritage.eu/portfolio/muzeum-im-mielzynskich-w-poznaniu/>, [dostęp: 2.09.2019].

²⁵⁷ W. Błaszczyk, *120 lat w służbie narodu. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu*, Poznań 1979, s. 29.

²⁵⁸ J. Kaczmarek, dz. cyt., s. 15.

²⁵⁹ Tamże.

²⁶⁰ Tamże.

Archeologiczne. Do 1950 r. w omawianej placówce usunięto większość zniszczeń powstałych w wyniku działań wojennych, odzyskano niemal wszystkie wywiezione zabytki, zwiększono liczbę etatów oraz stworzono podstawy do pracy naukowej. Niemal od samego początku ponownego udostępnienia Muzeum, intensywnie prowadzono również prace mające na celu popularyzację wiedzy archeologicznej. W tym celu i na mocy ogólnych wytycznych powołano tu na początku lat pięćdziesiątych służbę oświatową²⁶¹.

Wydaje się, że Muzeum Archeologiczne w Poznaniu było jedną z nielicznych instytucji, która upaństwowienie kultury przyjęła z zadowoleniem, widzący w tym działaniu nadzieję na ustabilizowanie swojego bytu. Nadal z Józefem Kostrzewskim na czele, placówka podlegała odtąd Ministerstwu Kultury i Sztuki i działającej w jego obrębie Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Od 1954 r. aż do 1968 r. trwał remont po zniszczeniach wojennych w nowo przyznanej Muzeum siedzibie – Pałacu Górków w Poznaniu²⁶². Druga połowa lat pięćdziesiątych i początek sześćdziesiątych, to czas wielu wydarzeń w obrębie tej instytucji. W ramach zarządzonej w 1956 r. decentralizacji Muzeum przeszło pod administrację miasta Poznania. Następnie – w 1958 r. uruchomiono oddział tej placówki w Gnieźnie. Zmiany dotyczyły także stanowiska dyrektora, Józef Kostrzewski odszedł bowiem na emeryturę, a jego miejsce zajął syn – Bogdan Kostrzewski. To także okres nowych możliwości, jak chociażby korzystania ze stypendiów naukowych i wymiany pracowników (pomiędzy krajami bloku socjalistycznego), prowadzenie badań powierzchniowych na trasie rurociągu naftowego „Przyjaźń”, czy też przejęcie jako filii utworzonego w 1959 r. Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu²⁶³.

W latach sześćdziesiątych po raz pierwszy pracownik Muzeum Archeologicznego – Lech Krzyżaniak wziął udział w wykopaliskach prowadzonych na terenie Egiptu, co w latach późniejszych znalazło wyraz w profilu działalności tej instytucji, ukierunkowanej w dużej mierze na działania w tym regionie²⁶⁴. Trzy lata później, w nowo otwartej siedzibie instytucji, udostępniono bardzo nowoczesną wówczas stałą ekspozycję „Pradzieje Wielkopolski”, której autorem był Bogdan Kostrzewski, zmuszony do rezygnacji ze stanowiska dyrektora w czerwcu 1968 r. Nowo ustanowioną osobą na tym stanowisku został Włodzimierz Błaszczuk.

W latach siedemdziesiątych omawiana placówka rozpoczęła kolejne znaczące przedsięwzięcia, jak chociażby: stacjonarne wykopaliska w Łądzie, czy też poza granicami kraju – Kadero w Sudanie. Utracono jednak w 1973 r. pierwszą utworzoną filię – Oddział w

²⁶¹ Tamże.

²⁶² Tamże.

²⁶³ Tamże, s. 17.

²⁶⁴ Tamże, s.18

Gnieźnie, która od tego momentu zaczęła funkcjonować jako Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Koniec lat siedemdziesiątych to czas powołania przez Muzeum kolejnego rezerwatu archeologicznego przy ul. Garbary w Poznaniu oraz zapoczątkowania na terenie Wielkopolski akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski²⁶⁵. Stanowisko dyrektora w 1979 r. objął Lech Krzyżaniak. Do 1989 r. skupiano się na zachowaniu dotychczasowych form działalności instytucji²⁶⁶.

Z perspektywy prowadzonych przeze mnie badań Muzeum Archeologiczne w Poznaniu stanowi jedną z podstawowych instytucji, która dostarczyła mi najwięcej materiału źródłowego na których je opierałam. Przede wszystkim ze względu na długą tradycję jej istnienia jeszcze w okresie międzywojennym, jak również szybką reaktywację w 1945 r. było to muzeum, które jako jedno z pierwszych za cel wyznaczyło sobie popularyzację wiedzy historycznej i archeologicznej. Konsekwencja w realizacji tego założenia widoczna była na wielu płaszczyznach: powołania działu oświatowego, współpracy ze szkołami i środowiskiem nauczycieli, organizowanie oferty skierowanej do ogółu społeczeństwa, prowadzeniu kursów pedagogicznych i kursów dla przewodników, przygotowywaniu wielu wystaw oświatowych i czasowych, organizowaniu zajęć edukacyjnych, różnorodności form proponowanych form oświatowych i upowszechnieniowych itp. Tak wszechstronna aktywność dała mi możliwość stworzenia punktu odniesienia i kontekstu względem innych placówek muzealnych o charakterze historycznym.

Ponadto, wspomniana powyżej intensywna działalność, znalazła odzwierciedlenie w bardzo dobrze zorganizowanym materiale archiwalnym, który zachował się przede wszystkim w formie sprawozdawczości publikowanej na łamach czasopisma „Fontes Archaeologici Posnanienses”. Informacje miały ściśle uporządkowany charakter, zgodny z ogólnie przyjętymi wymogami tworzenia zestawień działalności rocznej danych instytucji, wysyłanych do Ministerstwa Kultury i Sztuki. W pracy nad tym materiałem, dodatkową łatwość stanowiło dla mnie, konsekwentne wydzielanie aspektów związanych z przedsięwzięciami edukacyjnymi i popularyzatorskimi w tej instytucji w latach 1945-1989. Systematyczność ta miała miejsce od pierwszych lat powojennego funkcjonowania placówki, aż do znaczącej dla mnie daty końcowej 1989 r. Dodatkowo, interesujące mnie informacje mogłam pozyskiwać także z czasopisma „Z otchłani wieków”, ukazującego się od 1926 r., mającego na celu popularyzowanie archeologii i historii. Na jego łamach pracownicy

²⁶⁵ AZP – Archeologiczne zdjęcie Polski

²⁶⁶ J. Kaczmarek, dz. cyt., s. 17.

Muzeum bardzo często publikowali doniesienia o przedsięwzięciach edukacyjnych zrealizowanych w jego murach.

3.3.3. Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej

Obecna nazwa – Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego.

Nazwa z lat 1945-1989 – Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej (1946-2012), Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego (2012-obecnie).

Jest to jedna z najstarszych placówek z terenu Wielkopolski. Tradycje muzealnicze na tym terenie sięgają jeszcze okresu międzywojennego. W 1922 r. pojawił się bowiem pomysł utworzenia Domku Bramnego. Wystawa tej placówki składała się z jednej sali – pomieszczenia obrad rady miejskiej w ratuszu. Do 1935 r. pomimo prób w tym kierunku, nie utworzono stałego muzeum. Odbywało się jednak gromadzenie zbiorów i w oparciu o nie przygotowywano ekspozycje czasowe. Zabytki przechowywano w domu Fundacji Knispel i dawnej siedzibie Rosyjskiej Kampanii Sukienniczej. Dopiero w 1935 r. udało się utworzyć stałe muzeum – Meseritzer Heimatmuseum²⁶⁷.

Po zakończeniu działań II wojny światowej w lipcu 1946 r. powołano Muzeum w Międzyrzeczu. Jego inicjatorem był artysta plastyk Alf Kowalski, pracujący od 1945 r. w Starostwie Powiatowym w Międzyrzeczu na stanowisku referenta do spraw kultury. Przywożone przez siebie z podróży zabytki odnoszące się do dziejów Międzyrzecza i okolic, gromadził w biurze – dawnej siedzibie niemieckiego Heimatmuseum. W pomieszczeniu tym zastał także resztę ocalałych zabytków, przede wszystkim archeologicznych. U schyłku 1945 r. władze miejskie zdecydowały się na potrzeby muzealne przekazać kilka pomieszczeń w Domu Społecznym²⁶⁸. W dniu 18 marca 1946 r., w pierwszą rocznicę utworzenia administracji miejskiej w Międzyrzeczu, otwarto wystawę, którą tworzyły zabytki z zakresu sztuki, historii i kultury ludowej zebrane z okolic. Jej głównym założeniem było udokumentowanie polskości regionu w od czasów Rzeczypospolitej szlacheckiej po czasy współczesne²⁶⁹. Alf Kowalski zrezygnował z dotychczas pełnionej funkcji i w 1947 r. objął nową – kierownika Muzeum. Na placówkę przeznaczono budynek dawnego starostwa z

²⁶⁷ <http://www.muzeum-miedzyrzecz.pl/muzeum/historia-muzeum.html>, [dostęp: 2.09.2019].

²⁶⁸ *Muzea województwa zielonogórskiego*, red. B. Krasa, A. Kołodziejski, A. Dzieciuchowicz, Zielona Góra 1966, s. 24.

²⁶⁹ W. Włodarski, *Alfons Wierusz Kowalski – organizator i wieloletni kustosz Muzeum w Międzyrzeczu*, Zielona Góra, s. 46. (praca magisterska).

początku XVIII w. wraz z oficyną, ruinami zamku i parkiem krajobrazowym. Do 1949 r. dokończono remont oficyny i przeniesiono tu zabytki. Przygotowano 6 sal wystawienniczych. Renowacja pozostałych budynków kompleksu była kontynuowana w kolejnych latach²⁷⁰. W 1950 r. nastąpiło ponowne otwarcie Muzeum w nowej siedzibie²⁷¹.

Po upaństwowieniu w 1950 r. placówka znalazła się pod merytorycznym nadzorem Muzeum Narodowego w Poznaniu. W 1956 r. zdemontowano stałą ekspozycję w oficynie i rozpoczęto w niej remont²⁷². Równocześnie trwały prace konserwatorskie w innej części obiektu – Zamku. W 1965 r. dokonano jego uroczystego otwarcia, połączonego z nadaniem statutu i uhonorowaniem mianem Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego²⁷³. Po remoncie adaptacyjnym, otwarta została nowa wystawa stała pt. „Tysiąc lat Międzyrzecza”. Przedstawiała przeszłość miasta i regionu od czasów najdawniejszych do współczesności²⁷⁴.

Od lat sześćdziesiątych Alf Kowalski starał się pozyskać dla kierowanej przez siebie instytucji karczmę dworską. Udało mu się to dopiero w 1973 r., lokal przyznano, jednak do użytkowania oddano dopiero po następnych dziesięciu latach. W 1985 r. pierwszy kierownik instytucji – Alf Kowalski – po czterdziestu latach nadzorowania Muzeum, odszedł na emeryturę. Po nim do 1989 r. placówką zarządzali kolejno Stanisław Kowalski oraz Joanna Patorska²⁷⁵.

Niemal od samego początku istnienia Muzeum w Międzyrzeczu oprócz działalności merytorycznej, prowadziło ono także badania terenowo-badawcze oraz działalność oświatową. W zakresie tej ostatniej oferowano szerokie spektrum form: wystawiennictwo, oprowadzanie, lekcje muzealne i prelekcje, pokazy filmów, koncerty itp.²⁷⁶.

Muzeum w Międzyrzeczu dysponuje swoim własnym archiwum, w którym zachowany został kompletny i uporządkowany materiał dotyczący m.in. aktywności oświatowej i popularyzatorskiej. Składają się na niego sprawozdania z działalności placówki, dokumenty związane z jego organizacją, korespondencja, fotografie, plakaty, informacje prasowe²⁷⁷. Placówka w swojej strukturze posiadała dział naukowo-oświatowy. Jet to jedyne muzeum o charakterze historycznym na terenie Wielkopolski, które prowadziło osobną (nie

²⁷⁰ J. Patorska, *Muzeum w Międzyrzeczu*, [w:] „Rocznik Lubuski”, Zielona Góra 2005, t. 31, cz.1, s. 104.

²⁷¹ W. Włodarski, dz. cyt., s. 52.

²⁷² B. Kres, *Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu Wlkp.*, [w:] „Zeszyty Lubuskie”, 1973, t. 8, s. 112.

²⁷³ Tamże, s. 104.

²⁷⁴ Tamże, s. 116.

²⁷⁵ J. Patorska, dz. cyt., s. 104

²⁷⁶ B. Bortnowska, *Oświata i życie kulturalne Międzyrzecza latach 1945/1975*, [w:] „Zeszyty Międzyrzeckie”, Międzyrzecz 1977, z.1, s. 84.

²⁷⁷ Archiwum Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego (dalej: AMZM), bez sygnatur, bez numeracji stron.

tylko w obrębie ogólnych sprawozdań z działalności) dokumentację swojej jednostki naukowo-oświatowej. Tak zachowany materiał archiwalny stanowi ogromną wartość dla badań nad zagadnieniem rozwoju muzealnictwa i edukacji muzealnej zarówno w wymiarze regionalnym, jak i ogólnopolskim.

3.3.4. Muzeum Ziemi Kaliskiej

Nazwa obecna – Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Ziemi Kaliskiej (1948-1974), Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej (1975-obecnie).

Myśl o powołaniu w Kaliszu Muzeum była jedną z najwcześniejszych, jakie pojawiły się w regionie Wielkopolski. W 1883 r. rozmawiano bowiem o utworzeniu Muzeum Archeologicznego Ziemi Kaliskiej, a już w 1900 r. uruchomiono pierwszą ekspozycję w salach ratusza. Z kolei w 1914 r. zbiory tej instytucji połączono z dwoma innymi pochodzącymi z kaliskich muzeów: Muzeum Pokazów i Pomocy Szkolnych i Muzeum Krajoznawczego. W ten sposób w 1928 r. powstało Muzeum Ziemi Kaliskiej. W całości przeniesiono je do ratusza²⁷⁸. W okresie międzywojennym placówka ta była jedną z największych w Wielkopolsce. U schyłku lat trzydziestych XX w. posiadało ponad 11 000 eksponatów i prowadziło intensywną działalność edukacyjną i popularyzatorską.

Działania wojenne bardzo uszczupliły zbiory Muzeum, które w większości zostały z premedytacją zniszczone. Po wyzwoleniu miasta, Zofia Hieropolitańska – dawna kustosz placówki – rozpoczęła na nowo gromadzenie zabytków. Po trzech latach działań w tym kierunku, w grudniu 1948 r. Muzeum Ziemi Kaliskiej został reaktywowane²⁷⁹. Mieściło się w czterech salach ratusza i działało w oparciu o tyle samo działów: archeologiczny i historyczny, zniszczeń i odbudowy Kalisza po I wojnie światowej, zasłużonych Kaliszan i przyrodniczy²⁸⁰. O tym, jak znaczące było dla mieszkańców miasta uruchomienie omawianej instytucji, świadczy fakt, iż w ciągu zaledwie miesiąca, ekspozycję odwiedziło ponad 1000 osób²⁸¹.

W 1949 r. placówka została upaństwowiona, co zostało ocenione przez Ryszarda Bienieckiego jako negatywne przedsięwzięcie, przede wszystkim ze względu na zbyt małe

²⁷⁸ 1000 muzeów ..., dz. cyt., s. 249.

²⁷⁹ B. Kunicki, *Z dziejów Muzeum Ziemi Kaliskiej*, [w:] „Rocznik Kaliski”, Kalisz 1973, t. 6, s. 369.

²⁸⁰ R. Bieniecki, *Muzeum Ziemi Kaliskiej*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 806.

²⁸¹ W. Klepandy, *Blaski i cienie naszego Muzeum*, [w:] „Ziemia Kaliska”, t. 8, 1959, s. 7.

dofinansowanie²⁸². W 1952 r. placówkę przeniesiono do nowej siedziby. Było to działanie uzasadnione, jednak nadal nie spełniające potrzeb prezentowania i przechowywania wciąż powiększającej się liczby zbiorów. Stąd też, w 1954 r. Muzeum ponownie zmieniło siedzibę. Po decentralizacji, placówka powróciła pod zarząd władz miejskich, które zadbały o jej odpowiednie dofinansowanie. Dobrym powodem do udzielenia wsparcia tej instytucji były zbliżające się obchody XVIII wieków Kalisza, z okazji których chciano przygotować ekspozycję prezentującą tę bogatą historię. W 1960 r. sfinalizowano to założenie i 24 lipca udostępniono w ramach uroczystości jubileuszowych nową ekspozycję składającą się z działów: archeologicznego, historycznego, etnograficznego, przyrodniczego i galerii plastyków-Kaliszan²⁸³.

Zmieniające się zapotrzebowanie na walory estetyczne i techniczne muzeów, były głównym motywem, który skłonił władze omawianej instytucji do rozpoczęcia w 1969 r. remontu obejmującego zmianę ekspozycji i dostosowania budynku do nowych potrzeb. W tym trzyletnim okresie Muzeum było nieczynne. Prace zakończyły się w 1972 r. i udostępniono społeczeństwu zupełnie unowocześnioną placówkę²⁸⁴. W 1975 r., w wyniku reformy administracyjnej w kraju, zmieniono nazwę instytucji na Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej.

Dokumentacja dotycząca działalności edukacyjnej i popularyzacyjnej Muzeum Ziemi Kaliskiej w latach 1948-1989 znajduje się w archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu (z racji podległości merytorycznej) oraz w Archiwum Państwowym w Kaliszu. Są to materiały niekompletne. W pierwszym z wymienionych miejsc ich przechowywania znajdują się sprawozdania merytoryczne z działalności rocznej oraz te, składane do Głównego Urzędu Statystycznego, nieliczne fotografie i zaproszenia na wydarzenia²⁸⁵. W drugim z archiwów można odszukać niewielką liczbę dokumentów dotyczących działalności placówki, jej korespondencję i niekompletny materiał sprawozdawczy z działalności merytorycznej oraz przygotowany dla Głównego Urzędu Statystycznego²⁸⁶. Muzeum nie posiadało osobnego działu oświatowego, prowadziło jednak w tym zakresie intensywne, szeroko zakrojone i różnorodne działania.

²⁸² R. Bieniecki, dz. cyt., s. 806.

²⁸³ Tamże, s. 806-807.

²⁸⁴ Tamże, s. 808.

²⁸⁵ Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu (dalej AMN), Teczka dla zdjęć z ekspozycji i wycinków z prasy w muzeach podopiecznych 1953-1956, sygn. 124; AMN, Muzeum Regionalne Kalisz 1953, sygn. 127; AMN, Korespondencja dotycząca wystaw w Muzeum w Kaliszu 1953, sygn. 234; AMN, Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej 1966-1975, sygn. 1561.

²⁸⁶ Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), Muzeum Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, sygn. 445; APK, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, sygn., 600.

3.3.5. Muzeum Historii Miasta Poznania

Nazwa obecna – Muzeum Historii Miasta Poznania.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Historii Miasta Poznania (1954-obecnie).

Informacje dodatkowe – oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Zgodnie z relacją Kazimierza Malinowskiego, uroczystość otwarcia Muzeum Historycznego Miasta Poznania 22 lipca 1954 r. w odremontowanym Starym Ratusz, przyciągnęło ogromne tłumy widzów²⁸⁷. Otwarcie tej instytucji stanowiło efekt wielu lat przygotowań. Idea powołania takiej instytucji pojawiła się już w latach trzydziestych XX w. Przy wsparciu finansowym Izby Rzemieśniczej otwarto wówczas Muzeum Miejskie na terenie Powszechnej Wystawy Krajowej. Z racji niewielkiej ilości środków na zakup eksponatów, większość z nich pochodziła z darowizn²⁸⁸.

W 1939 r., po wkroczeniu armii niemieckiej, muzeum zostało zamknięte. Jego zbiory uległy rozproszeniu lub zaginęły. Ich niewielka liczba, którą udało się uratować, w 1945 r. została złożona w murach zniszczonego Starego Ratusza. Liczono bowiem, że budynek ten stanie się przyszłą siedzibą miejskiego muzeum. Z racji poważnych remontów, których wymagał zabytkowy gmach, prace nad jego odbudową zakończyły się dopiero w 1954 r.²⁸⁹. Oficjalnie Muzeum, na mocy Uchwały Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu z dnia 18 grudnia 1953 r. w sprawie przekazania gmachu Starego Ratusza na użytkowanie Muzeum Narodowego w Poznaniu. Zapis związany z tą sytuacją brzmiał:

„W trosce o zaspokojenie ciągle wzrastających nowych potrzeb kulturalnych mas pracujących naszego miasta – Prezydium Miejskiej Rady Narodowej postanawia cenny zabytek kultury naszego kraju, bogaty w tradycje postępu i wyzwolenia narodowego Stary Ratusz w Poznaniu przekazać z dniem 21 grudnia 1953 r. na czas nieograniczony w użytkowanie Muzeum Narodowemu w Poznaniu (...) Muzeum Narodowe w Poznaniu zgodnie z głosami społeczeństwa przeznaczy obiekt ten na zorganizowanie Muzeum Historycznego Miasta Poznania”²⁹⁰.

Kierownictwo nad powstającą instytucją powierzono pracownikom Muzeum Narodowego w Poznaniu, którzy do tej pory zajmowali stanowiska w Dziale Zbiorów Historii Kultury Materialnej. Były nimi dr Hanna Ziółkowska oraz Teresa Ruszczyńska. Pierwsza z

²⁸⁷ 25 lat..., dz. cyt., s. 9.

²⁸⁸ K. Rataj, „Ratusz – zespół Muzeum Historii Miasta Poznania „ w zbiorach Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu, [w:] „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny”, Poznań 2013, t. 26, s. 155.

²⁸⁹ H. Kondziela, *Rozwój...*, dz. cyt., s. 15-19.

²⁹⁰ Uchwała PMRN w Poznaniu NR 69/432/53 z dnia 18 grudnia 1953 roku w sprawie przekazania gmachu Starego Ratusza na użytkowanie Muzeum Narodowego w Poznaniu, [w:] „Studia Muzealne”, Poznań 1957, t. 2, s. 311.

wymienionych została następnie kustoszem i kierownikiem nowo otwartego Muzeum. Obydwie przystąpiły do przygotowań nad scenariuszem pierwszej stałej wystawy omawianej instytucji²⁹¹. Hanna Ziółkowska, podczas zebrania Kolegium Kustoszy, poświęconego scenariuszowi przyszłej ekspozycji Ratusza Poznańskiego, w następujący sposób określiła zadania tworzonej wystawy:

„Muzeum w Ratuszu nie ma na celu ukazania historii Poznania widzowi, który z takim materiałem może się spotkać w publikacjach drukowanych, lecz chodzi nam o zilustrowanie i przybliżenie dzisiejszemu społeczeństwu dziejów miasta od strony wytworów rąk ludzi, którzy Poznań tworzyli na przestrzeni minionych wieków”²⁹².

Wystawa „X wieków Poznania” zaprojektowana była w dwunastu salach podzielonych na odpowiednie zagadnienia. Ostatnia z nich całkowicie została poświęcona 10-leciu Polski Ludowej²⁹³.

Zachowany materiał dotyczący Muzeum Historycznego Miasta Poznania z lat 1954-1982 znajduje się w Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu w zespole *Ratusz – Zespół Muzeum Historii Miasta Poznania*. Zawiera dane z okresu tworzenia oraz działalności placówki. Z dostępnej dokumentacji wynika, że Muzeum nie posiadało w swojej strukturze wydzielonego działu oświatowego, ale prowadziło jednak bardzo intensywne, różnorodne i szeroko zakrojone działania edukacyjne. Ich ślad w materiałach archiwalnych zachował się w postaci niekompletnych *Sprawozdań z akcji oświatowych z lat sześćdziesiątych*²⁹⁴.

3.3.6. Muzeum Ziemi Szamotulskiej

Obecna nazwa: Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Ziemi Szamotulskiej (1957-1989), Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach (1990-obecnie).

Źródeł pomysł utworzenia muzeum na terenie Szamotuł należy szukać już w połowie XIX w. Swoją niedługą działalność rozpoczęło wówczas (1840 r.) Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych, wywodzące się z powstałego w Szamotułach Kasyna Obywatelskiego. Wspomniane Towarzystwo było w Polsce pierwszym naukowym

²⁹¹ K. Rataj, dz. cyt., s. 158.

²⁹² AMN, Ratusz – zespół Muzeum Historii Miasta Poznania, sygn. 3859, s. 41.

²⁹³ Tamże, s. 44.

²⁹⁴ AMN, Ratusz – zespół Muzeum Historii Miasta Poznania, sygn. 3886.

stowarzyszeniem zajmującym się archeologią. Dzięki jego istnieniu na terenie Szamotuł, miasto to zostało wprowadzone w historię polskich badań naukowych. Przewodniczył mu znany historyk Jędrzej Moraczewski. Organizacja ta liczyła zaledwie 38 członków, jednak udało się im dokonać inwentaryzacji wielkopolskich grodzisk oraz zebrać pewną liczbę zabytków archeologicznych oraz starodruków. Miejscem spotkań Towarzystwa były Szamotuły, nie bez powodu więc planowano tu utworzenie muzeum – gabinetu. Organizacja ta działała zaledwie pięć lat, kiedy władze pruskie, z obawy przed powstaniem, zdecydowały o jego rozwiązaniu. Zgromadzone zabytki zostały oddane do kościoła parafialnego²⁹⁵.

W okresie międzywojennym nie zapomniano o planach utworzenia w Szamotułach placówki muzealnej. Zabiegali o to zwłaszcza członkowie Szamotulskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Na jego siedzibę planowano przeznaczyć budynek Baszty Halszki. Inicjatywę tę popierało także m.in. kółko literacko-historyczne przy miejscowym Gimnazjum, Klub Artystyczno-Literacki „Wieczne Pióro” oraz grupa regionalistów. Z kolei po II wojnie światowej na rzecz idei powołania muzeum działało Towarzystwo Miłośników Kultury, Sztuki i Pięknej Książki, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, późniejsze Towarzystwo Miłośników Kultury Ziemi Szamotulskiej. Wszystkie te działania zaowocowały w czerwcu 1956 r. otwarciem w Baszcie Halszki wystawy historycznej, udostępnionej z okazji 500-lecia nadania Szamotułom praw miejskich. Bardzo duże zainteresowanie ekspozycją, pochlebne opinie w prasie oraz przychylna postawa ówczesnego Ministra kultury i sztuki Karola Kuryluka, ożywiły myśl o przekształceniu jej w muzeum regionalne.

Pomimo wielu przeszkód, zwłaszcza tych natury finansowej, 22 czerwca 1957 r. udało się otworzyć Muzeum Ziemi Szamotulskiej. Inicjatywa ta została zrealizowana dzięki zaangażowaniu Mieczysława Trafanowskiego – byłego kierownika Wydziału Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej oraz przychylności Prezydium tej Rady, które uruchomienie muzeum włączyło w swoje plany budżetowe. Technikum Hodowlane – właściciel Baszty Halszki, odstąpiło budynek na siedzibę muzeum. Stanowi ona najstarszą i jednocześnie najlepiej zachowaną część szamotulskiego zespołu zamkowego rodu Górków. Swoją nazwę zawdzięcza Halszce – księżniczce Ostrogskiej, małżonce Łukasza Górki, która była więziona w tym miejscu przez 14 lat²⁹⁶.

Po dwóch latach istnienia, w nowo powstałym muzeum zaistniały warunki do tego, aby utworzyć trzy działy: archeologiczny, historyczny i etnograficzny. Szybko przystąpiono

²⁹⁵ G. Paczkowska, *Działalność oświatowa – Zamek Górków w latach 1957-1999*, Poznań 1996, s. 21, (praca magisterska).

²⁹⁶ P. Mordal, *Ziemia szamotulska*, Szamotuły 1999, s. 30.

także do organizowania wystaw czasowych, dzięki którym nastąpił rozwój działalności oświatowo-popularyzatorskiej.

Na mocy uchwały nr 131/32 z dnia 2 września 1964 r. muzeum nadano statut, który został zatwierdzony przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Pod koniec lat sześćdziesiątych, obok placówki w Lesznie, Muzeum Ziemi Szamotulskiej uznano za wiodącą wśród instytucji, nad którymi pieczę sprawowało Muzeum Narodowe w Poznaniu²⁹⁷. Zgodnie z zamieszczonym w dokumencie schematem organizacyjnym, instytucja ta funkcjonowała w oparciu o działy: archeologiczny, historyczny, etnograficzny, sztuki, naukowo-oświatowy, bibliotekę i archiwum. Ze względu na zaangażowanie na polu naukowo-edukacyjnym, szamotulskie muzeum zostało zaliczone przez historyków kultury i sztuki w poczet instytucji naukowo-badawczych i oświatowych. Początkowo muzeum mieściło się wyłącznie w baszcie. W połowie lat siedemdziesiątych rozpoczęto remont zamku, który trwał do 1989 r.²⁹⁸. Po jego zakończeniu powstało założenie składające się z trzech oficyn, głównego budynku muzeum, czyli zamku i baszty. Pod nazwą Muzeum Ziemi Szamotulskiej instytucja ta przetrwała do 1989 r.²⁹⁹.

W odniesieniu do dziejów i działalności tej placówki zachował się bardzo nieliczny i niekompletny materiał źródłowy. Muzeum nie posiada swojego archiwum, a znikomy materiał dotyczący placówki znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu w zespołach „Komitet Powiatowy PZPR w Szamotułach”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach”, oraz "Muzeum Ziemi Szamotulskiej w Szamotułach 1947-1949"³⁰⁰. Są to przede wszystkim dokumenty statystyczne i sprawozdawcze, jak również protokoły z posiedzeń, na których podnoszono kwestię Muzeum Ziemi Szamotulskiej. Zachowany materiał archiwalny, choć niekompletny, wskazuje na dobrze zorganizowaną działalność edukacyjną i popularyzatorską omawianej instytucji w latach 1957-1989. O planowanej i regularnej aktywności w tym kierunku świadczy chociażby fakt, że Muzeum posiadało w ramach swojej struktury wydzielony dział naukowo-oświatowy.

²⁹⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej APP), Komitet Powiatowy PZPR w Szamotułach, sygn. 97, brak numeracji stron; APP, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach, sygn. 1145; APP, Muzeum Ziemi Szamotulskiej 1947-1949, sygn. 1245, brak numeracji stron.

²⁹⁸ APP, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach, sygn. 1145, s. 59.

²⁹⁹ <http://zamek.org.pl/asdfsdf/>, dostęp: 23.07.2019.

³⁰⁰ APP, Muzeum Ziemi Szamotulskiej w Szamotułach 1947-1949 – prawdopodobnie błąd w danych zamieszczonych na teźce.

3.3.7. Muzeum Regionalne w Krotoszynie

Nazwa obecna – Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Regionalne w Krotoszynie (1958-1990), Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie (1990-obecnie).

Krotoszyńskie Muzeum może szczycić się tradycją muzealniczą sięgającą początku XX w. Pierwsze próby utworzenia tego typu placówki podjęto już w 1913 r. Wybuch I wojny światowej zniweczył te plany. Następne działania w tym kierunku miały miejsce w 1926 r., jednak i tym razem przedsięwzięcie nie doszło do skutku.

Inicjatywa powołania muzeum na terenie Krotoszyna została zrealizowana w 1957 r. Doszło do tego dzięki działaniom członków miejscowego Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Za założycieli instytucji uznaje się Wandę Grabską, Franciszka Junczaka, Ludwika Kaczyńskiego, Hieronima Ławniczaka, Feliksa Skierkowskiego, Zdzisława Swora i Jana Urbaniaka. Muzeum właściwą działalność rozpoczęło w 1958 r.³⁰¹. W dekadzie istnienia placówki, jej siedzibą był drewniany dom z połowy XVIII w. przy ul. Koźmińskiej 36. Budynek z rąk prywatnych na cele muzealne został przeznaczony dzięki zabiegom Zarządu Oddziału PTTK oraz Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Prace remontowe zostały natomiast sfinansowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. Otwarcie placówki łączyło się z uruchomieniem 27 marca 1957 r. pierwszej wystawy krotoszyńskich pamiątek.

Istnienie Muzeum w pierwszych jego latach było możliwe wyłącznie dzięki pracy społecznej krotoszyńskich regionalistów. Pierwszym społecznym opiekunem był Ludwik Kaczyński – nauczyciel Technikum Ceramicznego. W 1966 r. Muzeum otrzymało statut - stało się jedną z kilkudziesięciu instytucji muzealnych w kraju działających pod patronatem PTTK. Od 1967 r. Muzeum dysponowało już własnym budżetem oraz posiadało kierownika. W latach 1967 – 1968 był nim Mirosław Rybczyński³⁰².

W 1969 r. omawiana instytucja zmieniła siedzibę na barokowy budynek poklasztorny ojców trynitarzy i w tej siedzibie znajduje się do dziś³⁰³. Akcja ta miała miejsce dzięki staraniom prezes Zarządu Oddziału PTTK w Krotoszynie – Wandy Grabskiej. Kierownikiem powołano w tym samym roku Hieronima Ławniczaka, nauczyciela miejscowego liceum ogólnokształcącego, animatora powojennego ruchu regionalnego w Krotoszynie. Uznaje się,

³⁰¹ W. Cichy, *Muzea i izby regionalne PTTK*, Warszawa 1985, s.21

³⁰² <https://muzeum.krotoszyn.pl/strona-450-historia.html>, [dostęp: 2.09.2019].

³⁰³ W. Cichy, dz. cyt., s. 21.

że za jego kadencji Muzeum zyskało status ważnej dla miasta instytucji, upowszechniającej wiedzę o przeszłości i kulturze regionu. Odnotowano także znaczny wzrost liczby zabytków. Muzeum miało do dyspozycji osiem sal. Dzięki odpowiedniej przestrzeni otwarto stałą ekspozycję dotyczącą historii miasta i kultury ludowej ziemi krotoszyńskiej³⁰⁴.

Hieronim Ławniczak zadbał o rozwój działalności kulturalnej, wydawniczej i edukacyjnej. Ostatnia z wymienionych realizowana była za pomocą zróżnicowanych form: wystawy czasowe, lekcje muzealne, spotkania – tzw. „Czwartki Krotoszyńskie”. W ramach struktury Muzeum powstała także bogata biblioteka regionalna. Trzy lata po śmierci kierownika w 1987 r. Muzeum nadano jego imię. Kierownictwo objęła Helena Kasperska, która zadbała o kontynuację wszystkich dotychczasowych formy działalności.

Do 1989 r., w nowej siedzibie placówki funkcjonowało łącznie 7 stałych ekspozycji, z czego cztery miały charakter historyczny: „Dzieje miasta Krotoszyna do 1919 r.”, „Krotoszyński ruch robotniczy”, „Dział Pamięci Narodowej” oraz „Kultura i nauka” – prezentująca dzieje różnych miejscowych organizacji³⁰⁵.

Materiał archiwalny dotyczący działalności Muzeum w Krotoszynie jest niekompletny i znajduje się w Archiwum Państwowym w Kaliszu w obrębie zespołu „Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Kaliszu. Sekcja Badań Demograficznych i Społecznych”. Składają się na niego nieliczne sprawozdania statystyczne przygotowywane do Głównego Urzędu Statystycznego³⁰⁶.

3.3.8. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie

Nazwa obecna – Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

Nazwa z lat 1945-1989 – gnieźnieński Oddział Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (1956-1972), Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (1973-obecnie).

Motywy do powołania placówki muzealnej na terenie Gniezna z całą pewnością była chęć zaprezentowania długiej i bogatej historii regionu oraz doskonale uzupełniająca ją badania archeologiczne, prowadzone tu od 1948 r. Ich celem było pozyskanie dokumentacji

³⁰⁴ <https://muzeum.krotoszyn.pl/strona-450-historia.html>, [dostęp: 2.09.2019].

³⁰⁵ W. Cichy, dz. cyt., s. 22-23.

³⁰⁶ APK, *Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Kaliszu. Sekcja Badań Demograficznych i Społecznych*, sygn. K-m1.

związanej z początkami państwa polskiego i jego pierwszej stolicy. Zadawalające wyniki prac wykopaliskowych w efekcie doprowadziły do przygotowania, najpierw w 1954 r. w pomieszczeniach tutejszej Pracowni Archeologicznej Instytutu Historii PAN, pierwszej wystawy „Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk”, a następnie powołania w 1956 r. gnieźnieńskiego Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. W przydzielonym przez Miejską Radę Narodową budynku, w ramach przygotowań i trwających kilka lat obchodów milenijnych, udostępniono tu ekspozycję „Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania państwa polskiego”³⁰⁷.

W 1966 r. pojawiła się idea budowy w Gnieźnie pomnika Mieszka I i Bolesława Chrobrego, którym ostatecznie uczyniono kompleks budynków mieszczących obecnie: muzeum, aulę widowiskową oraz liceum ogólnokształcące. Pomysł zaczęto urzeczywistniać od 1973 r. Jego budowa dała podstawy do usamodzielnienia się gnieźnieńskiego Muzeum, co ostatecznie nastąpiło w 1978 r. Placówka przyjęła wówczas nazwę Muzeum Początków Państwa Polskiego. Zmianie uległ tym samym profil tej instytucji. Stała się jednostką wielodziałową, a nie wyłącznie archeologiczną³⁰⁸.

W 1983 r. swój finał miały także prowadzone od lat siedemdziesiątych prace nad nowoczesną multimedialną wystawą stałą „Początki Państwa Polskiego”, która została udostępniona już w nowym budynku muzealnym przy ul. Kostrzewskiego 1.

Kompletna, doskonale zachowana i uporządkowana dokumentacja działalności edukacyjnej placówki z lat 1956-1989 znajduje się obecnie w jej siedzibie Stanowi jedno z najlepiej przygotowanych i prowadzonych archiwów tego typu. Składa się na nie przede wszystkim sprawozdawczość merytoryczna oraz plany działań muzealnych od momentu powołania instytucji jako Oddziału Muzeum Archeologicznego, po dzień dzisiejszy. Z zachowanego materiału wynika, że placówka nie posiadała osobnego działu oświatowego, prowadziła jednak w tym zakresie planową, różnorodną i intensywną działalność³⁰⁹. Zachowany w archiwum materiał stanowi nieocenione źródło wiedzy dla badań dotyczących działalności edukacyjnej wielkopolskich muzeów historycznych w okresie Polski Ludowej.

³⁰⁷ *Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy*, [w:] *Encyklopedia Gniezna i Ziemi Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2011, s. 417.

³⁰⁸ Tamże.

³⁰⁹ AMPPP, Sprawozdania z działalności rocznej i wieloletniej, lata 1957-1989, sygn. 9/21 – 10/130.

3.3.9. Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej

Nazwa obecna – Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej (1958-1963), Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance (1964-1995), Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance (1996-obecnie).

Trzcianka i okolice w latach czterdziestych i pięćdziesiątych przeżywały widoczne ożywienie kulturalne. Jednym z jego efektów było powołanie w 1958 r. placówki muzealnej – Muzeum Regionalnego w Trzciance³¹⁰. Początków tej instytucji należy jednak poszukiwać jeszcze w okresie międzywojennym. W 1924, z inicjatywy miejscowego pastora Richarda Hesslera, utworzono w Trzciance właśnie muzeum. W celu opieki i wzbogacenia znajdujących się w nim zbiorów powołano „Towarzystwo dla Badań Regionalnych i Opieki nad Zabytkami w Trzciance”. Po śmierci pastora, funkcję kierownika przejął Carl Schulz, profesor miejscowego gimnazjum. Do początku 1945 r. udało się zgromadzić w tej placówce ponad pięć tysięcy eksponatów – od prehistorycznych po te z XX w. W wyniku działań wojennych muzealne zbiory uległy rozproszeniu, kradzieży i dewastacji. Głównymi winowajcami tych zniszczeń była Armia Czerwona³¹¹.

Odzyskiwaniem zabytków zajął się Wiktor Stachowiak, który przyjechał do Trzcianki w 1945 r., gdzie rozpoczął pracę w Państwowym Urzędzie Repatriacyjnym. Poszukiwał również dokumentów i zdjęć będących śladem polskości³¹². Zgromadził znaczącą liczbę zbiorów, które przechowywał we własnym mieszkaniu i udostępniał osobom zainteresowanym przeszłością regionu. Następnie przekazał je Muzeum utworzonemu w 1958 r. z inicjatywy Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich. Wiktor Stachowiak został jego pierwszym kustoszem, a funkcję tę pełnił aż do śmierci w 1964 r.³¹³.

Często zmieniano siedzibę placówki. Początkowo znajdowała się w lokum budynku Miejskiej Rady Narodowej (ratusz), następnie w siedzibie Sądu Powiatowego oraz w budynku przy ul. Mochnackiego. Po śmierci Wiktora Stachowiaka podjęto decyzję o nadaniu Muzeum jego imienia³¹⁴. Jego następcami byli kolejno Bolesław Onak i Stanisław

³¹⁰ Archiwum Muzeum Okręgowego w Pile (dalej: AMO w Pile), Organizacja jednostek podległych, brak sygn., brak numeracji stron.

³¹¹ <http://www.mznrzcianka.pl/historia/>, [dostęp: 2.09.2019]

³¹² J. Dolata, E. Gajda, H. Rogacki, *Trzcianka. Zarys dziejów*, Poznań 1994, s. 58.

³¹³ Tamże, s. 59.

³¹⁴ <http://www.mznrzcianka.pl/historia/>, [dostęp: 2.09.2019].

Macudziński³¹⁵. Pierwszy z wymienionych rozpoczął remont tzw. „Burmistrzówki” przy ul. Żeromskiego 36 a, w celu przeniesienia tam zbiorów. Udało się to dopiero za czasów kadencji drugiej ze wspomnianych osób (1973 – 1984). W 1973 r. po kapitalnym remoncie XIX-wiecznej kamieniczki, udostępniono tam zbiory³¹⁶. Zmieniono wówczas także strukturę muzeum i rozpoczęto intensywne działania nad publikacjami prac badawczych. W okresie tym trzcianecka instytucja została uhonorowana ministerialnym Dyplomem Honorowym Za Osiągnięcia w Upowszechnianiu Kultury. Znamiennymi wydarzeniami dla czasów kolejnego dyrektora muzeum – Czesława Góreckiego było podjęcie współpracy z Towarzystwem Miłośników Ziemi Trzcianeckiej i zorganizowanie Konkursu Wiedzy o Trzciance dla miejscowej młodzieży³¹⁷. Od 1989 r. funkcję przejął Jan Dolata³¹⁸.

Zachowany materiał związany z działalnością Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance znajduje się w siedzibie tej instytucji, jak w archiwum Muzeum Okręgowego w Pile. W jednym i drugim przypadku są to przede wszystkim sprawozdania z działalności tej instytucji. Zachowano także niewielką liczbę fotografii oraz zaproszeń na różne wydarzenia muzealne. Materiały pochodzą przede wszystkim z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych oraz wyrywkowo z lat sześćdziesiątych.

Z materiału archiwalnego wynika, że instytucja ta nie posiadała wyodrębnionego działu edukacyjnego, co nie przeszkadzało jej pracownikom w prowadzeniu dość intensywnej działalności popularyzatorskiej m.in. w zakresie historii³¹⁹.

3.3.10. Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie

Nazwa obecna – Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie (1962-obecnie).

Złotowskie Muzeum swoją działalność formalnie rozpoczęło 9 maja 1962 r. Starania o akceptację powołania tej instytucji trwały rok³²⁰. Ostatecznie, ze wsteczną datą, otrzymano

³¹⁵ Tamże, s. 59.

³¹⁶ Tamże.

³¹⁷ AMO w Pile, Sprawozdania z działalności Muzeum Okręgowego w Pile i jednostek podległych 1977, brak sygn., brak numeracji stron; AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.

³¹⁸ <http://www.mznrzcianka.pl/historia/>, [dostęp: 2.09.2019].

³¹⁹ Archiwum Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance (dalej: AMZN w Trzciance), brak sygn., brak numeracji stron.; AMO w Pile, Sprawozdania z działalności Muzeum Okręgowego w Pile i jednostek podległych 1977, brak sygn., brak numeracji stron; AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.

pozytywną decyzję ze strony Ministerstwa Kultury i Sztuki w 19 września 1962 r. Tradycje gromadzenia zbiorów na terenie Złotowa datuje się jednak znacznie wcześniej³²¹.

Już w 1912 r. podejmowane były próby gromadzenia zabytków archeologicznych. Były to jednak akcje niezorganizowane i bez jasno wytyczonego miejsca gromadzenia znalezisk. W zdecydowanie bardziej profesjonalny sposób zadania tego podjął się w latach 1916-1917 w budynku Starostwa Powiatowego ówczesny starosta Cutow Janssenowi³²². Sytuacji sprzyjała wprowadzona w życie w Niemczech „Ustawa o Wykopaliskach”, zgodnie z której treścią mieszkańcy państwa każde znalezione na swoim terenie odkrycie, musieli zgłosić lokalnej policji. To zaowocowało przynoszeniem przez rolników sporej liczby zabytków. Do gromadzenia artefaktów nawoływano także w monografii powiatu złotowskiego „Der Kreis Flatow” autorstwa Otto Goerkego z 1918 r.³²³. W wyniku pozyskania sporej liczby eksponatów w 1916 i 1917 r. w przestrzeni miejscowej siedziby Starostwa przygotowano wystawę. Zwiedzanie je było bezpłatne i była czynna w godzinach funkcjonowania instytucji. Tak powstałe Muzeum reklamowano w prasie i przewodnikach turystycznych. Aby zbiory muzealne mogły się powiększać nadal nawoływano obywateli do przynoszenia znalezisk³²⁴. Niezależnie od Muzeum zbior zabytków tworzył także C.F. Brandt, którego pasją było badanie dziejów Złotowa i okolic³²⁵.

Aktywność muzealniczą i kolekcjonerską na terenie Złotowa przerwały działania wojenne. Jednak już wcześniej – w 1935 r. – część ze wspomnianych zbiorów została wywieziona do Landesmuseum der Grenzmark Posen-Westerpreussen w Pile, a po II wojnie światowej ślad po nich zaginął³²⁶. Po latach, archeologowi prof. Andrzejowi Kokowskiemu, na terenie Niemiec, udało się znaczną część z nich odnaleźć. Opisał je w książce „Moja przygoda z archeologią, czyli najstarsze zabytki Złotowszczyzny”³²⁷.

Po wojnie, w latach pięćdziesiątych, ponownie zwracając się do społeczeństwa o pomoc, podjęto działania mające na celu organizację muzeum. Jak można przeczytać w materiale archiwalnym instytucji, zorganizowanie tej placówki wynikało z rzeczywistej potrzeby upamiętniania tradycji walki o polskość Pogranicza i Krajny w okresie

³²⁰ Archiwum Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie (dalej: AMZZ), brak sygn., brak numeracji stron.

³²¹ H. Piszczek, *Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie*, [w:] *Złotów na pograniczu dwóch kultur*, red. H. Trybuszewski, Złotów 1997, s. 5.

³²² Tamże.

³²³ Tamże.

³²⁴ Tamże.

³²⁵ Tamże.

³²⁶ <http://muzeum-zlotow.pl/muzeum/>, [dostęp: 2.09.2019]

³²⁷ Tamże.

międzywojennym, jak również z bogatej tradycji ludowej kultury duchowej i materialnej³²⁸. W dniu 23 stycznia 1957 r. przy Domu Kultury w Złotowie Koło Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego ogłosiło konkurs etnograficzny. Miał on na celu „ocalenie resztek kultury ludności rodzimej dla potomności i dla nauki polskiej”. Pozyskane w ten sposób przyszłe eksponaty, stały się jednocześnie pierwszymi zabytkami, które dawały szansę utworzenia nowego muzeum regionalnego. Na czele komitetu organizacyjnego stanął Jan Kocik³²⁹.

Otwarcie placówki planowano na styczeń 1960 r., jednak względy finansowe uniemożliwiły dokonanie tego. Wyznaczono lokal tymczasowy dla mającej powstać placówki, w postaci wydzierżawionej przestrzeni Państwowego Technikum Rolniczego w Złotowie. Do tego momentu zabytki przechowywano z kolei w Liceum Pedagogicznym w Złotowie oraz u osób prywatnych – członków PTH. W październiku 1961 r. otwarto ekspozycję „Pamiętki historyczne Ziemi Złotowskiej”³³⁰. Prezentowano na niej zabytki archeologiczne, etnograficzne i dokumenty związane z walką o polskość Ziemi Złotowskiej. Placówka niezależnie od warunków jakimi dysponowała, od początku swojego istnienia prowadziła aktywną działalność naukowo-badawczą i oświatową³³¹.

Z racji wciąż przybywającej liczby nowych zabytków i ogólnego rozwoju instytucji, rozpoczęto remont i przebudowę zabytkowego – XVIII-wiecznego domu mieszczańskiego przy ul. Wojska Polskiego 2, jako jej przyszłą siedzibę. Zakończenie prac nastąpiło w 1966 r., a w październiku udostępniono ją mieszkańcom regionu³³². Kierownikiem placówki w tym czasie był Brunon Richert, który nie tylko przyczynił się do rozbudowy Muzeum, lecz także do jego popularyzacji, rozwinięcia działalności oświatowej i merytorycznej³³³.

W kolejnych latach instytucją kierowali: Jan Niedźwiecki (1967-1972) oraz przez następne dwie dekady Jerzy Kloskowski. Pierwszy z wymienionych stworzył przewodnik po Muzeum „Muzeum Ziemi Złotowskiej” oraz za jego kadencji otwarto filię w Starej Świętej, gdzie odtworzono wzór wnętrza chałupy chłopskiej. Jerzemu Kloskowskiemu przypisuje się z kolei zasłużoną działalność naukowo-badawczą, dzięki której przyczynił się do stworzenia pełniejszego obrazu ziemi złotowskiej.

Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie od początku swojego istnienia zogniskowane było na dwóch typach działalności: naukowo-badawczej oraz oświatowej. Choć, jak wynika z materiału archiwalnego, w jego strukturach nie wydzielono działu edukacyjnego, w

³²⁸ AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron.

³²⁹ <http://muzeum-zlotow.pl/muzeum/>, [dostęp: 2.09.2019]; H. Piszczyk, dz. cyt., s. 6.

³³⁰ AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron.

³³¹ H. Piszczyk, dz. cyt., s. 6.

³³² Tamże.

³³³ Tamże.

sprawozdawczości placówki aktywność w tym zakresie wyraźnie uwypuklana była w rocznych sprawozdaniach muzealnych.

Materiał archiwalny dotyczący m.in. aktywności w zakresie edukacji omawianej instytucji, znajduje się zarówno w jej siedzibie, jak i w Muzeum Okręgowym w Pile. Stanowią go wyłącznie sprawozdania z działalności placówki. Nie jest to materiał w pełni kompletny, jednak wiele wnoszący do badań nad działalnością oświatową wielkopolskich muzeów historycznych.

3.3.11. Muzeum Wojska

Nazwa obecna – Wielkopolskie Muzeum Wojskowe.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Wojska, Muzeum Broni, Wielkopolskie Muzeum Wojskowe (1966-obecnie).

Informacje dodatkowe – oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Wielkopolskie Muzeum Wojskowe swoją tradycję wywodzi już od okresu międzywojennego, kiedy zostało powołane rozkazem gen. broni Józefa Dowbor Muśnickiego Głównodowodzącego Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim³³⁴. We wspomnianym rozkazie dziennym nr 125 Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych b. zaboru pruskiego z dnia 9 maja 1919 r. podano, że „Przy sekcji naukowej D.G. powstaje muzeum historyczno-wojskowe, mające za zadanie zbieranie i zachowanie pamiątek treści historyczno-wojskowej. Wszystkich oficerów i żołnierzy, posiadających wszelkiego rodzaju broń starożytną, ryszunki, sztandary, odznaki, medale, dokumenty itp., a także pamiątki wojny światowej, prosimy o zaofiarowanie do muzeum historyczno-wojskowego” W październiku 1919 r. jego otwarcia dokonał Naczelnik Państwa Józef Piłsudski podczas uroczystości połączenia Wielkopolski z pozostałymi polskimi ziemiami³³⁵.

Pierwszą siedzibą instytucji był budynek przy Al. Marcinkowskiego. Jego kierownikiem był wówczas ppłk Antoni Seyda z Sekcji Naukowej Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych byłego zaboru pruskiego. Szybko jednak jego powierzchnia okazała się niewystarczająca dla kilkunastu tysięcy obiektów. Stąd też, już w 1923 r., poznańskie Dowództwo Okręgu Korpusu Nr VII przydzieliło tej placówce budynek dawnej składnicy

³³⁴ J. Łuczak, dz. cyt.

³³⁵ Tamże.

artyleryjskiej przy ul. Artyleryjskiej (obecnie Powstańców Wielkopolskich). W kwietniu tego roku gen. dyw. Kazimierz Raszewski – dowódca Okręgu Korpusu Nr VII oraz ks. kardynał Edmund Dalbor – prymas Polski, dokonali drugiego w historii muzeum otwarcia. Była to druga, po uruchomionym w 1920 r. Muzeum Wojska w Warszawie, wojskowa instytucja muzealna w Polsce³³⁶. Jej dyrektorem został najpierw Antoni Liske – syn znakomitego historyka i późniejszy major rezerwy, a następnie w 1926 r. Władysław Marcinkowski – znany rzeźbiarz wielkopolski³³⁷.

Rozwój placówki przerwały wydarzenia II wojny światowej. Uprzedzając atak Trzeciej Rzeszy, najcenniejsze zbiory wcześniej wywieziono na Wschód. Dorobek tej instytucji niemal całkowicie przepadł, gdyż ewakuowane zbiory już nigdy nie powróciły – zostały skradzione tuż przed docelowym miejscem ich transportu – a te, które pozostały na miejscu i dotyczyły polskiej wojskowości zniszczono. Inne z kolei, po przejrzeniu przez niemieckich muzealników, zostały włączone w zbiory Kaiser Friedrich Muzeum. Dotychczasowy budynek muzeum ponownie stał się składnicą artyleryjską³³⁸.

Bezpośrednio po wojnie nie zaistniały okoliczności sprzyjające przywróceniu muzeum jako instytucji wojskowej. Nastąpiło to dopiero po przełomie październikowym 1956 r. Ponownie powstała wówczas inicjatywa powołania na nowo muzeum wojskowego w Poznaniu, której głównym inicjatorem był Stefan Pajęczkowski – artysta malarz oraz znawca i miłośnik militariów, który na łamach dziennika „Głos Wielkopolski” zaoferował swoją pomoc w zakresie kostiumologii i uzbrojenia wojskowego³³⁹. Deklaracja ta spotkała się z pozytywną reakcją Muzeum Narodowego w Poznaniu, historyków Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Rady Narodowej miasta Poznania. W efekcie podjęto starania o reaktywację dawnej placówki muzealnej o charakterze wojskowo-historycznym. W 1957 r., w odpowiedzi na pismo Rady Narodowej miasta Poznania, swoją pomoc w tworzeniu instytucji m.in. poprzez zwrot budynku, zaoferował także Szef Głównego Zarządu Politycznego MON gen. Bryg. Janusz Zarzycki. Decyzja o przekazaniu lokalu zapadła z dniem 12 marca 1957 r.³⁴⁰. Ministerstwo Obrony Narodowej zaproponowało podporządkowanie placówki Muzeum Narodowemu w Poznaniu po to, by nie uczynić z reaktywowanej placówki ponownie instytucji wojskowej³⁴¹.

³³⁶ Tamże.

³³⁷ www.mnp.art.pl/oddzialy/wielkopolskie-muzeum-wojskowe, [dostęp: 2.09.2019].

³³⁸ J. Łuczak, dz. cyt.

³³⁹ Tamże.

³⁴⁰ Tamże.

³⁴¹ www.mnp.art.pl/oddzialy/wielkopolskie-muzeum-wojskowe, [dostęp: 2.09.2019].

Przyznany przez wojsko budynek Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego przy ul. Ratajczaka ostatecznie na swoje potrzeby zaanektowało miasto. Nadal trwało jednak gromadzenie zbiorów. W tym celu pierwszy kustosz Działu Wojskowego Muzeum Narodowego w Poznaniu – Stefan Pajączkowski, otrzymał zgodę na wyjazd do Londynu, aby pozyskać eksponaty związane z Polskimi Siłami Zbrojnymi na Zachodzie. Muzeum zwróciło się także z prośbą do społeczeństwa regionu Wielkopolski o przynoszenie posiadanych pamiątek³⁴². W 1961 r. Prezydium Rady Narodowej Miasta Poznania podjęło decyzję o przekazaniu poznańskiego Ratusza na rzecz reaktywującej się instytucji. Po wykonaniu prac mających na celu dostosowanie budynku do potrzeb muzealnych, 22 lutego 1963 r. dokonano trzeciego już w historii muzeum jego otwarcia, w dniu 18. rocznicy wyzwolenia miasta³⁴³. Kierownikiem muzeum (najpierw Muzeum Wojska, a następnie Muzeum Broni) został, prężnie działający w jego interesie, Stefan Pajączkowski³⁴⁴. W 1966 r., na wniosek dyrekcji Muzeum Narodowego w Poznaniu, Ministerstwo Kultury i Sztuki podjęło decyzję o przywróceniu placówce jej historycznej – przedwojennej nazwy – Wielkopolskie Muzeum Wojskowe³⁴⁵. Wielkopolskie Muzeum Wojskowe funkcjonowało w oparciu o rozległą, co pewien czas zmienianą, ekspozycję stałą prezentującą walkę ludu wielkopolskiego o wolność. Jej pierwsza – parterowa część – ukazywała dzieje polskiego oręża od początków państwa polskiego do okresu rozbiorów. Druga z kolei obrazowała walki z okresu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 i walki wyzwolenicze, w tym także lata drugiej II wojny światowej³⁴⁶.

Wielkopolskie Muzeum Wojskowe dysponuje bardzo dobrze zachowaną i uporządkowaną dokumentacją dotyczącą zarówno organizacji i funkcjonowania placówki od początku jej istnienia, jak również niemal kompletnym materiałem sprawozdawczym z lat 1969-1989. Instytucja ta w swojej strukturze nie posiadała osobnego działu oświatowego. Prowadziła jednak intensywną – zwłaszcza w zakresie wystawiennictwa – działalność w tym obszarze. Stąd też w obrębie zachowanych sprawozdań, już od 1969 r. osobno wyróżniano różne formy przedsięwzięć edukacyjnych³⁴⁷.

³⁴² J. Łuczak, dz. cyt.

³⁴³ Tamże.

³⁴⁴ Tamże.

³⁴⁵ www.mnp.art.pl/oddzialy/wielkopolskie-muzeum-wojskowe, [dostęp: 2.09.2019].

³⁴⁶ J. Łuczak, dz. cyt.

³⁴⁷ Archiwum Wielkopolskiego Muzeum Wojska (dalej: AWMW), Planowanie, sprawozdawczość 1969-1989, brak sygn., brak numeracji stron.

3.3.12. Muzeum Ziemi Leszczyńskiej

Nazwa obecna – Muzeum Okręgowe w Lesznie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Miejskie w Lesznie (1947-1950 r.), Muzeum Ziemi Leszczyńskiej (1.01.1950-12.07.1950), Muzeum w Lesznie (1950-1974), Muzeum Okręgowe w Lesznie (1975-obecnie)³⁴⁸.

Początków muzealnictwa leszczyńskiego prawdopodobnie należy szukać już w okresie międzywojennym, kiedy od 1926 r. przy Towarzystwie Czytelni Ludowych funkcjonowało tzw. Muzeum Rodzime. Prezentowano w niej wyłącznie materiał historyczny i archeologiczny, pochodzący z prywatnych zbiorów nauczyciela z Leszna o nazwisku Hałas. Od 1930 r. nosiło ono nazwę Muzeum Rodzimego. Zbiory tej instytucji w całości przepadły podczas działań w okresie II wojny światowej. Po jej zakończeniu placówkę tego typu należało więc stworzyć od nowa.³⁴⁹

Kwestia utworzenia muzeum w Lesznie po ustaniu II wojny światowej, po raz pierwszy poruszona została w kwietniu 1945 r. na posiedzeniu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lesznie. Z założenia placówka ta miała obejmować obszar ówczesnie wydzielonych powiatów: Leszna, Rawicza, Gostynia, Wschowy i Wolsztyna. We wspomnianym roku rozpoczęto gromadzenie eksponatów, jednak ze względów na brak środków finansowych i bazy lokalowej, placówka nie została wówczas otwarta. Zbiory gromadzono w Zbiornicy Zabytków w Instytucie Zachodnim, a następnie w Miejskiej Bibliotece Publicznej³⁵⁰. W 1949 r. Zarząd Miejski Leszna zgodził się na powołanie muzeum kultury Leszna XVII i XVIII w., czemu dał dowód zabezpieczając dla tego przedsięwzięcia środki finansowe na 1950 r.³⁵¹.

Muzeum Ziemi Leszczyńskiej powstało w 1950 r. i zostało od razu upaństwowione. W tym samym roku, na podstawie pisma Wydziału Prawnego Naczelnej Dyrekcji Muzeów i

³⁴⁸ Data istnienia Muzeum Miejskiego w Lesznie widnieje wyłącznie w dokumentacji archiwalnej tej jednostki znajdującej się w Archiwum Państwowym w Lesznie, nie została jednak uwzględniona w opracowaniach dziejów Muzeum Okręgowego w Lesznie. W dokumencie Zarządu Miejskiego w Lesznie z marca 1947 r., kierowanego do Zarządu Związku Muzeów w Polsce, znajduje się informacja o tym, iż Muzeum Miejskie nie istnieje i znajduje się w stadium organizacji. Natomiast już w dokumencie Zarządu Miejskiego w Lesznie z czerwca tego samego roku, kierowanego do redakcji „*Minerwy Polskiej*”, podano 1947 r., jako datę założenia tej instytucji podano 25.08.1947 r. Za oficjalną datę utworzenia tej jednostki uznaje się styczeń 1950 r. Archiwum Państwowe w Lesznie, Organizacja Muzeum 1947-1977, sygn. 012, s. 14.

³⁴⁹ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), Organizacja Muzeum 1947-1977, sygn. 012, s. 161.

³⁵⁰ W. Omieczynski, *Zarys dziejów muzeum*, [w:] *Muzeum Okręgowe w Lesznie. Przewodnik po zbiorach*, red. W. Omieczynski, Leszno 2004, s. 7.

³⁵¹ Tamże, s. 8.

Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w sprawie ustalania nazw muzeów, placówka ta otrzymała nazwę „Muzeum w Lesznie”³⁵². Nadzór nad tą jednostką kulturalną przejął Muzeum Narodowe w Poznaniu³⁵³. W listopadzie otwarto tu pierwszą wystawę czasową, współorganizowaną z Muzeum Narodowym w Poznaniu. Placówka do swojej dyspozycji otrzymała najpierw część, a potem – od 1952 r. – całość budynku ratusza³⁵⁴. Dyrektorami, mieszczącymi się początkowo w ratuszu instytucji, byli kolejno Wacław Nawrocki oraz Stanisław Chmielowski i Zbigniew Łamaszewski. Za kadencji drugiej z wymienionych postaci udostępniono pierwszą stałą ekspozycję „Z dziejów Leszna”³⁵⁵.

W efekcie decentralizacji administracji państwowej leszczyńskie muzeum w 1958 r. przeszło pod zarząd rady narodowej i utraciło swoją siedzibę w ratuszu na rzecz lokalnych władz. Oprócz kierownika placówki i jego żony wszystkich pracowników zwolniono, natomiast eksponaty najpierw zmagazynowano w Rogalinie, a potem w kościele św. Krzyża w Lesznie. Do 1962 r. placówka zajmowała się wyłącznie organizacją wystaw objazdowych, prezentowanych kilkakrotnie w różnych miastach na terenie Wielkopolski³⁵⁶.

W 1963 r. placówkę udostępniono w nowej siedzibie przy ul. Metziga. W jej przestrzeni można było wyróżnić wówczas trzy działy: historyczny, archeologiczny i etnograficzny. Od 1971 r. swoje funkcjonowanie rozpoczęła także galeria malarstwa polskiego o tematyce ludowej³⁵⁷.

Zmiany administracyjne w 1975 r. spowodowały, że Muzeum w Lesznie awansowało do rangi okręgowego. Tym samym sprawowało pieczę nad 30 innymi placówkami³⁵⁸. W latach siedemdziesiątych instytucja ta powiększyła swoją powierzchnię wystawienniczą, otrzymała bowiem przylegający do jej ówczesnej siedziby (XVIII – wiecznej pastorówki), XIX wieczny budynek. W ten sposób Muzeum zaczęło dysponować 18 salami wystawowymi i kilkoma pomieszczeniami pomocniczymi³⁵⁹. W 1987 r. po 34 latach pracy Stanisław Chmielowski przeszedł na emeryturę, a jego miejsce zajął Zbigniew Łamaszewski, który do 1990 r. przeprowadził całociowy remont siedziby Muzeum³⁶⁰.

³⁵² Tamże.

³⁵³ *Muzeum Okręgowe w Lesznie*, Leszno 2002, s. 4.

³⁵⁴ W. Omieczynski, dz. cyt., s. 8.

³⁵⁵ Tamże, s. 9.

³⁵⁶ Tamże.

³⁵⁷ S. Sierpowski, *Oświata, nauka, służba, kultura i życie religijne. Sport*, [w:] *Historia Leszna*, red. J. Topolski, Leszno 1997, s. 362.

³⁵⁸ *Muzeum Okręgowe...*, dz. cyt., s. 6.

³⁵⁹ S. Sierpowski, dz. cyt., s. 362.

³⁶⁰ W. Omieczynski, dz. cyt., s.12.

Z materiału archiwalnego wynika, że placówka ta nie posiadała osobnego działu edukacyjnego. Jej pracownicy prowadzili jednak wzmożone prace oświatowe w wielu formach, intensywnie popularyzując również wiedzę historyczną.

Materiały dotyczące omawianego muzeum znajdują się w Archiwum Państwowym w Lesznie. Stanowią jeden z najlepiej zachowanych zespołów archiwalnych dotyczących muzeów, które zostały przez mnie objęte badaniami. Zgromadzona dokumentacja obejmuje nie tylko sprawozdawczość, lecz także zagadnienia organizacji placówki od samego jej początku, szeroko pojętą i bogatą korespondencję, materiał fotograficzny, wycinki prasowe itp. Co jednak najbardziej interesujące, zachowana została teuszka dotycząca cenzury wystaw i wydawnictw. Tym samym jest to jedyna instytucja, która dysponuje tak dobrze udokumentowanym materiałem ukazującym relację w obszarze kontrolowania muzeów przez władze państwowe w okresie Polski Ludowej.

3.3.13. Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu

Nazwa obecna – Wielkopolskie Muzeum Niepodległości.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu (1962-1989), Wielkopolskie Muzeum Walk Niepodległościowych (1990-2015), Wielkopolskie Muzeum Niepodległości (2016-obecnie).

W zakresie polskiego muzealnictwa powoływanie muzeów ruchu robotniczego można wymienić jako cechę charakterystyczną okresu Polski Ludowej. Źródeł ich zakładania należy upatrywać po 1956 r. w zmianach, które zaszły w komórkach zajmujących się gromadzeniem źródeł i materiałów związanych z historią partii, czyli w Wydziale Historii Partii przy KC PZPR i referatach historii partii w komitetach wojewódzkich. Pochodzące stąd materiały dały początek zbiorom powoływanych muzeów tego typu³⁶¹.

Muzeum w Poznaniu zostało powołane 1 stycznia 1962 r. Na jego potrzeby został przeznaczony budynek – tzw. Odwach, mieszczący się w centrum Starego Rynku w Poznaniu. Parterowa budowla została zniszczona w trakcie działań wojennych i odbudowana w 1950 r. Ze względu na niewystarczającą liczbę eksponatów, Muzeum swoją działalność zainauguowało nie stałą ekspozycją, lecz organizacją wystaw czasowych, które tematycznie

³⁶¹ S. Orysiak, dz. cyt., s. 115.

związane były z dziejami ruchu robotniczego na terenie Wielkopolski. Pierwsza wystawa stała „Marcin Kasprzak – syn Ziemi Poznańskiej” udostępniona została 30 kwietnia 1962 r.³⁶². Rada Muzeum powołana została 8 września 1965 r., w rocznicę śmierci Marcina Kasprzaka. Tego dnia ponownie udostępniono wstawę stałą o takim samym tytule jak poprzednia, jednak w nieco odświeżonej odsłonie³⁶³.

Szeroki zakres działań placówki widoczny był w jej rozbudowanej strukturze, na którą składały się działy: ruchu narodowo-wyzwoleńczego i tradycji postępowych w latach 1792-1870, ruchu robotniczego i walk narodowo-wyzwoleńczych 1870-1918, ruchu robotniczego w okresie 1919-1939, ruchu robotniczego w okresie okupacji 1939-1945, wczesnego okresu Polski Ludowej 1945-1948, naukowo-oświatowy, dokumentacyjno-inwentaryzacyjny, bibliotekę, pracownię konserwatorską i fotograficzną³⁶⁴. Przejawem intensywnej działalności Muzeum były także uruchomione przez nią oddziały: Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli, Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII w Poznaniu, Muzeum byłego Obozu karno-śledczego w Żabikowie.

Poznańskie Muzeum Ruchu Robotniczego podejmowało się również organizacji ekspozycji poza terenem swojej siedziby. Przykładem takiej działalności może być Muzeum Zakładów Metalowych H. Cegielski w Poznaniu, Izba Pamięci Narodowej w Chodzieży i Sala Tradycji Ruchu Młodzieżowego w Pałacu Kultury w Poznaniu³⁶⁵.

W porównaniu z innymi muzeami historycznymi regionu Wielkopolski, w omawianej placówce od samego początku jej istnienia zatrudniono dość liczny personel. Do końca lat sześćdziesiątych zatrudniano tam 18 osób, z czego wyższe wykształcenia posiadało osiem z nich³⁶⁶. Prowadzono intensywną działalność wydawniczą, a w ramach pracy oświatowej zajmowano się przede wszystkim organizacją wystaw objazdowych i oświatowych tematycznie związanych z profilem Muzeum, które prezentowano również zagranicą (m.in. Bułgaria, NRD, Czechosłowacja)³⁶⁷. Na terenie Wielkopolski była to praktycznie jedyna placówka o charakterze historycznym, której udało się nawiązać tak szeroko zakrojone kontakty zagraniczne. Utrzymywane były one przede wszystkim z muzeami o podobnym

³⁶² W. Grajewski, *Kronika wystaw organizowanych przez Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu w latach 1962-1969*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1970, nr 30, s.222.

³⁶³ S. Orysiak, dz. cyt., s. 124.

³⁶⁴ Tamże.

³⁶⁵ Tamże, s. 125.

³⁶⁶ Tamże, s. 124.

³⁶⁷ Archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości (dalej: AWMN), Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

profilu. Działalność oświatowa przejawiała się w bliskiej współpracy ze szkołami oraz młodzieżą np. ZHP. Prowadzono dla nich lekcje muzealne, wykłady, prelekcje i odczyty.

Dokumentacja działalności Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu znajduje się obecnie w posiadaniu Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości. Jest to materiał bardzo dobrze zachowany i kompletny. Obejmuje zarówno muzealną sprawozdawczość, korespondencję, jak i dokumenty ukazujące etap organizacji jednostki. Z racji istnienia w ramach struktury tej instytucji działu oświatowego, jego aktywność utrwalona została w bardzo dobrze zachowanej sprawozdawczości³⁶⁸.

3.3.14. Muzeum Ziemi Wschowskiej

Obecna nazwa – Muzeum Ziemi Wschowskiej.

Nazwa z lat 1945-1989 - Muzeum Ziemi Wschowskiej (1965-obecnie).

Założki Muzeum we Wschowie sięgają 1956 r., kiedy Koło Plastyków Amatorów wyodrębniło ze swojej struktury Sekcję Muzealną. Jej członkom powierzono zorganizowanie zbierania i zabezpieczania wszelkich przedmiotów posiadających znamiona muzealne i historyczne. Z informacją do społeczeństwa docierano poprzez plakaty, afisze oraz informacje w prasie. Kierowano także w tym celu „żywe słowa zachęty” podczas spotkań, odpraw i sesji Rad Narodowych. Akcji aktywnie uczestniczyła młodzież szkolna oraz personel Wydziału Kultury i sztuki Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Napływające przyszłe eksponaty gromadzone były na poddaszu Domu Kultury i strychu Ratusza Miejskiego, jak również w prywatnych domach³⁶⁹.

W dniu 22 lipca 1964 r. we Wschowie, jako efekt zabiegów Sekcji Muzealnej, w zabytkowej sali ratusza została uruchomiona Izba pamiątek Historycznych. Natomiast 31 stycznia 1965 r. nastąpiło jej uroczyste otwarcie³⁷⁰. W błyskawicznym tempie zwiększająca się liczba zabytków doprowadziła już w 1968 r. do przekształcenia Izby w Muzeum Ziemi Wschowskiej. Otrzymano nowy lokal – kamieniczkę barokową, w której można było wydzielić 8 sal. Wydarzenie odbyło się na mocy uchwały zarządu Wschowskiego

³⁶⁸ AWMN, sygn. 4/9/1-2, sygn. 4/2/1-5, brak numeracji stron.

³⁶⁹ K. Łasowska, *Rola i zadania Muzeum Regionalnego Ziemi Wschowskiej we Wschowie*, Poznań 1987, s. 48, (praca magisterska).

³⁷⁰ Tamże.

Towarzystwa Kultury, które jednocześnie było opiekunem nowo otwartej instytucji. Prezentowane zabytki zostały zebrane i przekazane przez społeczeństwo oraz członków Sekcji Muzealnej. W 1968 r. Muzeum statutom Ministerstwa Kultury i Sztuki zostało zatwierdzone jako placówka państwowa, a 20 lipca tego samego roku, Wschowskie Towarzystwo Kultury przekazało ją Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i jej Wydziałowi Oświaty i Kultury³⁷¹. Od 1975 r. nastąpił nowy etap rozwoju Muzeum – powiększanie bazy lokalowej. W wyniku tych działań pozyskano lokal po Powiatowym Inspektoracie Oświaty³⁷².

Zachowana dokumentacja dotycząca działalności edukacyjnej omawianej placówki, znajduje się w archiwum Muzeum we Wschowie oraz w Archiwum Państwowym w Lesznie w zespole Muzeum Okręgowego w Lesznie, które sprawowało opiekę merytoryczną nad tą instytucją³⁷³. Dostępna dokumentacja jest uporządkowana i prawie kompletna. Zgodnie z informacją znajdującą się w materiale archiwalnym tej instytucji, placówka ta od pierwszych dni swojego istnienia wykazywała bardzo dużą aktywność oświatową, szczególnie widoczną w przypadku organizacji ekspozycji czasowych. Przygotowywano także spotkania, prelekcje, odczyty, pogadanki i koncerty. Nie posiadała jednak osobnego działu oświatowego³⁷⁴.

3.3.15. Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli

Obecna nazwa – Muzeum Uzbrojenia.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Militarium (1965-1966), Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli (1967- 1990), Muzeum Cytadeli Poznańskiej (1991-1998), Muzeum Uzbrojenia (1999-obecnie).

Informacje dodatkowe - w latach 1966-1989 Oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, obecnie oddział Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości.

³⁷¹ Archiwum Muzeum Ziemi Wschowskiej (dalej: AMZW), Sprawozdania statystyczne z działalności Muzeum Ziemi Wschowskiej a lata 1969-1999, sygn. A 5/6, brak numeracji stron.

³⁷² K. Łasowska, dz. cyt., s. 50.

³⁷³ APL, Informacje i sprawozdania z działalności muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego 1977-1988, sygn. 500. AMZW, Sprawozdania z działalności Muzeum Ziemi Wschowskiej za lata 1969-1989, sygn. A 5/4; AMZW, Sprawozdania statystyczne z działalności Muzeum Ziemi Wschowskiej a lata 1969-1999, sygn. A 5/6; AMZW, Plan Perspektywiczny Rozwoju Muzeum Ziemi Wschowskiej, sygn. A 5/1; AMZW, Plan pracy Muzeum na lata 1970-1989, sygn. 5/2;

³⁷⁴ K. Łasowska, dz. cyt., s. 50.

W ramach obchodów kolejnej rocznicy zwycięstwa nad faszyzmem, które w okresie Polski Ludowej miały miejsce 9 maja, w 1965 r. udostępniono społeczeństwu Muzeum Militarium na Cytadeli, w dawnym schronie laboratorium wojskowego wybudowanym w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku. Początkowo montowano tu amunicję artyleryjską, napełniając łuski prochem i łączono z pociskiem. W okresie międzywojennym znajdował się w tym miejscu skład amunicji. W okresie II wojny światowej obiekt przetrwał i nie został poddany późniejszej rozbiórce w latach 1950-1958³⁷⁵.

Znaczna część zbiorów tej instytucji została przekazana przez Ministra Obrony Narodowej Marszałka Państwa – Mariana Spychalskiego. Pierwsza ekspozycja przygotowana została przez pracowników Muzeum Narodowego w Poznaniu. Zakładano, że docelowo formalnym opiekunem tej jednostki zostanie właśnie to Muzeum. Do tego czasu jej tymczasowym gospodarzem mianowano Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, któremu zlecono zatrudnienie personelu oraz zabezpieczenie ochrony³⁷⁶.

W dniach 24-16 lutego 1976 r. zorganizowano ogólnopolskie seminarium na temat „Nowoczesnych rozwiązań plastyczno-technicznych w wystawiennictwie historycznym – aktualne możliwości i perspektywy”. Ze względu na zmodernizowaną w nowoczesny sposób ekspozycję w Muzeum na Cytadeli, na miejsce spotkania wybrano Poznań. Dyskutowano wówczas nad wprowadzeniem w przestrzeń wystaw efektów audiowizualnych, świetlnych, dźwiękowych itd., właśnie za przykład podając omawianą placówkę. Prace nad modernizacją tutejszej ekspozycji trwały już od 1969 r.³⁷⁷. Wykonane w jej obrębie działania związane były z: ograniczeniem objętości tekstu, wprowadzeniem dźwięku towarzyszącemu narracji, zamieszczeniem zdjęć wielkoformatowych, wprowadzeniem świetlnych planów itd³⁷⁸. W 1985 ekspozycja została ponownie zmodernizowana i wyposażona w dwa monitory, na których można było oglądać filmy z przebiegu walk o Poznań, prezentowane w technice video³⁷⁹.

³⁷⁵ <https://epoznan.pl/blogi-blog-19-2152>, [dostęp: 2.09.2019].

³⁷⁶ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

³⁷⁷ Z. Paterczyk, *Nowa ekspozycja w Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania jako forma racjonalnego wykorzystania nowoczesnych osiągnięć techniki*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 47: *Nowoczesne rozwiązania plastyczno-techniczne w wystawiennictwie historycznym*, Warszawa 1977, s. 28-29.

³⁷⁸ A. Kaszubkiewicz, M. Szymański, J. Juszczyk, *Nowa ekspozycja w Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania w Cytadeli*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1976, t. 9, s. 70.

³⁷⁹ *Wydarzenia w Poznaniu w 1985 roku. Część pierwsza*, [w:] „Kronika Miasta Poznania”, Poznań 1986, t. 3, s.195.

Zachowany materiał źródłowy dotyczący omawianej jednostki znajduje się w archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości. Jest ubogi w treść, jednak kompletny i obejmuje pełen okres działalności instytucji. W moim przekonaniu, powodem niewielkiej objętości informacji dotyczącej działalności Muzeum jest to, że jako oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu, jej aktywność uwzględniana była w ogólnym sprawozdaniu wspomnianej placówki nadrzędnej. Stąd też, przekazywane informacje musiały być jak najbardziej zwięzłe i uwzględniać wyłącznie najbardziej istotne kwestie. Zachowany materiał dokumentacyjny nie wskazuje na to, aby Muzeum w ramach swojej struktury posiadało wyodrębniony dział oświatowy³⁸⁰.

3.3.16. Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich

Obecna nazwa – Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich.

Nazwa z lat 1945-1989 - Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich (1966-obecnie).

Głosy na temat idei utworzenia na terenie Wrześni muzeum, można było usłyszeć już w latach dwudziestych XX w. Od początku myślano o instytucji, która będzie upamiętniała strajk szkolny z 1901 r. Wówczas starosta wrzesiński wystosował do obywateli miasta i okolic odezwę, w której zachęcano do składania darów w tym celu. Pomysł ten spotkał się z aprobatą społeczeństwa. Na podstawie zgromadzonych zbiorów planowano utworzenie działu historycznego i numizmatycznego³⁸¹. Jego realizacja zakończyła się jednak na etapie przyjmowania darowizn. Dalsze działania zmierzające w kierunku utworzenia placówki zostały wstrzymane przez kryzys gospodarczy lat trzydziestych oraz kwestie lokalowe – budynek dawnej szkoły stanowił wówczas własność prywatną³⁸². Działań jednak nie zaprzestano i uparcie dążono do celu. Sprawa na nowo ujrzała światło w 35. rocznicę wydarzeń wrześniowych. Wówczas Andrzej Prądyński – wydawca i działacz kulturalny – na łamach miesięcznika „Wicie Wielkopolski” podniósł kwestię powołania muzeum, jako dowód poparcia dla sprawy przedstawiając opinię znacznej części miejscowego

³⁸⁰ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2; AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1979, sygn. 4/2/1-5.

³⁸¹ „Orędownik Wrzesiński”, nr 64, z 13 lipca, Września 1921; „Orędownik Wrzesiński”, Września 1921, nr 75, z. 23 października.

³⁸² <http://www.muzeum.wrzesnia.pl/informacje/historia-muzeum.html>, [dostęp: 2.09.2019].

społeczeństwa³⁸³. Rozpoczęto starania o wykupienie budynku dawnej Katolickiej Szkoły Ludowej. Odzyskanie budynku okazało się jednak skomplikowaną sprawą. Niezależnie więc od toczących się w tym kierunku działań, eksponaty gromadzono w jednym z pomieszczeń w ratuszu. Zmówiono także szafki oraz gabloty z przeznaczeniem do celów wystawienniczych³⁸⁴. Do darowania cennych pamiątek związanych z dziejami regionu, ludność Wrześni i okolic namawiał sam burmistrz. Aby zachęcić obywateli do takiej ofiarności, listę darczyńców zamieszczano w lokalnej prasie – „Orędowniku Wrzesińskim”. W wyniku szeroko zakrojonych działań, na poczet muzeum, udało się zgromadzić liczne fotografie, litografie, pocztówki, z Archiwum Państwowego w Poznaniu otrzymano w depozyt stare statuty, dokumenty i przywileje cechowe³⁸⁵.

Wszystkie skrupulatnie prowadzone czynności oraz zaangażowanie mieszkańców w tworzenie lokalnego muzeum, zostały zniweczone przez wkroczenie 10 września 1939 r. do miasta Niemców. Zniszczono wówczas większość przechowywanych w ratuszu przyszłych eksponatów. Skupiono się przede wszystkim na tych związanych z Wiosną Ludów i Strajkiem Dzieci Wrzesińskich³⁸⁶.

Ze względu na duże zniszczenia wojenne, reaktywacja życia kulturalnego we Wrześni była trudnym zadaniem. Jedną pierwszych zorganizowanych uroczystości było uczenie w 1951 r. 50. rocznicy strajku szkolnego. W wyremontowanym wówczas budynku dawnej szkoły (wówczas internat Zasadniczej Szkoły Zawodowej) przygotowano wystawę dokumentów i książek dotyczących Wiosny Ludów i Strajku Dzieci Wrzesińskich³⁸⁷. Następną ekspozycję w 1955 r., dotyczącą ogólnej problematyki strajków szkolnych, opracował dr Ludwik Gomolec. Udostępniono ją w dwóch pokojach w budynku dawnej Katolickiej Szkoły Ludowej jako Izbę Pamiątkową Strajków Szkolnych³⁸⁸. Kolejnym wydarzeniem na drodze wiodącej do utworzenia muzeum we Wrześni, było w 1957 r. powstanie tutaj Koła Polskiego Towarzystwa Historycznego. Dzięki osobom zrzeszonym w tej organizacji, zwłaszcza Antoniemu Ciszakowi, w 1961 r. zwiększono metraż Izby Muzealnej, a w 1963 wyprowadzono stamtąd internat i lokal oddano na potrzeby biblioteki i muzeum. Drugą z wymienionych instytucji udostępniono społeczeństwu w 1966 r.³⁸⁹. W

³⁸³ Tamże.

³⁸⁴ „Orędownik Wrzesiński”, Września 1938, nr 39, z 2 kwietnia.

³⁸⁵ <http://www.muzeum.wrzesnia.pl/informacje/historia-muzeum.html>, [dostęp: 2.09.2019].

³⁸⁶ Tamże.

³⁸⁷ U. Długosz, *Działalność oświatowa Muzeum Regionalnego im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni*, Poznań 1998, s. 29.

³⁸⁸ Tamże, s. 31.

³⁸⁹ <http://www.muzeum.wrzesnia.pl/informacje/historia-muzeum.html>, [dostęp: 2.09.2019].

1977 r., kiedy kustoszem Muzeum został Janusz Lenartowicz, podjęto się przeprowadzenia remontu i rozbudowy niszczonego już budynku³⁹⁰.

Materiał archiwalny dotyczący działalności oświatowej Muzeum, znajduje się w jego siedzibie. Zgromadzoną dokumentację w tym zakresie stanowią sprawozdania z lat osiemdziesiątych. Placówka w swojej strukturze nie miała zaplanowanego działu edukacyjnego. Za pomocą różnych form, prowadziła jednak intensywną działalność popularyzującą m.in. dzieje regionu (lekcje, wystawy, oprowadzania, prelekcje i in.)³⁹¹.

3.3.17. Muzeum Zagłębia Konińskiego

Obecna nazwa – Muzeum Okręgowe w Koninie

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Regionalne (1955-1965), Muzeum Zagłębia Konińskiego (1966-1974), Muzeum Okręgowe w Koninie (1975-obecnie)

Pierwszymi, którym w 1936 r. zamarzyło się stworzenie w Koninie placówki muzealnej, byli entuzjaści-krajoznawcy działający w ramach Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego³⁹². W latach poprzedzających wybuch I wojny światowej utworzono w Koninie Muzeum Regionalne prowadzone przez PTTK. Działania wojenne jednak bardzo źle wpłynęły na stan zbiorów, nie wznowiło swojej działalności także Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Koninie³⁹³.

W 1936 r. o potrzebie utworzenia placówki muzealnej w Koninie informował regionalista Ryszard Michalski. Na realizację tego zamysłu trzeba było jednak poczekać jeszcze 20 lat³⁹⁴. W 1953 r. powstał Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Koninie, a dwa lata później jego działacze zorganizowali Muzeum Regionalne. Prezentowano w nim zbiory geologiczne, paleontologiczne, archeologiczne, numizmatyczne, sztuki, rzemiosła, historii, kopie dokumentów³⁹⁵. W 1966 r. Uchwałą Prezydium Powiatowej Rady Narodowej powołano Muzeum Zagłębia Konińskiego. Pierwsza sala wystawowa powstała już w budynku przeznaczonym na placówkę muzealną – w dawnej szkole górniczej

³⁹⁰ Tamże.

³⁹¹ Archiwum Muzeum Dzieci Wrzesińskich (dalej: AMDW), bark sygn., brak numeracji stron.

³⁹² *Muzeum Konin-Gostawice*, red. Ł. Pawlicka-Nowak, Konin 2003, s. 6.

³⁹³ W. Gruszczyńska, *Zaczęło się ponad 100 lat temu*, [w:] „Konińskie Zeszyty Muzealne”, Konin 2011, z. 11, s. 14.

³⁹⁴ *Muzeum Konin...*, dz. cyt., s. 6.

³⁹⁵ W. Gruszczyńska, dz. cyt., s. 15.

w Koninie-Marantowie. Udostępnienie tej ekspozycji nastąpiło w 1967 r. Muzeum część prezentowanych zbiorów przejęło po nieistniejącym już Muzeum PTTK³⁹⁶.

W wyniku nowego podziału administracyjnego, konińskie muzeum w 1975 r. zostało podniesione do rangi placówki okręgowej. Data ta jest także początkiem dynamicznego rozwoju Muzeum. Rozpoczęto na szeroką skalę prowadzenie badań archeologicznych i etnograficznych, dzięki czemu znacznie wzrosła też liczba zbiorów. W 1982 r. instytucja zmienia adres. Zbiory zostały przeniesione do podworskiej siedziby dostosowanej do potrzeb Muzeum. Zwiedzającym udostępnione zostały jednak dopiero 30 listopada 1986 r. Za wysiłek i efekt wykonanych prac w 1987 r. placówka otrzymała nagrodę I stopnia Ministra Kultury i Sztuki w konkursie na „Wydarzenie Muzealne Roku”³⁹⁷.

Od 1976 r. w swojej strukturze konińska placówka posiadała dział naukowo-oświatowy. Z racji problemów przestrzennych zajęcia edukacyjne prowadzono przede wszystkim poza murami instytucji. Na ekspozycji przyjmowano raczej wyłącznie grupy do oprowadzania. Tworzono Koła Przyjaciół Muzeum, jak również wspomagano tworzenie Izb Tradycji i Izb Pamięci. Kiedy w latach osiemdziesiątych przeniesiono siedzibę placówki do zamku i dworku, większość zajęć edukacyjnych była prowadzona już w ramach przestrzeni wystawienniczej³⁹⁸.

Zachowany materiał archiwalny Muzeum znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu – Oddział w Koninie. Dokumentacja dotycząca działalności oświatowej jest praktycznie kompletna, zwłaszcza lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte, jednak zróżnicowana jeśli chodzi o ilość informacji, które zawiera. Składa się z nielicznych sprawozdań opisowych, jak i zdecydowanie mniej znaczących dla prowadzonych przez mnie badań – podsumowań statystycznych, czy też planów działań³⁹⁹.

³⁹⁶ Tamże, s. 16-17.

³⁹⁷ *Muzeum Konin...*, dz. cyt. s. 6.

³⁹⁸ W. Gruszczyńska, dz. cyt., s. 24.

³⁹⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie, Muzeum Okręgowe w Koninie, sygn. 54/679.

3.3.18. Pomnik Historii Narodu Polskiego– Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim

Nazwa obecna – Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Nazwa z lat 1945-1989 – Pomnik Historii Narodu Polskiego– Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim (1969 r.), Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy (1969-1975), Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (1975-obecnie).

Badania nad długą tradycją historyczną Ostrowa Lednickiego zostały zwieńczone w otwarciu 1 stycznia 1969 r. Pomnika Historii Narodu Polskiego. Nowo powstała instytucja miała charakter badawczo-oświatowy służący badaniom początków państwa polskiego. Powołano ją na mocy uchwały Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie z dnia 19 grudnia 1968 r.⁴⁰⁰.

Zainteresowanie dziejami Ostrowa Lednickiego ma bardzo długą tradycję, jednak wiedza na temat tego miejsca znacząco uległa poszerzeniu dopiero od 1948 r. kiedy w ramach programu „Badań nad Początkami Państwa Polskiego” naukowcy zaczęli zgłębiać dzieje tego miejsca. Pierwszymi „opiekunami” tego miejsca byli ks. dr Franciszek Wawrzyniak i następnie Józef Kubacki. Dzięki staraniom pierwszej z wymienionych osób, jeszcze w okresie międzywojennym, na Ostrowie Lednickim wybudowano „Chatę Piastowską”, której otwarcia dokonano 5 lipca 1936 r. Przedsięwzięcie to przyczyniło się do rozpoczęcia w tym miejscu zorganizowanego ruchu turystycznego. Natomiast Jerzy Kubacki, międzywojenny zarządca ruin na Ostrowie Lednickim, po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. został oficjalnie mianowany tymczasowym zarządcą wspomnianych ruin i wyłącznie za jego zgodą można było ten teren zwiedzać. Między innymi działania tych dwóch osób przyczyniły się do uznania lednickich odkryć za objęte ochroną prawną obiekty kultury narodowej, a w dalszym następstwie do otwarcia wspomnianego już muzeum Pomnika Historii Narodu Polskiego – Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Tumskim. Obiekt ten otwarto z przeznaczeniem dla turystów z całego kraju i zagranicy. Miał służyć prowadzeniu dalszych badań, co było niemożliwe w czasach, gdy rezerwat nie miał uregulowanych stosunków prawno-organizacyjnych i stałej opieki⁴⁰¹. Po niespełna roku funkcjonowania jako Pomnik Historii Narodu Polskiego – Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Tumskim, kolejną uchwałą

⁴⁰⁰ A. M. Wyrwa, *Lednicka Custodia Memoriae. 40-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Introductio*, [w:] *Custodia Memoriae. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. XL lat istnienia (1969-2009)*, red. A. M. Wyrwa, Lednica 2009, s. 26.

⁴⁰¹ Tamże, s. 26-28.

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie z dnia 11 grudnia 1969 r. zmieniono jego nazwę na Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy⁴⁰².

Ostatnia wspomniana uchwała określała także, że Muzeum Początków Państwa Polskiego należy nadać charakter placówki autonomicznej, która będzie podporządkowana i finansowana przez Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. Uznano, że wartość historyczna Lednicy powinna zostać uwypuklona przez stworzenie w tym miejscu instytucji o dużym oddziaływaniu i eksponującej dzieje X i XI-wiecznej państwowości polskiej⁴⁰³. W 1970 r. uchwałą z dnia 30 stycznia Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu wyraziło zgodę na przejęcie Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy od Wydziału Oświaty i Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie. Decyzja miała obowiązywać od 1 stycznia 1970 r.⁴⁰⁴. Ostatni raz zarządzeniem Wojewody Poznańskiego z dnia 14 sierpnia 1975 r., muzeum lednickie zmieniło swoją nazwę, która od tej pory brzmiała „Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy”. Decyzja ta warunkowana była powstaniem muzeum w Gnieźnie nazwanego z kolei Muzeum Początków Państwa Polskiego.⁴⁰⁵ Osiągnięcie przez Muzeum stabilizacji kadrowej i lokalowej z początkiem lat osiemdziesiątych, zbiegło się z przykrym epizodem śmierci inicjatora, jak i pierwszego dyrektora placówki Jerzego Łomnickiego. Jego następcą został Andrzej Kaszubkiewicz, który pielęgnując założenia swojego poprzednika, równocześnie wprowadził Muzeum na nową drogę rozwoju. Dotychczasowe działania placówki wzbogacone zostały bowiem o intensywne prace naukowo-badawcze, organizacyjne, a także popularyzatorskie⁴⁰⁶. W 1982 r. dokonano otwarcia Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Natomiast do 1989 r. lednickie muzeum rozrosło się o oddział w Gieczu, który stał się jego częścią w 1984 r.⁴⁰⁷. Dwadzieścia lat działań Muzeum w ramach opieki nad dziedzictwem archeologiczno-historycznym Ostrowa zostało zwieńczone utworzeniem w 1988 r. Lednickiego Parku Krajobrazowego, będącego efektem dyskusji nad ochroną wysp i obrzeży jeziora Lednickiego oraz opracowanego w 1978 r. projektu Parku Historyczno-

⁴⁰² Tamże.

⁴⁰³ Tamże.

⁴⁰⁴ Tamże.

⁴⁰⁵ Tamże.

⁴⁰⁶ M. Fryza, J. Wierzbicki, *Od zabytkowej ruiny do muzeum przestrzennego*, [w:] *Custodia Memoriae. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. XL lat istnienia (1969-2009)*, red. A. M. Wyrwa, Lednica 2009, s. 58.

⁴⁰⁷ A. Pelczyk, *Ewolucja założeń programowych Wielkopolskiego Parku Etnograficznego*, [w:] „Studia Lednickie”, t. 6: 2000, s.287–323; A. Pelczyk, *Kilka uwag o realizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w strukturze Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, [w:] „Studia Lednickie”, Lednica 1998, t. 5, s. 201-210.

Krajobrazowego „Kraj Polan”. Następne jedenaście lat zarząd nad Parkiem sprawowało lednickie Muzeum.⁴⁰⁸

Placówka dysponuje dobrze zachowanym materiałem archiwalnym, przede wszystkim jednak odnoszącym się do działań naukowych i terenowych. Nieliczny personalnie dział oświatowy, jak również sezonowe funkcjonowanie pewnych form edukacji i popularyzacji wiedzy historycznej i archeologicznej, przekładało się na mało intensywną aktywność instytucji w tym zakresie. Spośród przedsięwzięć oświatowych, najlepiej udokumentowaną działalność stanowi wystawiennictwo, gdzie obok informacji czysto sprawozdawczych, zarchiwizowano również zdjęcia oraz plakaty.

3.3.19. Muzeum Regionalne w Jarocinie

Obecna nazwa – Muzeum Regionalne w Jarocinie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Etnograficzne (1960-1970), Muzeum Regionalne w Jarocinie (1971-obecnie).

Pomysł na zorganizowanie w Jarocinie muzeum pojawił się w ramach obchodów rocznicy powstania miasta. Przygotowano wówczas ekspozycję „700-lecie miasta Jarocina 1257-1957”. Zgromadzona w ramach przedsięwzięcia dokumentacja stała się zaczątkiem zbiorów późniejszej placówki muzealnej. Uroczyste otwarcie placówki nastąpiło 22 lipca 1960 r., która była wówczas Muzeum Etnograficznym. Jego siedzibą był tzw. Skarbczyk, który stanowił pozostałość dawnego zamku. Po początkowych trudnościach w funkcjonowaniu instytucji, poprawa nastąpiła pod koniec lat sześćdziesiątych. Rozpoczęto wówczas remont oraz przebudowę obiektu. Placówka otrzymała także stałą kadre i zabezpieczenie finansowe. Zmiany których dokonano w jej obrębie zasługiwały na ponowne i uroczyste udostępnienie, które nastąpiło w 1971 r. wraz z otwarciem nowej ekspozycji „Ziemi Jarocińska w dziejach”. Tym samym zmianie uległ charakter Muzeum – stało się ono muzeum regionalnym, a nie wyłącznie etnograficznym⁴⁰⁹. Po zatwierdzeniu statutu Muzeum

⁴⁰⁸ M. Fryza, dz. cyt., s. 67; <http://www.lednicamuzeum.pl/strona,muzeum-pierwszych-piastow-na-lednicy.html>, [dostęp: 2.09.2019].

⁴⁰⁹ E. Czarny, *Muzeum Regionalne w Jarocinie*, [w:] „Rocznik Kaliski”, Poznań 1960, t. 13, s. 370.

w 1973 r. podzielono jego zasób na cztery działy: archeologiczny, historyczny, sztuki i etnograficzny⁴¹⁰.

Materiał archiwalny Muzeum dotyczący prowadzonej tu w latach 1945-1989 działalności edukacyjnej znajduje się w siedzibie instytucji. Składają się na niego przede wszystkim sprawozdania roczne z lat 1969-1989 oraz zaproszenia, plakaty, przewodniki i informatory dotyczące przygotowywanych ekspozycji. W ramach struktury instytucji nie zaplanowano osobnego działu oświatowego, jednak działalność taka była prowadzona przy zastosowaniu różnych form⁴¹¹.

3.3.20. Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu

Obecna nazwa – Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu (1973-obecnie).

Muzeum w Rawiczu powstało 13 grudnia 1973 r., w ramach lokalnych obchodów dwusetnej rocznicy powstania Komisji Edukacji Narodowej, uchwałą Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Rawiczu z dnia 6 lipca 1971 r.⁴¹². Oficjalne zabiegi o utworzenie takiej jednostki trwały od 1960 r., jednak dopiero w 1971 r. przeznaczono na siedzibę instytucji odpowiednie pomieszczenia. Jego budynek od początku mieści się w pomieszczeniach zabytkowego ratusza w Rawiczu⁴¹³. Stałą ekspozycję zaaranżowano wówczas w trzech salach: historii miasta i powiatu rawickiego, archeologicznej oraz etnograficznej. Na pierwszego kierownika Muzeum wyznaczono Marię Sierpowską. Nadzór merytoryczny nad działalnością merytoryczną pełniło Muzeum Narodowe w Poznaniu⁴¹⁴.

Przez pierwsze dziesięć lat swojego istnienia w Muzeum przede wszystkim gromadzono i opracowywano nowe nabytki. Nastąpiła także zmiana kierownika na Zbigniewa Matysiaka. Znaczącą datą w działalności placówki był rok 1979, kiedy z okazji Zjazdu

⁴¹⁰ J. Matuszak-Kasprzak, *Działalność edukacyjna Muzeum Regionalnego w Jarocinie*, Poznań 2014, s. 26, (praca magisterska).

⁴¹¹ Archiwum Muzeum Regionalnego w Jarocinie (dalej: AMZ w Jarocinie), Sprawozdania działu oświatowego, brak sygn., brak numeracji stron.

⁴¹² Archiwum Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu (dalej: AMZR), Dokumentacja działalności 1971-1973, bez sygn., bez numeracji stron; Uchwała Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Rawiczu nr 87/410/71 z dnia 6 lipca 1971 r., [w:] AMZR, Dokumentacja działalności 1971-1973, bez sygn., bez numeracji stron.

⁴¹³ AMZR, Dokumentacja działalności 1971-1973, bez sygn., bez numeracji stron.

⁴¹⁴ <http://www.muzeum.rawicz.pl/o-rawiczu>, [dostęp: 2.09.2019].

Byłych Wychowanków Korpusów Kadetów zorganizowano tu wystawę czasową pamiątek kadeckich. Od tego momentu omawiana instytucja rozpoczęła gromadzenie materiałów dotyczących historii Korpusu Kadetów nr 3/2 w Rawiczu. W obrębie muzeum utworzono w ten sposób odrębny dział tematyczny⁴¹⁵.

W latach osiemdziesiątych XX w. ekspozycja stała Muzeum została rozszerzona o część pt. „Kurkowe bractwa strzeleckie miast ziemi rawickiej”. Zorganizowano także pierwszą zagraniczną wystawę dotyczącą malarstwa i grafiki czeskiego artysty Pavla Hlavatego (1982 r.). Kuratorem tego wydarzenia był Daniel Szczepaniak kierujący wówczas Muzeum. Był to moment, od którego w tej instytucji liczy się nawiązanie wieloletniej międzynarodowej współpracy w ramach przygotowywania wystaw. W 1988 r. z okazji obchodów jubileuszu lokacji miasta otwarto bardzo znaczącą dla regionu ekspozycję czasową pt. „Ravicianska”. Natomiast w efekcie intensywnej i owocnej współpracy ze środowiskiem kadeckim w 1989 r. otwarto na terenie Muzeum ekspozycję stałą poświęconej historii i tradycji Korpusów Kadetów. Izba Kadecka została uroczystie otwarta w 1989 r.⁴¹⁶.

Dokumentacja dotycząca organizacji oraz działalności omawianej placówki stanowi dobrze zachowany i kompletny materiał, którego jedna część znajduje się w siedzibie Muzeum, a druga w Archiwum Państwowym w Lesznie w ramach zespołu Muzeum Okręgowego w Lesznie (sprawowało nadzór merytoryczny). Placówka nie posiadała w ramach swojej struktury działu oświatowego, jednak działalność taka była prowadzona. Relacje z tej sfery funkcjonowania instytucji, w materiale sprawozdawczym, zawsze stanowią jego wydzieloną część⁴¹⁷.

3.3.21. Muzeum Okręgowe w Pile

Nazwa obecna – Muzeum Okręgowe w Pile.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Okręgowe im. Stanisława Staszica (1975 – obecnie).

Instytucja powstała w 1975 r. na kanwie biograficznego muzeum Stanisława Staszica utworzonego już w 1951 r. Powołanie tej placówki w latach siedemdziesiątych związane było z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego kraju i tym samym wydzieleniem

⁴¹⁵ Tamże.

⁴¹⁶ Tamże.

⁴¹⁷ AMZR, Dokumentacja działalności 1971-1973, bez sygn., bez numeracji stron; APL, Informacje i sprawozdania z działalności muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego 1977-1988, sygn. 500.

województwa piłskiego. W ramach tych zmian dotychczasowa placówka o charakterze regionalnym zmieniła charakter na okręgową. Podporządkowano jej instytucje muzealne m.in. w: Trzciance, Złotowie, Rogoźnie, Wałczu, Miłosławcu i Osieku itd⁴¹⁸. Utworzenie takiej wielodziałowej placówki stanowiło ważne dla regionu wydarzenie kulturalne⁴¹⁹. W 1978 r. w strukturę kierowanego przez siebie Muzeum włączyła także nowo kształtujący się Rezerwat Archeologiczno-Etnograficzny w Osieku nad Notecią⁴²⁰.

Pierwszym dyrektorem przemianowanej placówki była Stefania Porbadnik, wcześniej kustosz w Muzeum Stanisława Staszica w Pile, która funkcję tę pełniła aż do 1990 r.⁴²¹ W chwili, kiedy placówka znacznie zwiększyła liczbę swoich zbiorów, podjęła starania o przydzielenie instytucji nowej siedziby⁴²². Przyczyniła się także do powstania Muzeum Wyzwolenia Piły, jak również była współzałożycielką tego typu instytucji w Rogoźnie, Wałczu, Wągrowcu i Miłosławcu. Merytorycznie opiekę sprawowała także nad muzeami regionalnymi w Złotowie i Trzciance⁴²³.

W ramach rozpoczynającej swoje działanie instytucji utworzono rozbudowane działy, w tym m.in. historyczny oraz archeologiczny. Od początku swego istnienia Muzeum prowadziło działania mające na celu edukację społeczeństwa i popularyzację wiedzy historycznej za pomocą wielu form edukacyjnych (wystawy czasowe, prelekcje, konsultacje). Stąd też w ramach jego struktury funkcjonował także dział oświatowy⁴²⁴. Nie wszystkie formy tej działalności mogły być jednak realizowane w jego przestrzeni. Do 1997 r. placówka nie dysponowała bowiem salami wystawowymi, ekspozycje organizowano więc przede wszystkim poza jego budynkiem w: Muzeum Stanisława Staszica, Muzeum Wyzwolenia Miasta Piły, Rogoźnie, Trzciance, Wągrowcu, Wałczu, Złotowie, domach kultury, klubach seniora, osiedlowych ośrodkach kultury, szkołach, księgarniach, bibliotece itp⁴²⁵.

Muzeum w Pile dysponuje bardzo dużą ilością uporządkowanej i dość kompletnej dokumentacji archiwalnej prowadzonej już od 1975 r. Przede wszystkim jest to materiał sprawozdawczy, prasowy oraz częściowo dokumentacja dotycząca spraw związanych z organizacją jednostki i podlegających jej placówek. W dokumentach z lat osiemdziesiątych wyróżniana osobno była aktywność działu oświatowego. Wcześniej sprawozdania

⁴¹⁸ AMO w Pile, Organizacja jednostek podległych, brak sygn, brak numeracji stron.

⁴¹⁹ *40 lat Muzeum Okręgowego w Pile*, Piła 2015, s.7.

⁴²⁰ http://www.muzeum.pila.pl/o_skansenie.php?lang=pl, [dostęp: 2.09.2019].

⁴²¹ *40 lat...*, dz. cyt., s. 8.

⁴²² Tamże.

⁴²³ Tamże.

⁴²⁴ Tamże.

⁴²⁵ Tamże, s. 112.

obejmowały działalność naukowo-oświatową, jednak nie zawierały informacji o istnieniu w ramach struktury muzeum wydzielonej części edukacyjnej⁴²⁶. Materiał archiwalny, którym dysponuje placówka w Pile, stanowi także cenne źródło do zapoznania się z dziejami instytucji podległych tej jednostce, które zostały wymienione powyżej. Jest to jedno z nielicznych archiwów muzealnych, w którego dokumentacji zachowały się materiały związane z wytycznymi KW PZPR m.in. względem instytucji kultury – w tym i muzeów. Informacje te stanowią cenne źródło wskazujące na ingerowanie władz Polski Ludowej w działalność tego typu placówek i realizowanie za ich pomocą niektórych założeń polityki kulturalnej⁴²⁷.

3.3.22. Muzeum Śremskie

Obecna nazwa – Muzeum Śremskie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Śremskie (1976-obecnie).

Nie będzie przekłamaniem, jeżeli zostanie napisane, że dzieje śremskiego muzealnictwa należy łączyć przede wszystkim z osobą Feliksa Sałacińskiego. Urodził się on w Śremie w 1884 r. Kolekcjonerstwem zainteresował się w 1895 r.⁴²⁸. Najpierw jako nastoletni chłopiec, później już jako dorosły swoje hobby czynił coraz bardziej profesjonalnym. Jak osoba pochodząca z rodziny cukierników, sam wykształcił się w tym zawodzie, nie odebrawszy nawet wykształcenia ogólnokształcącego, nie mówiąc o archeologicznym, czy historycznym. Brał udział w wykopaliskach prowadzonych w regionie, którymi kierowali wówczas archeologowie (m.in. Bogdan Kostrzewski) z Poznania. To pozwoliło Sałacińskiemu na zapoznanie się z podstawowymi zasadami prowadzenia takich badań, które potem wykorzystywał do wykonywania samodzielnych i prowizorycznych odkrywek. Pozyskiwane w różny sposób zabytki, Sałaciński gromadził u siebie w domu. Zostały przez niego posegregowane na kilka działów: historyczny, archeologiczny i numizmatyczny. Przestrzeń mieszkania została zamieniona w tzw. prywatne muzeum (powinno się mówić o kolekcji), na które prawdopodobnie składało się ostatecznie ok. 6 sal.

⁴²⁶ AMO w Pile, Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile, brak sygn., brak numeracji stron.

⁴²⁷ AMO w Pile, Sprawozdania z działalności Muzeum Okręgowego w Pile i jednostek podległych 1977, brak sygn., brak numeracji stron; AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.;

⁴²⁸ http://www.muzeum.srem.pl/asp/start.asp?page=pl_o_muzeum&tytul=O%20muzeum, [dostęp: 2.09.2019].

Zbiory związane były ze Śremem i okolicami, miejsce miało więc typowo regionalny charakter. Udostępniane były społeczeństwu, prawdopodobnie bezpłatnie⁴²⁹.

Kolekcjonerską praktykę Feliksa Sałacińskiego przerwał wybuch II wojny światowej. Zbiory uległy rozproszeniu. Część z nich zrabowali Niemcy, część miejscowa ludność. Jeszcze inne udało się zachować, ponieważ mieszkańcy Śremu ukryli je w swoich domach. Sam właściciel kolekcji został wysiedlony do Generalnej Guberni i tam udało mu się przeżyć wojnę. Po zakończeniu działań wojennych powrócił do miasta i rozpoczął żmudną pracę nad odzyskiwaniem zbiorów. W odzyskiwaniu części z nich pomogła Milicja Obywatelska. Wystosowano także odezwę do obywateli z prośbą o wzbogacanie zbiorów. W efekcie, już w 1946 r. udało się zorganizować pierwszą powojenną ekspozycję, składającą się przede wszystkim z tego, co ocalało. Tak funkcjonujące muzeum/kolekcja przetrwało do 1952 r., kiedy jej właściciel zmarł. Nie posiadał własnej rodziny i nie zdążył także prawnie uregulować kwestii przekazania swoich zbiorów. Spadek otrzymał bratanek Leon Sałaciński (tylko on starał się kontynuować dzieło swego wuja), a następnie inni członkowie rodziny⁴³⁰.

Droga do uregulowania kwestii przejęcia zbiorów po Leonie Sałacińskim była niezwykle zawiła i toczyła się wiele lat. Ostatecznie decyzją Ministerstwa Kultury i Sztuki, w ramach Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego przyznano jeden etat na dla muzeum w Śremie. Po wyznaczeniu lokalu w miejskim ratuszu, nastąpiło komisyjne przejście zbiorów przyznanych państwu. Pozostałe zostały w rodzinie spadkobierców⁴³¹. Muzeum otwarto 30 kwietnia 1976 r.⁴³².

Zachowany materiał dotyczący organizacji i działalności Muzeum Śremskiego znajduje się w jego siedzibie. Dokumentacja w zakresie sprawozdawczości jest niemal kompletna i dobrze uporządkowana. Wynika z niej, że placówka nie dysponowała osobnym działem edukacyjnym, prowadziła jednak w zakresie naukowo-oświatowym dość intensywną i różnorodną działalność (wystawy, lekcje muzealne, odczyty)⁴³³.

⁴²⁹ P. Żurek, *Dzieje Muzeum Śremskiego 1976-1996*, Poznań 1998, s. 29-32, (praca magisterska).

⁴³⁰ Tamże, s. 35.

⁴³¹ Tamże, s. 43.

⁴³² Archiwum Muzeum Śremskiego (dalej: AMŚ), *Sprawozdawczość 1976-1986*, brak sygn., s. 20.

⁴³³ Tamże.

3.3.23. Muzeum Fortu VII

Obecna nazwa – Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Fortu VII w Poznaniu (1979-obecnie).

Informacje dodatkowe – w latach 1979-1989 Oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, obecnie oddział Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości.

Po wyzwoleniu kraju spod okupacji niemieckiej, budynek Fortu VII – miejsce kaźni Wielkopolan – przekazano Ludowemu Wojsku Polskiemu. Zabiegi Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w efekcie doprowadziły w 1969 r. do wydzielenia w Forcie VII części z przeznaczeniem na miejsce pamięci narodowej⁴³⁴. Szczególnie zasłużoną osobą w tej kwestii był Edmund Goćwiński, który doprowadził do utworzenia w jednym z bunkrów ekspozycji czasowej, udostępnionej ogółowi społeczeństwa⁴³⁵.

Pod wpływem sugestii płynących z KW PZPR w Poznaniu, w 1975 r. inicjatywę zmierzającą do pełniejszego upamiętnienia tego miejsca, podjęło Muzeum Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu⁴³⁶. Podjęte przez tę placówkę działania i prośby o oddanie w użytkowanie pod obiekt muzealny odpowiedniej przestrzeni, spotkały się z aprobatą Urzędu Miejskiego, władz wojskowych i przedstawicieli Związku Bojowników o Wolność i Demokrację⁴³⁷.

Muzeum rozpoczęło swoją działalność 31 sierpnia 1979 r., a jego oficjalnego otwarcia dokonano 26 kwietnia 1980 r. Stała ekspozycja została przygotowana w celi egzekucyjnej i prowadzącym do niej korytarzu. Integralną część obiektu stanowiły wały, schody oraz brama forteczna znajdujące się przy Forcie, które służyły do znęcania się nad więźniami⁴³⁸.

Placówka w latach 1980-1989 przeznaczona była do zwiedzania dla wszystkich grup społecznych, również dla osób z zagranicy. Muzeum współpracowało z wieloma organizacjami związanymi z prezentowaną przez siebie tematyką. Osobom szczególnie zaangażowanym instytucja wręczała pamiątkowe medale⁴³⁹. Popularyzacja wiedzy o Forcie VII realizowana była w tym miejscu przez wystawiennictwo (stałe, czasowe, objazdowe i

⁴³⁴ Paul U., *Plk Stanisław Gębczyński. Z żałobnej karty*, [w:] „Kronika Miasta Poznania”, , Poznań 1971, t. 3, s. 97.

⁴³⁵ T. Langer, *Muzeum Fortu VII w Poznaniu*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1983, nr 16, s. 60.

⁴³⁶ AWMN, sygn. 4/9/1-2, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, brak numeracji stron.

⁴³⁷ T. Langer, dz. cyt., s. 60.

⁴³⁸ Tamże, s. 59.

⁴³⁹ Tamże, s. 65

oświatowe), publikacje naukowe i popularnonaukowe, oprowadzania po obiekcie, lekcje muzealne, prelekcje, odczyty⁴⁴⁰.

Zachowana dokumentacja Muzeum Fortu VII w Poznaniu znajduje się obecnie w archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości w Poznaniu. Składa się przede wszystkim ze sprawozdawczości muzealnej oraz dokumentów związanych z organizacją omawianej jednostki. Podobnie jak w przypadku Muzeum Wyzwolenia Poznania na Cytadeli, Fort VII stanowił oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu. Stąd też jego działalność w materiale sprawozdawczym stanowiła wyłącznie jeden z wielu punktów do przedstawienia. Treść musiała być zatem zwięzła i zawierać wyłącznie najważniejsze informacje. Zachowany materiał jest więc ubogi, aczkolwiek zwięzły, kompletny i uporządkowany. W strukturze omawianego Muzeum nie uwzględniono działu edukacyjnego, jednak taka forma działalności była prowadzona dość intensywnie i w zróżnicowanej postaci⁴⁴¹.

3.3.24. Muzeum byłego obozu karno-śledczego 1943-1945 w Żabikowie

Obecna nazwa – Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum byłego obozu karno-śledczego 1943-1945 w Żabikowie (1979-1981), Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie (1982-obecnie).

Informacje dodatkowe – w latach 1979-1981 Oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, obecnie oddział Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości, 1982-1990 działało w strukturze Urzędu Miejskiego w Luboniu.

Drugim na terenie Wielkopolski muzeum związanym z martyrologią Polaków i Wielkopolan w czasie II wojny światowej, było Muzeum w Żabikowie. Obok Fortu VII, więzienia przy ul. Młyńskiej w Poznaniu, czy też siedziby gestapo w Poznańskim Domu Żołnierza, stanowiło miejsce budzące w latach okupacji strach. W 1945 r. dokonano uroczystego pogrzebu ofiar działań okupanta w Żabikowie. Pozostawiony obóz zaczął ulegać stopniowemu zniszczeniu. Nie dbano o niego m.in. dlatego, aby zatrzeć pamięć o członkach Armii Krajowej, których 1500 zginęło na terenie obozu. Usunięto ogrodzenie i rozebrano

⁴⁴⁰ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne 1962-1979, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

⁴⁴¹ Tamże.

budynki. Teren obsadzono topolami i zasiano trawą. Poprowadzone ścieżki nie odpowiadały tym, które istniały w rzeczywistości⁴⁴².

Placówkę muzealną powołano 13 sierpnia 1979 r. i nadano jej nazwę Muzeum byłego obozu karno-śledczego w Żabikowie. Stało się kolejnym oddziałem Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. W chwili udostępnienia w jego posiadaniu znajdowała się zaledwie niekompletna lista nowo przybyłych więźniów i kilkanaście zdjęć osadzonych. Cała kolekcja musiała zatem zostać stworzona od podstaw⁴⁴³. Jej głównym organizatorem był dyrektor Andrzej Bryt, który swoją funkcję pełnił aż do 2009 r. Stałą ekspozycję podzielono na 6 części. W jej ramach zaplanowano film ukazujący Poznań w latach 1939-1942, następnie omówiono likwidację Fortu VII w Poznaniu i budowę obozu, pozostałe części związane były już z funkcjonowaniem obozu. Działalność oświatowa w pierwszych latach istnienia Muzeum opierała się przede wszystkim o oprowadzanie po stałej ekspozycji⁴⁴⁴. W 1980 r. placówka przygotowała wystawę oświatową „Świadectwo ludzkiej tragedii”, którą zaprezentowano w Ośrodku Informacji i Kultury Polskiej w Bratysławie⁴⁴⁵. W 1983 r. pod nazwą Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie oddane zostało pod zarząd Urzędu Miejskiego w Luboniu⁴⁴⁶.

Dokumentacja żabikowskiego Muzeum znajduje się w dyspozycji archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości. Są to sprawozdania z działalności placówki za lata 1979-1980⁴⁴⁷. Z okresu, kiedy muzeum funkcjonowało jako jednostka Urzędu Miejskiego w Luboniu, materiały nie zostały zachowane.

⁴⁴² A. Ziółkowska, *Żabikowo. Archeologia miejsca pamięci*, Żabikowo 2008, s. 4.

⁴⁴³ A. Ziółkowska, *Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie*, [w:] „Kronika Powiatu Poznańskiego”, Poznań 2013, nr 4, s. 21; AWMN, sygn. 4/9/1-2, sprawozdania okresowe i roczne 1962-1979, k. 226.

⁴⁴⁴ AWMN, *Sprawozdania okresowe i roczne 1962-1979*, sygn. 4/9/1-2, , brak numeracji stron.

⁴⁴⁵ Tamże.

⁴⁴⁶ Decyzja Nr 2/82 Wojewody Poznańskiego z 20 stycznia 1982 r., [w:] A. Ziółkowska, *Muzeum...*, dz. cyt., s. 19.

⁴⁴⁷ AWMN, *Sprawozdania okresowe i roczne 1980-1999*, sygn. 4/9/1-2, , brak numeracji stron.

3.3.25. Muzeum w Gostyniu

Obecna nazwa – Muzeum w Gostyniu.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum w Gostyniu (1972-obecnie).

Podobnie, jak w innych wielkopolskich miastach, gostyńskiemu muzealnictwu początek dały prawdopodobnie kasyna obywatelskie. Zakładano je jeszcze w pierwszej połowie XIX w. W wyniku ich działalności, pierwsze sale wystawowe powstały w Gostyniu, Raszkowie k. Ostrowa i Szamotułach. Gostyńskie Kasyno została rozwiązane przez władze pruskie w 1846 r. W okresie międzywojennym zbiory historyczne i archeologiczne znajdowały się w posiadaniu: gostyńskiego Gimnazjum, Kongregacja Filipinów na Świętej Górze i w prywatnych rękach kolekcjonera Władysława Stachowskiego. W ostatnim przypadku materiały pozyskiwane były poprzez ich kupno, otrzymywane dary i wymianę, a następnie gromadzone w prywatnym mieszkaniu. Kolekcja ta po II wojnie światowej, była znana w całym kraju. Składała się ze: stylowych mebli, starej broni białej i palnej, XVI-wiecznych zbroi rycerskich, sztych, barwnych akwareli i grafik, W jego prywatnych zbiorach znajdował się również unikalny zbiór monet polskich i obcych, kolekcji polskich znaczków pocztowych, wielu inkunabułów, dawnych druków wielkopolskich i gostyńskich (z XVI, XVII, XVIII i XIX wieku) oraz kompletnych roczników prasy lokalnej⁴⁴⁸.

Mając świadomość liczby i znaczenia zbiorów Waldemara Stachowskiego oraz tych przechowywanych w Gimnazjum, w latach trzydziestych XX w. rozpoczęto proces starań o utworzenie w Gostyniu muzeum regionalnego. Związanych z tym przedsięwzięciem formalności nie dopełniono jednak aż do wybuchu II wojny światowej. Po zakończeniu działań wojennych zbiory Władysława Stachowskiego przetrwały. Podobnie stało się z kolekcją przechowywaną w gostyńskim Gimnazjum. Od roku 1947 r. także w Bibliotece Publicznej w Gostyniu rozpoczęto gromadzenie zbiorów. Inicjatorem tej akcji był jej kierownik – Piotr Laurentowski. Wciąż rosnąca liczba zabytków stała się argumentem w zabiegach o utworzenie samodzielnej placówki muzealnej w mieście. Do lat sześćdziesiątych starania te jednak nie przyniosły spodziewanego efektu. Dopiero obchody 1000-lecia spowodowały, że zadbano o środki finansowe na utworzenie tu Izby Muzealnej. Na jej siedzibę wyznaczono w 1966 r. kilka pomieszczeń w Powiatowym Domu Kultury. Stworzono dwa zasadnicze działy: ogólnohistoryczny oraz nadzór merytoryczny nad tą instytucją

⁴⁴⁸ R. Czub, *Dzieje Ziemi Gostyńskiej*, [w:] <http://muzeum.gostyn.pl/i/dg/477.pdf>, [dostęp: 2.09.2019].

Gostyńskie Towarzystwo Kulturalne, wspomagane przez Muzeum Narodowe w Poznaniu. Finanse na funkcjonowanie Izby znajdowały się z kolei w gestii Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gostyniu⁴⁴⁹.

Oficjalne udostępnienie Izby Muzealnej w Gostyniu odbyło się 21 maja 1967 r. W latach 1967-1971 instytucja ta nie prowadziła żadnej działalności naukowej i oświatowej. Popularyzacją zagadnienia przeszłości ziemi gostyńskiej zajmowało się wyłącznie Gostyńskie Towarzystwo Kulturalne. Większość nowych obiektów, pozyskanych w latach 1967- 1972, była darem mieszkańców Gostynia i okolicy, zakładów pracy, szkół oraz Jana Bzdęgi, który przekazał kolekcję strojów, instrumentów muzycznych i zbiorów fotografii⁴⁵⁰.

W 1969 r. podjęto decyzję o wybudowaniu Biblioteki Publicznej w Gostyniu, gdzie swoją siedzibę miało mieć przyszłe Muzeum Ziemi Gostyńskiej. W dniu 27 maja 1972 r. otwarto i darowano społeczeństwu dwie instytucje: Bibliotekę Publiczną oraz Muzeum Ziemi Gostyńskiej. W tym samym roku przeniesiono zbiory i przystąpiono do organizacji wystawy stałej. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu przyznało jeden etat, na którym zatrudniono trzy osoby, w tym kierownika - Wacława Oźminkowskiego. W listopadzie 1973 r. ostatecznie zakończono etap organizacji Muzeum. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gostyniu wydało uchwałę o utworzeniu Muzeum w Gostyniu i nadało jej statut. W 1977 r. na stanowisko kierownika nowo powstałej placówki mianowano Stefana Jankowiaka, którego kadencja zapoczątkowała nowy okres w funkcjonowaniu placówki, będącej odtąd centrum badań regionalnych w Gostyniu⁴⁵¹.

3.3.26. Muzeum Wyzwolenia Piły

Nazwa obecna – Muzeum nie istnieje.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Wyzwolenia Piły (1978-1992).

Informacje dodatkowe – oddział Muzeum Okręgowego w Pile.

Muzeum w Pile zostało powołane w 1978 r. w ramach obchodów 35-lecia Ludowego Wojska Polskiego. Przy jego tworzeniu pracowali żołnierze garnizonu pilskiego oraz społeczeństwo Piły. Placówka w chwili otwarcia dysponowała wystawą plenerową ciężkiego

⁴⁴⁹ Tamże.

⁴⁵⁰ Tamże.

⁴⁵¹ Tamże.

sprzętu bojowego oraz ekspozycją poświęconą przebiegowi walk o wyzwolenie twierdzy Piła w 1945 r. Szczególny nacisk położono na ukazanie polsko-radzieckiego braterstwa broni oraz postaci kpt. Olega Matwiejewa. W omawianej instytucji szczególny nacisk kładziono na popularyzację wiedzy historycznej, choć z jej sprawozdawczości nie wynika, aby w ramach struktury wydzielono tu osobny dział do realizacji celów edukacyjnych⁴⁵².

W projekcie Muzeum Wyzwolenia Piły założono, że oprócz działań edukacyjnych, będzie to również jednostka kultury, zajmująca się gromadzeniem dokumentów i literatury dotyczącej walk wyzwoleńczych prowadzonych w regionie pilskim oraz prowadząca działalność naukowo-badawczą w tym zakresie. Tworzono ją z myślą o tym, że będzie stanowiła ośrodek metodyczny oraz wzór dla wszystkich izb pamięci na terenie ówczesnego województwa pilskiego⁴⁵³.

Zabytki oraz dokumentację z przeznaczeniem na umieszczenie jej w ramach stałej ekspozycji, starano się pozyskać z wielu instytucji m.in. od: Centralnego Ministerstwa Obrony Narodowej ZSRR, Głównego Zarządu Wojska Polskiego, Związku Bojowników o Wolność i Demokrację itd. Od ostatniej z wymienionych organizacji pozyskano wspomnienia kombatantów z okresu działań wojennych, z adnotacją informującą, iż wszystkie materiały dotyczą udziału w partyzantce radzieckiej⁴⁵⁴.

Dokumentacja działalności omawianej instytucji stanowi część archiwum Muzeum Okręgowego w Pile. Składa się z zaledwie kilku dokumentów związanych z organizacją tej jednostki oraz sprawozdań z jej działalności, przede wszystkim z lat osiemdziesiątych XX w. Informacje na temat dziejów tej instytucji w całości pozyskałam tylko z tych materiałów.

Muzeum zostało zlikwidowane w 1992 r., a jego działalność nie była kontynuowana.

⁴⁵² AMO w Pile, *Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile*, brak sygn., brak numeracji stron.

⁴⁵³ Tamże.

⁴⁵⁴ Tamże.

3.3.27. Muzeum Armii Poznań

Obecna nazwa – Muzeum Armii Poznań.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Armii Poznań.

Informacje dodatkowe – w latach 1982-1989 Oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, obecnie oddział Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości.

Od początku lat osiemdziesiątych Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu nadzorowało prace budowlano-remontowe w tzw. „Małej Śluzie” na poznańskiej Cytadeli. Były one prowadzone w celu uruchomieniem tam nowej placówki muzealnej⁴⁵⁵. Miejsce to usytuowane było i jest obecnie w korytarzu kazamatowym, niegdyś tworzącym Estakadę Zachodnią Fortu Winiary – część Twierdzy Poznań, zbudowanej w pierwszej połowie XIX wieku. Prace remontowe w „Małej Śluzie” zakończono w 1982 r. Otwarcie placówki miało miejsce 31 sierpnia 1982 r.⁴⁵⁶. Udostępniona wówczas stała ekspozycja Muzeum Armii „Poznań” w sposób szczególny odnosiła się do wielkopolskich jednostek wojskowych. W wyniku przeprowadzonych akcji zbierackich, placówka w dniu otwarcia posiadała już 219 eksponatów. Niemal od razu przystąpiono także do akcji oświatowych. Przeprowadzono 18 prelekcji dla młodzieży szkolnej oraz przygotowano kilka spotkań z weteranami wojny obronnej 1939 r. Nowopowstały obiekt był reklamowany w prasie oraz telewizji⁴⁵⁷.

Materiał dokumentujący powstawanie oraz działalność Muzeum Armii „Poznań” znajduje się w archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości. Zachowana została wyłącznie sprawozdawczość dotycząca tej instytucji z końca lat siedemdziesiątych oraz początku osiemdziesiątych. Zawarte w niej informacje nie są rozbudowane i stanowią zawsze wyłącznie część rocznego materiału sprawozdawczego z danego roku⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne 1980-1999, sygn. 4/9/1-2, , brak numeracji stron.

⁴⁵⁶ Tamże, s. 12.

⁴⁵⁷ Tamże, s. 32.

⁴⁵⁸ Tamże.

3.3.28. Muzeum Regionalne w Kościanie

Obecna nazwa – Muzeum Regionalne im. dr. Henryka Florkowskiego w Kościanie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Regionalne w Kościanie (1981-2003), Muzeum Regionalne im. dr. Henryka Florkowskiego w Kościanie (2004-obecnie).

Zabiegi o utworzenie placówki w Kościanie trwały od 1961 r. i podjęło je Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej. W oczekiwaniu na ten wielki moment, którego datę trudno było przewidzieć, nieustannie na potrzeby przyszłego muzeum gromadzono zabytki, m.in. tzw. „kościaniana” (archiwalia i obiekty materialne) dokumentujące przeszłość Ziemi Kościańskiej. Zgromadzony materiał nie był tylko przechowywany w szafach, wykorzystywano go bowiem do tworzenia licznych wystawy okolicznościowych.

Pierwszy raz kwestię powołania placówki muzealnej lub izby regionalnej podjęto na zebraniu Zarządu Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej 2 maja 1963 r. Jednym z uczestników spotkania był Tadeusz Mikołajczyk, który zapewnił, że pozyska fundusze na prowadzenie badań w obrębie regionu oraz na zorganizowanie muzeum. Długie starania okazały się skuteczne, gdyż 1976 r. otrzymano do dyspozycji przy Rynku 17. W informacji prasowej można było wówczas przeczytać:

„Kościan w woj. leszczyńskim, szczycący się tradycjami sięgającymi połowy XIII wieku, nie posiadał dotychczas muzeum. Ostatnio podjęto decyzję utworzenia muzeum regionalnego, które zlokalizowano przy rynku w zabytkowej kamienicze z XVII wieku. Muzeum jest miastu bardzo potrzebne. Chodzi, bowiem o to, aby pieczołowicie gromadzone przez indywidualnych miłośników Ziemi Kościańskiej eksponaty znalazły właściwą konserwację i mogły być prezentowane szerszemu ogółowi, głównie młodzieży szkolnej. Patronat nad zorganizowaniem pierwszej ekspozycji powierzono Towarzystwu Miłośników Ziemi Kościańskiej”⁴⁵⁹.

W następnym roku rozpoczęto remont wyznaczonej siedziby – jeszcze nie muzeum. Pierwsza wystawa, którą zorganizowano w tym miejscu, ukazywała dokumenty i fotografie z lat okupacji 1939-1945.

Na korzyść przyszłego muzeum podziałała likwidacja powiatów. W jej wyniku nastąpiły zmiany lokalowe, w budynku ratusza pozostał tylko niektóre urzędy oraz instytucje, a pozostałe pomieszczenia niewykorzystane. Sytuacja ta została dostrzeżona przez członków Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej. Ich prezesem był wówczas Henryk

⁴⁵⁹ http://www.muzeum.koscian.pl/Historia_muzeum,8588.html, [dostęp: 2.09.2019].

Florkowski. Wystąpili oni do władz miasta z petycją o przeznaczenie w zabytkowym XIX-wiecznym ratuszu pomieszczeń na muzeum. Zanim sprawa została sfinalizowana minęło kilka następnych lat. Ostatecznie Rada Miejska, na sesji 1 kwietnia 1981 r. podjęła uchwałę nr XVII/50/81 o utworzeniu Muzeum Regionalnego⁴⁶⁰. Następnie w dniu 1 października 1981r. naczelnik Miasta Kościana Andrzej Szeller wydał zarządzenie tworzące muzeum. Nadano mu statut i zarejestrowano w Sądzie Wojewódzkim w Poznaniu jako państwową instytucję upowszechniania kultury, gromadzącą i eksponującą dobra kultury artystycznej i materialnej w zakresie archeologii, etnografii, historii oraz sztuki, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków związanych z Ziemią Kościańską⁴⁶¹. Po trwających kilka miesięcy wstępnych pracach remontowo-adaptacyjnych, placówka rozpoczęła swoją działalność wystawienniczą – kwiecień 1982 r. Jednak remont generalny trwał nadal, aż do lat dziewięćdziesiątych⁴⁶².

Powołanie omawianej instytucji stanowiło logiczny ciąg zainteresowań miłośników kultury i historii regionu. Niestety, w chwili otwarcia Muzeum posiadało zaledwie 20 eksponatów. Do 1987 r. liczba ta jednak wzrosła do ok 1600. Instytucja z Witoldem Omieczynskim na czele, bardzo szybko przystąpiła także do działań edukacyjnych i popularyzatorskich mających na celu szerzenie wiedzy o regionie i nie tylko. Zarówno pracownicy Muzeum, jak i osoby blisko związane z tą placówką, podjęły się zadania wyjaśniania wielu dotąd brakujących informacji o Ziemi Kościańskiej. Założeniem instytucji było także powiązanie swoich działań ze szkolnym programem nauczania. Dbano także o utrzymywanie kontaktów z wieloma instytucjami i organizacjami, w tym także muzeami (Poznań, Koszalin, Kołobrzeg), od których czerpano zarówno wiedzę, jak i w przypadku tych znacznie dłużej istniejących, doświadczenia⁴⁶³.

Dokumentacja dotycząca Muzeum w Kościanie znajduje się w siedzibie instytucji, jak również w Archiwum Państwowym w Lesznie. Pierwsza z wymienionych placówek dysponuje znacznie pełniejszą i kompletną dokumentacją zawierającą przede wszystkim materiał sprawozdawczy Muzeum. W przypadku drugiej, informacje znajdują się w materiale dotyczącym Muzeum Okręgowego w Lesznie. Instytucji tej Muzeum w Kościanie podlegało w zakresie merytorycznym, stąd dane dotyczące jego działalności znalazły się w leszczyńskim archiwum w wyniku przekazania tu materiałów Muzeum w Lesznie. Kościańska placówka w ramach swojej struktury nie posiadała działu oświatowego jednak,

⁴⁶⁰ Archiwum Muzeum Regionalnego im. dr. Henryka Florkowskiego w Kościanie (AMR w Kościanie), Współdziałanie, kontakty, działalność oświatowa 1983-1985, sygn. B10/05, brak numeracji stron.

⁴⁶¹ http://www.muzeum.koscian.pl/Historia_muzeum,8588.html, dostęp: 26.07.2019.

⁴⁶² Tamże.

⁴⁶³ *Twórcze pasje muzealników*, [w:] „Panorama Leszczyńska”, Leszno 1987, nr 35, z 30sierpnia, s. 9.

jak wskazują dobrze zachowane źródła archiwalne, prowadziła intensywną działalność w tym zakresie⁴⁶⁴.

3.3.29. Muzeum Regionalne w Rogoźnie

Nazwa obecna – Muzeum Regionalne im. Wojciechy Dutkiewicz w Rogoźnie.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Regionalne w Rogoźnie (1983-1990), Muzeum Regionalne im. Wojciechy Dutkiewicz w Rogoźnie (1991-obecnie).

Ze względu na znaną i bogatą historię, Rogoźno wydaje się miejscem w naturalny sposób predystynowanym do posiadania muzeum. Idea jego utworzenia zrodziła się już w latach sześćdziesiątych XX w. Zaczątek tego pomysłu stanowiły liczne wartościowe pamiątki posiadane przez mieszkańców miasta i okolic. Najbardziej imponująco prezentowały się te, które były własnością Wojciechy Dudkiewicz – nauczycielki pracującej w rogozińskim liceum ogólnokształcącym. W 1968 r. zorganizowała w swoim domu Izbę Pamięci, gdzie zaprezentowała przede wszystkim pamiątki z okresu Powstania Wielkopolskiego⁴⁶⁵. W połowie lat siedemdziesiątych w mieście pojawiły się odpowiednie warunki do tego, aby uruchomić tu muzeum. Na lokal przeznaczono kilka pomieszczeń na piętrze byłego ratusza przy Placu Karola Marcinkowskiego w Rogoźnie. Ostatecznie jednak przedsięwzięcie odłożono na kilka lat⁴⁶⁶.

Możliwości do stworzenia placówki muzealnej w 1982 r. wykorzystał Komitet Obywatelski Odrodzenia Narodowego w Rogoźnie. Postawiono sobie za cel sfinalizowanie tego zadania. Wznowiono prace mające na celu dostosowanie budynku do potrzeb takiej placówki, które rozpoczęto już pod koniec lat siedemdziesiątych⁴⁶⁷. W tym zakresie nieocenione okazało się wsparcie udzielone przez dyrekcję Muzeum Okręgowego w Pile, Pilekich Fabryk Mebli, instalatorów elektrycznych ze Spółdzielni Gminnej „Samopomoc”, uczniów Zespołu Szkół Zawodowych oraz malarzy z przedsiębiorstwa „Rofama”. Rozpoczęto także proces ponownego gromadzenia pamiątek, które starano się pozyskać przede wszystkim

⁴⁶⁴ APL, Rada Muzealna (protokoły z narad kierowników muzeów regionalnych) 1955-1984, sygn. 48/V/000; AMR w Kościanie, Współdziałanie, kontakty, działalność oświatowa 1983-1985, B10/05, brak numeracji stron;

⁴⁶⁵ P. Walerowski, *Funkcjonowanie Muzeum im. Wojciechy Dudkiewicz w Rogoźnie w kontekście koncepcji zarządzania w kulturze*, Gniezno 2017, s. 18, (praca magisterska).

⁴⁶⁶ I. Górniak, *Pierwsze 15-lecie działalności kulturalno-oświatowej Muzeum Regionalnego im. Wojciechy Dudkiewicz w Rogoźnie*, Toruń 1999, s. 23, (praca magisterska).

⁴⁶⁷ Tamże, s. 25-26

od mieszkańców regionu. W efekcie tak szeroko i intensywnie zakrojonych działań 29 stycznia 1983 r. zostało udostępnione Muzeum Regionalne w Rogoźnie. Pierwszą otwartą stałą ekspozycją była „Z dziejów Rogoźna i okolic”⁴⁶⁸.

Zachowana dokumentacja dotycząca omawianej placówki przechowywana jest w archiwum Muzeum w Rogoźnie oraz Muzeum Okręgowego w Pile. Bardziej kompletnym materiałem dysponuje druga ze wspomnianych instytucji. Dostępne dokumenty to przede wszystkim sprawozdawczość muzealna, streszczenie dziejów miasta i okolic, dokumenty dotyczące organizacji placówki oraz wykaz organizowanych wystaw. W ramach struktury rogozińskiego muzeum nie przewidziano działu oświatowego. Taka działalność była jednak prowadzona, a w sprawozdawczości tej instytucji wyróżniano aktywność w zakresie upowszechniania kultury i przedsięwzięć kierowanych do dzieci i młodzieży⁴⁶⁹.

3.3.30. Muzeum Ziemi Wałeckiej

Obecna nazwa – Muzeum Ziemi Wałeckiej.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Ziemi Wałeckiej (1984-obecnie).

O uruchomieniu placówki muzealnej w Wałczu mówiono już od lat sześćdziesiątych XX w. Pomysł został sfinalizowany w 1984 r.⁴⁷⁰. Na siedzibę nowej instytucji kulturalnej w mieście wybrano klasycystyczny dworek z przełomu XVIII i XIX w.⁴⁷¹. Do remontu budynku przystąpiono już w 1979 r., a pieniądze otrzymano od Ministerstwa Kultury i Sztuki. Przygotowywanie budynku dla instytucji muzealnej zakończyło się w 1982 r. Placówka została jednak uroczystie otwarta dopiero 1984 r. Pierwszym kierownikiem placówki mianowano Dobrochnę Szymańską. Za jej zgodą, jeszcze w trakcie organizacji instytucji, udostępniono już społeczeństwu kilka sal wystawowych. Dla przygotowywanej placówki zbiory gromadzili i przechowywali członkowie Klubu „Na Przelaj” oraz Jerzy Pulsakowski – kierownik Wydziału Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Wśród przyszłych eksponatów znajdowały się dokumenty, fotografie i osobiste pamiątki związane z walkami 1

⁴⁶⁸ AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.

⁴⁶⁹ Archiwum Muzeum Regionalnego im. Wojciechy Dudkiewicz w Rogoźnie (dalej AMR w Rogoźnie), bez sygn., bez numeracji stron.

⁴⁷⁰ *Muzeum Ziemi Wałeckiej*, „Gazeta Poznańska”, Poznań 1984, z 10 listopada – wycinek prasowy w AMZW.

⁴⁷¹ AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.

Armii Wojska Polskiego na Wale Pomorskim. Wraz z oficjalnym uruchomieniem Muzeum, udostępniono mieszkańcom Wałcza pierwszą stałą ekspozycję „Z dziejów Ziemi Wałeckiej”⁴⁷². Muzeum działało w oparciu o cztery działy: historyczny, archeologiczny i sztuki.

Zachowana dokumentacja Muzeum Ziemi Wałeckiej z lat 1984-1989 znajduje się w siedzibie tej instytucji oraz w archiwum Muzeum Okręgowego w Pile. W pierwszym z wymienionych miejsc dokumentację stanowią przede wszystkim wycinki prasowe informujące o działalności instytucji, zgromadzone w formie kroniki muzealnej. Dostępny jest także zeszyt zawierający wykaz wszystkich przygotowanych i udostępnionych ekspozycji. W drugim ze wspomnianych miejsc, przechowywana jest przede wszystkim dokumentacja dotycząca organizacji wałeckiej placówki oraz kompletna sprawozdawczość z lat 1984-1989. Na jej podstawie widać, że Muzeum nie posiadało w ramach swojej struktury osobnego działu oświatowego, prowadziło jednak działalność w tym zakresie⁴⁷³.

3.3.31. Muzeum Regionalne w Wągrowcu

Nazwa obecna – Muzeum Regionalne w Wągrowcu.

Nazwa z lat 1945-1989 – Muzeum Regionalne w Wągrowcu (1987-obecnie).

Ciekawa, a także bogata w wybitne jednostki historia Wągrowca, nie pozostawała bez znaczenia dla jego mieszkańców. Dano temu wyraz otwierając 1 października 1987 r. Muzeum Regionalne. Sam pomysł stworzenia takiej placówki powstał już w okresie międzywojennym, a jego autorami była grupa studentów pochodzących z tej miejscowości i działających w Akademickim Kole Pałuczan mającym siedzibę na Uniwersytecie Poznańskim. Wszelkie działania zmierzające ku tej inicjatywie zahamowane zostały przez wybuch II wojny światowej. Po jej zakończeniu wrócono do pomysłu w obrębie powstałego w 1958 r. Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Pałuckiej. Kwestią do rozstrzygnięcia pozostało pozyskanie odpowiedniego miejsca do realizacji tego przedsięwzięcia. W tym zakresie prowadzono rozmowy z władzami miasta. Ostatecznie na siedzibę mającej powstać instytucji

⁴⁷² AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.

⁴⁷³ Archiwum Muzeum Okręgowego w Pile, brak sygn., brak numeracji stron; *Wspomnienie lub lekcja historii z 40-lecia*, [w:] „Tygodnik Piłski”, Piła 1985, nr 18 – wycinek prasowy w AMZW.

wyznaczono tzw. Opatówkę z końca XVIII w., będącą jednocześnie dawną siedzibą cystersów wągrowieckich i najstarszym zabytkiem mieszkalnym⁴⁷⁴.

Muzeum powołano uchwałą Miejskiej Rady Narodowej z dnia 18 grudnia 1987 r. Dokument ten określał także statut nowo zorganizowanej jednostki, w której znalazła się m.in. informacja, że muzeum to „gromadzi, przechowuje, konserwuje i udostępnia dobra kultury w zakresie historii, etnografii, archeologii. Prowadzi badania naukowe i działalność oświatową w zakresie wymienionych dyscyplin, a także współdziała w upowszechnianiu nauki i sztuki z instytucjami i stowarzyszeniami oraz organizacjami o podobnych celach”⁴⁷⁵. W obręb terenu, który objęty został działalnością Muzeum, wchodziły miasto i gmina Wągrowiec, miasto i gmina Gołańcz, gmina Damasławek i gmina Wapno. Zgodnie z zapisem ujętym w statucie placówki, nadzór nad nią sprawował Naczelnik Miasta Wągrowca, odpowiedzialny za jej rozwój oraz finanse⁴⁷⁶. Muzeum do końca lat osiemdziesiątych miało małe możliwości pozyskiwania własnych przychodów, były to wyłącznie kwoty uzyskane z biletów wstępu. Dopiero w 1989 r. w jego obrębie otwarto sprzedaż pamiątek i wydawnictw regionalnych, co zwiększyło zakres pozyskiwania środków wyłącznie zewnętrznych.

Jak wynika z zachowanej dokumentacji, placówka od samego początku borykała się z trudnościami kadrowymi. Zatrudniono bowiem wyłącznie pięciu pracowników, w tym dwóch merytorycznych, co zgodnie treścią dokumentu będącego analizą działalności placówki, znacznie uniemożliwiało szersze rozwinięcie działalności Muzeum. Oceniono, że w chwili otwarcia instytucja nie była w pełni przygotowana do realizacji zadań, chociażby ze względu na spore braki w wyposażeniu⁴⁷⁷.

Pierwszym dyrektorem Muzeum w Wągrowcu był Waldemar Balcerowicz⁴⁷⁸. Funkcję swoją pełnił niespełna rok, kiedy realizację szeroko zakrojone wobec działalności muzeum plany, przerwała jego tragiczna śmierć⁴⁷⁹. Na kilka miesięcy obowiązki dyrektora przejęła Honorata Niemirowa, a następnie od 1 października 1988 r. do dnia dzisiejszego placówką kieruje Zofia Zawol. Kadra Muzeum w Wągrowcu, od samego początku istnienia placówki,

⁴⁷⁴ Z. Zawol, *15 lat działalności Muzeum Regionalnego w Wągrowcu (1987 - 2002)*, [w:] „Studia i materiały do dziejów Pałuk”, Poznań 2003, t. 5, s. 153-154; W. Purczyński, *Wągrowiec, przewodnik po mieście*, Wągrowiec 2006, s. 37.

⁴⁷⁵ M. Skotarek, *Formy upamiętniania cystersów wągrowieckich w działalności Muzeum Regionalnego w Wągrowcu w latach 1987-2013*, Poznań 2014, s. 33. (praca magisterska).

⁴⁷⁶ Tamże.

⁴⁷⁷ Archiwum Muzeum w Wągrowcu (dalej: AMW), Działania dla dzieci i młodzieży 1989-1994, brak sygn., brak numeracji stron; AMW, Ferie w Muzeum 1989-2006, brak sygn., brak numeracji stron.

⁴⁷⁸ Tamże.

⁴⁷⁹ Tamże.

zawsze składała się z osób posiadających doświadczenie w zakresie pracy w kulturze, co pozytywnie wpłynęło na prowadzone w tej instytucji działania⁴⁸⁰.

W okresie poprzedzającym otwarcie Muzeum w Wągrowcu podejmowano inicjatywy zbierania i gromadzenia obiektów z przeznaczeniem ich na stworzenie ekspozycji. Początkowe inicjatywy w tym zakresie nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Z pozyskanych materiałów nie można było stworzyć ekspozycji ukazującej dzieje regionu. Dlatego też po pomoc zwrócono się do Muzeum Okręgowego w Pile, które ze swoich zbiorów oraz tych pochodzących z wykopalisk przeprowadzonych w Łeknie, przygotowało pierwszą wystawę w nowo otwartym wągrowieckim muzeum⁴⁸¹.

Placówka do 1989 r. nie posiadała działu oświatowego, jednak prowadziła intensywną działalność w tym zakresie. Spore zainteresowanie nowo otwartym Muzeum spowodowało, że w pierwszym roku jego realnego funkcjonowania zaplanowano zorganizowanie 6 prelekcji i 10 lekcji muzealnych, a ostatecznie udało się przeprowadzić 43 pierwszych z wymienionych i 16 drugich. Prawie wszystkie te przedsięwzięcia edukacyjne były ściśle związane z dziejami regionu⁴⁸².

Włączenie w prowadzone przeze mnie badania Muzeum w Wągrowcu było podyktowane jego działalnością o charakterze historycznym. Uwzględnione w niniejszej pracy zaledwie trzy lata funkcjonowania tej instytucji (1987-1989) wniosły na tyle znaczącą liczbę informacji, aby móc wzbogacić obraz muzeów regionu Wielkopolski w latach 1945-1989. W zachowanym materiale archiwalnym omawianej placówki na uwagę zasługuje uporządkowany i przygotowywany zgodnie z ogólnymi wytycznymi, materiał sprawozdawczy. Dzięki temu włączenie go w prowadzone przeze mnie badania korzystnie wpłynęło na systematyzowanie pozyskanych danych.

3.3.32. Wnioski

Powyżej przedstawione dzieje poszczególnych wielkopolskich muzeów historycznych, stworzyłam w oparciu o bardzo różnorodny materiał. W dużej mierze były to publikacje dotyczące przeszłości regionu (np. „Historia Leszna”)⁴⁸³, prace magisterskie (np.

⁴⁸⁰ Z. Zawol, dz. cyt., s. 158-159.

⁴⁸¹ Tamże, s. 160-161.

⁴⁸² AMW, Spotka, prelekcje, lekcje muzealne, wycieczki i inne formy, bez sygn., bez numeracji stron.

⁴⁸³ *Historia Leszna*, red. J. Topolski, Leszno 1997.

„Rola i zadania Muzeum Regionalnego Ziemi wschowskiej we Wschowie”⁴⁸⁴, artykuły w czasopiśmie, materiał prasowy, strony internetowe obecnie funkcjonujących placówek. Pragnę podkreślić jednak, że każdorazowo punktem wyjścia był dla mnie zachowany, materiał archiwalny. Spośród 30 objętych badaniami muzeów, najlepiej opracowane dzieje posiadały funkcjonujące pod obecnymi nazwami: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfonsa Kowalskiego, Muzeum Okręgowe w Pile, Muzeum Okręgowe w Lesznie, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości oraz Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy. Z kolei najlepiej zachowany i zorganizowany materiał archiwalny dotyczył działalności ówczesnych: Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, Powiatowego Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Muzeum Ziemi Wschowskiej, Muzeum Okręgowego w Pile.

⁴⁸⁴ K. Łasowska, *Rola i zadania Muzeum Regionalnego Ziemi wschowskiej we Wschowie*, Poznań 1987.

Rozdział 4. Formy edukacji i popularyzacji wiedzy o przeszłości w muzeach historycznych Wielkopolski w latach 1945-1989

4.1. Wystawiennictwo historyczne

4.1.1. Uwagi ogólne

Najbardziej reprezentatywną i bazową dla muzealnictwa formę edukacji i popularyzacji wiedzy od zawsze stanowiło wystawiennictwo. Stąd też w niniejszej pracy działania te zostaną omówione jako pierwsze w kontekście wielkopolskich muzeów historycznych w latach 1945-1989. Zdzisław Rajewski napisał, że pojęcie wystawy historycznej, podobnie jak muzeum tego typu, należy do kategorii rozważań metodologicznych, co oznaczało, że zjawiska historyczne miały być traktowane historycznie – w rozwoju. Ostateczna definicja autora określała więc wystawę historyczną jako umiejętność przedstawiania jednej lub wielu historii ludzkiej działalności właśnie w rozwoju⁴⁸⁵. Nie mogę w pełni zgodzić się z zaproponowanym przez Zdzisława Rajewskiego założeniem. Trudno dokładnie zdefiniować określenie „w rozwoju”, skoro bieg wydarzeń jest następstwem samym w sobie. W moim przekonaniu nie tylko rozległe, ale i epizodyczne wydarzenia (pojedyncze postaci, wielkie regiony) ukazane w formie ekspozycji miały i mają obecnie tak samo doniosłe znaczenie w procesie upowszechniania społeczeństwu wiedzy historycznej. Natomiast w pełni akceptuję opracowane przez Zdzisława Rajewskiego pięć kryteriów, które jego zdaniem można wykorzystać w próbie klasyfikacji wystaw historycznych: 1) chronologiczno-periodyzacyjne – wystawy obrazujące rozwój określonych grup społeczności (np. pierwotnych, feudalnych); 2) kryterium jednej strony działalności ludzkiej (np. historia rolnictwa, pieniądza, broni); 3) społeczno-polityczne (np. ruchy chłopski, dzieje PZPR, rocznice); 4) biograficzne (np. życie i twórczość społeczników, polityków); 5) regionu geograficzno-historycznego (wystawy historii i regionu)⁴⁸⁶. W związku z tym w swojej pracy uwzględniłam ekspozycje reprezentujące każde ze wspomnianych kryteriów. Dodatkowo, oprócz tych wydzielonych przez Zdzisława Rajewskiego, w badaniach wzięłam także pod uwagę instalacje archeologiczne oraz martyrologiczne. W mojej opinii zarówno pierwsze, jak i drugie z wymienionych

⁴⁸⁵ Z. Rajewski, *O wystawach*, dz. cyt., s. 27.

⁴⁸⁶ Tamże, s. 27.

niezaprzeczalnie odnoszą się do dziejów ludzkości, tym samym znajdując się w kanonie zainteresowań stricte historycznych.

Kategoria wystaw historycznych w okresie Polski Ludowej nie była jednolitą gałęzią działalności placówek muzealnych o tym profilu. Postanowiłam zatem wyodrębnić kilka różnych rodzajów ekspozycji. Z materiału źródłowego pozyskanego przeze mnie z archiwów wielkopolskich muzeów historycznych wynika, że instytucje te w zakresie wystaw działały w oparciu o: ekspozycje stałe (określane także mianem niezmiennych), czasowe (określane także mianem zmiennych), objazdowe i oświatowe. Wyróżnione rodzaje instalacji najlepiej dokumentują ministerialne arkusze sprawozdawcze z działalności muzeów wysyłane rokrocznie do Ministerstwa Kultury i Sztuki. Placówki muzealne były zobligowane na kartach tych dokumentów m.in. do zestawień statystycznych w zakresie konkretnych typów wystaw.

Jako pierwsze zdecydowałam się poddać swoim badaniom ekspozycje o charakterze stałym. W mojej ocenie, stanowiły najważniejszy czynnik wskazujący na ilość oraz jakość posiadanych przez daną placówkę zbiorów. To z kolei decydowało o możliwości wszczenia i rozwoju jej działalności. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku wystaw czasowych, omówionych jako druga z form ekspozycyjnych. Ich funkcjonowanie świadczyło dodatkowo o aktywności danej placówki, jej relacjach z innymi muzeami oraz gotowości personelu do działań w niejednokrotnie dość zróżnicowanym polu tematycznym. Potraktowane razem ekspozycje oświatowe oraz objazdowe, najbardziej liczna z wyróżnionych kategorii wystaw historycznych, przedstawione zostały przeze mnie jako trzecie, przede wszystkim ze względu na ich dużą analogię do ekspozycji czasowych.

Badając zagadnienie wystaw muzealnych jako form działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej prowadzonej przez wielkopolskie muzea historyczne, za konieczne uznałam zwrócenie w ich kontekście uwagi na kalendarz państwowych świąt, rocznic, jubileuszy, obchodów itd. Założyłam, że kontekst ten może ukazać dotąd nie opisaną w literaturze, a przecież dość oczywistą, funkcję propagandową ekspozycji historycznych. W okresie istnienia Polski Ludowej wspomniany kalendarz wszelkich obchodów ulegał różnym modyfikacjom, jak i znacznej rozbudowie. Izabella Main napisała, że święta i rytuały upamiętniające wydarzenia historyczne oraz ich bohaterów oprócz wymiaru symbolicznego miały także duże znaczenie polityczne, niejednokrotnie przewyższające to symboliczne⁴⁸⁷. Swoją uwagę skoncentrowałam przede wszystkim na tych najbardziej uwydatnionych w działalności wystawienniczej badanych jednostek muzealnych.

⁴⁸⁷ I. Main, *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944-1989)*, Warszawa 2004, s. 15

W przeprowadzonych przeze mnie analizach celowo nie uwzględniłam kwestii związanych z frekwencją mierzoną na ekspozycjach. Powodem mojej decyzji były zaobserwowane bardzo duże rozbieżności i braki w dokumentacji. Dane zawarte w materiałach wysyłanych przez muzea z konkretnego roku sprawozdawczego do Ministerstwa Kultury i Sztuki, organów władzy regionalnej, Głównego Urzędu Statystycznego itd. wykazywały względem siebie trudne do zweryfikowania różnice.

4.1.2. Wystawy stałe

Jako wystawę stałą o charakterze historycznym rozumiem ekspozycję przeznaczoną do prezentowania jej w danej instytucji, obrazującą zagadnienia historyczne w węższym, czy też szerszym zakresie merytorycznym i chronologicznym. Emeryka Iwaszko twierdziła, że wynikiem prawidłowej roli takiej wystawy, powinny być zachodzące w jej obrębie co jakiś czas zmiany eksponatów i treści⁴⁸⁸. Wystawa taka mogła więc ulegać różnym modyfikacjom, jednak zachowywała swój historyczny charakter. W momencie stabilizacji muzealnictwa w Polsce Ludowej ekspozycje stałe w danym obiekcie muzealnym determinowała profil działalności takiej instytucji.

Z przeanalizowanych przeze mnie materiałów źródłowych wynika, że w 30 objętych badaniami wielkopolskich muzeach historycznych, funkcjonujących w latach 1945-1989, udostępniono 53 stałe instalacje historyczne, co stanowiło 76% z łącznej liczby 69 wszystkich przygotowanych tego typu ekspozycji w przebadanych placówkach (Tabela 2.). Wiodącymi w tym zakresie instytucjami były: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie oraz Muzeum im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni. Każda z nich udostępniała w latach 1945-1989 po 4 wystawy stałe o tematyce historycznej. Wzrost takich instalacji przebiegał współmiernie do rozrastania się sieci placówek muzealnych w poszczególnych okresach rozwoju muzealnictwa w Polsce. Najmniejszą liczbę historycznych wystaw stałych udostępniono, co nie powinno dziwić, w pierwszym okresie odbudowy polskiego muzealnictwa. Należy jednak zaznaczyć, że działające wówczas jedyne 3 ekspozycje stanowiły 100% wszystkich udostępnionych tego typu instalacji w latach 1945-1949. Ich największy generalny przyrost przypadł z kolei na okres podcentralizacyjny. Do zwiedzania oddano wówczas 21 takich instalacji. To, w efekcie z otwartymi we wcześniejszych latach, dawało liczbę 30 funkcjonujących stałych ekspozycji historycznych, a

⁴⁸⁸ E. Iwaszko, *Praca oświatowo-upowszechnieniowa w muzeach historycznych*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. Z. Wiśniewska, t. 36: *Muzealnictwo historyczne*, Warszawa 1973, s. 31.

więc 57% ogółu tego rodzaju instalacji. Ze względu na zróżnicowanie tematyczne, omawiane formy wystawiennicze podzieliłam na pięć kategorii: regionalne, ogólnohistoryczne, rocznicowe, biograficzne, martyrologiczne. Taka kategoryzacja ma na celu jak najbardziej szczegółową analizę tej formy wystawienniczej w poszczególnych etapach rozwoju wielkopolskich placówek historycznych. Na podstawie poniżej przygotowanego zestawienia wyraźnie widoczna była przewaga kategorii regionalnej nad pozostałymi. Reprezentujących tę tematykę 38 przedsięwzięć, stanowiło aż 72% ogółu zrealizowanych w latach 1945-1989 zagadnień. W drugiej kolejności, w liczbie 9 (17%) lokowały się ogólnohistoryczne, w trzeciej – 2 (4%) martyrologiczne oraz 2 (4%) rocznicowe i na końcu wyłącznie 1 (2%) biograficzna. Zwiększenie różnorodności wydzielonych przeze mnie kategorii wystaw stałych miało miejsce po decentralizacji muzealnictwa, a więc 1959-1974. Prezentowano wówczas tematykę odwołującą się do zagadnień regionalnych, ogólnohistorycznych, biograficznych oraz rocznicowych. Jedynym nierealizowanym zagadnieniem była problematyka martyrologiczna. Ta z kolei w sferze stałego wystawiennictwa pojawia się w następnym z wyróżnionych okresów, a więc w latach 1975-1989.

W pierwszych latach po zakończeniu działań wojennych, naznaczonych piętrzącymi się problemami organizacyjnymi, na terenie Wielkopolski można było mówić o ogromnym sukcesie mierzonym liczbą muzeów o charakterze historycznym. Kolejno w latach 1945, 1946 oraz 1948 udało się powołać Muzeum Prehistoryczne, Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej oraz Muzeum Okręgowe w Kaliszu. Początkom działalności wszystkich trzech wspomnianych instytucji towarzyszyło udostępnienie ekspozycji stałych o charakterze historycznym: przedstawiających zabytki przedhistoryczne z terenu Wielkopolski, odnoszące się do dziejów Międzyrzecza oraz prezentujące bogatą przeszłość Kalisza. Jak wspomniałam powyżej, stanowiły one 100% liczby funkcjonujących w pierwszym powojennym okresie muzealnictwa wystaw stałych o tym profilu.

Stworzenie stałej ekspozycji świadczyło o gotowości danej placówki do realizacji szeroko zakrojonych działań oświatowych, które w dużej mierze prowadzono w oparciu o nią, czyli lekcji muzealnych, wykładów, prelekcji, spotkań, pogadanek, seansów filmowych i innych. Nie kładziono wówczas na ich realizację takiego nacisku, jak w chwili wejścia w życie ustawy z 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach. Działania Ministerstwa i Naczelnej Dyrekcji Muzeów koncentrowały się początkowo przede wszystkim na sprawach organizacyjno-prawnych. W pierwszym okresie odbudowy muzealnictwa po II wojnie światowej na terenie Wielkopolski na możliwość podjęcia wysiłku organizacji stałej

ekspozycji przez daną instytucję muzealną wpływ miało kilka czynników: przedwojenna tradycja placówki – usprawniająca jej reaktywację po 1945 r., organizacja warunków lokalowych, stan ilościowy i jakościowy zachowanych zabytków oraz możliwości kadrowo – finansowe. Ostatniemu ze wspomnianych czynników, w nowo otwieranych na terenie Wielkopolski muzeach historycznych, towarzyszyły ograniczone fundusze i kadry⁴⁸⁹. Wysiłek podjęty przez nieliczny personel w celu zorganizowania olbrzymiego przedsięwzięcia jakim było przygotowanie stałej instalacji, był zatem ogromny.

Szczęśliwe połączenie tych kilku wskaźników na pewno miało miejsce w przypadku reaktywacji Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1945 r. Placówka ta stałą ekspozycją zabytków przedhistorycznych zainaugurowała etap odbudowy muzealnictwa historycznego na terenie Wielkopolski⁴⁹⁰. Ze sprawozdań dotyczących działalności wspomnianej instytucji wynika, że otwarta z dużym wysiłkiem i w trudnych warunkach stała ekspozycja, pod względem jakościowym nie zaspokajała aspiracji dyrekcji ani zwiedzających. Powodem był przestarzały sprzęt wystawienniczy pochodzący z czasów I wojny światowej oraz nieodpowiednie oświetlenie w gablotach⁴⁹¹. Otwarcie nie tylko Muzeum Archeologicznego, lecz także w 1946 r. Muzeum w Międzyrzeczu oraz w 1948 r. w Kaliszu, potwierdziło gotowość placówek muzealnych o charakterze historycznym do wzięcia udziału w szeroko zakrojonym procesie reaktywacji życia kulturalnego na terenie Wielkopolski. Każda z trzech wspomnianych instytucji utraciła w czasie działań wojennych znaczną część swoich przedwojennych zbiorów. Dzięki zaangażowaniu Józefa Kostrzewskiego w Poznaniu, Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu oraz działań prowadzonych w Kaliszu, udało się odzyskać liczbę zabytków, na podstawie których przygotowano stałe ekspozycje i wznowiono działalność tych instytucji⁴⁹². W Muzeum Prehistorycznym w 1948 r. miała już miejsce pierwsza modernizacja stałej wystawy, która została zrealizowana przy pomocy wsparcia materialnego Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków⁴⁹³. Ogromne zniszczenie wojenne w Wielkopolsce uniemożliwiły reaktywowanie dwóch wspomnianych muzeów w pierwotnych siedzibach tych instytucji⁴⁹⁴. Jedynie Muzeum Archeologiczne powróciło do gmachu, w którym gromadziło zbiory przed wojną⁴⁹⁵. Pomimo tego, każdej z tych instytucji udało się w nowych warunkach lokalowych, w nie do końca dostosowanych jeszcze

⁴⁸⁹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1., s. 217.

⁴⁹⁰ Tamże.

⁴⁹¹ Tamże, s. 229.

⁴⁹² J. Kaczmarek, dz. cyt., s. 15.

⁴⁹³ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s. 229.

⁴⁹⁴ *Dzieje Kalisza...*, dz. cyt. s. 806.

⁴⁹⁵ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s. 216-217.

pomieszczeniach, przygotować stałe ekspozycje. Największym zróżnicowaniem tematycznym charakteryzowała się ekspozycja przygotowana w Muzeum Okręgowym w Kaliszu, obejmując takie zagadnienia jak: archeologia regionu, historia i odbudowa miasta po I wojnie światowej oraz zasługi Kaliszanie. W pozostałych dwóch przypadkach na wystawach prezentowano bardziej jednolitą tematykę⁴⁹⁶.

Niewielki ogólny wzrost stałych ekspozycji muzealnych na terenie Wielkopolski w latach 1950-1958, w tym także tych o charakterze historycznym, w moim przekonaniu stanowił odzwierciedlenie błędów zarządczych w zakresie kultury popełnionych przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Centralizacja muzealnictwa spowodowała, że muzea podlegając władzom centralnym, pozostawały tym samym poza zasięgiem zainteresowań niższych organów – rad narodowych. Ministerstwo natomiast nie rozeznawało się dobrze w potrzebach regionu, co zdecydowanie komplikowało organizowanie nowych przedsięwzięć, zwłaszcza tak złożonych jak przygotowywanie stałej ekspozycji⁴⁹⁷. W wyniku tych niekorzystnych czynników, w latach 1950-1958 na terenie Wielkopolski przygotowano zaledwie sześć instalacji stałych o tematyce historycznej. W widoczny sposób wiązało się to także z niewielką liczbą otwartych w tym okresie muzeów o takim charakterze – pięć placówek. Udostępnianych wówczas 9 stałych ekspozycji historycznych stanowiło aż 90% wszystkich tych form prezentacji.

Omawiany przedział czasowy charakteryzowała także intensyfikacja działalności władz państwowych w zakresie wytycznych i zarządzeń kierowanych do muzeów. Niektóre z nich, z perspektywy muzealnej sprawozdawczości, w pozytywny sposób wpłynęły na pewne aspekty funkcjonowania tych instytucji. Przede wszystkim na niezwykle istotny dla organów zwierzchnich wskaźnik – frekwencję. W związku z jedną z ministerialnych dyrektyw w wielkopolskich muzeach historycznych wydłużono godziny otwarcia muzeów. Miało to na celu zwiększenie możliwości zwiedzania ekspozycji stałych przez masy pracujące. Ze sprawozdań m.in. Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wynika, że w 1950 r. na wystawie stałej odnotowaną trzykrotnie większą aniżeli w latach poprzednich frekwencję, łączono m.in. z realizacją tej dyspozycji⁴⁹⁸. Dodatkowo, do zwiększenia liczby zwiedzających przyczyniło się zniesienie opłat za wstęp oraz podwojenie liczby personelu. Zgodnie z treścią wspomnianego sprawozdania było to możliwe dopiero w chwili przejęcia Muzeum przez

⁴⁹⁶ AMNP, Teczka dla zdjęć z ekspozycji i wycinków z gazet o muzeach podopiecznych 1953-1956, sygn. 124, s. 42-44.

⁴⁹⁷ B. Kunicki, dz. cyt., s. 371.

⁴⁹⁸ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1950*, [w:] „*Fontes Praehistorici*”, Poznań 1952, t. 2., s. 322-323

Ministerstwo w ramach centralizacji kultury w 1950 r. Dodatkowo, statystyka związana z frekwencją z tego roku potwierdziła, że zdecydowaną większość odwiedzających stanowiła nie młodzież, lecz starsze społeczeństwo⁴⁹⁹. Zapoznając się z materiałem archiwalnym wielkopolskich muzeów historycznych uważam, że ewentualne pozytywne skutki centralizacji kultury widoczne był raczej tylko w znaczących muzeach dużych miast. Takie instytucje starano się odpowiednio dofinansować, czego przykładem był przywołane Muzeum Archeologiczne w Poznaniu⁵⁰⁰. W nieco mniejszych ośrodkach placówki muzealne borykały się z brakiem funduszy, lokali i personelu upatrując swoich problemów właśnie w oddaniu ich pod centralne zarządzanie. Jako przykład może służyć np. Muzeum w Kaliszu⁵⁰¹.

Lata 1950-1958 to czas powoływania w Wielkopolsce ekspozycji stałych wyłącznie o tematyce regionalnej. Trudu organizacji takich przedsięwzięć podjęły się muzea w: Szamotułach, Krotoszynie, Gnieźnie oraz Trzciance⁵⁰². Uruchomiona w 1950 r. placówka w Lesznie, stałą wystawę o charakterze historycznym udostępniła dopiero w 1963 r., do tego momentu funkcjonując jako muzeum kultury miejskiej XVII i XVIII w.⁵⁰³. Największą aktywnością w zakresie tworzenia instalacji niezmiennych wykazały się Muzeum Ziemi Szamotulskiej oraz Muzeum Regionalne w Trzciance, każde z nich przygotowując po dwie takie ekspozycje⁵⁰⁴.

W porównaniu z powyżej omawianym okresem, niezwykle kontrastowo prezentował się trzeci etap rozwoju polskiego muzealnictwa, a więc lata 1959-1974. W tym czasie na terenie Wielkopolski udostępniono publiczności 22 stałe ekspozycje historyczne. Ich liczba razem z tymi powołanymi we wcześniejszych okresach, dawała sumę 31 instalacji, co z kolei stanowiło 57% wszystkich otwartych wówczas ekspozycji stałych. Była to jednocześnie największa liczba udostępnienia historycznych wystaw stałych instalacji w regionie na przestrzeni wszystkich wydzielonych przeze mnie okresów rozwoju muzealnictwa w Polsce. Muzeów historycznych powołano wówczas 12.

⁴³⁸ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1., s.230

439 Tamże, s. 217

⁵⁰¹ *Dzieje Kalisza...*, dz. cyt., s. 806.

⁵⁰² Archiwum Muzeum Zamek Górków w Szamotułach (dalej MZG w Szamotułach), brak sygn., brak numeracji stron; AMO w Pile, Sprawozdania z działalności Muzeum Okręgowego w Pile i jednostek podległych 1977, brak sygn., brak numeracji stron; AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron; APL, Informacje i sprawozdania z działalności muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego 1977-1988, sygn. 500; AMPPPP, *Sprawozdania z działalności rocznej i wieloletniej*, lata 1957-1989, sygn. 9/21 – 10/130.

⁵⁰³ S. Sierpowski, dz. cyt., s. 363.

⁵⁰⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej APP), Komitet Powiatowy PZPR w Szamotułach, sygn. 97, brak numeracji stron; APP, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach, sygn. 1145; APP, Muzeum Ziemi Szamotulskiej 1947-1949, sygn. 1245, brak numeracji stron.; AMO w Pile, Sprawozdania z działalności Muzeum Okręgowego w Pile i jednostek podległych 1977, brak sygn., brak numeracji stron; AMO w Pile, Jednostki terenowe. Plany i sprawozdania roczne, brak sygn., brak numeracji stron.

Najbardziej oczywistym czynnikiem determinującym taką sytuację, często przywoływanym w literaturze dotyczącej polityki kulturalnej Polski Ludowej, była decentralizacja kultury, w tym i muzealnictwa w 1958 r. Władze państwowe uznały wówczas, że centralne zarządzanie kulturą było ruchem niekorzystnym i przyczyniło się do braku osiągnięć w zakresie rozwoju i upowszechniania kultury, zwłaszcza w małych miastach i na wsiach⁵⁰⁵. Trudno zaprzeczyć temu, że wyzwolenie inicjatywy lokalnej związane z przekazaniem placówek muzealnych pod nadzór rad narodowych, przyniosło oczekiwane rezultaty. Najlepszy dowód na to stanowi fakt, że spośród 12 wspomnianych przeze mnie muzeów oddanych do zwiedzania w latach 1959-1974, aż 10 było placówkami nastawionymi na prezentowanie stricte regionalnej tematyki. Muzea stały się bliższe społeczności, przez co chętniej zawiązywana była współpraca, w ramach której placówki systematycznie mogły powiększać swoje zbiory pochodzące często od mieszkańców regionu. Analizując okres decentralizacji widać wyraźnie, że wzrostowi liczby ekspozycji towarzyszyło także ich większe zróżnicowanie pod kątem realizowanej tematyki. Nadal dominującą kategorię regionalną, reprezentowaną przez 16 instalacji stałych (73% ekspozycji historycznych), wzbogacono o 3 ogólnohistoryczne (14%), 2 rocznicowe (9%) i 1 biograficzną (5%). Niektórym instytucjom muzealnym w omawianym okresie udało się przygotować więcej aniżeli jedną stałą ekspozycję historyczną, jak np. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum w Trzciance, Muzeum we Wrześni, Muzeum w Rawiczu, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu wraz z filią w Gieczu, Muzeum w Koninie, Muzeum w Krotoszynie oraz Muzeum w Szamotułach (Tabela 2.).

Cechą znaną dla trzeciego etapu rozwoju muzealnictwa na terenie Wielkopolski było powołanie wśród 22 stałych wystaw dwóch, które tematyką nawiązywały do obchodów rocznic narzucanych przez władze państwowe. Pierwszą z nich: „Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania państwa polskiego” otwarto w 1960 r. w Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Jak wynika z materiałów archiwalnych Ministerstwa Kultury i Sztuki, zarówno całą instytucję, jak i samą ekspozycję traktowano w resorcie jako centralne miejsce uroczystości⁵⁰⁶. Drugą z rocznicowych wystaw stałych „Tysiąc lat Międzyrzecza” udostępniono w 1965 r. w Muzeum w Międzyrzeczu. W obszarze instalacji stałych o charakterze historycznym w latach 1945-1989 były to jedyne przykłady z terenu

⁵⁰⁵ AAN, Komisja Planowania Gospodarczego, sygn. 5715, bez numeracji stron.

⁵⁰⁶ AAN, Obchody Millenium [Projekt udziału resortu Kultury i Sztuki w organizacji obchodów. Sprawozdania ze stanu prac, korespondencja1959], sygn., s. 3-65. 95.

Wielkopolski, które bezpośrednio nawiązywały do obchodów rocznicowych określonych przez władze państwowe.

W końcu lat pięćdziesiątych i początku lat sześćdziesiątych XX w. w muzealnictwie polskim pojawiła się także tendencja do powoływania muzeów historii ruchu robotniczego. W trzecim etapie jego odbudowy, spośród siedmiu utworzonych w Polsce instytucji historycznych tego rodzaju, jedna z nich – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka – powstało w Poznaniu. Po trzech latach funkcjonowania udostępniono w jego przestrzeni wystawę stałą: „Marcin Kasprzak, syn Ziemi Poznańskiej”⁵⁰⁷. Była to jedyna placówka muzealna na terenie omawianego regionu, która nie tylko stałą ekspozycją, lecz także jako cała instytucja stanowiła wyraz polityki kulturalnej władz Polski Ludowej oraz swoisty pomnik socjalistycznych idei w Wielkopolsce. O propagandowym wydźwięku przedsięwzięcia świadczył fakt obecności podczas uroczystości otwarcia sekretarzy oraz członków KW PPR w Poznaniu, przedstawicieli stronnictw politycznych, organizacji społecznych i młodzieżowych, działaczy rewolucyjnych, weteranów ruchu robotniczego z Poznania i Wielkopolski, członków Komunistycznej Partii⁵⁰⁸. Na mniejszą skalę stałe ekspozycje o charakterze historycznym, przedstawiające istotne dla władzy ludowej zagadnienia, prezentowane były m.in. w Muzeum Ziemi Rawickiej. Od 1980 r. wątek o postępowych tradycjach Rawicza stanowił jedną z części tutejszej instalacji⁵⁰⁹. Także z pisma Muzeum w Lesznie z 1966 r. kierowanego do Wydziału Oświaty i Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej wynikało, że w ramach wystawy stałej zobowiązano się wówczas do zamieszczenia treści związanych z ruchem robotniczym. Wobec braku zadowalającej liczby eksponatów ze strony placówki wystosowano prośbę do Archiwum w Lesznie oraz do Komitetu Powiatowego PZPR z prośbą o przekazanie większej liczby materiałów⁵¹⁰.

Tworzenie nowych ekspozycji stałych, opieka nad już istniejącymi, czy też ich uzupełnianie poprzez pozyskiwanie nowych eksponatów, nawet w sprzyjających muzealnictwu warunkach, stanowiły niezwykle wyczyn, przede wszystkim ze względu na nadal niewielką liczbę pracowników etatowych, którymi w tym okresie dysponowały zwłaszcza mniejsze muzea historyczne – regionalne. Posługując się przykładem m.in. placówki w Gostyniu, Rawiczu, Wschowie, gdzie etaty merytoryczne nie przekraczały dwóch

⁵⁰⁷ S. Orysiak, *Muzealnictwo...*, dz. cyt., s. 124.

⁵⁰⁸ A. Nowak, dz. cyt., s. 136.

⁵⁰⁹ APL, Informacje i sprawozdania z działalności muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego 1977-1988, sygn. 500, s. 21.

⁵¹⁰ APL, Organizacja Muzeum 1949-1977, sygn. 012, s. 169.

osób, często ogół personelu w takich instytucjach zamykał się w tej liczbie, a nawet poniżej niej⁵¹¹.

Jako jedno z wydarzeń charakteryzujących wielkopolskie wystawiennictwo historyczne w latach 1958-1974, chciałam wskazać udostępnienie w 1966 r w Muzeum im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni wyjątkowej wystawy. Jej niestandardowość polegała na tym, że prezentowała tematykę powstania styczniowego. Ze względu na antyrosyjski charakter tego wydarzenia władze komunistyczne rzadko przypominały o jego rocznicy⁵¹². W mojej ocenie zrealizowanie tego niezwykle kłopotliwego dla nich zagadnienia w formie dużego i eksponowanego przedsięwzięcia jakim była ekspozycja stała, zasługuje na miano wyjątkowego wydarzenia wystawienniczego w zakresie instalacji niezmiennych na terenie Wielkopolski w latach 1945-1989.

Pomiędzy trzecim (lata 1958-1974), a ostatnim etapem rozwoju muzealnictwa na terenie Wielkopolski w Polsce Ludowej (lata 1975-1989), występowały zdecydowanie mniejsze dysproporcje w zakresie tworzenia stałych ekspozycji o charakterze historycznym, aniżeli w zestawieniu dwóch pierwszych wydzielonych okresów. W muzeach o tym charakterze udostępniono ich wówczas 21. Liczba ta, w połączeniu z historycznymi ekspozycjami stałymi udostępnionymi we wcześniejszych latach, stanowiła 76% wszystkich funkcjonujących instalacji stałych w objętych badaniami instytucjach. Nadal dominującą kategorią ekspozycji były te o tematyce regionalnej – przygotowano ich 14. Lata 1975-1989, jako ostatni etap rozwoju muzealnictwa w Polsce, na terenie Wielkopolski w perspektywie muzeów historycznych i tworzonych przez nie wystaw stałych, charakteryzowały dwa doniosłe dla regionu wydarzenia muzealnicze. Pierwszym z nich było zorganizowanie w dniach 24-16 lutego 1976 r. w Poznaniu ogólnopolskiego seminarium na temat „Nowoczesnych rozwiązań plastyczno-technicznych w wystawiennictwie historycznym – aktualne możliwości i perspektywy”. Inicjatorem przedsięwzięcia był Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, a organizatorem Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu. Drugim, w moim uznaniu znacznie ważniejszym wydarzeniem, było udostępnienie w 1979 r. i 1980 r. dwóch pierwszych stałych ekspozycji martyrologicznych: „Cela śmierci” w przestrzeni Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII oraz na terenie

⁵¹¹ APL, Informacje i sprawozdania z działalności muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego 1977-1988, sygn. 500;

⁵¹² Archiwum Muzeum im. Dzieci Wrzesińskich (dalej: AMDW), Sprawozdania za lata 1981-1989, brak sygn., brak numeracji stron.

byłego Obozu Karno-Śledczego w Żabikowie ukazującą samo miejsce oraz cierpienie osadzonych w nim Polaków⁵¹³.

W odniesieniu do pierwszego z wydarzeń nieprzypadkowo na miejsce spotkania wybrano Poznań, uzasadniając decyzję faktem, że znajdująca się tu Politechnika Poznańska i jej Instytut Automatyki miały spore zasługi w dziedzinie produkcji nowoczesnych urządzeń na potrzeby wystawiennictwa. Organizację seminarium powierzono nie bez powodu Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu⁵¹⁴. Dyskutowano bowiem między innymi nad wprowadzeniem efektów audiowizualnych, świetlnych, dźwiękowych itd. w przestrzeń wystawienniczą stałych ekspozycji historycznych podając za przykład Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania, oddziału poznańskiego Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, gdzie po trzech latach funkcjonowania placówki rozpoczęto w 1969 r. prace nad modernizacją stałej instalacji w nowym duchu⁵¹⁵. Innowacje przeprowadzone w jej obrębie obejmowały: ograniczeni objętości tekstu, wprowadzenie towarzyszącemu narracji dźwięku np. bitwy, zamieszczenie zdjęć wielkoformatowych stanowiących tło zabytków, zamieszczenie świetlnych planów miasta ukazujących zmieniające się położenie stron walczących, przedstawieni szturm na Cytadelę za pomocą projekcji rzutników skupiających wiązki świetne na makiecie Cytadeli itd⁵¹⁶. Drugie wydarzenie było znaczące ze względu na to, że powołując w 1979 r. na terenie Wielkopolski dwa muzea martyrologiczne Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII oraz na terenie byłego Obozu Karno-Śledczego w Żabikowie, włączono omawiany region w ogólnopolski ruch tworzenia takiej kategorii placówek.

Lata 1959-1974 i 1975-1989, były dla wielkopolskich muzeów historycznych nie tylko okresem stabilizacji muzealnictwa, lecz także największego rozwoju. W zakresie historycznych wystaw stałych, oprócz powołania sporej ich liczby, przede wszystkim unowocześniano ich wystrój i bazę zabytków. Miały one już nie tylko „być” i sankcjonować tym samym istnienie danej instytucji. Zakładano, że będą również prezentować w jak najbardziej urozmaicony sposób swoją tematykę, przyciągając tym samym coraz większą liczbę zwiedzających.

⁵¹³ AWMN, *Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999*, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

⁵¹⁴ Z. Paterczyk, *Informacja o przebiegu spotkania*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i ochrony zabytków*, red. K. Nowiński, t. 37: *Nowoczesne rozwiązania plastyczno-techniczne w wystawiennictwie historycznym*, Warszawa 1977, s. 7.

⁵¹⁵ Tamże, s. 28-29.

⁵¹⁶ A. Kaszubkiewicz, M. Szymański, J. Juszczak, *Nowa ekspozycja w Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania w Cytadeli*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1976, nr 9, s. 70.

4.1.3. Wystawy czasowe

Za wystawę czasową o charakterze historycznym przyjęłam traktować ekspozycję (własną lub wypożyczoną z innego muzeum) udostępnianą w danej placówce muzealnej w określonym terminie. Przynależność sprawozdawczą do konkretnego roku wyznaczała data jej otwarcia. Cechował ją także określony czas prezentacji.

W latach 1945-1989 na terenie Wielkopolski w przebadanych 30 muzeach historycznych udostępniono publiczności łącznie 1942 ekspozycji czasowych, z czego 541 miało charakter historyczny, stanowiąc tym samym 28% wszystkich prezentacji tego typu (Tabela 3.). Rozległy zakres tematyki tych ekspozycji powodował trudność w określeniu zadań oraz celów ich realizacji. Podobnie jak w przypadku wystaw stałych wyodrębniłam poszczególne kategorie instalacji zmiennych o charakterze historycznym: regionalne, ogólnohistoryczne, zagraniczne, biograficzne, martyrologiczne oraz rocznicowe (Tabela 4.). W wystawiennictwie czasowym wartość dodaną stanowiły ekspozycje zagraniczne. Zarówno pierwszą, jak i najczęściej realizowaną tematyką nadal pozostawała regionalna. Przygotowane 234 takie ekspozycje stanowiły w latach 1945-1989 43% wszystkich udostępnionych instalacji czasowych o charakterze historycznym. W drugiej kolejności, w liczbie 144 (27%) należy wymienić kategorię ogólnohistoryczną, trzecią rocznicową – 95 (18%), czwartą – biograficzną 41 (8%), piątą – zagraniczną 22 (4%) i ostatnią – martyrologiczną 5 (1%). Największy, generalny przyrost historycznych ekspozycji czasowy miał miejsce w latach 1975-1989. Liczba ich udostępnień wzrosła o 377 instalacji i zaczęły stanowić 36% wszystkich przygotowanych w tym okresie wystaw czasowych.

Instalacje te, oprócz zróżnicowania pod względem kategorii, charakteryzowało także szerokie spektrum realizowanej tematyki. Wśród najbardziej licznych – regionalnych instalacji zmiennych można było wskazać trzy wyróżniające się częstotliwością prezentowania bloki tematyczne: dzieje lokalnych zakładów, instytucji, organizacji – 40 ekspozycji (17% ogółu regionalnych wystaw historycznych), okres okupacji i wyzwolenia regionu 1939-1945 – 37 (16%), Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 – 16 (7%). Pozostałe zagadnienia uwzględnione zostały jako zbiorczy blok tematyczny „inne”. Ich liczba 141 ekspozycji stanowiła 60% całości wystaw regionalnych (Tabela 5.).

W kategorii ogólnohistorycznej rozpiętość tematów była niezwykle szeroka, przez co charakteryzowała ją mniejsza powtarzalność realizowanych zagadnień (Tabela 6.). Przygotowanych 144 przedsięwzięć tego typu, stanowiło 27% wszystkich historycznych

wystaw czasowych. Do najczęściej prezentowanych należały: tematyka wojskowa oraz broń i uzbrojenie – 19 (13% liczby udostępnionych wystaw ogólnohistorycznych), okres okupacji i wyzwolenia regionu 1939-1945 – 15 (10%), wytwórczość ludzka – 15 (10%) oraz dzieje lokalnych zakładów, instytucji, organizacji – 9 (6%). Zatem na blok tematyczny „inne” składało się pozostałe 86 (60%) zróżnicowanych prezentacji wystawienniczych.

Przygotowanych w latach 1945-1989 95 tematów rocznicowych stanowiło 18% wszystkich czasowych wystaw historycznych (Tabela 7.). Pomimo tego, że z założenia do najważniejszych świąt w dobie Polski Ludowej w pierwszej kolejności należały uroczystości: 22 lipca – Odrodzenie Polski, 1 Maja, jak również rocznice wybuchu rewolucji październikowej,⁵¹⁷ statystyka wystaw czasowych ukazuje to zagadnienie w zupełnie innym świetle. Niezależnie od tego, które ze świąt powinno być uznawane za najbardziej znaczące, liczby wskazują, iż najwięcej uwagi poświęcano rocznicom istnienia Polski Ludowej. Wraz z obchodami zjednoczenia w PZPR oraz powstania PPR i PPS, te trzy doskonale uzupełniające się zagadnienia, można rozpatrywać jako jedno rozległe święto Polski Ludowej, na cześć którego w latach 1945-1989 zorganizowano aż 42 wystawy czasowe o charakterze historycznym, co stanowiło 44% kategorii ekspozycji rocznicowych. W następnej kolejności znajdowały się obchody związane z istnieniem ruchu robotniczego – 16 (17%), przyjaźni polsko-radzieckiej – 9 (9%), Ludowego Wojska Polskiego – 7 (7%), wybuchu rewolucji październikowej – 3 (3%), 1 Maja – 2 (2%) i 22 lipca 2 (2%).

Wystaw biograficznych, jako kolejnej wyróżnionej przez mnie kategorii czasowych ekspozycji w latach 1945-1989 przygotowano 41, co stanowiło 4% wszystkich ekspozycji zmiennych o charakterze historycznym na terenie Wielkopolski (Tabela 8.). Za ich pomocą prezentowano głównie sylwetki lokalnych działaczy, a przede wszystkim osób zaangażowanych w szerzenie ideologii socjalistycznej i ukazujących wieloletnią współpracę polsko-radziecką. Największym zainteresowaniem cieszyła się osoba Feliksa Dzierżyńskiego. Jego biografia w formie historycznych wystaw czasowych pojawiała się niemal przy każdej okazji świętowania przyjaźni polsko-rosyjskiej. Poświęcono mu w różnych muzeach łącznie 6 ekspozycji (15% wystaw rocznicowych). Na drugim miejscu dbano o odpowiednią pamięć o Marcinie Kasprzaku. Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu, któremu nadano jego imię, przygotowało 5 (12%) wystaw zmiennych uzupełniających tematykę stałej ekspozycji również poświęconej wspomnianej postaci – pioniera ruchu robotniczego w Wielkopolsce. Co zaskakujące, jak wynika z materiału archiwalnego, w formie wystaw

⁵¹⁷ I. Main, dz. cyt.; P. Sowiński, *Komunistyczne święto: obchody 1 maja w latach 1948-1954*, Warszawa, 2000, s. 7-8.

czasowych o charakterze historycznym w wielkopolskich muzeach tego typu w latach 1949-1989, kluczową dla socjalistycznych idei osobę Włodzimierza Lenina, upamiętniono wyłącznie w formie 2 (5%) ekspozycji czasowych. Postać przywódcy rewolucji październikowej odpowiednio doceniona została dopiero w innych formach wystawienniczych – ekspozycjach oświatowych i objazdowych. Przygotowanych 13 (29%) ekspozycji przedstawiających sylwetki postaci nie związanych z ideologią (Tadeusz Kościuszko, Ksiądz Jan Laskowski, Ignacy Prądzyński, Stanisław Staszic) znajdowały się zatem w zdecydowanej mniejszości względem tych, których życiorysy odpowiadały władzom ludowym.

W latach 1945-1989, w ramach zagranicznej kategorii wystaw czasowych udostępniono 22 ekspozycje, co stanowiło 4% wszystkich instalacji zmiennych o charakterze historycznym (Tabela 9.). Ich tematyka była tak zróżnicowana, iż trudno było mi wyróżnić w jej obrębie konkretne bloki tematyczne. Uważam, że w postaci zagranicznych historycznych wystaw czasowych nawiązywano w przede wszystkim do wspólnej historii, celów i idei krajów i regionów bloku socjalistycznego – 9 ekspozycji (41% wszystkich zagranicznych). Natomiast większość, a więc pozostałe 13 (59%) dotyczyła bardzo zróżnicowanych zagadnień, których wspólnym mianownikiem był brak odniesienia się do socjalistycznych idei i tym samym nie wpisywanie się w założenia polityki kulturalnej realizowanej przez władze państwowe. W ramach tak zakrojonej współpracy sprowadzono instalacje przede wszystkim z krajów bloku socjalistycznego m.in. z NRD, Czechosłowacji, Bułgarii, Ukrainy, Jugosławii, Serbii, a także z państw spoza wspólnoty: Austrii, Anglii, Peru, Meksyku i Turcji. Najbardziej wzmożona współpraca na tym polu przeprowadzona została z NRD i tamtejszym Muzeum Historii Niemiec (9 ekspozycji – 32% wszystkich historycznych wystaw czasowych z zagranicy) oraz Bułgarią i Muzeum w Płowdiw (3 ekspozycje – 14%). Najbardziej owocnymi dla współpracy z zagranicą w zakresie wymiany wystaw czasowych były lata 1975-1989⁵¹⁸.

W wystawiennictwie czasowym wielkopolskich placówek muzealnych o charakterze historycznym, znacznie bardziej aniżeli w stałym, widoczna była tematyka martyrologiczna. Duża dysproporcja pomiędzy łączną liczbą 5 (1%) tej kategorii ekspozycji, a pozostałymi wynikała przede wszystkim ze specyfiki tematu i istnienia w latach 1945-1989 na terenie Wielkopolski wyłącznie dwóch placówek muzealnych, które były w stanie to zagadnienie upowszechnić. Większość ekspozycji przedstawiona została bowiem dopiero na terenie

⁵¹⁸ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2, brak sygn., brak numeracji stron.

utworzonego w 1979 r. Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII w Poznaniu. Ze względu na brak materiału źródłowego nie mogłam ustalić, czy w Muzeum byłego Obozu Karno-Śledczego w Żabikowie tematyka ta również była realizowana w formie wystaw czasowych w badanym przedziale czasowym.

W okresie odbudowy (lata 1945-1949), jak i w drugim etapie rozwoju polskiego muzealnictwa (w latach 1950-1958), na terenie Wielkopolski w placówkach historycznych zorganizowano łącznie 29 wystaw czasowych. Wyłącznie jedna z nich – o tematyce regionalnej – , przygotowana przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, a prezentowana na terenie Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, udostępniona została w latach 1945-1949⁵¹⁹. Była to jednocześnie jedyna ekspozycja czasowa przygotowana przez tego typu placówki. Pozostałe 28 inaugurowano już w dobie centralizacji kultury i stanowiły 57% wszystkich prezentowanych wówczas ekspozycji zmiennych. Wiodącymi placówkami w zakresie udostępniania historycznych wystaw czasowych były wówczas Muzeum w Lesznie oraz Kaliszu, prezentując ich łącznie 11 (38% historycznych instalacji czasowych). W zakresie wystawiennictwa czasowego, drugi powojenny okres rozwoju muzealnictwa, charakteryzował wzrost zróżnicowania ekspozycji. Ich zakres został poszerzony o zagadnienia ogólnohistoryczne, rocznicowe oraz biograficzne. Najbardziej liczną kategorię stanowiły instalacje regionalne oraz ogólnohistoryczne. Tematycznie były znacznie zróżnicowane, stąd też trudno wskazać bardziej wyróżniający się wówczas trend wystawienniczy. W latach 1950-1958 po raz pierwszy zaprezentowano ekspozycje związane z tematyką rocznicową. W mojej opinii stanowiły dowód na to, że wielkopolskie muzea historyczne powoli zaczęły stawać się jednym z elementów polityki kulturalnej władz ludowych. Trzy instalacje, które zostały wówczas zorganizowane, dotyczyły tradycji relacji polsko-radzieckich i zostały przygotowane przez Muzeum w Międzyrzeczu i Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Przedsięwzięcia te były inicjowane i jednocześnie współorganizowane przez Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej⁵²⁰.

Z przygotowanego przeze mnie zestawienia wyraźnie wynika, że trzeci okres rozwoju muzealnictwa na terenie Wielkopolski charakteryzował niemal pięciokrotny wzrost liczby czasowych ekspozycji o charakterze historycznym. W latach 1959-1974 zaprezentowano ich 135, co stanowiło 16% wszystkich czasowych ekspozycji udostępnionych wówczas w wielkopolskich muzeach historycznych. Podobnie, jak w przypadku wystaw stałych, za główny czynnik wspomnianej tendencji uważam decentralizację kultury w 1958 r., kiedy

⁵¹⁹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s. 232; AMZM, bez sygn., bez numeracji stron.

⁵²⁰ AMZM, bez sygn., bez numeracji stron.

wzrost liczby muzeów przełożył się bezpośrednio na liczbę przygotowywanych wystaw. Gwałtowny przyrost ich liczby, zwłaszcza tych regionalnych, stanowił dowód na wyzwolenie inicjatywy lokalnej, która do 1958 r. skutecznie była tłumiona przez centralne zarządzanie. Zwiększeniu liczby ekspozycji towarzyszyło poszerzenie ich kategorii o zagraniczne oraz martyrologiczne. Prekursorami prezentowania pierwszych z wymienionych były Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie przyjmując w 1972 r. ekspozycję „Polskie Badania archeologiczne w Navrze w Bułgarii”,⁵²¹ Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu udostępniając w 1973 r. instalację „50 lat rewolucji wrześniowej w Bułgarii”,⁵²² Muzeum Okręgowe w Kaliszu z ekspozycją „25 lat NRD w plakacie”⁵²³ oraz Muzeum Archeologiczne w Poznaniu „Skarby starożytnej Tracji”⁵²⁴. Drugie z kolei zostały uruchomione w 1972 r. za sprawą Muzeum Okręgowego w Kaliszu i zorganizowanej tu ekspozycji „Miniatury pomników walki i męczeństwa narodu polskiego”⁵²⁵. Była to zarazem jedyna ekspozycja o takiej tematyce przedstawiona w przestrzeni wielkopolskich muzeów historycznych w latach 1959-1974.

Znamienny dla tego okresu był także gwałtowny wzrost liczby ekspozycji rocznicowych. Przygotowano ich wówczas 31, co stanowiło 22% wszystkich udostępnionych wówczas historycznych wystaw czasowych. Dominującą tematyką w tym zakresie była ta dotycząca rocznic istnienia Polski Ludowej i PZPR. Zdarzało się, że obchody jubileuszowe były wzmacniane przez ich łączenie, jak choćby w przypadku wystawy czasowej „Obchody 1 Maja w Lesznie w 25-lecie PRL” przygotowanej przez Muzeum Okręgowe w Lesznie⁵²⁶. Z dokumentów archiwalnych wielkopolskich muzeów o charakterze historycznym wynika, że do uroczystości istnienia kolejnych okrągłych rocznic Polski Ludowej muzea były zobligowane ogólnie, składając najpierw plan przewidywanych działań w zakresie realizacji tematyki związanej ze świętem. Następnie po obchodach składano sprawozdania z realizacji założeń w tym zakresie⁵²⁷. Żadnym innym rocznicom nie poświęcano aż tyle uwagi, co obchodom istnienia PRL.

Zauważalną nowością, niespotykaną w poprzednio omówionych okresach rozwoju muzealnictwa w zakresie organizowanych na terenie Wielkopolski historycznych wystawach

⁵²¹ AMPPP, Plany roczne i sprawozdania z ich wykonania, 5/46, s. 1-2.

⁵²² AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

⁵²³ AMN, Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej 1966-1975, sygn. 1561, s. 176-177.

⁵²⁴ W. Błaszczuk, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1970*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1973, t. 23, s. 242-243.

⁵²⁵ AMN, Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej 1966-1975, sygn. 1561, s. 235-238.

⁵²⁶ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), Organizacja Muzeum 1947-1977, sygn. 012, s. 213.

⁵²⁷ AMŚ, Sprawozdawczość 1976-1986, brak sygn., s. 104 i 106.

czasowych, było uwzględnienie tematyki powstania styczniowego. Zaprezentowanie ekspozycji „Powstanie styczniowe” w Muzeum Okręgowym w Kaliszu w 1963 r., w moim przekonaniu można uznać za efekt prac i dyskusji ówczesnych historyków nad tym zagadnieniem, które zostały zapoczątkowane w 1958 r. powołaniem komisji ds. przygotowania obchodów setnej rocznicy Powstania Styczniowego oraz podczas IX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w 1961 r.⁵²⁸. Rok udostępnienia ekspozycji w Kaliszu, pokrywał się z datą prezentacji najważniejszej przygotowanej w ramach obchodów instalacji, zaprezentowanej 22 stycznia 1963 w Cytadeli Warszawskiej⁵²⁹.

W latach 1975-1989 na terenie Wielkopolski można było mówić o znacznym wzroście liczby czasowych wystaw historycznych. Powołano ich wówczas 377, co stanowiło 26% wszystkich udostępnionych ekspozycji zmiennych. Uważam, że taki stan miał przede wszystkim związek z wejściem w życie ustawy z 1984 r. która czyniła obowiązkiem współpracę szkół z muzeami. Z jednej strony placówki oświatowe mobilizowano do wizyt w muzeach, a z innej obligując te drugie do stałego urozmaicania i różnicowania swojej oferty. Nie bez znaczenia pozostawała także systematycznie zwiększająca się liczba otwieranych muzeów historycznych i prowadzona przez nie działalność upowszechnieniowa. Zapoznając się z dziejami powojennego muzealnictwa niejednokrotnie można spotkać się z opiniami przypisującymi duże znaczenie zmianie podziału administracyjnego kraju, mającego bezpośrednie przełożenie na sytuację muzeów w związku z wprowadzeniem rangi muzeów okręgowych, którym podlegały mniejsze jednostki. Czynniki ten wywarł niewielki wpływ na ekspozycje stałe, jednak na te o charakterze zmiennym zdecydowanie większy. Z założenia bowiem pogłębieniu miała wówczas ulec współpraca pomiędzy poszczególnymi muzeami okręgowymi i jednostkami im podległymi. Bardzo duży wzrost liczby ekspozycji o tematyce regionalnej przemawiałby za faktycznym efektem tych zmian. Ze sprawozdań z narad kierowników muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego wynika, że ustalano na nich wspólny front działania tych instytucji: określono teren działań, ujednolicono godziny otwarcia, polecano organizację wystaw, omawiano współpracę pomiędzy poszczególnymi placówkami, przedstawiano sprawozdawczość poszczególnych jednostek. Wszystkie te działania ułatwiały wymianę ekspozycji czasowych pomiędzy tymi muzeami⁵³⁰.

⁵²⁸ <https://wpolityce.pl/polityka/159842-rocznica-szczegolnej-troski-wladze-prl-wobec-obchodow-rocznicy-powstania-styczniowego-w-1963-roku>, [dostęp: 2.09.2019].

⁵²⁹ Tamże.

⁵³⁰ APL, Rada Muzealna – protokoły z narad kierowników muzeów regionalnych 1955-1984, sygn. 48/V, s. 3-51.

W omawianym okresie warto zwrócić uwagę na wzrost zaangażowania na polu przyjmowania, prezentowania i wymiany ekspozycji zagranicznych. Wśród wielkopolskich muzeów historycznych tylko Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu, Muzeum Okręgowe w Kaliszu, Muzeum Okręgowe w Lesznie oraz Muzeum Archeologiczne w Poznaniu podejmowały się tego zadania. Prym w tym zakresie wiodło Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, wypożyczając w latach 1973-1989 11 ekspozycji okresowych, co stanowiło 50% wszystkich historycznych wystaw zagranicznych. Jako drugie pod względem aktywności w tym zakresie należy wspomnieć Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. Instytucja ta w latach 1963-1989 przyjęła z zagranicy 9 ekspozycji (41%). Obok tematyki związanej z socjalistycznymi tradycjami państw sąsiednich, ich wybitnymi przedstawicielami, współpracy z Polską na tym polu itp. przygotowano instalacje tj. np. „50 lat rewolucji wrzesniowej w Bułgarii 1923-1973” w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu (1979 r.), „Współdziałanie polskiego i niemieckiego ruchu rewolucyjnego” (1979 r.), „25 lat NRD w plakacie” w Muzeum Okręgowym w Kaliszu (1974 r.). Prezentowano także zagadnienia wolne od przesłanek ideologicznych np. „Zabawka z Sannenburga” w Muzeum Okręgowym w Lesznie w 1979 r. Najwięcej z nich udostępniono w murach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, czemu sprzyjał profil instytucji np. „Średniowieczne wsie na Morawach” (1986 r.), „Archeologia Dolnej Austrii w I tysiącleciu n.e.”, „Skarby starożytnej Tracji” (1973 r.)⁵³¹. Na polu organizacji ekspozycji zagranicznych największe zaangażowanie we wzajemnym użyczeniu wykazywano z Berlinem i tamtejszym Muzeum Historii Niemiec oraz z Bułgarią i Muzeum Ruchu Rewolucyjnego w Płowdiv. Wypożyczano stamtąd ekspozycje m.in.: do Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu „50 lat rewolucji wrzesniowej w Bułgarii 1923-1973” (1979 r.), „Współdziałanie polskiego i niemieckiego ruchu rewolucyjnego”, czy też do Muzeum Okręgowego w Kaliszu „25 lat NRD w plakacie” itd.⁵³². W kategorii historycznych wystaw czasowych uwzględniłam także dwukrotnie przygotowane we współpracy z ambasadami instalacje. Jedną z nich stanowiła efekt porozumienia Muzeum Archeologicznego z ambasadą Meksyku: „Sztuka Meksyku” (1973 r.),. Drugą z kolei

⁵³¹ AWMN, *Sprawozdania okresowe i roczne, sygn. 4/9/1-2, brak sygn., brak numeracji stron*; APK, *Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej, sygn. 1561, s. 262-266*; W. Tezlaff, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1986 r.*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 35, s. 182; W. Tezlaff, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1973*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, Poznań 1975, t. 25, s. 234.

⁵³² AWMN, *Sprawozdania okresowe i roczne sygn. 4/9/1-2, brak sygn., brak numeracji stron*; APK, *Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej, sygn. 1561, s. 262-266.*

opierała się o wspólne działania tej samej placówki tym razem z ambasadą Turcji: „Cywilizacje anatolijskie w fotografii” (1989 r.)⁵³³.

W latach 1975-1989 podwojeniu uległa liczba kategorii rocznicowej ekspozycji czasowych. Przygotowane 61 przedsięwzięć stanowiło 11% wszystkich udostępnianych wówczas ekspozycji zmiennych o charakterze historycznym. Najbardziej eksponowaną była tradycyjnie tematyka związana z rocznicami Polski Ludowej, ruchu robotniczego, rewolucji październikowej, czy też Ludowego Wojska Polskiego. W ramach tego typu wystaw muzealnych w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, Muzeum Ziemi Wschowskiej i Wielkopolskim Muzeum Wojskowym podjęto się także realizacji niezwykle kłopotliwej dla władz ludowych tematyki rocznic powstania styczniowego (1983 r. Muzeum Historii Ruchu Robotniczego „Pamiętki powstania styczniowego”) i listopadowego (1980 r. Wielkopolskie Muzeum Wojskowe „150 rocznica powstania listopadowego”) oraz Konstytucji 3 Maja (1985 r. Muzeum Ziemi Wschowskiej „W 174 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja”), co stanowiło ewenement wśród objętych badaniami muzeów historycznych z terenu Wielkopolski⁵³⁴. Każde ze wspomnianych zagadnień doczekało się jednej wystawy czasowej.

Włączenie muzeów w realizację celów ideologicznych władz państwowych odbywało się nie tylko poprzez ekspozycje rocznicowe, lecz także i biograficzne. Pięciokrotny wzrost ich liczby w porównaniu z poprzednim okresem rozwoju muzealnictwa skutkował także znacznym zwiększeniem ilości wystaw prezentujących sylwetki i dokonania osób związanych z socjalistyczną ideologią np. „Feliks Dzierżyński – rycerz Wielkiej Rewolucji Socjalistycznej” (1979 r.) oraz Stanisław Chudoba – syn Ziemi Śremskiej” (1979 r.) w Muzeum Śremskim, „Marcin Kasprzak – współorganizator święta 1 Maja” (1987 r.) oraz „Karol Świerczewski – 1897-1947” (1977 r.) w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, itd.⁵³⁵. W omawianym okresie ekspozycje te w liczbie 31 stanowiły 6% wszystkich czasowych instalacji zmiennych o charakterze historycznym. Natomiast 14 z nich (45% ekspozycji biograficznych) prezentowało życiorysy socjalistycznych działaczy. Na wyróżnienie w tej kategorii wystaw zasługuje ekspozycja „Szlakiem walk Marcina Langiewicza” przygotowana w 1983 r. w Muzeum Regionalnym w Krotoszynie. Prezentując postać generała i dyktatora powstania styczniowego, stanowiła taki sam fenomen i rzadkość

⁵³³ W. Tezlafl, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 25, s. 234.

⁵³⁴ AMZW, Sprawozdania statystyczne z działalności Muzeum Ziemi Wschowskiej a lata 1969-1999, sygn. A 5/6, brak numeracji stron; AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2, brak sygn., brak numeracji stron, dostęp: 22.07.2019.

⁵³⁵ AMŚ, Sprawozdawczość 1976-1986, brak sygn., s. 49-50; AWMN, sygn. 4/9/1-2, brak sygn., brak numeracji stron.

jak wystawy dotyczące tego wydarzenia organizowane w formie rocznicowych prezentacji⁵³⁶. Było to jednocześnie jedyne przedsięwzięcie w kategorii wystaw biograficznych odnoszące się do tego typu „niechętnych” przez władzę zagadnień.

4.1.4. Wystawy objazdowe i oświatowe

Bardzo częstym działaniem w przypadku ruchomych ekspozycji czasowych po demontażu było przekształcanie ich w instalacje objazdowe lub oświatowe. Dzięki temu realizowana tematyka mogła być kontynuowana. Pokaz wystaw objazdowych miał miejsce poza murami placówki muzealnej. Z założenia były to ekspozycje przygotowane w celu przekazywania ich do innych placówek muzealnych. W prowadzonych przeze mnie badaniach, jako wystawy objazdowe traktuję także instalacje przygotowane do prezentowania ich poza granicami państwa.

Wystawy oświatowe o charakterze historycznym, stanowiły rodzaj ekspozycji objazdowych, jednak przeznaczonych do prezentowania nie w innych muzeach, lecz w szkołach i ośrodkach kulturalno-oświatowych (np. dom kultury), zakładach pracy, klubach, na ulicach miast, w świetlicach m.in. wiejskich, w przestrzeni instytucji państwowych itd. Adresatami tych form udostępniania wiedzy historycznej było szeroko pojęte społeczeństwo. Wystawami oświatowymi były także ekspozycje przygotowywane do prezentowania ich w zagranicznych ośrodkach związanych z kulturą np. Ośrodek Informacji i Kultury w Pradze, Lipsku, Brnie itp.

Ciekawą formą instalacji oświatowej były także małe wystawki historyczne w witrynach umieszczane w różnych miejscach miast. Ich celem było dotarcie do jak najszerszego grona odbiorców z informacją na dany temat, jak również zaprezentowanie aktualnej działalności danej placówki muzealnej. Niejednokrotnie, w tak przemyślany gablotach prezentowano mały wycinek ekspozycji, która była udostępniana w formie czasowej w muzeum. Zachęcano w ten sposób do odwiedzenia placówki.

W fazie odbudowy polskiego muzealnictwa po 1945 r., z racji deficytu zabytków i bazy lokalowej, wystawy oświatowe przygotowywano w postaci muzeobusów mających na celu dotarcie do jak najszerszego grona odbiorców, także na terenach znacznie oddalonych od danego muzeum. W niniejszej pracy ekspozycje oświatowe i objazdowe zostały potraktowane przeze mnie jako jedna forma prezentacji. Na takie ujęcie zdecydowałam się ze względu na

⁵³⁶ APK, Sprawozdania z działalności Muzeum roczne 1983, sygn. Km-1, s. 2.

materiał źródłowy, w którym podział na te dwa typy wystaw stosowany był niekonsekwentnie, uniemożliwiając tym samym dokładne ich rozdzielanie.

Analizując ekspozycje objazdowe/oświatowe brałam pod uwagę liczbę ich udostępnień. Celem organizacji wspomnianych form była bowiem jak największa liczba prezentacji w jak największej ilości miejsc tak, by dotrzeć do możliwie najszerszego grona odbiorców. Adresatami ekspozycji byli przedstawiciele niemal każdej grupy społecznej. Najczęściej jednak instalacje te trafiały do szkół, domów kultury, świetlic, zakładów pracy. Ze względu na brak szczegółowych danych w części pozyskanego przeze mnie materiału archiwalnego niemożliwością okazało się stworzenie zestawienia ukazującego zarówno frekwencję, jak i dokładną liczbę miejsc gdzie prezentowane były dane ekspozycje.

Podobnie, jak w przypadku wystaw czasowych o charakterze historycznym, tak i przy okazji omawiania ekspozycji oświatowych/objazdowych wyróżniłam ich sześć kategorii: regionalne, ogólnohistoryczne, zagraniczne, biograficzne, martyrologiczne oraz rocznicowe. W latach 1945-1989 na terenie Wielkopolski w 30 objętych badaniami muzeach udostępniono publiczności łącznie 1797 ekspozycji objazdowych/oświatowych, z czego 980, a więc 55% instalacji miało charakter historyczny (Tabela 10.). Przeważającą tematyką była ogólnohistoryczna, co stanowiło widoczną różnicą w stosunku do wystaw czasowych, gdzie dominowała regionalna (Tabela 11.). Instalacji objazdowych/oświatowych związanych z takim zagadnieniem przygotowano 335, co dawało im na przestrzeni pełnego okresu Polski Ludowej 34% udział we wszystkich omawianych w tym miejscu ekspozycjach historycznych. W drugiej kolejności co do ilości przygotowanych instalacji należy wymienić kategorię regionalną 289 (30%), trzeciej rocznicową 247 (25%), czwartą biograficzną 56 (6%), piątą zagraniczną 46 (5%) oraz szóstą martyrologiczną 7 (1%). Analogicznie jak w przypadku czasowych ekspozycji, największą liczbę ekspozycji oświatowych/objazdowych udostępniono w latach 1975-1989 – 407 ekspozycji, a więc 64% prezentowanych wówczas instalacji tego typu. Najmniejszy natomiast, ze zrozumiałych względów, w okresie odbudowy muzealnictwa – 61 ekspozycji. Zaprezentowane historyczne ekspozycje objazdowe/oświatowe stanowiły aż 95% wszystkich omawianych instalacji.

Dominującą kategorię wystaw ogólnohistorycznych w postaci prezentacji oświatowych/objazdowych w latach 1945-1989 charakteryzowało bardzo duże zróżnicowanie tematyczne, spośród którego trudno było wydzielić kilka odrębnych bloków tematycznych. Sytuacja ta prezentowała się zatem zupełnie inaczej aniżeli w przypadku instalacji czasowych, gdzie przeważnie pewne grupy tematyczne dominowały nad pozostałymi.

Ostatecznie spośród zbioru ekspozycji ogólnohistorycznych wyodrębniłam następujące zagadnienia najczęściej prezentowane w formie wystaw oświatowych/objazdowych w wielkopolskich muzeach historycznych: tematyka archeologiczna – 171 ekspozycji (51% ogółu historycznych wystaw objazdowych/oświatowych), Polska w czasie II wojny światowej i wyzwolenie 1945 – 21 (6%), Wielki Proletariat – 6 (2%) oraz rewolucja 1905-1907 – 4 (1%) (Tabela 12.). Pierwszą z wymienionych i zarazem najczęściej realizowaną, cechowała równocześnie największa neutralność i brak wyraźnego wpływu ideologii socjalistycznych. Realizowana była głównie na terenie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, znacznie rzadziej w Muzeum w Szamotułach oraz Jarocinie. Ponieważ pierwsza ze wspomnianych instytucji wykazywała się wyjątkowo bogatą ofertą wystaw objazdowych/oświatowych, dlatego też wspomniane zagadnienie miało szansę zaistnieć w liczbie przeważającej nad pozostałymi. Tematyka Polski w czasie II wojny światowej i wyzwolenia w 1945 r. była z kolei zagadnieniem, które pojawiło się w największej liczbie wielkopolskich muzeów historycznych. Główne z wymienionych obszarów tematycznych różniły się w znacznej mierze od tych, które prezentowano jako ekspozycje czasowe. Dodatkowo w przypadku ogólnohistorycznej kategorii wystaw oświatowych/objazdowych wśród realizowanych bloków tematycznych znalazły się takie zagadnienia jak Wielki Proletariat oraz rewolucja 1905-1907. Nie były one na tyle widoczne w ekspozycjach czasowych, aby móc je wyróżnić jako odrębny blok tematyczny. Tym samym można uznać, że obydwie formy instalacji (czasowe i oświatowe/objazdowe) wzajemnie się uzupełniały.

Drugą pod względem liczby zorganizowanych przedsięwzięć wystawienniczych oświatowych/objazdowych była kategoria regionalna (Tabela 13.). W przygotowanych 286 ekspozycjach najwięcej uwagi poświęcono zagadnieniu regionu w II wojny światowej i jego wyzwoleniu w 1945 r. Tematyka ta była realizowana w zdecydowanej większości muzeów historycznych, które organizowały w latach 1945-1989 ekspozycje objazdowe/oświatowe. Liczbą 86 ekspozycji zagadnienie to stanowiło 30% wszystkich instalacji zaliczanych do kategorii regionalnej. W następnej kolejności należy wymienić prezentacje wystawiennicze związane z dziejami regionu oraz Powstaniem Wielkopolskim. W obydwu przypadkach przygotowano po 23 (2x8%) ekspozycje z tego zakresu, które były prezentowane w niemal wszystkich placówkach przygotowujących wystawy oświatowe/objazdowe. Tematowi dziejów lokalnych zakładów, instytucji i organizacji poświęcono 20 (7%) ekspozycji. Charakteryzowała go duża różnorodność ze względu na spore tradycje Wielkopolski w

różnych dziedzinach i reprezentujących je placówkach (chóry, zakłady pracy, koła strzeleckie, bractwa itd.).

Analogicznie do wystaw czasowych, na trzecim miejscu ekspozycji oświatowych/objazdowych pod względem liczby zorganizowanych instalacji znajdowała się kategoria rocznicowa (Tabela 14.). Można było wyróżnić spośród niej osiem widocznych bloków tematycznych. W stosunku do wystaw czasowych wzrosło zatem zainteresowanie o jedno z zagadnień – Tysiąclecie Państwa Polskiego. W tym zakresie przygotowano 19 ekspozycji, co stanowiło 8% ogółu historycznych instalacji oświatowych/objazdowych. Pozostałe rocznice, świętowane w formie instalacji czasowych i oświatowych/objazdowych, pokrywały się z tymi obchodzonymi w postaci czasowych. Niezmiennie, w jednym i w drugim przypadku, na pierwszym miejscu pod kątem liczby przygotowanych prezentacji, znajdowały się rocznice istnienia PRL, PZPR, PPR, PPS. W latach 1945-1989 w formie ekspozycji oświatowych/objazdowych zaprezentowano ich 57 (23% wszystkich historycznych ekspozycji rocznicowych). Następne w kolejności były: rocznica wybuchu wielkiej rewolucji październikowej – 27 (11%), ruchu robotniczego i jego 100-lecia – 21 (9%), 1 Maja 20 (8%), Millenium Polski – 19 (8%), Święto Ludowego Wojska Polskiego – 8 (3%), 22 lipca – 5 (2%) i obchody przyjaźni polsko-radzieckiej – 3 (1%). Z racji bardzo mobilnego charakteru ekspozycji oświatowych/objazdowych, często były udostępniane jeszcze po zakończeniu konkretnych obchodów, co wydłużało pamięć o danym wydarzeniu.

W objętych badaniami muzeach, w ramach kategorii biograficznej przygotowano w latach 1945-1989 60 ekspozycji (Tabela 15.). To stanowiło 5% wszystkich zorganizowanych wówczas historycznych ekspozycji objazdowych/oświatowych w tym przedziale czasowym. Ich największa liczba – 16 (27% ogółu historycznych wystaw czasowych) prezentowała postać Stanisława Staszica. Tak duża, w porównaniu z pozostałą tematyką, biograficzna ilość przedsięwzięć wystawienniczych oświatowo/objazdowych wiązała się przede wszystkim z działalnością jednego muzeum – Muzeum Okręgowego w Pile, które przygotowało 14 z nich. Zarówno miejscowość, jak i placówka w naturalny sposób były zainteresowane uwypuklaniem tej tematyki – Piła jako miejsce narodzin postaci i muzeum mające jego patrona. Także ekspozycje związane z Marcinem Kasprzakiem były dziełem przede wszystkim jednej instytucji – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. Ich mobilny charakter ułatwiał szerzenie idei socjalistycznej. Nieobecna w formie wystaw czasowych osoba Włodzimierza Lenina, odpowiednio uwypuklona została w przypadku instalacji oświatowych/objazdowych. Ekspozycji na jego temat przygotowano 9

(15%), co zaskakujące wszystkie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, a więc już po destalinizacji, a nie w czasie jej trwania. Niewiele mniej razy, z racji swoich silnych powiązań i współpracy ze Związkiem Radzieckim oraz wzorowej komunistycznej postawy, przedstawiono postać generała Karola Świerczewskiego. Jego życiorys zaprezentowano 8 razy, co stanowiło 13% omawianych instalacji⁵³⁷.

Zagranicznych ekspozycji, jako kolejnej kategorii, przygotowano w okresie Polski Ludowej 38, czyli 4% wszystkich wystaw oświatowych/objazdowych o charakterze historycznym (Tabela 16.). Pierwsze takie ekspozycje zaczęto przygotowywać pod koniec okresu decentralizacji muzealnictwa (8 wystaw), większość natomiast powstała w latach 1975-1989 (30 ekspozycji), a więc okresie stabilizacji polskiego muzealnictwa. Udostępniane były instytucjom związanym z kulturą i oświatą, jednak nie będącym muzeami. Na terenie Wielkopolski przygotowywane były przez zaledwie dwa muzea historyczne: Muzeum Historii Ruchu Robotniczego oraz Muzeum Archeologiczne. Profil ich działalności umożliwiał nawiązanie współpracy z zagranicą. Podobnie jak w przypadku instalacji czasowych, bardzo szerokie spektrum poruszanych zagadnień, nie pozwalało na wyodrębnienie charakterystycznych, reprezentowanych przynajmniej przez kilka ekspozycji, bloków tematycznych. Potwierdzeniem może być chociażby kilka tematów przygotowanych w 1983 r. przez Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu, gdzie w 1983 udostępniono dla zagranicznych ośrodków cztery zupełnie różne ekspozycje: „Karol Świerczewski”, „40 lat LWP”, „Poznań wczoraj i dziś”, „Droga do zwycięstwa”⁵³⁸. Można natomiast wskazać kraje oraz ośrodki z jakimi współpraca ta odbywała się najczęściej. Najwięcej omawianych instalacji przygotowano do NRD – 16 (42% wszystkich ekspozycji zagranicznych), w następnej kolejności do Czechosłowacji – 11 (30%), Bułgarii – 6 (16%) i Węgier – 2 (5%). Do Jugosławii, Sudanu oraz Austrii przygotowano wyłącznie po jednej ekspozycji (3x3%). Zatem podobnie, jak w wystawiennictwie czasowym, współpracowano przede wszystkim z krajami bloku socjalistycznego. Spośród przygotowanych w okresie Polski Ludowej instalacji zagranicznych 22 (52%) z nich przygotowano dla Ośrodków Informacji i Kultury Polskiej w różnych miastach europejskich (Tabela 16).

⁵³⁷ Archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości (dalej: AWMN), Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum sygn. 4/9, brak numeracji stron.; AMO w Pile, Muzeum Okręgowe im. St. Staszica w Pile. Sprawozdania roczne – 1975, brak sygn., brak numeracji stron; W. Tezlaff, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1971-1972*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1974, t. 24, s. 269-270.

⁵³⁸ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron; Tamże, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

Ekspozycji martyrologicznych w formie oświatowej/objazdowej przygotowano w latach 1945-1989 niewiele więcej aniżeli wystaw czasowych prezentujących tę tematykę. Liczba 7 instalacji ukazujących to zagadnienie stanowiła zaledwie (1%) wszystkich historycznych prezentacji oświatowych/objazdowych. Udostępniane były w okresie Polski Ludowej wyłącznie przez dwa muzea: Muzeum Historii Ruchu Robotniczego oraz Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII. Podobnie, jak w przypadku wystaw czasowych, wobec braku materiału źródłowego, nie miałam możliwości ustalenia, czy Muzeum Obozu Karno-Śledczego w Żabikowie także prowadziło taką działalność.

W pierwszym etapie rozwoju muzealnictwa w Polsce, a więc w latach 1945-1949, niezwykle kontrastowo prezentowało się zestawienie wystaw czasowych z objazdowymi/oświatowymi. Pierwszych ze wspomnianych ekspozycji przygotowano wówczas zaledwie 1, natomiast w przypadku drugich było to aż 61 instalacji. Liczby te wskazują na sytuację w jakiej w pierwszych powojennych latach znajdowały się muzea historyczne na terenie Wielkopolski. Ze względu na braki lokalowe, finansowe, kadrowe oraz materiałowe niezwykle problematyczna była organizacja zarówno ekspozycji stałych, jak i czasowych. Stąd też dwie z trzech reaktywowanych placówek muzealnych o charakterze historycznym: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu oraz Muzeum w Międzyrzeczu, swoją działalność uzupełniały i manifestowały na terenie regionu za pomocą wystaw oświatowych/objazdowych. Jednak wyłącznie pierwsza z wymienionych instytucji opracowała je w tematyce historycznej. W latach 1948-1949 przygotowano dwa tytuły ekspozycji: „Wielkopolska w czasach przedhistorycznych” i „Pradzieje Pomorza”, które zostały udostępnione łącznie ponad sześćdziesiąt razy. Tym samym stanowiły 100% wszystkich ówczesnie dostępnych instalacji oświatowych/objazdowych o charakterze historycznym prezentowanych na terenie Wielkopolski. Zasięg tych przedsięwzięć był jednak znacznie szerszy. Docierały bowiem także w rejon ówczesnych województw bydgoskiego, gdańskiego i szczecińskiego. Obsługiwał je personel muzealny, a transportowano specjalnie przeznaczonym w tym celu muzealnym samochodem ciężarowym. Wsparcia finansowego tym przedsięwzięciom udzieliła Naczelna Dyrekcja Muzeów⁵³⁹. Biorąc pod uwagę, że prezentowane na wspomnianych ekspozycjach oświatowych/objazdowych treści nie były podbudowane socjalistyczną ideologią uważam, że w latach 1945-1949 pełniły one przede wszystkim funkcje oświatowe i przybliżające społeczeństwu dzieje danego regionu.

⁵³⁹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s. 231.

Drugi etap rozwoju muzealnictwa w Polsce przypadający na lata 1950-1958, to dla muzeów historycznych z terenu Wielkopolski nie tylko podwojenie liczby ekspozycji oświatowych/objazdowych, lecz także pomnożenie ich rodzajów. Obok początkowo preferowanych i najbardziej licznie przygotowywanych instalacji regionalnych – 107 (72% spośród wszystkich udostępnionych historycznych) prezentacji oraz ogólnohistorycznych – 34 (23%) przedsięwzięć, zaczęto prezentować także te rocznicowe i biograficzne. W obrębie dwóch ostatnich wymienionych kategorii, do każdej z nich, przygotowano po jednej ekspozycji. Wystawa biograficzna „Ludwik Waryński” udostępniona została przez Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, a rocznicowa odnosząca się do jubileuszu przyjaźni polsko-rosyjskiej zamieszczona w centrum Poznania w muzealnej gablocie Muzeum Archeologicznego⁵⁴⁰. Pierwsza ze wspomnianych ekspozycji miała charakter neutralny, druga z kolei zdecydowanie propagandowy, uwypuklający dobre relacje pomiędzy Polską a ZSRR. Podobnie jak w przypadku wystaw czasowych, stanowiła także pierwszy wyraźny sygnał wkraczania polityki kulturalnej władz Polski Ludowej w obszar działalności wielkopolskich muzeów historycznych. Zdecydowanie dominującą w instalacjach oświatowych/objazdowych była w omawianym okresie tematyka dotycząca wydarzeń odnoszących się do historii ogólnej. W trudnych dla kultury polskiej latach zdominowanych przez ideologię i silne wpływy władz państwowych, te w miarę neutralne ekspozycje mogły być bezkonfliktowo i bezproblemowo prezentowane. W latach 1950-1958 szczególnie intensywną działalnością na polu objazdowych/oświatowych wystaw wykazało się Muzeum Archeologiczne w Poznaniu przygotowując 105 ze 107 wystaw ogólnohistorycznych. Wszystkie dotyczyły zagadnień archeologicznych.

Na terenie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1955 r., w formie ekspozycji oświatowych/objazdowych, podjęto walkę z działaniami prowadzonymi w Niemczech Zachodnich na rzecz aneksji Ziemi Odzyskanych. Przygotowano wówczas we wspomnianej placówce instalację „Pradzieje Ziemi Lubuskiej”. Jej zadaniem miało być uświadomienie przynależności do Słowiańszczyzny społeczeństwa zamieszkującego ten teren⁵⁴¹. Pozostałe dwie ekspozycje oświatowe/objazdowe przygotowano w Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej („Ludwik Waryński” i „Fotografia zabytków archeologicznych region Międzyrzecza”)⁵⁴². Instytucja ta do 1958 r. wykazywała się przede wszystkim bogatą ofertą instalacji czasowych. W pierwszych dwóch etapach rozwoju polskiego muzealnictwa Muzeum Archeologiczne w

⁵⁴⁰ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1954 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1975, t. 5, s. 166-167; AMZM, bez sygnatur, bez numeracji stron.

⁵⁴¹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 7, s. 161.

⁵⁴² AMZM, bez sygnatur, bez numeracji stron.

Poznaniu pozostawało jedyną instytucją z tak bogatą i zróżnicowaną gamą ekspozycji oświatowych/objazdowych spośród funkcjonujących wówczas dziewięciu tego typu instytucji o charakterze historycznym na terenie Wielkopolski.

W omawianym okresie, w wielkopolskich placówkach muzealnych, po raz pierwszy jako forma wystawiennicza pojawiła się gablota/witryna. Idee tworzenia takich minimalistycznych ekspozycji w regionie zainaugurowało w 1953 r. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Zgodnie z informacją zamieszczoną w muzealnych sprawozdaniach z działalności oświatowej tej instytucji, w ten sposób rekompensowano brak wystaw czasowych⁵⁴³. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX w. dysponowało już dwoma gablotami oświatowymi: przy ul. Fredry oraz ul. Lampego. Ich zawartość zmieniano kilka razy w roku. Powstawały zarówno niezależnie od tego, co było prezentowane w głównym gmachu muzeum (np. „Odkrycia archeologiczne w Łękach Małych” 1958 r.) lub w nawiązaniu do stałej lub czasowej ekspozycji prezentowanej w siedzibie instytucji (np. „Wielkopolska w pradziejach” 1958 r.)⁵⁴⁴. Ich tematyka była bardzo różnorodna. Już w 1954 r. jedna ze zorganizowanych w ten sposób prezentacji nawiązywała do wydarzeń rocznicowych – obchodów przyjaźni polsko-radzieckiej⁵⁴⁵.

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w latach 1950-1958 jako jedyna placówka w Wielkopolsce i jedna z nielicznych w Polsce, dysponowało rzadką formą wystawienniczą – muzeobusem. Był to autobus dostosowany do celów ekspozycyjnych i podróżujący po terenie Wielkopolski oraz innych obszarach kraju⁵⁴⁶. Stanowił także sposób na informowanie społeczeństwa o odradzającej się sieci wielkopolskich muzeów⁵⁴⁷.

Na trzecim etapie odbudowy muzealnictwa wiele spośród już istniejących muzeów, jak i tych nowo otwartych, zintensyfikowało swoją aktywność pod kątem wystawienniczym. W latach 1959-1974 udostępniono wówczas łącznie 367 historycznych ekspozycji oświatowych/objazdowych, co stanowiło 50% wszystkich oddanych publiczności tego typu wystaw. W okresie tym najchętniej przygotowywaną tematyką była rocznicowa – 133 (34%) z 387 udostępnionych historycznych ekspozycji, następnie regionalna – 104 (27%) i ogólnohistoryczna – 98 (25%). W Wielkopolsce do czołówki muzeów historycznych najbardziej aktywnych pod względem organizacji omawianego typu instalacji należały w

⁵⁴³ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t.7, s. 163.

⁵⁴⁴ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1957-1958*, [w:] „Fontes Archeologici Posnanenses”, Poznań 1959, t. 10, s. 297-298.

⁵⁴⁵ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 5, s. 167.

⁵⁴⁶ S. Jasnosz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1960 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1961, t. 12, s. 370-371.

⁵⁴⁷ Tamże, s. 373.

dalszym ciągu Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, a także otwarte w 1962 r. Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu. Ze względu na profil drugiej z wymienionych placówek, każde z przygotowanych przez nią instalacji przede wszystkim do idei socjalistycznych. Trzeci etap rozwoju muzealnictwa w Wielkopolsce wzbogacony został poprzez udostępnienie dwóch pierwszych ekspozycji martyrologicznych. Wystawy „Męczeństwo dzieci polskich w czasie okupacji” przygotowana w Muzeum Okręgowym w Kaliszu oraz „Pamięci ofiar hitleryzmu” w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu zainauguowały tę tematykę w regionie wielkopolskim. Lata 1959-1974 znacznie mierze były czasem przygotowań oraz samych obchodów Millenium Polski. Wśród wielkopolskich muzeów historycznych tematyka związana z tą rocznicą była prezentowana przede wszystkim na terenie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, głównie za pomocą wystaw oświatowych/objazdowych. W wystawiennictwie czasowym zagadnienie to nie zaistniało. W formie gablot zamieszczonych w centrum miasta przygotowano trwający kilka lat (1959-1963) i rokrocznie modyfikowany tematycznie cykl ekspozycji „Na progu Millenium”. Na targach poznańskich w 1963 r. z kolei udostępniono ekspozycję „Millenium Poloniae”⁵⁴⁸. Podcentralizacyjne lata 1959-1974, pod kątem wystawiennictwa oświatowego/objazdowego charakteryzowało już zatem pełne spektrum wszystkich wyróżnionych kategorii ekspozycji objazdowych/oświatowych oraz znaczny wzrost ogółu tych form prezentacji. Najwięcej przybyło instalacji rocznicowych, których spora liczba jednoznacznie wskazywała na propagandowe wykorzystanie placówek muzealnych, jako miejsca uskuteczniania polityki kulturalnej państwa.

Podobnie, jak w przypadku wystaw czasowych, tak i największą liczbę ekspozycji oświatowych/objazdowych udostępniono w latach 1975-1989. Uważam, że wpływ na tę sytuację miały te same czynniki, które zostały przeze mnie wspomniane w miejscu omawiania wystaw czasowych, a więc: zwiększenie liczby placówek muzealnych, wejście w życie ustawy 1984 r., czy też zmiany administracyjne kraju. Kwestią, którą można potraktować jako novum dla tego przedziału czasowego było zdecydowanie większe zwrócenie uwagi na tematykę martyrologiczną. Stało się to za sprawą otwartych wówczas na terenie regionu Muzeum w Żabikowie (1979 r.) oraz Muzeum w Forcie VII w Poznaniu (1979), których działalność przyczyniła się do popularyzacji tej trudnej tematyki, również w formie wystaw objazdowych/oświatowych. W mojej opinii przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. można uznać za rzeczywisty początek realizacji tego zagadnienia w formie wystaw

⁵⁴⁸ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 14, s. 235.

zmiennych – zarówno czasowych, jak i oświatowych/objazdowych (choć incydentalne przedstawienia tego zagadnienia miały miejsce w latach wcześniejszych). Charakterystyczne dla wystawiennictwa oświatowego/objazdowego w latach 1975-1989 było kilkakrotne pojawienie się tematyki powstania styczniowego, listopadowego i Konstytucji 3 Maja w formie omawianych ekspozycji. Zadań tych podjęły się w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu – „Powstanie listopadowe” (1981 r. i 1988 r.) oraz Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej – „Konstytucja 3 Maja” (1981 r.).

4.1.5. Wnioski

W latach 1945-1989 w objętych badaniami trzydziestu wielkopolskich muzeach o charakterze historycznym udostępniono łącznie 1573 wystaw o takiej tematyce (stałe, czasowe, objazdowe i oświatowe). Stanowiły one tym samym 43% z 3087 wszystkich ekspozycji przygotowanych w tych placówkach. Była to liczba znacząca, biorąc pod uwagę, iż pozostałe 67% przypadało na sumę wszystkich pozostałych typów instalacji (etnograficzne, plastyczne, numizmatyczne itd.) leżących poza obszarem badawczym niniejszej pracy. Można nawet, w moim przekonaniu, zaryzykować stwierdzenie, że tematyka historyczna stanowiła znaczący aspekt wielkopolskiego muzealnictwa, jak również była zagadnieniem dominującym. Przygotowywana w tak dużej liczbie różnego rodzaju wystaw wskazywała na potrzebę społeczeństwa i władz państwowych do realizacji takich zagadnień.

Najmniejszą łączną liczbę wszystkich typów czasowych ekspozycji historycznych udostępniono w latach 1945-1949. W okresie odbudowy muzealnictwa funkcjonowało ich 65, stanowiły jednak aż 96% z liczby 68 wszystkich przygotowanych rodzajów wystaw w objętych badaniami muzeach. Zaprezentowana znacząca liczba omawianych instalacji odnoszących się do przeszłości, dawała wyraz tego, jak ważną rolę odgrywała historia dla podnoszącego się ze zgliszczy wojennych kraju oraz jego obywateli. Natomiast największy przyrost tych form muzealnej działalności miał miejsce w latach 1975-1989. Udostępnionych wówczas wszystkich 805 ekspozycji historycznych stanowiło 31% liczby 2626 ogółu instalacji muzealnych. Na tej podstawie należy uznać, że w zakresie wystawiennictwa historycznego najbardziej dogodnym czasem dla muzealnictwa był okres jego stabilizacji, a więc lata 1975-1989. Uspokojenie i ugruntowanie sytuacji muzeów, nie spowodowało spadku inicjatywy tworzenia nowych ekspozycji. Wręcz przeciwnie, obok nowo powstających zaczęto zmieniać i unowocześniać już te istniejące.

Dokonana przeze mnie klasyfikacja wskazuje na to, że każdy z wyróżnionych rodzajów ekspozycji pełnił nieco inną funkcję. Uważam, że wystawy stałe stanowiły przede wszystkim podstawę działalności muzeum – także w sferze edukacyjnej – oraz determinowały jego profil. Ekspozycje czasowe traktowano natomiast jako miernik aktywności muzeum i formę urozmaicenia muzealnej oferty. Z kolei instalacje objazdowe i oświatowe, charakteryzowały się zdecydowanie większym oddziaływaniem na społeczeństwo, obejmowały bowiem znacznie bardziej rozległy terytorialnie obszar i mocniej zróżnicowane środowisko. Ich organizacja była więc sposobem na dotarcie do jak najszerszej publiczności.

WYSTAWY STAŁE

Tabela 2. Historyczne wystawy stałe udostępniane w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Nazwa muzeum	Tytuł wystawy stałej	Rok udostępnienia	Kategoria wystawy historycznej	Liczba udostępnionych wystaw historycznych.	Liczba i procentowy udział historycznych wystaw stałych w ogólnej liczbie wystaw stałych.		Liczba funkcjonujących wystaw stałych.
						Liczba	%	
1945-1949	Muzeum Archeologiczne w Poznaniu	Wystawa zabytków przedhistorycznych	1945	ogólnohistoryczna	3	3	100	3
	Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego	Wystawa historyczna	1946	ogólnohistoryczna				
	Muzeum Okręgowe w Kaliszu	Archeologia, historia, odbudowa Kalisza po I wojnie światowej, zasłużeńi Kaliszanie	1948	Regionalna				
1950-1958	Muzeum Historii Miasta Poznania	Wystawa dotycząca dziejów Poznania	1954	regionalna	7	10	90	11
	Muzeum Ziemi Szamotulskiej	Wystawa historyczna Wystawa archeologiczna	1957	regionalna regionalna				
	Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie	Wystawa krotoszyńskich pamiątek	1957	regionalna				
	Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie	Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk	1957	regionalna				
	Muzeum Regionalne w Trzciance	Wystawa historii miasta Wystawa archeologiczna	1958 1958	regionalna regionalna				

1959-1974	Muzeum Okręgowe w Kaliszu	Archeologia i historia	1960	regionalna	21	30	57	53
	Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie	Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania państwa polskiego	1960	rocznicowa				
	Muzeum Ziemi Złotowskiej	Wystawa pamiątek historycznych Ziemi Złotowskiej	1962	regionalna				
	Wielkopolskie Muzeum Wojskowe	W układzie chronologicznym dzieje uzbrojenia	1963	ogólnohistoryczna				
	Muzeum Okręgowe w Lesznie	Wystawa historii miasta i regionu	1963	regionalna				
	Wielkopolskie Muzeum Niepodległości (dawne MHRR)	Marcin Kasprzak – syn Ziemi Poznańskiej	1965	biograficzna				
	Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego	Tysiąc lat Międzyrzecza	1965	rocznicowa				
	Wielkopolskie Muzeum Niepodległości (Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania)	Wyzwolenia Poznania 1945	1966	regionalna				
	Muzeum im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni	Wiosna Ludów Powstanie styczniowe Strajk szkolny Powstanie Wielkopolskie	1966 1966 1966 1966	Ogólnohistoryczna Ogólnohistoryczna Regionalna Regionalna				
	Muzeum Okręgowe w Koninie	Dział archeologiczny Dział historyczny	1966 1966	Regionalna Regionalna				

	Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie	Historia miasta	1969	Regionalna				
	Muzeum Archeologiczne w Poznaniu	Pradzieje Wielkopolski	1968	Regionalna				
	Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy	Ostrów Lednicki na progu państwa polskiego	1970	Regionalna				
	Muzeum Regionalne w Jarocinie	Ziemia Jarocińska w dziejach	1971	Regionalna				
	Muzeum Ziemi Rawickiej	Historia miasta i Ziemi Rawickiej Wystawa archeologiczna	1973 1973	Regionalna Regionalna				
	Muzeum Archeologiczne w Poznaniu	Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV w.	1973	Regionalna				
1975-1989	Muzeum Okręgowe w Pile im. Stanisława Staszica	Wystawa archeologiczna Wystawa historyczna	1975 1975	Regionalna Regionalna				
	Muzeum Śremskie w Śremie	Z patriotycznych tradycji Śremu i okolic	1976	Regionalna				
	Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy	Ostrów Lednicki w średniowieczu	1976	Regionalna				
	Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego	Wystawa militariów II wojny światowej	1977	Ogólnohistoryczna	22	523	76	69
	Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie	Ekspozycja o obozie i martyrologii Polaków w obozie	1979	Martyrologiczna				
	Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII	Cela śmierci	1980	Martyrologiczna				
	Muzeum w Gostyniu	Historia regionu gostyńskiego	1980	Regionalna				
	Muzeum Archeologiczne w Poznaniu	Gród piastowski w Gieczu	1980	Regionalna				

Muzeum Ziemi Rawickiej	Wystawa ukazująca dawny Rawicz	1980	Regionalna				
Muzeum Wyzwolenia Piły	Walki o wyzwolenia Piły 1945	1981	Regionalna				
Muzeum Armii Poznań	Dzieje Armii Poznań	1982	Ogólnohistoryczna				
Muzeum Regionalne im. Dr Henryka Florkowskiego w Kościanie	Najdawniejsze dzieje Ziemi Kościańskiej	1983	Regionalna				
Muzeum Regionalne w Rogoźnie	Z dziejów Rogoźna i okolic	1983	Regionalna				
Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie	Początki Państwa Polskiego Gniezno poprzez wieki	1983	Ogólnohistoryczna				
		1984	Regionalna				
Muzeum Ziemi Wałeckiej	Dzieje Ziemi Wałeckiej	1984	Regionalna				
Muzeum Ziemi Złotowskiej	Pradzieje Ziemi Złotowskiej Działalność Polaków na Pograniczu w okresie międzywojennym	1985	Regionalna				
		1985	Ogólnohistoryczna				
Muzeum Regionalne w Wągrowcu	Wystawa historyczna	1987	Regionalna				
Muzeum Regionalne w Wągrowcu	Wystawa archeologiczna	1988	Regionalna				
Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu	Wystawa poświęcona tradycji Korpusu Kadetów	1988	regionalna				

Źródło: badania własne.

WYSTAWY CZASOWE

Tabela 3. Historyczne wystawy czasowe w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział udostępnionych historycznych wystaw czasowych		Liczba wszystkich udostępnionych wystaw czasowych
	Liczba	%	
1945-1949	1	100	1
1950-1958	28	58	49
1959-1974	135	16	855
1975-1989	377	26	1037
Łącznie	541	28	1942

Źródło: badania własne.

Tabela 4. Kategorie tematyczne historycznych wystaw czasowych w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Rocznicowe		Zagraniczne		Biograficzne		Martyrologiczne		Liczba wszystkich udostępnionych historycznych wystaw czasowych
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	1	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1950-1958	12	43	9	32	3	11	-	-	4	14	-	-	28
1959-1974	43	32	51	38	31	23	3	2	6	4	1	1	135
1975-1989	178	47	84	22	61	16	19	5	31	8	4	1	377
Łącznie	234	43	144	27	95	18	22	4	41	8	5	1	541

Źródło: badania własne.

Tabela 5. Historyczne wystawy czasowe o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw czasowych o tematyce regionalnej		Liczba wszystkich historycznych wystaw czasowych o tematyce regionalnej
	Liczba	%	
Dzieje lokalnych zakładów, instytucji, organizacji	40	17	234
Okres okupacji i wyzwolenia regionu 1939-1945	37	37	
Powstanie Wielkopolskie 1918-1919	16	16	
Inne	141	60	

Źródło: badania własne.

Tabela 6. Historyczne wystawy czasowe o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw czasowych o tematyce ogólnohistorycznej		Liczba wszystkich historycznych wystaw czasowych o tematyce ogólnohistorycznej
	Liczba	%	
Tematyka wojskowa oraz broń i uzbrojenie	19 (13%)	13	144
Okres okupacji i wyzwolenia regionu 1939-1945	15 (10%)	10	
Wytwórczość ludzka	15 (10%)	10	
Dzieje lokalnych zakładów, instytucji, organizacji	9 (6%)	6	
Inne	86 (60%)	60	

Źródło: badania własne.

Tabela 7. Historyczne wystawy czasowe o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw czasowych o tematyce rocznicowej		Liczba wszystkich historycznych wystaw czasowych o tematyce rocznicowej
	Liczba	%	
Rocznice istnienia PRL, PZPR, PPR, PPS	42	44	94
Rocznice ruchu robotniczego, obchody 100-lecia ruchu robotniczego	16	17	
Obchody przyjaźń polsko-radzieckiej	9	9	
Święto Ludowego Wojska Polskiego	7	7	
Rocznice wybuchu wielkiej rewolucji październikowej	3	3	
Obchody 1 Maja	2	2	
22 lipca – Święto Odrodzenia Polski - Rocznica ogłoszenia Manifestu PKWN	2	2	
Inne	13	14	

Źródło: badania własne.

Tabela 8. Historyczne wystawy czasowe o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw czasowych o tematyce biograficznej		Liczba wszystkich historycznych wystaw czasowych o tematyce biograficzne
	Liczba	%	
Feliks Dzierżyński	6	15	41
Marcin Kasprzak	5	12	
Włodzimierz Lenin	2	5	
Inne postaci związane z ideologią	16	39	
Inne	12	29	

Źródło: badania własne.

Tabela 9. Współpraca międzynarodowa wielkopolskich muzeów historycznych w prezentowaniu historycznych wystaw czasowych w latach 1945-1989.

Lata	NRD	Bułgaria	Czechosłowacja	Ukraina	Jugosławia	Serbia	Austria	Anglia	Meksyk	Turcja	Liczba historycznych wystaw czasowych – zagranicznych		Liczba wszystkich historycznych wystaw czasowych
											Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1950-1958	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28
1959-1974	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	3	2	135
1975-1989	8	2	3	1	1	1	1	1	-	1	19	14	377
Łącznie	9	3	3	1	1	1	1	1	1	1	22	16	541

Źródło tabeli: badania własne

WYSTAWY OBJAZDOWE I OŚWIATOWE

Tabela 10. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział historycznych wystaw objazdowych i oświatowych		Liczba wszystkich wystaw objazdowych i oświatowych
	Liczba	%	
1945-1949	61	95	64
1950-1958	145	57	254
1959-1974	367	50	728
1975-1989	407	26	1589
Łącznie	980	55	1797

Źródło: badania własne.

Tabela 11. Kategorie tematyczne historycznych wystaw objazdowych i oświatowych w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólno-historyczne		Rocznicowe		Zagraniczne		Biograficzne		Martyrologiczne		Liczba wszystkich wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce historycznej
	Liczba	%	liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	41	67	20	33	-	-	-	-	-	-	-	-	61
1950-1958	34	23	108	74	1	1	-	1	1	1	1	1	145
1959-1974	105	29	98	27	134	37	11	3	18	5	1	0,2	367
1975-1989	109	27	109	27	112	28	35	9	27	7	5	1	407
Łącznie	289	30	335	34	247	25	46	5	56	6	7	1	980

Źródło: badania własne.

Tabela 12. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce ogólnohistorycznej		Liczba wszystkich historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce ogólnohistorycznej
	Liczba	%	
Archeologiczna	177	53	333
Polska w czasie II wojny światowej i wyzwolenie kraju w 1945 r.	21	6	
Wielki Proletariat	6	2	
Rewolucja 1905-1907	4	1	
Pozostałe czasowe wystawy historyczne – ogólnohistoryczne	125	38	

Źródło: badania własne.

Tabela 13. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce regionalnej		Liczba wszystkich historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce regionalnej
	Liczba	%	
Region w czasie II wojny światowej i wyzwolenie regionu w 1945 r	86	30	286
Dzieje regionu	23	8	
Powstanie Wielkopolskie	23	8	
Dzieje zakładów, instytucji, organizacji	20	7	
Pozostałe czasowe wystawy historyczne – regionalne	134	47	

Źródło: badania własne.

Tabela 14. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.

Rocznica	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce rocznicowej		Liczba wszystkich historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce rocznicowej
	Liczba	%	
Rocznice istnienia PRL, PZPR, PPR, PPS	57	23	245
Rocznice wybuchu wielkiej rewolucji październikowej	27	11	
Rocznice ruchu robotniczego, obchody 100-lecia ruchu robotniczego	21	9	
Obchody 1 Maja	20	8	
Tysiąclecie Państwa Polskiego – Millenium Polski	19	8	
Święto Ludowego Wojska Polskiego	8	3	
22 lipca – Święto Odrodzenia Polski - Rocznica ogłoszenia Manifestu PKWN	5	2	
Obchody przyjaźń polsko-radzieckiej	3	1	
Pozostałe czasowe wystawy rocznicowe	85	35	

Źródło: badania własne.

Tabela 15. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.

Postać	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce biograficznej		Liczba wszystkich historycznych wystaw objazdowych i oświatowych o tematyce biograficznej
	Liczba	%	
Stanisław Staszic	16	27	60
Marcin Kasprzak	13	21	
Włodzimierz Lenin	9	15	
Karol Świerczewski	8	13	
Inne postaci związane z ideologią	5	8	
Inne	9	15	

Źródło: badania własne.

Tabela 16. Współpraca międzynarodowa wielkopolskich muzeów historycznych w prezentowaniu historycznych wystaw oświatowych i objazdowych w latach 1945-1989.

Lata	NRD	Czechosłowacja	Bułgaria	Węgry	Jugosławia	Sudan	Austria	Liczba zagranicznych wystaw oświatowych i objazdowych		Liczba wszystkich historycznych wystaw objazdowych i oświatowych
								Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-	61
1950-1958	-	-	-	-	-	-	-	-	-	145
1959-1974	2	2	3	-	-	1	-	8	2	367
1975-1989	14	9	3	2	1	-	1	30	7	407
Łącznie	16	11	6	2	1	1	1	38	4	980

Źródło: badania własne.

4.2. Wykłady, prelekcje, odczyty o tematyce historycznej

4.2.1 Uwagi ogólne

Wykłady, prelekcje odczyty w objętych badaniami muzeach były obecne w ofercie edukacyjnej większości wielkopolskich placówek historycznych. Zgodnie z treścią zarządzenia w sprawie tymczasowego uregulowania organizacji i zakresu pracy służby oświatowej w muzeach podległych Ministerstwu Kultury i Sztuki, przygotowanego przez Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, ich organizowanie należało do obowiązków muzeów.

W przypadku wykładów, prelekcji, odczytów trudno uchwycić różnice definicyjne pomiędzy nimi, stąd też w niniejszej pracy potraktowane zostały jako jedna kategoria. W polskiej literaturze dotyczącej działalności oświatowej muzeów, nie zamieszczono praktycznie żadnej definicji określającej czym dokładnie charakteryzowały się wymienione przeze mnie powyżej formy edukacyjne⁵⁴⁹. W zachowanym materiale archiwalnym pochodzącym z wielkopolskich placówek muzealnych o charakterze historycznym, widoczna jest duża niekonsekwencja w ich stosowaniu. Używane są zamiennie i z dużą dowolnością. Dołączone do nich dane frekwencyjne, czy też przedstawiające prezentowaną tematykę, często były łączone utrudniając ich odseparowanie oraz odrębne potraktowanie. Wspomniane dane źródłowe, jak również niektóre teksty zamieszczane w czasopismach naukowych oraz naukowo-oświatowych, stanowią dowód na to, że w okresie Polski Ludowej wykłady, prelekcje i odczyty przeważnie traktowane były jako jedna forma edukacyjna⁵⁵⁰. W związku z tym w niniejszej pracy te trzy terminy również stosowane będą łącznie.

Na podstawie przeanalizowanych materiałów źródłowych uważam, że w obrębie działań edukacyjnych za wykład uznawano taką formę popularnonaukową, która była wygłaszana przez pracownika naukowego lub naukowo-oświatowego. Osoba ta mogła być zatrudniona w jednym z omawianych muzeów lub też innej instytucji naukowej i naukowo-

⁵⁴⁹ Wyjątek stanowi definicja odczytu podana przez Stefana Towpasa, która jednak niewiele wyjaśnia, wskazując jedynie, iż jest to jedna z najprostszych technik popularyzacji wiedzy ze względu na (pozorną) łatwość jej organizacji oraz to, iż mogą w niej uczestniczyć nieprzygotowani merytorycznie słuchacze. S. Towpasz, *Z zagadnień technik popularyzacyjnych-odczyty*, [w:] seria: *Symposium muzeologiczne w Łańcucie*, red. K. Malinowski, t. 6: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1963, s. 102-113.

⁵⁵⁰ Porównaj z: J. Sieklicki, *Działalność odczytowa Państwowego Muzeum Archeologicznego w różnych środowiskach*, [w:] seria: *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, red. K. Malinowski, t. 9: *Działalność oświatowa muzeów. Założenia teoretyczne i praktyka*, Poznań 1973, s.225-228; S. Stefański, *Akcja odczytowa Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, [w:] seria: *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, red. K. Malinowski, t. 9: *Działalność oświatowa muzeów. Założenia teoretyczne i praktyka*, Poznań 1973, s. 229-230.

badawczej. Wygłaszane były zarówno na terenie placówki muzealnej, jak i poza nią. W pierwszym przypadku, referentów zapraszano spoza muzeum lub proszono własnych pracowników o udzielanie wystąpień poza murami własnej instytucji. W drugim, prezentującymi były osoby zatrudnione w danej placówce muzealnej, a ich zadaniem było nie tylko upowszechnianie wiedzy na określony temat, lecz także promowanie jej działań oświatowych. Z punktu widzenia słuchacza była to pasywna metoda odbioru informacji. Jej adresatami było szeroko pojęte społeczeństwo – młodzież szkolna, dorośli, emeryci itd.

4.2.2. Wykłady, prelekcje, odczyty

Biorąc pod uwagę zaproponowane wyżej założenia w niniejszej pracy jako wykład, prelekcje i odczyt o charakterze historycznym traktuję te formy pracy oświatowej, które miały miejsce zarówno na terenie objętych badaniami muzeów, jak również poza ich budynkiem. Prowadzone były przez pracowników, lub osoby z zewnątrz. Odbiorcami zajęć były niemal wszystkie grupy społeczne (młodzież szkolna, dzieci, robotnicy i pracownicy różnych instytucji, osoby starsze). Tematyka prelekcji nawiązywała do profilu działalności danej instytucji (np. wygłaszane w nawiązaniu do prezentowanych wystaw czasowych), jak również wykraczała poza jej ramy, nadal zachowując historyczny charakter. Mogły stanowić zarówno stałą, jak i okazjonalną część programu edukacyjnego danego Muzeum.

Na podstawie zachowanego materiału archiwalnego oceniam, że prelekcje stanowiły dość jednorodną formę popularyzacji wiedzy. Oznacza to, że nie zostały w ewidentny sposób uwydatnione cechy na podstawie których można by je zróżnicować. Ich tematyka, częściowo uwzględniona w dokumentacji archiwalnej muzeów, dała jednak możliwość wyróżnienia, kategorii zagadnień realizowanych w tej formie: regionalna, ogólnohistoryczna, rocznicowa, biograficzna, zagraniczna i martyrologiczna. W przypadku wykładów ze względu na duże zaangażowanie niektórych wielkopolskich muzeów historycznych w dokształcanie kadr nauczycielskich w zakresie nauczania historii, postanowiłam wyróżnić dodatkową kategorię – pedagogiczną.

Z powodu niekompletności materiału źródłowego, na liczby uwzględnione w ramach poszczególnych kategorii składają się wyłącznie te przedsięwzięcia, których tytuły zostały uwzględnione w materiale archiwalnym, tym samym dając możliwość odpowiedniego ich zaszeregowania. Poniżej zamieszczona tabela zawiera także dane dotyczące zrealizowanych

wszystkich oraz wyłącznie historycznych prelekcji. Zachowany materiał archiwalny umożliwiał bowiem ich sumowanie, jednak nie zawierał tytułów, lub też nie wskazywał konkretnej liczby poszczególnych zrealizowanych tematów. Dane te stanowią jednak kontekst, w którym można osadzić informacje o prelekcjach historycznych.

W latach 1945-1989 na terenie Wielkopolski zorganizowano łącznie 6306 wykładów, prelekcji i odczytów o charakterze historycznym, co stanowiło 87% ogólnej liczby 7220 wszystkich tego typu wydarzeń (Tabela 17.). W ramach tych liczb w dostępnym materiale źródłowym zarejestrowano 3809 tematów (55% wszystkich o charakterze historycznym) (Tabela 18.). Ich największa liczba wygłoszona została w latach 1959-1974, było to 2191 wykładów (56% wszystkich tych form upowszechniania wiedzy). Wśród nich najmniej przygotowano natomiast w przedziale czasowym 1945-1949 – zaledwie 3 prelekcje (100% wygłoszonych wówczas prelekcji). Biorąc pod uwagę pełny okres istnienia Polski Ludowej najwięcej omawianych form edukacyjnych przygotowano w obrębie kategorii regionalnej – 1369, co stanowiło 36% wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów o charakterze historycznym wyróżnionych w materiale archiwalnym (Tabela 19.). W drugiej kolejności należy wspomnieć kategorię ogólnohistoryczną – 1324 (35%), w trzeciej – martyrologiczną 363 (10%), czwartej – rocznicową 511 (13%), piątej – biograficzną 136 (4%), szóstej – pedagogiczną 98 (3%), siódmą – zagraniczną 8 (0.5%). Prawie każda z wymienionych była także niezwykle zróżnicowana tematycznie, co w dużej mierze świadczyło o wszechstronności muzealnego personelu oświatowego i naukowo-oświatowego. W każdej z nich można jednak wydzielić charakterystyczne i najczęściej prezentowane bloki tematyczne.

Dla kategorii regionalnej najbardziej liczny i tym samym charakterystyczny stanowiły wykłady dotyczące dziejów regionu zarówno w szerszym rozumieniu jako Wielkopolska, jak i węższym odnoszącym się do poszczególnych wsi i miast (Tabela 20.). Liczba 397 przygotowanych w tym zakresie wystąpień stanowiła 29% regionalnej tematyki popularyzowanej w omawiany sposób. Często prezentowano także zagadnienia okresu okupacji i wyzwolenia regionu spod okupacji niemieckiej w 1945 r. – 104 (8%), odkryć archeologicznych w regionie – 73 (5%) oraz Powstanie Wielkopolskie – 23 (%).

Duże zróżnicowanie tematyczne obrębie kategorii ogólnohistorycznej wiązało się ze sporymi trudnościami w wyróżnieniu konkretnych bloków realizowanych zagadnień (Tabela 21.). Najbardziej reprezentatywnie pod względem liczby udzielonych wykładów wyglądało zagadnienie odkryć archeologicznych w Polsce i na świecie. Przygotowanych 191 wystąpień stanowiło (14%) liczby zagadnień omawianej kategorii. Następnie należy wymienić: dzieje

ruchu robotniczego w Polsce i zagranicą – 48 (4%), okres okupacji i wyzwolenia Polski spod okupacji niemieckiej w 1945 r. – 38 (3%), najdawniejsze dzieje ludzkości w Polsce i na świecie (pradzieje) – 55 (4%), okres średniowiecza w Polsce i na świecie – 26 (2%).

Biorąc pod uwagę bardzo nieliczną grupę muzeów martyrologicznych, które w latach 1945-1989 funkcjonowały na terenie Wielkopolski, dość zaskakująca może wydawać się wysoka liczba aż 363 prelekcji wygłoszonych w ramach tej kategorii. Niemal wszystkie zagadnienia z tego obszaru, które wymienione zostały w zachowanych materiałach archiwalnych dotyczyły działalności Fortu VII w Poznaniu i martyrologii Polaków w tym miejscu. Przygotowano tu aż 359 wykładów, prelekcji i odczytów. Liczba ta stanowiła 99 % wszystkich wystąpień w obrębie tej kategorii. Zaledwie 4 (%) z omawianych form prezentacji wiedzy historycznej można przypisać Muzeum w Międzyrzeczu, gdzie z kolei poruszono tematykę obozów zagłady (4x „Obozy zagłady”).

Podobnie jak w przypadku wystawiennictwa, tak i omawiając wykłady o charakterze historycznym, uważam, że kategoria rocznicowa stanowi najbardziej interesujące zagadnienie ze względu na możliwość oceny reakcji muzeów na wydarzenia rangi państwowej w latach 1945-1989. W takiej formie najczęściej popularyzowano tematy: Ludowego Wojska Polskiego – 95 (19% wszystkich zagadnień w ramach tej kategorii), rocznic istnienia Polski Ludowej, PZPR, PPR, PPS – 46 (9%), rocznice istnienia ruchu robotniczego – 30 (6%), rocznice wybuchu wielkiej rewolucji październikowej – 26 (5%), Millenium Polski – 289 (57%) (Tabela 22.).

W tematyce działalności odczytowej wielkopolskich muzeów historycznych można wyróżnić wiele postaci, które odegrały dużą rolę w dziejach zarówno regionu, jak i całego państwa. Część z nich miała wyłącznie znaczenie historyczne, część natomiast także lub wyłącznie ideologiczne. W obszarze kategorii biograficznej najczęściej prezentowano życiorysy: Włodzimierza Lenina – 71 (52% wszystkich tematów kategorii biograficznej), osób niezwiązanych z ideologią socjalistyczną, przede wszystkim lokalnych działaczy i społeczników – 25 (18%), lokalni działacze – osoby związane z ideologią socjalistyczną – 7 (5%) (Tabela 23.).

Spośród objętych badaniami muzeów, wyłącznie Muzeum Archeologiczne w Poznaniu oraz Muzeum Historii Miasta Poznania, podjęły się realizacji zagadnień pedagogicznych w formie wykładów, prelekcji i odczytów. Na tym gruncie pierwsza z wymienionych instytucji działała bardzo prężnie, co pozwoliło na wydzielenie osobnej kategorii – pedagogicznej. Choć zagadnienie to stanowiło rzadkość w ofercie omawianych

instytucji, liczba zrealizowanych przedsięwzięć była dość imponująca i wynosiła 98 wygłoszeń, co stanowiło 3% wszystkich wykładów o charakterze historycznym z podaną w materiale archiwalnym tematyką, zrealizowanych w latach 1945-1989⁵⁵¹.

Pod względem wygłoszonych prelekcji najmniej liczną z wyróżnionych kategorii stanowi zagraniczna. Przygotowanych w jej ramach 8 omawianych przedsięwzięć stanowiło zaledwie 0,5% wszystkich tych form o charakterze historycznym. Należy zaznaczyć, że została wydzielona w oparciu o działalność wyłącznie jednego wielkopolskiego muzeum historycznego – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. Na podstawie zachowanego materiału archiwalnego niemożliwe stało się wyróżnienie poszczególnych bloków tematycznych. Informacje zamieszczone w działalności sprawozdawczej placówki dotyczą wyłącznie miejsc, gdzie zostały wygłoszone wspomniane wykłady. Mowa tu o Czechosłowackiej Republice Socjalistycznej, NRD oraz Ośrodkach Informacji i Kultury Polskiej w różnych krajach europejskich, których nazwy niestety nie zostały wymienione w materiale archiwalnym⁵⁵².

Lata 1945-1949 to w zakresie wygłaszania wykładów, prelekcji i odczytów okres mało reprezentatywny dla tej formy popularyzacji wiedzy historycznej. Przygotowane jedynie 2 przedsięwzięcia, przy funkcjonujących wówczas trzech muzeach historycznych, stanowiły 100% ówczesnej ogólnej liczby i liczby historycznych wykładów. Tematyka ogólnohistoryczna, którą reprezentowały dotyczyła wyłącznie zagadnień archeologicznych. Obydwa wydarzenia zostały przygotowane przez poznańskie Muzeum Archeologiczne. Instytucję tę w omawianym przedziale czasowym można tym samym uznać za pionierską w zakresie stosowania wykładów jako formy działalności oświatowej na terenie regionu.

W okresie centralizacji polskiego muzealnictwa w latach 1950-1958 uwagę zwraca bardzo duży wzrost ogólnej liczby przygotowanych wykładów, prelekcji i odczytów. Tych o charakterze historycznym wygłoszono 854, co stanowiło 67% ogólnej liczby 1272 takich przedsięwzięć. Na podstawie dostępnego materiału źródłowego udało mi się wyodrębnić 191 (22% wszystkich historycznych) tytuły odczytów, które określiłam jako ukierunkowane na zagadnienia historyczne. Uważam, że zaobserwowany spory przyrost liczby omawianej formy udostępniania wiedzy należy wiązać z wprowadzaniem w życie wytycznych Ministra Kultury i Sztuki, w których była mowa o powoływaniu w muzeach służb społeczno-oświatowych. Jak

⁵⁵¹ np. „Zagadnienia archeologiczne w programie szkół podstawowych” w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, „Muzeum Historyczne, jako pomoc dla nauczycieli historii” w Muzeum Historii Miasta Poznania.

⁵⁵² Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron; AWMN, sygn. 4/9/1-2, sygn. 4/2/1-5.

wynika ze sprawozdania Muzeum Archeologicznego w Poznaniu za 1952 r., ich funkcjonowanie miało na celu przeobrazić działalność edukacyjną z dorywczej w stałą i nieprzerwaną⁵⁵³. Za równie znaczące można uznać także zarządzenie Dyrekcji Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków w sprawie tymczasowego uregulowania organizacji i zakresu pracy służby społeczno-oświatowej w muzeach podległych Ministerstwu Kultury i Sztuki. W dokumencie widnieje m.in. zapis o konieczności poszukiwania nowych form akcji społeczno-oświatowych, jak również wzbogacania już istniejących⁵⁵⁴. Należy zaznaczyć, że moje spostrzeżenia niemal w całości oparte zostały o zachowaną sprawozdawczość Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i stanowiącego wówczas jego filię Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie oraz Muzeum w Międzyrzeczu. Pomimo tego, że w latach 1950-1958 na terenie Wielkopolski funkcjonowały już muzea w Krotoszynie, Szamotułach, Lesznie, Kaliszu, Trzciance i Muzeum Historii Miasta Poznania w Poznaniu materiał archiwalny nie uwzględniał najwcześniejszego okresu ich działalności.

W latach 1950-1958 widocznie wzrosło zróżnicowanie kategorii tematycznych, które były wówczas prezentowane. Obok ogólnohistorycznej pojawiła się także regionalna, martyrologiczna i pedagogiczna. Znaczna przewaga kategorii ogólnohistorycznej nad pozostałymi – 110 wygłoszeń (58% wszystkich wykazanych materiale archiwalnym historycznych form omawianych w tym miejscu), stanowiła wynik intensywnej działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, w którym z racji jego profilu, przede wszystkim poruszano kwestie związane z archeologią polską i światową, zagadnienia traktowane w niniejszej pracy właśnie jako ogólnohistoryczne. Kategoria ta przeważała nad innymi także w przypadku działalności muzeów międzyrzeckiego i gnieźnieńskiego. Niewielka, w porównaniu z powyżej omówioną, liczba wykładów w kategorii regionalnej – 38 (20% historycznych wykazanych w materiale archiwalnym), w moim przekonaniu mogła stanowić efekt sytuacji w jakiej znalazł się polski ruch regionalistyczny po drugiej wojnie światowej. Zdaniem Danuty Konieczki-Śliwińskiej, w obliczu nowej władzy jego działalność uległa stopniowemu ograniczeniu, co ostatecznie w latach 1951-1956 doprowadziło do całkowitego zaniku działalności regionalistycznej w formie stowarzyszeń⁵⁵⁵.

W latach 1950-1958 swój debiut miała kategoria pedagogiczna – 39 (20%) prelekcji. Zagadnienia te zostały zainaugurowane w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Wykłady

⁵⁵³ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 5, s. 280-281

⁵⁵⁴ Zarządzenie nr 139 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 września 1952 r. w sprawie zakresu zadań służby społeczno-oświatowej w muzeach/ niepublikowane, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt. t. 28, s.;

⁵⁵⁵ D. Konieczka-Śliwińska, *Edukacyjny nurt regionalizmu historycznego w Polsce po 1918 roku. Konteksty-koncepcje programowe-realia*, Poznań 2011, s. 73-74.

o charakterze historyczno-pedagogicznych organizowane były dla nauczycieli przedmiotów szkolnych takich jak: historia, wychowanie obywatelskie i język polski oraz dla Studium Nauczycielskiego. Miały na celu doksztalcenie kadry szkolnej w np. w obszarze archeologii i historii – w pojęciu ogólnym i regionalnym, wykorzystania potencjału danego muzeum podczas zajęć lekcyjnych, sposobów nawiązania współpracy z jednostką muzealną, połączenia szkolnego programu nauczania z wizytą w muzeum i zapoznania z jego zasobami, przekazywania wiadomości o ochronie zabytków oraz sposobów na włączenie w tę akcję dzieci i młodzieży szkolnej. Wśród realizowanych tematów prelekcji były m.in. „Wycieczki do Muzeum Archeologicznego jako środek poglądowy w nauczaniu historii”, „Zagadnienia archeologiczne w programie szkół podstawowych”, „Muzeum Archeologiczne jako czynnik dydaktyczny przy nauczaniu historii”, „Co powinien wiedzieć nauczyciel o archeologii”, „Pomoce naukowe do lekcji historii” itd.⁵⁵⁶. Wyłącznie jeden wykład przygotowano w Muzeum Historii Miasta Poznania, a jego tematyka brzmiała: „Muzeum Historyczne jako pomoc dla nauczycieli historii” dla Koła Samokształceniowego przy Ośrodku Metodycznym⁵⁵⁷.

W latach 1950-1958 w formie odczytów zaprezentowano po raz pierwszy tematykę martyrologiczną. Jedyne zarejestrowane w materiale archiwalnym informacje o takim przedsięwzięciu zawarte zostały w sprawozdawczości Muzeum w Międzyrzeczu z 1954 r. Wszystkie 4 wykłady (2%) zostały zatytułowane: „Obozy zagłady”⁵⁵⁸. Z przeprowadzonej przeze mnie analizy materiału archiwalnego wynika, że wspomnianą instytucję można uznać tym samym za pierwszą, która w okresie powojennym na terenie Wielkopolski rozpoczęła popularyzację tego trudnego do realizacji zagadnienia.

Na trzecim etapie rozwoju polskiego muzealnictwa nazwanego w niniejszej pracy decentralizacją, a więc lata 1959-1974, w sposób znaczący wzrosła ogólna liczba wykładów, prelekcji i odczytów (do 3915 – 100%). Wśród nich 3621 (92% wszystkich omawianych w tym miejscu form) stanowiły te o charakterze historycznym. W 2191 (61% liczby historycznych) przypadkach w materiale archiwalnym uwzględniono konkretne tematy. Trudno uniknąć stwierdzenia, że duży wpływ na taką sytuację miał przyrost stanu liczbowego nowo otwieranych placówek muzealnych, zwłaszcza regionalnych, co stanowiło w dużej mierze efekt decentralizacji. Podobnie jak w poprzednim okresie, nadal dominującą kategorią była ogólnohistoryczna – 881 (40% wszystkich wygłoszonych wówczas wykładów

⁵⁵⁶ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 4., s. 217; B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 5, s. 167.

⁵⁵⁷ AMN, Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej 1966-1975, sygn. 1561, s. 9.

⁵⁵⁸ AMZM, bez sygnatur, bez numeracji stron.

historycznych wykazanych w materiale archiwalnym). Jednak uważam, że to wzrost drugiej pod względem liczby zrealizowanych przedsięwzięć – regionalnej – stanowił bardziej interesujące i znamienne dla omawianego okresu zjawisko. Wygłoszono wówczas 758 (35%) prelekcji, co w mojej opinii stanowiło efekt nowo kształtującej się sytuacji polskiego regionalizmu. Po jego zaniku w latach 1951 – 1956, o czym wspomniałam powyżej, nadszedł czas na odrodzenie tego ruchu. Podstawy ku temu dały wydarzenia 1956 r. Zgodnie z opinią Danuty Konieczki-Śliwińskiej możliwości pojawiły się jedynie w sferze działalności społecznikowskiej o charakterze kulturalnym objętej niewielkim protektoratem państwa – tzw. regionalizm kulturalny⁵⁵⁹. W zakresie muzealnictwa zjawisko to znalazło przełożenie na liczbę otwieranych muzeów regionalnych – udostępniono ich 8 (co stanowiło 67% liczny 12 oddanych wówczas do zwiedzania nowych placówek o charakterze regionalnym), które wzbudzały duże zainteresowanie wśród społeczeństwa. W naturalny sposób wzrosła więc także liczba przygotowywanych wykładów. W świetle zestawień statystycznych widać, że w przypadku prelekcji jako formy popularyzacji wiedzy historycznej, muzea sprostały zarówno wymogom państwowym (wytyczne ministerialne dotyczące oświaty), jak i potrzebom odradzającego się ruchu regionalnego.

Nie można także zapomnieć o realizowanym w latach sześćdziesiątych hasle „muzea uniwersytetami kultury”. Obligowało ono te instytucje do wzmożonej działalności oświatowej, a także do uruchomienia nowych form upowszechniania wiedzy. Znalazło także przełożenie na liczbę i formę realizowanych odczytów. Na podstawie dostępnego materiału archiwalnego oceniam, że największe zaangażowanie w zakresie unowocześniania i urozmaicenia oferty edukacyjnej muzeów w latach 1959-1974 wykazywało Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Do końca lat sześćdziesiątych w program swoich działań popularyzatorskich wprowadziło takie akcje jak: „wtorki muzealne”, „piątki biblioteczne” oraz odbywający się raz w roku „tydzień archeologii”. Wszystkie te spotkania miały charakter wykładów, co zdecydowanie wpłynęło na liczbę organizowanych przedsięwzięć tego typu. Różnicowała je grupa odbiorców, tematyka oraz w niewielki sposób forma prezentacji (np. z przezroczami, bez pomocy dydaktycznych, z wykorzystaniem filmu, artefaktów itd.)⁵⁶⁰. Na duże zmiany w zakresie edukacji przeprowadzane w omawianym muzeum wpływ miała także zmiana siedziby instytucji, gdzie nowy budynek dawał większe możliwości rozwoju.

⁵⁵⁹ D. Konieczka-Śliwińska, dz. cyt., s. 74.

⁵⁶⁰ Porównaj z: m.in. *Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, t. 14 (s. 221-240), t. 28, t. (s. 113-118), t. 29 (106-107).

Zreformowano także dział oświatowy⁵⁶¹. Na tle funkcjonujących w omawianym okresie wielkopolskich muzeów historycznych, działalnością wykładową wyróżniały się także Muzeum w Międzyrzeczu oraz Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu⁵⁶².

Zakres prezentowanej w latach 1959-1974 tematyki poszerzył się o kategorie: rocznicową oraz biograficzną. Pierwsza z wymienionych, reprezentowana przez niemałą liczbę 411 (19% wszystkich wygłoszonych wówczas wykładów historycznych wykazanych w materiale archiwalnym). Suma ta, podobnie jak w przypadku wystawiennictwa, świadczyła o realizowaniu przez muzea założeń polityki kulturalnej władz państwowych. Na omawiany okresy przypadały obchody Millenium Polski, czemu w formie przygotowanych odczytów najwięcej uwagi poświęcono przede wszystkim w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu (278 prelekcji) oraz Muzeum w Międzyrzeczu (11 prelekcji). Dość zaskakujący może być fakt, że w naturalny sposób predestynowanym do kultywowania tego święta Muzeum w Gnieźnie, w sprawozdawczości instytucji z lat około milenijnych, nie wykazano wykładów odnoszących się do tego wydarzenia. Być może miały miejsce, jednak ich tematyka nie została wyszczególniona w materiale archiwalnym. Powodem mogła być także ówczesna podległość instytucji pod Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (filia), gdzie z kolei temat ten realizowano dość intensywnie. Nie odczuwano więc potrzeby wygłaszania go także i w Gnieźnie. W formie odczytów uwzględnionych przez mnie w obrębie kategorii biograficznej – 75 (3%) przedsięwzięć – także w przeważającej mierze nawiązywano do ideologii propagowanej przez władze ludowe. W latach 1959-1974 najbardziej eksponowaną w formie wykładów postacią związaną z ideologią był Włodzimierz Lenin. Osoba przywódcy rewolucji październikowej była przypominana społeczeństwu przez Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu oraz Muzeum w Międzyrzeczu. Pierwsza ze wspomnianych instytucji, tematykę tę realizowała przekrojowo. Ukazywano Włodzimierza Lenina z możliwie wielu perspektyw: „100-rocznica urodzin Lenina”, „Lenin, a sprawa niepodległości Polski”, „Lenin i nauka o partii”, „Lenin w kwestii chłopskiej” itd.⁵⁶³. W muzeum międzyrzeckim przygotowano zagadnienie w dwóch odsłonach, które odpowiednią ilość razy powielono: „Lenin jako człowiek i rewolucjonista” oraz „Szlakiem Lenina”⁵⁶⁴.

W okresie stabilizacji muzealnictwa w Polsce – lata 1975-1989, pomimo otwieranych nowych siedzib muzealnych, widoczny jest wyraźny spadek liczby wszystkich

⁵⁶¹ W. Błaszczuk, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1969*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, Poznań 1972, t. 22, s. 238.

⁵⁶² AMZM, sprawozdawczość z lat 1959-1974, brak sygn., brak numeracji stron; AWMN; AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

⁵⁶³ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

⁵⁶⁴ AMZM, bez sygnatur, bez numeracji stron.

organizowanych wykładów. Do 1828 (90% ogółu wówczas zorganizowanych) spadła suma tych o charakterze historycznym. Przyczyny tego zjawiska są trudne do zweryfikowania. W mojej opinii należy ich upatrywać w niekorzystnej sytuacji politycznej kraju lat osiemdziesiątych. Taką odpowiedź nasuwa dokumentacja archiwalna Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy z 1981 r. Zawarto w niej informacje, że ze względu na wspomniany problem nie wygłaszano prelekcji w klubach wiejskich. Ze wspomnianymi wydarzeniami wiązano także ogólny spadek frekwencji zwiedzających instytucję. W tym samym materiale zwraca uwagę także informacja, iż od kilku lat wzrost liczby osób odwiedzających placówkę jest niewielki, prawdopodobna przyczyna nie została jednak podana⁵⁶⁵.

Uważam także, że na spadek liczby wygłoszonych prelekcji w latach 1975-1984 względem poprzedniego okresu, miał wpływ brak ważniejszych wydarzeń i akcji ogólnokrajowych mających z kolei miejsce w latach 1959-1974. Jedynymi bardziej znaczącymi rocznicami dla omawianego okresu były kolejne związane z istnieniem Polski Ludowej, które upamiętniono w Muzeum w Śremie, Trzciance, Rogoźnie, Wągrowcu i przede wszystkim w Muzeum Ruchu Robotniczego w Poznaniu⁵⁶⁶. Oprócz tych należy także wspomnieć obchody setnej rocznicy ruchu robotniczego, do której w znaczący sposób przygotowywano się wyłącznie w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, a upamiętniono ją także w Muzeum w Złotowie⁵⁶⁷.

W okresie stabilizacji, a więc w latach 1975-1989, w ramach wyróżnionych kategorii tematycznych można mówić o trzech cechach charakterystycznych dla wielkopolskiego muzealnictwa historycznego. Pierwsza z nich dotyczy pojawienia się w odczytowej działalności muzealniczej wykładów zagranicznych. W zachowanym materiale archiwalnym uwzględniono ich wyłącznie 8. Wszystkie zrealizowane zostały przez pracowników Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu. Ich tytuły nie zostały podane. W oparciu o dane uzyskane podczas analizy materiału archiwalnego dotyczącego wystawiennictwa oceniam, że najprawdopodobniej prezentowana w formie prelekcji tematyka dotyczyła użyczanych sobie wystaw czasowych oraz wspólnych dziejów i tradycji współpracy (zwłaszcza w kontekście idei socjalistycznych). Prelekcje wygłaszano w NRD oraz Czechosłowackiej Republice Socjalistycznej. Wykładów udzielano także w różnych Ośrodkach Informacji i Kultury

⁵⁶⁵ AMPP, Rada Muzealna (sprawozdania, plany merytoryczne, protokół, lista obecności)1980-1982, sygn. 217/23, s. 87.

⁵⁶⁶ AMPP na Lednicy, Rada Muzealna (sprawozdania, plany merytoryczne, protokół, lista obecności 1981-1982), sygn. 217/23, s. 84-90.

⁵⁶⁷ AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron.

znajdujących się w kilku miastach europejskich. Niestety w sprawozdawczości muzealnej nie uwzględniono informacji w jakich. Za drugą z cech charakterystyczny dla działalności odczytowej okresu stabilizacji muzealnictwa, uznałam znaczne wzmoczenie w zakresie tematyki martyrologicznej. Pierwsze wygłoszenia w obrębie tej kategorii miały miejsce w latach 1950-1958, w następnym okresie nie zostały zarejestrowane w materiale archiwalnym poszczególnych muzeów. Kolejny raz pojawiły się właśnie w przedziale czasowym 1975-1989 w zauważalnie zwielokrotnionej liczbie 359 prelekcji. Wszystkie stanowiły inicjatywę Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII, tym samym ściśle odnosząc się do tych zagadnień⁵⁶⁸. Trzecią cechą charakterystyczną dla omawianego okresu było odwrócenie proporcji pomiędzy liczbą zrealizowanych odczytów w kategorii regionalnej (573 – 40% historycznych z wyróżnioną tematyką) i ogólnohistorycznej (330 – 23%). Pierwsza ze wspomnianych znacznie przewyższyła drugą, co sugerowałoby zdecydowany wzrost zainteresowania zagadnieniami związanymi z regionem nad pozostałymi.

Znacznym zmianom uległa również proporcja w kategorii wykładów biograficznych, których wygłoszono w latach 1975-1989 61 (4%). Z zachowanych w archiwach informacji wynika, że jedynie 4 z nich odnosiły się do osób „cennych” dla ideologii socjalistycznej. Postać Feliksa Dzierżyńskiego upamiętniono w Muzeum w Śremie, natomiast Karola Świerczewskiego w Muzeum Wyzwolenia Poznania⁵⁶⁹. Pozostałe odczyty nawiązywały przede wszystkim do życiorysów lokalnych działaczy i osób silnie związanych z danym regionem np. „Wanda Kowalińska – tajne nauczanie w okresie II wojny światowej” – prelekcja wygłoszona w Muzeum w Wągrowcu, „Seweryn Matuszewski – wybitny społecznik i organizator Powstania Wielkopolskiego w Śremie” – Muzeum w Śremie, czy też „Wiktor Stachowiak – twórca Muzeum w Trzciance” – Muzeum w Trzciance⁵⁷⁰. Znacznemu spadkowi uległa także kategoria wykładów rocznicowych, których w omawianym okresie wygłoszono 100 (7%), odnosząc się głównie do kolejnych rocznic Polski Ludowej oraz 100-lecia ruchu robotniczego.

⁵⁶⁸ AWMN, sygn. 4/9/1-2, sygn. 4/2/1-5, bez numeracji stron.

⁵⁶⁹ AWMN, sygn. 4/9/1-2, bez numeracji stron.

⁵⁷⁰ AMW, Działania dla dzieci i młodzieży 1989-1994, brak sygn., brak numeracji stron.

4.2.3. Wnioski

Metoda organizowania akcji odczytowych miała szeroki zakres oddziaływania zarówno terytorialnego, jak i społecznego. Przedsięwzięcia te były bowiem realizowane zarówno w siedzibach danych instytucji, jak i w terenie. Młodzież szkolna stanowiła przeważającą liczbę wśród obiorców korzystających z możliwości wysłuchania prelekcji. Bardzo intensywnie działano jednak także w zakresie współpracy z innymi grupami społecznymi (robotnicy, osoby starsze, organizacje).

Biorąc pod uwagę fakt, że w okresie Polski Ludowej 3809 wykładów o tematyce historycznej stanowiło 853 % z 7220 ogólnej liczby przygotowanych prelekcji widać, że muzea o takim charakterze realizowały swoją główną misję – upowszechnianie wiedzy o przeszłości. Pragnę zaznaczyć jednak, że działania te odbywały się w różnym kontekście. W latach 1945-1989 najbardziej popularną tematyką była regionalna. Z założenia kategoria ta w niniejszej pracy została wydzielona jako ta, w ramach której realizowane zagadnienia związane z dziejami regionu oraz kraju i świata w żaden sposób nie nawiązywały do socjalistycznych wizji władz ludowych. Do tej grupy należy dodać także odczyty pedagogiczne oraz bardzo wąsko wyspecjalizowane martyrologiczne. Na podstawie ich łącznej liczby wnioskuję, że odczytowa forma przekazywania wiedzy historycznej miała w przeważającej mierze charakter edukacyjny. Należy jednak pamiętać, że prelekcje wykorzystywano również do celów propagandowych. Najlepiej świadczy o tym fakt, że za pomocą kategorii rocznicowej oraz częściowo ogólnohistorycznej i biograficznej starano się przypominać o wydarzeniach istotnych dla szerzenia ideologii socjalistycznych.

WYKŁADY, PRELEKCJE, ODCZYTY

Tabela 17. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział wykładów, prelekcji i odczytów historycznych		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów historycznych
	Liczba	%	
1945-1949	3	100	3
1950-1958	854	67	1272
1959-1974	3621	92	3915
1975-1989	1828	90	2030
Łącznie	6306	87	7220

Źródło: badania własne.

Tabela 18. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji, odczytów historycznych
	Liczba	%	
1945-1949	3	100	3
1950-1958	191	22	854
1959-1974	2191	61	3621
1975-1989	1424	78	1828
Łącznie	3809	60	6306

Źródło: badania własne.

Tabela 19. Kategorie tematyczne wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Rocznicowe		Zagraniczne		Biograficzne		Martyrologiczne		Pedagogiczna		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów o tematyce historycznej z wykazaną tematyką
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	-	-	3	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
1950-1958	38	20	110	58	-	-	-	-	-	-	4	2	39	20	191
1959-1974	758	35	881	40	411	19	8	0,3	75	3	-	-	58	3	2191
1975-1989	573	40	330	23	100	7	-	-	61	4	359	25	1	0,5	1424
Łącznie	1369	36	1324	35	511	13	8	0,5	136	4	363	10	98	3	3809

Źródło: badania własne.

Tabela 20. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych wykładów, prelekcji, odczytów historycznych o tematyce regionalnej		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką regionalną
	Liczba	%	
Dzieje regionu	397	29	1369
Okupacja i wyzwolenie regionu 1939-1945	104	104	
Odkrycia archeologiczne w regionie	73	73	
Powstanie Wielkopolskie	23	23	
Inne	597	44	

Źródło: badania własne.

Tabela 21. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych wykładów, prelekcji, odczytów historycznych o tematyce ogólnohistorycznej		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką ogólnohistoryczną
	Liczba	%	
Odkrycia archeologiczne w Polsce i na świecie	191	14	1324
Dzieje ruchu robotniczego w Polsce i zagranicą	48	4	
Okupacja i wyzwolenie Polski 1939-1945	38	3	
Najdawniejsze dzieje ludzkości w Polsce i na świecie (pradzieje)	55	4	
Średniowiecze w Polsce i na świecie	26	2	
Inne	966	73	

Źródło: badania własne.

Tabela 22. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych wykładów, prelekcji, odczytów historycznych o tematyce rocznicowej		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką rocznicową
	Liczba	%	
Rocznica Ludowego Wojska Polskiego	95	19	511
Rocznice istnienia Polski Ludowej, PZPR, PPR, PPS	46	9	
Rocznice istnienia ruchu robotniczego	30	6	
Rocznice wybuchu rewolucji październikowej	26	5	
Millenium Polski	289	57	
Inne	25	5	

Źródło: badania własne.

Tabela 23. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych wykładów, prelekcji, odczytów historycznych o tematyce biograficznej		Liczba wszystkich wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką biograficzną
	Liczba	%	
Włodzimierz Lenin	71	52	136
Lokalni działacze – osoby niezwiązane z ideologią socjalistyczną	24	18	
Lokalni działacze – osoby związane z ideologią socjalistyczną	7	5	
Inne	34	25	

Źródło: badania własne.

4.3. Lekcje muzealne o tematyce historycznej

4.3.1. Uwagi ogólne

Zachowany materiał archiwalny wielkopolskich placówek muzealnych wskazuje na to, że lekcje muzealne w ofercie tych instytucji zaczęły pojawiać się dopiero w trzecim okresie rozwoju muzealnictwa, a więc w latach 1959-1974. Oceniam, że podobnie jak w przypadku wykładów, prelekcji i odczytów na rozwój tej formy popularyzacji wiedzy wpływ miało Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 1952 r. o powołaniu w muzeach etatów pracowników naukowo-oświatowych. Zgodnie z jego treścią do ich kompetencji należało między innymi przygotowywanie oraz przeprowadzanie lekcji muzealnych. Były realizowane w nawiązaniu do programu nauczania lub w odstępstwie od niego. Organizowano je przede wszystkim w murach danej instytucji (najczęściej w przestrzeni wystawowej), a prowadzone były przez jej pracownika lub nauczyciela.

Na gruncie dyskusji muzeologicznych w okresie Polski Ludowej kwestie lekcji muzealnych, zaraz po tych dotyczących wstawiennictwa, stanowiły najczęściej omawiane zagadnienie edukacyjne. Najbardziej wnikliwie temat ten został zaprezentowany przez Piotra Ungera w publikacji „Muzea w nauczaniu historii” (1988)⁵⁷¹ oraz w pracy zbiorowej pod redakcją Antoniego Kunysza „Współpraca muzeów ze szkołami” (1968)⁵⁷². Opierając się na słowach pierwszego ze wspomnianych autorów, lekcje muzealne przyczyniały się do kształtowania uczniowskich postaw, które byłyby trudne do osiągnięcia podczas innych zajęć. Piotr Unger uznał natomiast, że częste wizyty uczniów w miejscowych – regionalnych muzeach wzbudzały w nich związek z regionem. W ich wychowawczych aspektach uwzględnił także wyrabianie wśród młodzieży szkolnej nawyku chęci zdobywania informacji. Stwierdził, że zdobyta wówczas umiejętność stawiania pytań i znajdowania na nie odpowiedzi może być wykorzystywana przez całe życie⁵⁷³. Działając wyłącznie w oparciu o dostępny materiał archiwalny trudno zweryfikować poruszone przez autora kwestie. Jego opinia wskazuje jednak jak istotną rolę w edukacji muzealnej przypisywano tej formie popularyzacji wiedzy historycznej u schyłku Polski Ludowej.

⁵⁷¹ P. Unger, *Muzea w nauczaniu historii*, Warszawa 1988.

⁵⁷² A. Kunysz, *Współpraca muzeów ze szkołami*, Przemysł 1968.

⁵⁷³ P. Unger, dz. cyt., s. 28-29.

4.3.2. Lekcje muzealne

W niniejszej pracy jako lekcje muzealne o charakterze historycznym uznałam wyłącznie te zajęcia popularnonaukowe, które miały miejsce na terenie muzeum o takim samym profilu. Omawiana forma edukacyjna mogła być przeprowadzona przez pracownika oświatowego, nauczyciela lub jednocześnie przez obydwie wspomniane osoby. Jej realizacja miała miejsce na terenie danej instytucji – prowadzone najczęściej w przestrzeni wystawienniczej. Na podstawie przeanalizowanego przeze mnie materiału archiwalnego oraz literatury przedmiotu, wyodrębniłam kolejną cechę lekcji muzealnych – organizowano je prawie wyłącznie dla młodzieży szkolnej. Była to także właściwość wyróżniająca tę formę spośród większości omówionych do tego momentu działań edukacyjnych, które charakteryzowało oddziaływanie na więcej grup społecznych.

Uwzględnione w prowadzonych przeze mnie badaniach lekcje muzealne stanowiły homogeniczną formę upowszechniania wiedzy. Co oznacza, że podobnie jak w przypadku wykładów, prelekcji i odczytów w jej obrębie nie można wyróżnić poszczególnych typów działań. Wyraźnie widoczne jest jednak pięć kategorii tematycznych, w ramach których realizowano materiał historyczny: regionalna, ogólnohistoryczna, rocznicowa, biograficzna, martyrologiczna. W przeciwieństwie do wcześniej omówionych form popularyzacji wiedzy historycznej, nie uwzględniona została tematyka zagraniczna. Jej realizacja wiązałaby się z koniecznością przeprowadzenia lekcji muzealnej poza murami danej instytucji, co tym samym stawiałoby ją poza ramami obranej przeze mnie definicji. Zachowany materiał archiwalny badanych muzeów, w zakresie dokumentacji lekcji muzealnych, również nie uwzględnia działań poza granicami Polski w tej formie.

W latach 1945-1989 w wielkopolskich muzeach historycznych przeprowadzono 4474 lekcji muzealnych dla młodzieży szkolnej (Tabela 24). Wśród nich aż 2736 miało charakter historyczny, stanowiąc tym samym 61% podanej ogólnej liczby. Chciałam nadmienić, że w oparciu o materiał archiwalny jedynie w 1396 przypadkach udało mi się spośród nich wyodrębnić tematy historyczne (Tabela 25.). Na tej podstawie widać, że zdecydowanie przeważającą kategorią tematyczną była regionalna. Zrealizowana w jej ramach liczba 762 przedsięwzięć, dawała 55% wszystkich tych form popularyzacji wiedzy historycznej (Tabela 26.). W drugiej kolejności najbardziej popularnym zagadnieniem były kwestie związane z martyrologią narodu polskiego – 371 (27%). Na trzecim miejscu tematy ogólnohistoryczne – 163 (12%). Liczbą przeprowadzonych lekcji muzealnych zdecydowanie bardziej od

wspomnianych trzech kategorii odbiegały pozostałe dwa zagadnienia: rocznicowe – 66 (5%) oraz biograficzne – 34 (2%).

W ramach kategorii regionalnej najczęściej realizowanym tematem były pradzieje regionu – 185 zajęć, co stanowiło 24% wymienionej w materiałach archiwalnych tej tematyki (Tabela 27.). Następnie okupacja i wyzwolenie regionu w 1939-1945 – 98 lekcji (13%). Dość intensywnie przypominano także o dziejach Wielkopolski oraz jej poszczególnych regionów – 80 (10%). W zauważalny sposób odniesiono się również do powstania wielkopolskiego – 13 (2%).

W formie lekcji muzealnych duże zainteresowanie wykazywano także tematyką martyrologii Polaków w czasie II wojny światowej. Zagadnienie to w latach 1945-1989 realizowano prawdopodobnie w dwóch znaczących blokach tematycznych: martyrologia Wielkopolan w czasie okupacji niemieckiej oraz martyrologia Wielkopolan w Forcie VII w Poznaniu. Dane te zostały pozyskane ze zarchiwizowanej sprawozdawczości dwóch muzeów: Martyrologii Wielkopolan – Fort VII w Poznaniu oraz Muzeum Historii Ruchu Robotniczego⁵⁷⁴.

Na tle kategorii ogólnohistorycznej – trzeciej pod względem liczby zorganizowanych zajęć – wyróżniały się trzy bloki tematyczne (Tabela 28.). Najliczniej realizowany dotyczył początków państwa polskiego – 22 przeprowadzone lekcje muzealne, które stanowiły 13% wszystkich zagadnień w obrębie omawianego obszaru. Temat ten realizowany był kilka lat po obchodach Millenium Polski, stąd też uwzględniony jest w ramach zagadnień ogólnohistorycznych, a nie rocznicowych. Niemal równie często przeprowadzono zajęcia dotyczące historii godła, hymnu i barw narodowych. Zajęcia te, choć widoczne ze względu na dużą liczbę zorganizowanych przedsięwzięć, przeprowadzone zostały na terenie wyłącznie jednego muzeum. Placówką tą było Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu, a wspomniane zagadnienie realizowano wyłącznie w 1985 r.⁵⁷⁵. Niewiele mniej razy odnoszono się do spraw archeologii w zakresie ogólnopolskim i zagranicznym – 20 (12%). Na koniec należy wyróżnić problem Polaków na frontach II wojny światowej – 13 (8%).

W obrębie bardzo wymownej kategorii rocznicowej wyróżniały się przede wszystkim trzy dość często realizowane bloki tematyczne (Tabela 29.). Wśród zarejestrowanych w materiale archiwalnym zagadnień na pierwszym miejscu należy wymienić zagadnienie odnoszące się do święta 1 Maja – 38 przeprowadzonych lekcji muzealnych (58% wszystkich tych przedsięwzięć w ramach omawianej kategorii), na drugim rocznice istnienia Polski

⁵⁷⁴ AWMN, sygn. 4/9/1-2, sygn. 4/2/1-5, bez numeracji stron.

⁵⁷⁵ Tamże.

Ludowej, PZPR, PPR i PPS – 15 (23%), na trzecim zagadnienia rokrocznie przypominające o rewolucji październikowej – 10 (15%). Najmniej reprezentatywnie na tym tle przedstawiała się tematyka rocznicy ruchu robotniczego, którą w sprawozdawczości muzealnej zarejestrowano wyłącznie 3 (5%) razy.

Z racji niewielkiej ogólnej liczby dających się wyróżnić w materiale źródłowym zagadnień biograficznych, w ramach tej kategorii wydzieliłam wyłącznie dwa bloki tematyczne: postaci niezwiązanych (np. ks. Jakub Wujek, Karol Libelt) oraz związanych z ideologią państwową (np. Bolesława Bieruta, Marcina Kasprzaka)(Tabela 30.). Pierwszy z wymienionych reprezentowany był przez liczbę 18 przedsięwzięć (53% wszystkich zagadnień omawianej kategorii). Drugi natomiast przez niewiele mniejszą ilość – 16 (47%). Oceniam, że tylko poprzez dokonanie tak schematycznego podziału – bez wyróżniania biogramów konkretnych osób – jestem w stanie dokonać oceny omawianej formy popularyzacji wiedzy historycznej pod kątem jej znaczenia.

Wielkopolskie muzea historyczne na dwóch pierwszych etapach rozwoju polskiego muzealnictwa nie prowadziły działalności upowszechnieniowej w formie lekcji muzealnych. Pomimo organizowania już w latach pięćdziesiątych służb oświatowych, działania te nie były praktykowane. Trudno dokładnie określić co było powodem takiej sytuacji, zwłaszcza, że inne metody upowszechniania były we wspomnianych instytucjach jak najbardziej stosowane. Uważam, że częściowego wyjaśnienia tego problemu można doszukać się w sprawozdaniu z działalności zespołu naukowo-oświatowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu za lata 1953-1962. Autorką dokumentu była kierownik działu Zofia Pawłowska. Zgodnie z jej relacją powołanie na podstawie zarządzenia ministra Kultury i Sztuki nr 139 z dnia 1 września 1952 r. służby społeczno-oświatowej i tym samym instruktorów tych działań stanowiło początek systematycznej pracy oświatowej Muzeum. Trzeba ją było jednak najpierw odpowiednio zorganizować. Nawiązać szereg kontaktów umożliwiających kierowanie współpracą ze społeczeństwem. Nie było to zadanie łatwe, ponieważ pracownicy nowo utworzonego działu nie posiadali odpowiedniego wykształcenia i umiejętności w zakresie przydzielonych im zadań. Napotkano także trudności w dostosowaniu zaleceń zawartych w ministerialnym zarządzeniu do możliwości i specjalizacji Muzeum oraz jego przestrzeni. Problem stanowiły również częste zmiany na stanowiskach oświatowych, co w konsekwencji znacznie spowalniało przebieg pracy i organizacji działań edukacyjnych⁵⁷⁶. Uważam, że analogiczna sytuacja mogła mieć miejsce także w innych muzeach funkcjonujących już w latach

⁵⁷⁶ Z. Pawłowska, *Działalność zespołu naukowo-oświatowego w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu w latach 1953-1962*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1963, t.14, s. 221.

pięćdziesiątych, co tłumaczyłoby brak zrealizowanych lekcji muzealnych w zachowanej dokumentacji archiwalnej. Jak zaznaczyła Zofia Pawłowska, dopiero od 1954 r. zarysowały się konkretne cele pracy działu. Za najważniejszy uznano nawiązanie ścisłego kontaktu ze szkolnictwem i ośrodkami wiejskimi. W 1955 r. za kolejny kierunek działań uznano nawiązanie współpracy z nauczycielami historii. Do 1961 r., w ramach bardzo wzmożonej pracy ukierunkowanej na budowanie sieci relacji międzyinstytucjonalnych, nawiązano w poznańskim Muzeum Archeologicznym współpracę m.in. z: Ośrodkami Doskonalenia Kadr Oświatowych, absolwentami liceów pedagogicznych, leśnych i rolniczych, pracownikami Państwowych Gospodarstw Rolnych, szkołami przysposobienia rolnego itd⁵⁷⁷. Docieranie do dość zróżnicowanego środowiska wynikało z instrukcji z dnia 12 grudnia 1955 r., gdzie określono, że działania służby społeczno-oświatowej miały koncentrować się przede wszystkim na upowszechnianiu ochrony zabytków. Wchodzono więc we współpracę ze środowiskami, które z racji swojego profilu działalności mogły mieć kontakt z obiektami zabytkowymi (archeologicznymi i historycznymi). Ukierunkowanie na takie zagadnienia widoczne było w tematyce realizowanych nieco później różnych form pracy edukacyjnej, w tym i lekcji muzealnych, np. w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, Muzeum w Międzyrzeczu, Muzeum w Złotowie⁵⁷⁸. Dopiero więc po powstaniu odpowiedniej liczby placówek chętnych do współpracy, wyznaczeniu celów do realizacji programu oświatowego oraz zorganizowaniu kompetentnej kadry, lekcje muzealne zostały stopniowo wprowadzone w program edukacyjny Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz innych wielkopolskich muzeów historycznych.

Pierwsze zarejestrowane w dostępnych materiałach archiwalnych informacje o prowadzonych przez pracowników oświatowych i nauczycieli lekcjach muzealnych, pojawiły się w latach 1959-1974. Przygotowano wówczas 981 zajęć (100% wszystkich zrealizowanych wówczas lekcji muzealnych). Omawiana tematyka obejmowała trzy z wydzielonych przeze mnie kategorii – regionalną, ogólnohistoryczną i rocznicową. Instytucją, która zainaugurowała taką formę działalności było Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Pierwsze zarejestrowane tu lekcje muzealne odbyły się już w 1964 r. Zajęcia dotyczyły archeologii i prawie wszystkie przeprowadzone zostały dla uczniów klas podstawowych, na tych poziomach nauczania, na których zagadnienia archeologiczne znajdowały się w programie nauczania historii. Lekcje odbywały się w połączeniu ze zwiedzaniem ekspozycji lub w

⁵⁷⁷ Tamże.

⁵⁷⁸ AMZM, bez sygn., bez numeracji stron; AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron;

całości na niej⁵⁷⁹. Rok później pierwsze z omawianych typów zajęć odnotowano także w Muzeum Historii Miasta Poznania. Ich liczba jest nieznana, jednak był to jeden z bardzo nielicznych przypadków, kiedy zostały przeprowadzone nie tylko dla grup młodzieży, lecz także dla muzeologów i pracowników kulturalno-oświatowych. Odbywały się w ramach szerszej akcji oprowadzania po muzeach i związane były ściśle z przestrzenią wystawienniczą danych instytucji⁵⁸⁰. Wyjątek w tym okresie stanowiły także, nazywane lekcjami muzealnymi i zachowane pod taką nomenklaturą w materiale archiwalnym, zajęcia przeznaczone nie dla młodzieży, lecz dedykowane przyszłym kadrom nauczycielskim. Organizowano je najpierw w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. W latach 1963-1965 na hospitacje takich zajęć zapraszano uczestników poznańskiego studium nauczycielskiego⁵⁸¹. Forma ta nie była także obca Muzeum im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni, gdzie w 1985 r. również zorganizowano pokazową lekcję dla nauczycieli historii – z udziałem reprezentatywnej grupy uczniów – dotyczącą strajków dziecięcych⁵⁸².

W chwili, kiedy na trzecim etapie rozwoju polskiego muzealnictwa w ofercie wielkopolskich muzeów historycznych pojawiły się lekcje muzealne, w obrębie kategorii rocznicowej w liczbie 12 zajęć zrealizowano temat dotyczący „Tradycji 1 Maja”. Było to jedyne zagadnienie, które w latach 1959-1974 omówiono w takiej formie. Wszystkie wspomniane zajęcia zostały przeprowadzone na Terenie Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu⁵⁸³. Stanowiły tym samym dowód na to, że również za pomocą omawianego sposobu popularyzacji wiedzy historycznej, były realizowane założenia ideologiczne władz państwowych.

Podając definicję lekcji muzealnej, wspomniałam powyżej, że zajęcia te mogły być prowadzone na terenie muzeum historycznego przez pracownika oświatowego danej instytucji lub nauczyciela przedmiotu. Zdarzały się także akcje łączone, kiedy w ramach współpracy szkoły z muzeum przedstawiciel grona pedagogicznego wspólnie z muzealnikiem, prowadził zajęcia. Taka udokumentowana sytuacja miała miejsce m.in. w Muzeum Ziemi Złotowskiej w 1967 r., czy też w Muzeum Ziemi Kaliskiej również w 1967 r.⁵⁸⁴.

⁵⁷⁹ M. Kowańska-Piaszykowska, *Działalność Muzeum Archeologicznego w 1964 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1965, t. 16, s. 274.

⁵⁸⁰ AMN, Nadzór merytoryczny nad działalnością Muzeum Ziemi Kaliskiej 1966-1975, sygn. 1561, s. 28-29.

⁵⁸¹ Z. Pawłowska, *Działalność zespołu...*, dz. cyt., t.14, s. 223-226.

⁵⁸² MDW, Sprawozdania za lata 1981-1989, brak sygn., brak numeracji stron.

⁵⁸³ AWMN, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron.

⁵⁸⁴ AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron.

Oceniam, że na terenie Wielkopolski w przedziale czasowym 1959-1974 na liczbę przeprowadzonych lekcji muzealnych duży wpływ miała realizacja hasła „muzea uniwersytetami kultury”. Działając w oparciu o dostępny materiał archiwalny mogę stwierdzić, że właściwy początek tej metody popularyzacji wiedzy historycznej na terenie omawianego regionu związany był z wprowadzaniem w życie wspomnianej idei. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych akcja ta miała najbardziej intensywny przebieg. W sprawozdaniu Muzeum w Złotowie z 1971 r., jako osobny punkt wyróżniono działania odbywające się w ramach wspomnianego hasła – w tym przypadku były to wyłącznie lekcje muzealne. Omawiany typ zajęć bardzo szybko stał się pożądaną formą popularyzacji wiedzy zarówno ze strony szkół, jak i placówek muzealnych. Ich zastosowanie było szerokie i przybierało różne formy. W 1971 r. w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu przeprowadzono dla uczniów „Poglądowe lekcje historii”, które odbyły się na terenie wykopalisk w obrębie Starego Rynku – jest to jedyny przykład kiedy zajęcia takie odbywały się poza siedzibą danej instytucji, a nazwane zostały przez organizatora „lekcjami”. Za ich pomocą zapoznawano dzieci i młodzież szkolną z pracą archeologa. Akcja ta w sprawozdaniu z działalności Muzeum Archeologicznego uznana została za jedną z ciekawszych zorganizowanych przez tę placówkę, czego dowodem mogła być frekwencja obliczona na 10 000 uczestników⁵⁸⁵. Ta sama instytucja, aby zapewnić sobie stały przyływ młodzieży, podpisała w 1969 r. umowę z Kuratorium Oświaty w sprawie organizacji lekcji muzealnych⁵⁸⁶.

Również lata 1960-1966 – czyli przygotowania i obchody Millenium Polski – zaznaczyły się w programie lekcji realizowanych w przestrzeni wielkopolskich muzeów historycznych. Co zaskakujące, więcej zajęć tego typu zarejestrowano w okresie porocznicowym, a więc latach 1967-1974, aniżeli w dobie właściwych obchodów. Prym w tym zakresie wiodło Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie w naturalny sposób predystynowane do prezentowania tego zadania oraz Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy⁵⁸⁷.

Przedział czasowy 1975-1989 – ostatni z etapów rozwoju polskiego muzealnictwa w okresie Polski Ludowej – charakteryzował się znacznym wzrostem liczby prowadzonych lekcji muzealnych. W niektórych placówkach dopiero w tym momencie rozwoju polskiego muzealnictwa stały się widoczne w materiale archiwalnym. Przykładem może być Muzeum

⁵⁸⁵ W. Tetzlaff, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 24, s. 271-272.

⁵⁸⁶ W. Błaszczuk, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 22 s. 239.

⁵⁸⁷ AMPPP w Gnieźnie, Plany roczne i sprawozdania z ich wykonania, sygn. 5/22-9/8.

Ziemi Wschowskiej, gdzie pierwsza informacja o tej formie działalności edukacyjnej pojawiła się dopiero w 1986 r.⁵⁸⁸. W mojej ocenie wpływ na taki wzrost statystyki miały przede wszystkim wytyczne ministra oświaty i wychowania oraz ministra kultury i sztuki z 1984 r., które wprowadzały obowiązek współpracy szkoły z muzeum⁵⁸⁹. Obydwie instytucje – szkoła i muzeum – były więc formalnie zobligowane do wykazywania się odpowiednią frekwencją i liczbą zrealizowanych lekcji muzealnych. W części wielkopolskich placówek muzealnych o charakterze historycznym rozpoczęto intensywną akcję informowania o możliwości skorzystania przez szkołę z takiej oferty w danej instytucji. Taka forma działalności została zarejestrowana m.in. w materiale archiwalnym Muzeum w Międzyrzeczu dokładnie z 1984 r.⁵⁹⁰. Za tym, że wprowadzona ustawa miała wpływ na widoczne zwiększenie zainteresowania omawianymi zajęciami przemawia także fakt, że po 1984 r. przygotowano 1065 lekcji (24% z 4474 wszystkich lekcji muzealnych w latach 1945-1989). W ramach tej sumy, udało mi się wyróżnić 786 o charakterze historycznym. Podane liczby wskazują na to, że zaledwie w ciągu pięciu lat (1984-1989) po okresie wejścia w życie wspomnianego dokumentu, przygotowano aż 29% wszystkich lekcji muzealnych o tym profilu.

Nie można zapomnieć, że wpływ na stale zwiększającą się liczbę zajęć miały także akcje i działania z poprzednich etapów rozwoju polskiego muzealnictwa. Mam na myśli przede wszystkim rozwijającą się od lat pięćdziesiątych służbę społeczno-oświatową i wzrastającą liczbę etatów w jej ramach oraz nieustannie od 1961 r. realizowane hasło „muzea uniwersytetami kultury”.

Omawiany przedział czasowy 1975-1989 był to także etap poszerzenia spektrum kategorii tematycznych. We wspomnianych latach realizowane obok regionalnej, ogólnohistorycznej i rocznicowej były jeszcze dwa zagadnienia: biograficzne i martyrologiczne. Debiut w postaci zajęć o tematyce martyrologicznej na terenie Wielkopolski miał miejsce dzięki działalności dwóch poznańskich muzeów: Martyrologii Wielkopolan – Fort VII oraz Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka⁵⁹¹. Wprowadzenie kategorii biograficznej lekcji muzealnych wiązało się ze zwiększeniem liczby zajęć współgrających z założeniami polityki kulturalnej państwa. Wśród zagadnień biograficznych bowiem niemal połowa odnosiła się do postaci związanych z ideologią państwową. Były to przede wszystkim lekcje omawiające postać Marcina Kasprzaka i

⁵⁸⁸ AMZW, Sprawozdania z działalności Muzeum Ziemi Wschowskiej za lata 1969-1989 A 5/4, brak numeracji stron.

⁵⁸⁹ Wytyczne ministra oświaty i wychowania oraz ministra kultury i sztuki z dnia 25 maja 1984 r. w sprawie programowo-organizacyjnego współdziałania szkół z muzeami, Dz. U. MOiW nr z 24 lipca 1984, poz. 50.

⁵⁹⁰ AMZM, bez sygnatur, bez numeracji stron.

⁵⁹¹ AWMN, sygn. 4/9/1-2, bez numeracji stron.

Bolesława Bieruta prowadzone w Muzeum Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu⁵⁹². Te z zajęć, w ramach których prezentowano biografie postaci historycznych niezwiązanych z ideologią, realizowano przede wszystkim w Muzeum w Wągrowcu. Odnoszono się tu głównie do postaci Jakuba Wujka oraz Karola Libelta⁵⁹³.

W latach 1975-1989 kategoria rocznicowa, a także w znacznej mierze i biograficzna stanowią dowód na to, że także ta forma upowszechniania wiedzy historycznej nie oparła się wpływowi ideologii socjalistycznej i konieczności realizacji jej podstawowych zadań. W przypadku pierwszej ze wspomnianych najczęściej uwagi poświęcano obchodom 1 Maja, a dopiero w drugiej kolejności kolejnym rocznicom istnienia Polski Ludowej, PZPR, PPS i PPR. Inaczej zatem aniżeli w przypadku wystawiennictwa, wykładów, prelekcji oraz odczytów, gdzie tematyka okrągłych rocznic władzy ludowej cieszyła się zdecydowanie większą popularnością. Najwięcej lekcji muzealnych, na których realizowano zagadnienia świąt i rocznic Polski Ludowej, zorganizowano w murach Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu (48 zajęć - 73% ogółu tej tematyki)⁵⁹⁴.

4.3.3. Wnioski

Omówione powyżej lekcje muzealne stanowiły bardzo pożądaną zarówno w muzeach, jaki i szkołach formę upowszechniania wiedzy. Zapotrzebowanie na ich przeprowadzenie oraz uczestnictwo w nich, od 1959 r. zauważalnie rosło. Wzrost ten widoczny był przede wszystkim w obrębie trzech kategorii tematycznych: regionalnej, ogólnohistorycznej oraz martyrologicznej. Wspomniane grupy tematyczne w niniejszej pracy zostały wydzielone jako te, które w najmniejszym stopniu obciążono ideologią socjalistyczną. Łącznie suma zorganizowanych w ich ramach lekcji muzealnych wynosiła 1268 zajęć. Z kolei zauważalna część ze 115 zajęć – zagadnień historycznych realizowanych w pozostałych dwóch kategoriach: rocznicowej i biograficznej – była silnie nacechowana ideologicznie. Oceniam więc, że z racji widocznej przewagi przedsięwzięć wolnych od ideologii socjalistycznej, lekcje muzealne pełniły przede wszystkim rolę edukacyjną i popularyzatorską, gdzie głównym celem było informowanie o przeszłości.

Omawiana forma popularyzacji wiedzy historycznej swoim zasięgiem obejmowała dużą liczbę odbiorców. Była to jednak grupa dość jednorodna, przede wszystkim dzieci i

⁵⁹² Tamże.

⁵⁹³ AMW, Działania dla dzieci i młodzieży 1989-1994, brak sygn., brak numeracji stron.

⁵⁹⁴ AWMN, sygn. 4/9/1-2, sygn. 4/2/1-5, brak numeracji stron.

młodzież szkolna lub środowisko z nimi związane (np. nauczyciele, studenci kierunków pedagogicznych). Innym czynnikiem ograniczającym grupę odbiorców omawianej formy popularyzacji, było miejsce ich realizacji – prawie zawsze na terenie placówki muzealnej. To powodowało pewne ograniczenie w dostępie do oferty muzealnej. Stąd też środowisko szkolne jako grupę odbiorców należałoby zawęzić dodatkowo przede wszystkim do uczniów, uczęszczających do szkół, które znajdowały się w tym samym miejscu co muzeum, lub jego najbliższej okolicy.

Z racji tego, że lekcje muzealne prowadzone były wyłącznie przez personel oświatowy lub nauczycieli przedmiotu, stanowiły wśród propozycji edukacyjnych realizowanych przez różne muzea, najbardziej przystępną i dostosowaną do grupy odbiorców formę. W mojej opinii można je zatem uznać za opcję, która miała najbardziej popularyzatorski charakter w rozpowszechnianiu wiedzy historycznej w wielkopolskich muzeach o tym profilu.

Na polu organizacji lekcji muzealnych o charakterze historycznym wielkopolskie muzea o tym profilu wykazywały zróżnicowaną aktywność. Analiza zachowanego materiału archiwalnego wskazuje na to, że w niektórych objętych badaniami instytucjach ta forma popularyzacji wiedzy w latach 1945-1989 nie została w ogóle wprowadzona. Takimi placówkami były np. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Przede wszystkim należy jednak wspomnieć o tych placówkach historycznych z terenu Wielkopolski, które wykazywały się największą aktywnością i udokumentowanymi działaniami w tym zakresie tj.: Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, Muzeum w Międzyrzeczu, Muzeum w Złotowie, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

LEKCJE MUZEALNE

Tabela 24. Historyczne lekcje muzealne w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział historycznych lekcji muzealnych		Liczba wszystkich lekcji muzealnych
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	-	-	-
1959-1974	981	100	981
1975-1989	1755	50	3493
Łącznie	2736	6	4474

Źródło: badania własne.

Tabela 25. Historyczne lekcje muzealne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział historycznych lekcji muzealnych z wykazaną tematyką		Liczba wszystkich historycznych lekcji muzealnych
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	-	-	-
1959-1974	114	12	981
1975-1989	1282	73	3493
Łącznie	1396	51	4474

Źródło: badania własne.

Tabela 26. Kategorie tematyczne historycznych lekcji muzealnych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Rocznicowe		Biograficzne		Martyrologiczne		Liczba wszystkich historycznych lekcji muzealnych z wykazaną tematyką
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1950-1958	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1959-1974	56	49	41	36	17	15	-	-	-	-	114
1975-1989	706	55	122	10	49	4	34	7	371	29	1282
Łącznie	762	55	163	12	66	5	34	2	371	27	1396

Źródło: badania własne.

Tabela 27. Historyczne lekcje muzealne o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych lekcji muzealnych o tematyce regionalnej		Liczba wszystkich historycznych lekcji muzealnych o tematyce regionalnej
	Liczba	%	
Pradzieje regionu	185	24	762
Okupacja i wyzwolenie regionu 1939-1945	98	13	
Dzieje regionu	80	10	
Powstanie Wielkopolskie	13	2	
Inne	386	51	

Źródło: badania własne.

Tabela 28. Historyczne lekcje muzealne o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych lekcji muzealnych o tematyce ogólnohistorycznej		Liczba wszystkich historycznych lekcji muzealnych o tematyce ogólnohistorycznej
	Liczba	%	
Początki państwa polskiego	22	13	163
Historia godła, hymnu i barw narodowych	21	13	
Zagadnienia archeologiczne	20	12	
Polacy na frontach II wojny światowej	13	8	
Inne	87	53	

Źródło: badania własne.

Tabela 29. Historyczne lekcje muzealne o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych lekcji muzealnych o tematyce rocznicowej		Liczba wszystkich historycznych lekcji muzealnych o tematyce rocznicowej
	Liczba	%	
1 Maja	38 (58%)	58	66
Rocznice istnienia Polski Ludowej, PZPR, PPS, PPR	15 (23%)	23	
Rocznica rewolucji październikowej	10 (15%)	15	
Rocznica powstania ruchu robotniczego	3 (5%)	5	

Źródło: badania własne.

Tabela 30. Historyczne lekcje muzealne o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.

Tematyka	Liczba i procentowy udział najczęściej prezentowanych historycznych lekcji muzealnych o tematyce biograficznej		Liczba wszystkich historycznych lekcji muzealnych o tematyce biograficznej
	Liczba	%	
Postaci niezwiązane z ideologią państwową	18 (53%)	53	34
Postaci związane z ideologią państwową	16 (47%)	47	
Inne	-	-	

Źródło: badania własne.

4.4. Inne formy edukacji historycznej w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989

4.4.1. Uwagi ogólne

Różnorodność form edukacji wykorzystywanych w muzeach historycznych nie ograniczała się wyłącznie do wystawiennictwa, wykładów oraz lekcji muzealnych. Przywołane sposoby na popularyzację wiedzy charakteryzowała znacząca liczba zorganizowanych przedsięwzięć oraz ich dobra dokumentacja w zachowanym materiale źródłowym. Od momentu, kiedy w obszar muzealnictwa wkroczyła służba oświatowo-społeczna, w programach edukacyjnych placówek muzealnych pojawiało się coraz więcej propozycji na przekazywanie wiedzy społeczeństwu. Spektrum możliwości poszerzyło się także pod wpływem hasła „muzea uniwersytetami kultury”. Większość z przygotowywanych form popularyzacji wiedzy, także tej historycznej, ukierunkowana była na dzieci i młodzież szkolną. Jak pisał Antoni Kunysz we wstępie do zbiorowej pracy „Współpraca muzeów ze szkołami”, u schyłku lat sześćdziesiątych XX w. 70% zwiedzających stanowili ci właśnie odbiorcy. Dużą wagę przywiązywano więc do współpracy ze szkołami i dostosowywaniem do ich potrzeb swoich ofert⁵⁹⁵. Nie zapomniano jednak o pozostałych 30% odbiorców działań muzealnych. Tę część społeczeństwa w muzealnych statystykach stanowiły m.in. przedszkola, osoby starsze, robotnicy, różne grupy zawodowe itd.

Na podstawie dostępnego materiału źródłowego, spośród wymienionych w nim innych form popularyzacji wiedzy historycznej, wyróżniłam: spotkania, pogadanki, projekcje filmów, konkursy, kluby miłośników i kółka zainteresowań, wydawnictwa popularnonaukowe. Definicje niektórych z przywołanych przykładów działań edukacyjnych trudno dziś odtworzyć. Ich funkcja była charakterystyczna dla czasów, w których je realizowano, nie wymagała więc wyjaśniania w gromadzonej wówczas dokumentacji. W literaturze przedmiotu również nie zostały zawarte informacje na temat niektórych z nich. Stąd też część definicji stworzona została przeze mnie wyłącznie w oparciu o treści płynące z dostępnego materiału archiwalnego.

⁵⁹⁵ A. Kunysz, *Wstęp*, [w:] *Współpraca muzeów ze szkołami*, Przemysł 1968, s. 3-4.

4.4.2. Konkursy

Konkurs, jako forma współpracy muzeum ze społeczeństwem w latach 1945-1989 mogła mieć charakter inicjowanej przez muzeum lub zewnętrznej – ogłoszonej przez inną instytucję. W pierwszym przypadku przedsięwzięcie zostało wymyślone oraz zrealizowane przez daną placówkę muzealną i miało miejsce w jej przestrzeni. Do współpracy w organizacji takiego wydarzenia niejednokrotnie zapraszano różne instytucje (biblioteki, domy kultury itd.). Z kolei konkursy zewnętrzne odbywające się w danym muzeum, były inicjowane przez inne placówki kulturalne i oświatowe lub organy zwierzchnie, którym instytucja podlegała bezpośrednio lub pośrednio (rady narodowe, Minister Kultury i Sztuki).

Warunkiem włączenia do prowadzonych przez mnie badań danego konkursu, był jego historyczny charakter. Przedsięwzięcie mogło mieć różne formy: plastyczną, quizową, test wiedzy itd., musiały mieć jednak na celu zdobycie, pogłębienie lub utrwalenie wiedzy o przeszłości.

W latach 1945-1989 w wielkopolskich muzeach historycznych przygotowano łącznie 164 konkursy, z czego 119 (7% wszystkich przygotowanych tego typu działań) miało charakter historyczny. W ramach liczby 119 przedsięwzięć 90 (76% z nich) stanowiło inicjatywę danego muzeum, a 29 (24%) pomysłodawcami i głównymi organizatorami były inne instytucje.

Realizowaną w ramach konkursów tematykę historyczną można było podzielić na cztery kategorie: regionalną, ogólnohistoryczną, rocznicową oraz biograficzną (Tabela 31). Najwięcej akcji konkursowych przeprowadzono w formie zagadnień ogólnohistorycznych – 54 przedsięwzięcia (45% wszystkich konkursów o charakterze historycznym wykazanych w materiale archiwalnym) i regionalnych – 49 (41%). W następnej kolejności należy wymienić kategorię biograficzną – 9 (8%), a na ostatniej pozycji rocznicową – 7 (6%).

Na terenie Wielkopolski działalność konkursowa muzeów historycznych została zainicjowana w drugim okresie rozwoju polskiego muzealnictwa, a więc w latach 1949-1958 (Tabela 32.). W takiej formie jedyne wówczas przedsięwzięcie zostało zrealizowane przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 1952 r. Zadanie polegało na odgadnięciu z udostępnionej fotografii jaki zabytek został na niej uwieczniony oraz skąd pochodzi⁵⁹⁶.

Organizacji zdecydowanie większej liczby konkursów podjęto się w przedziale czasowym 1959-1974. Przygotowane wówczas 24 przedsięwzięcia stanowiły 67% ogólnej

⁵⁹⁶ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1953, t. 3, s. 182.

liczby 35 tych akcji we wspomnianych latach. Nie tylko ilość uległa wzrostowi, lecz także różnorodność kategorii. W omawianym okresie przygotowywane konkursy obejmowały wszystkie charakterystyczne dla tej formy popularyzacji wiedzy zakresy tematyczne: regionalny, ogólnohistoryczny, rocznicowy oraz biograficzny. W ramach tematyki ogólnohistorycznej aktywność wykazało wyłącznie Muzeum Archeologiczne w Poznaniu przygotowując m.in. takie zadania jak: „Na tropach historii” (1971 r.), konkurs na najlepszą gazetkę ścienną o tematyce archeologicznej (1972 r.), czy też czytelniczy „Śladami naszych przodków” (1960 r.)⁵⁹⁷. Odwołując się z kolei do zagadnień regionalnych przygotowano np. „Pierwszy rok wolności w mojej miejscowości w relacji najbliższych znajomych” (1969 – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu), „Jak wyobrażasz sobie najstarszy Poznań?” (1972 – Muzeum Archeologiczne w Poznaniu), czy też „Zgaduj zgadula” – na temat historii Leszna” (1969 – Muzeum Ziemi Leszczyńskiej)⁵⁹⁸. Wśród działań odnoszących się do wydzielonej przeze mnie kategorii rocznicowej, uwzględniano przede wszystkim kontekst obchodów milenijnych i rocznic istnienia Polski Ludowej np. konkurs plastyczny „Tysiąclecie państwa polskiego” (1965 r. i 1966 r. – Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie), czy też „Moje spotkanie z obiektem archeologicznym w 30-leciu PRL” (1973 r. – Muzeum Archeologiczne w Poznaniu)⁵⁹⁹. Natomiast jedyne trzy konkursy przygotowane w ramach kategorii biograficznej zainicjowane zostały przez Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu i odnosiły się wyłącznie do postaci silnie związanych z ideologią socjalistyczną: quiz „Co wiesz o życiu Lenina” (1964 r.), „Wspomnienie działacza młodzieżowego w Wielkopolsce w latach 1945-1960” (1965 r.) oraz koncert połączony z quizem na temat „Wielkopolscy działacze rewolucyjni” (1967 r.)⁶⁰⁰.

W latach 1975-1989 pomimo braku obecności jednej z kategorii tematycznych – rocznicowej, znacząco wzrosła ogólna liczba organizowanych akcji konkursowych – 94. Stanowiły aż 73% liczby 128 przygotowanych wówczas wszystkich konkursów. Uważam, że znaczący wpływ na taką sytuację miała wspólna akcja Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Ministerstwa Oświaty i Wychowania. Te dwa resorty w latach osiemdziesiątych XX w. ogłosiły trzy muzealne konkursy o zasięgu ogólnopolskim: „Moja przygoda w Muzeum”, „Najciekawszy eksponat” i „Mój region”⁶⁰¹. Ich tematyka miała uniwersalny charakter, stąd też mogła zostać wykorzystana w każdym z typów muzeów, w tym i historycznych. Z

⁵⁹⁷ S. Jasnosz, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 12, s. 392.

⁵⁹⁸ APL, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Lesznie, sygn. 1565, s. 12 i 55.

⁵⁹⁹ W. Tetzlaff, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 25, s. 235.

⁶⁰⁰ AWMN, sygn. 4/9/1-2, bez numeracji stron.

⁶⁰¹ AMZM, brak sygn., brak numeracji stron;

założenia miały mieć formę przedsięwzięcia cyklicznego. Zgodnie z treścią dokumentu z sierpnia 1980 r. kierowanego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki do wszystkich muzeów, celem konkursu „Najciekawszy eksponat” (ogłoszonego jako pierwszy z trzech wspomnianych) było zainteresowanie młodzieży muzealnymi zbiorami, oraz wypracowanie u tej grupy odbiorców nawyku obcowania z nimi⁶⁰². W regulaminie konkursu zaznaczono także, że jego zamierzeniem jest m.in. ukazanie troski państwa o zachowanie dziedzictwa kulturowego⁶⁰³. Z informacji zawartych w materiale archiwalnym wynika, że partycypacji w tym przedsięwzięciu edukacyjnym – trwającym wiele lat – podjęto się w takich instytucjach jak: Muzeum Regionalne w Kościanie, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum Ziemi Leszczyńskiej⁶⁰⁴. O tym, że ministerialna akcja konkursowa początkowo nie spotkała się ze znaczącym odzewem zarówno społeczeństwa, jak i muzeów świadczy pismo Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, w którym pojawia się prośba o wzmożenie propagowania tej idei⁶⁰⁵. Zgodnie z regulaminem konkursu „Moja przygoda w muzeum” celem jego organizacji było inspirowanie dzieci i młodzieży do wielokrotnych kontaktów z muzeami oraz ich pracownikami w celu lepszego poznania zbiorów⁶⁰⁶. Natomiast zadanie „Mój region” miało pogłębić wśród młodzieży wiedzę o kulturze rodzimego regionu⁶⁰⁷. W ramach wszystkich trzech omówionych konkursów obowiązkiem pracowników muzealnych było udostępnianie materiałów do tworzenia prac osobom zainteresowanym oraz służenie radom i pomocą, o czym można przeczytać m.in. w materiale archiwalnym Muzeum im. Stanisława Staszica w Pile⁶⁰⁸.

Wielkopolskie muzea historyczne w organizowaniu konkursów wykazywały się także dużą indywidualną inicjatywą, zwłaszcza w zakresie regionalnej kategorii tematycznej. Bardzo aktywnie na tym polu działano przygotowując takie zadania jak m.in. „Czy znasz Ziemię Wałecką?” (Muzeum Ziemi Wałeckiej – 1986 r.), w nawiązaniu do 750-lecia Śremu „Życie – ludzie - praca” (Muzeum Śremskie – 1978 r.), „Co warto wiedzieć o dawnym Międzyrzeczu?” (Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej – 1988), „Turniej wiedzy o Trzciance i Radach Narodowych” (Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej – 1989 r.), „Wągrowiec – dzieje i zabytki” (Muzeum Regionalne w Wągrowcu – 1989 r.). W ramach

⁶⁰² AMNP, Zespół Historii Miasta Poznania, sygn.3909, brak numeracji stron.

⁶⁰³ APL, Działalność oświatowa i popularyzatorska (konkursy, wystawy, sprawozdania), sygn. 112, s. 167.

⁶⁰⁴ AMR w Kościanie, Współdziałanie, kontakty, działalność oświatowa 1983-1985, B10/05, brak numeracji stron; AMPPP w Gnieźnie, Sprawozdania z działalności rocznej i wieloletniej, sygn.. 9/133, s. 10.

⁶⁰⁵ AMNP, Zespół Historii Miasta Poznania, sygn.3909, brak numeracji stron.

⁶⁰⁶ APL, Działalność oświatowa i popularyzatorska (konkursy, wystawy, sprawozdania), sygn. 112, s. 175

⁶⁰⁷ Tamże, niepełna numeracja stron.

⁶⁰⁸ AMO w Pile, *Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile*, brak sygn. , brak numeracji stron.

kategorii ogólnohistorycznej tematyka organizowanych konkursów była bardzo zróżnicowana. Niezaprzeczalnie jednak prym w tym zakresie wiodło Muzeum Archeologiczne w Poznaniu przygotowując aż 17 (31% z 54 zagadnień ogólnohistorycznych) autorskich wydarzeń omawianych w tym miejscu np. „Archeologia odsłania ślady życia dawnych ludzi” (1975 r.), „Czy znasz najstarsze instrumenty muzyczne?” (1979 r.), „Świat archeologii oczami dziecka” (1985 r.), „Moje spotkanie z zabytkiem archeologicznym” (1984 r.) itd. Na podstawie zachowanej sprawozdawczości z działalności tej instytucji oceniam, że w kontekście wielkopolskich muzeów historycznych wykazywała się największym profesjonalizmem w organizowaniu konkursów, zapewne wynikającym z dużego doświadczenia na tym polu⁶⁰⁹.

Organizowano także rozbudowane przedsięwzięcia konkursowe. Za przykład może posłużyć np. „Historia Międzyrzecza i jego okolic” ogłoszony w 1984 r. przez Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, a realizowany w roku następnym. Zgodnie z jego regulaminem, składał się z trzech części i przeznaczony był dla uczniów szkół średnich. Pierwszy etap stanowił quiz historyczny. Drugi nazwano „żywą historią”, uczniowie przedstawiali zebrane i opracowane przez siebie wspomnienia, pamiętki, biografie, zwyczaje itd. związane z regionem. Na trzecim – ostatnim etapie – prezentowano twórczość własną (prace plastyczne, literackie, reportaże, felietony, artykuły itd.)⁶¹⁰. Konkursy organizowane przez muzea z własnej inicjatywy, najczęściej były przedsięwzięciem jednorazowym. Wyjątek stanowiły działania takie jak np. wspomniany wcześniej „Turniej wiedzy o Trzciance” (Muzeum Regionalne Ziemi Nadnoteckiej), czy też „Konkurs wiedzy o Marcinie Kasprzaku” (Muzeum Historii Ruch Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu), które odbywały się cyklicznie przez parę lat⁶¹¹.

W zakresie biograficznej kategorii konkursów historycznych, zdecydowanie wiodącą rolę w latach 1975-1989 należy przyznać Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu. Instytucja ta zorganizowała 4 (44%) z 9 omawianych działań. Wszystkie dotyczyły postaci Marcina Kasprzaka. Znacznie bardziej godną uwagi jest jednak nie sama tematyka, lecz forma w jakiej przedsięwzięcia te realizowano w latach 1985 r. do 1989 r.. Zadania odbywały się bowiem w ramach corocznych „Rajdów Młodzieży Szkolnej im. Marcina Kasprzaka”,

⁶⁰⁹ S. Jasnosz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1960 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanenses, Poznań 1961, t. 13, s. 371.

⁶¹⁰ AMZM, brak sygn., brak numeracji stron.

⁶¹¹ AWMN, sygn. 4/2/1-5, bez numeracji stron; Archiwum Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance (dalej: AMZN w Trzciance), brak sygn., brak numeracji stron.

których finał stanowił konkurs wiedzy o życiu i działalności tej postaci⁶¹². Pozostając przy zagadnieniu niestandardowych koncepcji realizacji akcji konkursowych warto wspomnieć także o przygotowywanych przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu konkursach dla nauczycieli, którzy w latach 1975-1977 przeprowadzili na terenie tej placówki najwięcej lekcji muzealnych, czy też dla dziennikarzy najczęściej publikujących na łamach prasy informacje o działalności tej instytucji⁶¹³.

Niezależnie od tego na jakim etapie rozwoju muzealnictwa organizowany był konkurs o charakterze historycznym, częstą praktyką było nawiązywanie współpracy z innymi instytucjami ze sfery oświaty i kultury i spoza jej zakresu. Jako efekt połączonych sił w latach 1945-1989 na terenie Wielkopolski zrealizowano takie przedsięwzięcia jak np. „Czy znasz Ziemię Wałecką?” (1985 r. – Muzeum Ziemi Wałeckiej wraz z Miejską Biblioteką Publiczną), quiz dotyczący historii Wrześni i okolic (1985 r. – Muzeum Regionalne Dzieci Wrzesińskich wraz z Ośrodkiem Kultury w Nekli), „Piszemy na temat archeologii” (1970 – Muzeum Archeologiczne w Poznaniu wraz z Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego), „Turniej wiedzy o Wągrowcu” (1989 – Muzeum Regionalne w Wągrowcu wraz z Ogniskiem Pracy Pozaszkolnej w Wągrowcu)⁶¹⁴. Wspólne inicjatywy ułatwiały proces docierania do adresatów konkursów, czyniły go przedsięwzięciem interdyscyplinarnym i motywowały do wizyt oraz zapoznawania się z działalnością różnych instytucji kultury.

W latach 1945-1989 muzea były nie tylko organizatorami konkursów, lecz także działały na polu wspomaganie innych placówek w ich przygotowywaniu, często jako gość honorowy. Takie sytuacje zdarzały się dość często. Jako przykład może posłużyć Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, które w latach sześćdziesiątych uczestniczyło w konkursach „Tysiąc lat Pomorza i Wielkopolski” (organizowanym przez Szkołę Podstawową nr 8 w Poznaniu) oraz „Poznaj swój kraj” (organizowanym przez Ministerstwo Oświaty)⁶¹⁵. Należy również wspomnieć o Muzeum Okręgowym w Pile, gdzie w 1986 r. przygotowywano pytania do konkursu „Staszic – życie i działalność”⁶¹⁶.

W okresie Polski Ludowej, niezależnie od przedziału czasowego, prawie wszystkie konkursy o charakterze historycznym (poza nielicznymi wyjątkami) adresowane były do dzieci i młodzieży szkolnej. Na tym polu działań najbardziej aktywnymi instytucjami były

⁶¹² AWMN, sygn. 4/2/1-5, bez numeracji stron.

⁶¹³ W. Tetzlaff, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 28, s. 115-116.

⁶¹⁴ Archiwum Muzeum Ziemi Wałeckiej w Wałczu (dale: AMZW), brak sygn., brak numeracji stron; MDW, *Sprawozdania za lata 1981-1989*, brak sygn., brak numeracji stron; W. Błaszczyk, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 23, s. 244-245.

⁶¹⁵ S. Jasnosz, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 13, s. 372.

⁶¹⁶ AMO w Pile, Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile, brak sygn., brak numeracji stron.

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu oraz Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu.

4.4.3. Pogadanki.

Pogadanki w latach 1945-1989 były często wykorzystywaną formą popularyzacji wiedzy historycznej w wielkopolskich muzeach o tym profilu. W oparciu o literaturę przedmiotu nie sposób jednak stworzyć definicji tej metody przekazywania wiedzy. Z zachowanej w archiwach sprawozdawczości muzealnej wynika, że niejednokrotnie występowały w zestawieniach z wykładami, odczytami, prelekcjami i spotkaniami. Oznacza to, że ich właściwa i charakterystyczna funkcja faktycznie nie została nigdy sprecyzowana, a termin ten był stosowany z dużą dowolnością. W części placówek muzealnych pogadanki stanowiły stałą – programową metodę pracy ze zwiedzającym. W innych proponowane były w miarę zaistniałej potrzeby lub spontanicznie. Informacje pozyskane w wyniku analizy materiału archiwalnego wskazują na to, że pogadanki w przeważającej mierze prowadzone były w przestrzeni wystawienniczej. Metoda ta stanowiła więc krótszą i bardziej przystępną dla zwiedzających alternatywę dla standardowego oprowadzania po ekspozycji. Na taką funkcję pogadanek wskazuje chociażby przykład Muzeum Wojska w Poznaniu, gdzie oferowano je osobom poruszającym się po placówce bez przewodnika⁶¹⁷. O ich ścisłym powiązaniu z przestrzenią wystawienniczą można wnioskować chociażby na podstawie informacji zawartych w materiale archiwalnym Muzeum Śremskiego z 1978 r. Wspomniano tu, iż wiele z nich wygłaszano podczas grupowych wizyt na ekspozycjach stałych, mając na celu pogłębienie informacji związanych z prezentowaną treścią oraz przybliżenie znaczenia konkretnych przedmiotów⁶¹⁸. Ich realizacja wiązała się także z nowo otwieranymi ekspozycjami czasowymi, co miało miejsce na terenie wspomnianego Muzeum w 1984 r.⁶¹⁹. Przygotowywane były zarówno przez pracowników oświatowych, jak i naukowych⁶²⁰.

W przedłożonym tekście za pogadankę o charakterze historycznym potraktowane zostaną wyłącznie te wydarzenia, które zrealizowano w przestrzeni wielkopolskich muzeów o takim samym charakterze. Przygotowane dane statystyczne zebrane zostały w oparciu o pogadanki rozumiane jako osobne, wydzielone wydarzenie nie występujące w materiale

⁶¹⁷ AWMW, Planowanie, sprawozdawczość 1969-1989, brak sygn., brak numeracji stron.

⁶¹⁸ AMŚ, Sprawozdawczość 1976-1986, brak sygn., s. 37-38.

⁶¹⁹ Tamże, s. 102-103.

⁶²⁰ AWMN, sygn. 4/2/1-5, bez numeracji stron.

archiwalnym w połączeniu z innymi akcjami (odczytami, prelekcjami, wykładami, spotkaniami itd.).

W ten sposób rozumianych wszystkich pogadanek w latach 1945-1989 przygotowano łącznie 1858, z czego 1811 (97% wszystkich omawianych form) miało charakter historyczny (Tabela 33). Podobnie jak w przypadku wykładów, prelekcji i odczytów w części materiałów archiwalnych tematyka pogadanek nie została zarejestrowana. Tytułów omawianych przedsięwzięć udało mi się wyróżnić 1078 (60% wszystkich o charakterze historycznym) (Tabela 34.). Pośród nich z kolei mogłam wydzielić cztery kategorie tematyczne: regionalną, ogólnohistoryczną, rocznicową i biograficzną. Pierwsza z wymienionych – z liczbą 937 przeprowadzonych zajęć (87% wszystkich tych przedsięwzięć o charakterze historycznym zarejestrowanych w materiale archiwalnym z podaną tematyką), zdecydowanie wyprzedzała pod tym względem pozostałe kategorie: ogólnohistoryczną – 81 (8%), rocznicową – 58 (5%) oraz biograficzna – z wyłącznie 2 (0,2 %) zajęciami w tym zakresie (Tabela 35.).

Obecność pogadanek w ofercie wielkopolskich muzeów historycznych została zasygnalizowana na drugim etapie rozwoju muzealnictwa w Polsce, a więc w latach 1950-1958. Przygotowane wówczas zagadnienie ogólnohistoryczne – zrealizowane przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 1950 r i dotyczyły prowadzonych przez placówkę wykopalisk. Pomimo tego, że zajęcia odbyły się w terenie, zostały zaszeregowane przeze mnie jako pogadanka, gdyż w materiale archiwalnym wprost określono je w ten sposób. Tym samym jest to jedyny przykład, kiedy ta forma popularyzacji wiedzy miała miejsce poza terenem organizującego ją muzeum⁶²¹. Działaniem tym zainaugurowano na terenie Wielkopolski prowadzenie zajęć muzealnych w takiej odsłonie. Stanowiły 100% zrealizowanych wówczas pogadanek w objętych badaniami muzeach.

Za właściwy okres rozwoju omawianego typu zajęć, należy uznać lata 1959-1974. Był to jednocześnie najbardziej intensywny czas realizacji pogadanek w placówkach muzealnych o charakterze historycznym. Ta metoda popularyzacji wiedzy była ściśle związana z wystawiennictwem stałym i czasowym. Stąd też uważam, że nagły wzrost liczby tych zajęć należy wiązać z równie intensywnymi latami rozwoju polskiego muzealnictwa w latach 1959-1989. Odradzanie się regionalizmu po 1956 r. miało z kolei duże znaczenie w kwestii bezpośredniego zainteresowania realizowaną w tej formie tematyką regionalną. Zajęć takich przygotowano aż 937, co stanowiło 87% wszystkich pogadanek historycznych o tematyce wykazanej w materiale archiwalnym. Najwięcej działań w ramach regionalnego bloku

⁶²¹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 2, s. 323.

tematycznego przeprowadzono w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy w latach 1974-1975, nawiązując do dziejów Ostrowa Lednickiego. Wszystkie wygłaszane były podczas oprowadzania zwiedzających (przede wszystkim młodzieży) po wyspie⁶²². W przypadku znacznie mniej popularnej kategorii ogólnohistorycznej – 81 zajęć (8%), z racji bardzo dużego zróżnicowania tematycznego, trudno było mi wydzielić tematykę najczęściej realizowaną. W ramach kategorii rocznicowej (58 pogadanek – 5% historycznych z wykazaną tematyką) oraz biograficznej (2 pogadanki – 0,2 %) zajęcia przygotowano wyłącznie w przedziale czasowym 1959-1974. W pierwszym przypadku jedyną realizowaną tematyką była rocznica dwudziestolecia istnienia Polski Ludowej. Wszystkie wygłoszono tylko w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu w 1964 r. i 1965 r. Ze sprawozdawczości tej instytucji wynika, że liczba ta była znacznie wyższa, jednak jedynie te tematy zostały zarejestrowane⁶²³. Zagadnienia biograficzne natomiast można było wyróżnić wyłącznie na trzecim etapie rozwoju polskiego muzealnictwa i jedynie w ramach działalności jednego muzeum – Muzeum Regionalnego w Jarocinie w 1973 r. Dwa zorganizowane przedsięwzięcia dotyczyły postaci Mikołaja Kopernika oraz Karola Marcinkowskiego⁶²⁴.

W latach 1975-1989 w widoczny sposób spadła liczba zorganizowanych pogadanek. Pomimo nadal realizowanego hasła „muzea uniwersytetami kultury”, otwierania nowych placówek i wystaw oraz ciągłego poszukiwania przez muzea różnych grup odbiorców. zainteresowanie tą formą znacząco obniżyło się. Uważam, że sytuację tę można wyjaśnić zestawiając dane liczbowe pogadanek z tymi dotyczącymi lekcji muzealnych. Druga z wymienionych form popularyzacji wiedzy w latach 1975-1989 przeżywała największy rozkwit w wielkopolskich muzeach historycznych. W chwili, kiedy ranga lekcji została ugruntowana w muzealnej sferze oświatowej, przejęły one znaczną część odbiorców korzystających do tej pory z pogadanek. W mojej opinii lekcje muzealne jako pewne *novum* stały się formą znacznie bardziej atrakcyjną i tym samym chętniej wybieraną. Metody te miały wiele wspólnych mianowników: nastawienie na młodzież, popularnonaukowość, korelacja z wystawami, nawiązywanie do szkolnych programów nauczania itd. Jednak sądzę, że formuła i nazewnictwo „lekcje muzealne” lepiej pasowały do nowych wymogów odgórnej

⁶²² Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (dalej: AMPP na Lednicy), Plany roczne i sprawozdania z ich wykonania za 1973 r., sygn.217/12.

⁶²³ AWMN, sygn. 4/9/1-2, bez numeracji stron.

⁶²⁴ Archiwum Muzeum Regionalnego w Jarocinie (dalej: AMR w Jarocinie), bez sygn., bez numeracji stron.

konieczności współpracy szkół z muzeami, zwłaszcza po ogłoszeniu ministerialnych wytycznych w 1984 r.⁶²⁵.

W latach 1945-1989 pogadanki prowadzone na terenie wielkopolskich muzeów historycznych z założenia mogły być kierowane do każdej grupy społecznej. W praktyce ich odbiorcami były przede wszystkim dzieci i młodzież szkolna. Najbardziej aktywnymi instytucjami na tym polu były Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, Muzeum Śremskie, Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej⁶²⁶. Z kolei w takich placówkach jak: Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu, Muzeum w Gostyniu, Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie i Muzeum Wyzwolenia Piły, nie podjęto się wprowadzenia w swoje mury tej formy popularyzacji wiedzy.

4.4.4. Spotkania

Definicja tej formy edukacji, podobnie jak pogadanki, nie została bliżej określona w literaturze przedmiotu. Pod względem liczby zorganizowanych przedsięwzięć jest jednak widoczna w materiałach archiwalnych objętych badaniami muzeów. Z moich analiz wynika, że spotkania charakteryzowała możliwość kontaktu z osobami, które były uczestnikami różnych wydarzeń historycznych. W taki sposób realizowano je najczęściej. Do omawianych wydarzeń dochodziło w przestrzeni danego muzeum. Placówki te przygotowywały także spotkania własne – instytucjonalne z różnymi grupami odbiorców (np. harcerze). Podobnie jak w przypadku lekcji muzealnych oraz pogadanek, forma ta ukierunkowana była przede wszystkim na współpracę z dziećmi i młodzieżą szkolną. Prowadzone były przez pracowników naukowych, oświatowych oraz osoby spoza sfery muzeów.

W swojej pracy jako spotkania uwzględniłam wyłącznie te przedsięwzięcia, które odnosiły się do zagadnień historycznych. Organizowano je na terenie wielkopolskich muzeów o takim samym profilu. Podobnie jak w przypadku pogadanek, pod uwagę wzięłam wyłącznie te akcje, które w materiale archiwalnym zostały wyraźnie wydzielone, a nie występowały wspólnie z np. odczytami, wykładami, prelekcjami.

W latach 1945-1989 w objętych badaniami muzeach zorganizowano łącznie 268 spotkań, w ramach których 242 – a więc 90% wszystkich tego rodzaju przedsięwzięć – stanowiły te o profilu historycznym (Tabela 36.). W 229 przypadkach (95% ogółu spotkań o

⁶²⁵ Wytyczne ministra oświaty i wychowania oraz ministra kultury i sztuki z dnia 25 maja 1984 r. w sprawie programowo-organizacyjnego współdziałania szkół z muzeami, Dz. U. MOiW nr 3 z 24 lipca, poz. 50.

⁶²⁶ AWMN, sygn. 4/9/1-2; Tamże, sygn. 4/2/1-5, brak numeracji stron; AMZM, brak sygn., brak numeracji stron; AMŚ, *Sprawozdawczość 1976-1986*, brak sygn., s. 15 i 31-32.

charakterze historycznym) udało mi się określić ich tematykę (Tabela 37). Zachowane w materiale archiwalnym informacje o spotkaniach pozwoliły mi na wyróżnienie czterech kategorii tematycznych (Tabela 38.). Największą liczbę wydarzeń zorganizowano w ramach biograficznej – 174 (75 % spotkań z zakresu historii z uwzględnioną tematyką), następnie regionalnej – 31 (14%), okolicznościowej – 13 (6%) oraz ogólnohistorycznej – 11 (5%).

Spotkania w ofertach wielkopolskich muzeów historycznych pojawiły się w liczbie 174 dopiero na trzecim etapie powojennego rozwoju tych instytucji i stanowiły wówczas 97 % ogółu zrealizowanych zajęć tego typu. Najwięcej z nich zrealizowano w obrębie kategorii biograficznej – 145, a więc 81% wykazanej w materiale archiwalnym tematyki historycznej. To w porównaniu z omówionymi wcześniej formami edukacji stanowi zauważalną różnicę. Dotąd bowiem przodującymi były z reguły regionalna i ogólnohistoryczna. Taka sytuacja wynikała ze specyfiki spotkań, które z założenia i w znacznej mierze związane były z opowieściami, relacjami czy też przeżyciami konkretnych osób zapraszanych do muzeów w celach oświatowych. Pierwszą instytucją, która na terenie Wielkopolski rozpoczęła taką działalność było Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. Wówczas, tylko w 1964 r. przygotowano 32 takie przedsięwzięcia: z uczestnikami ruchu robotniczego, rewolucji październikowej i walk o wyzwolenie Poznania. W następnych latach tę formę edukacyjną wzbogacano o spotkania z uczestnikami: walk o Cytadelę, frontów II wojny światowej, byłymi działaczami PPR oraz osobami biorącymi udział w Powstaniu Wielkopolskim. Wszystkie wspomniane spotkania adresowane były do młodzieży szkolnej⁶²⁷. W omawianym przedziale czasowym była to jedyna instytucja, która w swojej sprawozdawczości uwzględniła tę formę popularyzacji wiedzy z zakresu historii. Wszystkie 174 zorganizowane akcje były jej inicjatywą. Z racji tego, jak wspominałam wcześniej, pierwsze takie przedsięwzięcie miało miejsce w 1964 r., nie będzie błędem, jeżeli po raz kolejny w niniejszej pracy odwołam się do wystosowanego na początku lat sześćdziesiątych hasła „muzea uniwersytetami kultur”. Uważam bowiem, że spotkania stanowiły jeden z efektów jego realizacji, którym m.in. było poszukiwanie nowych form edukacyjnych.

Znaczący spadek liczby organizowanych spotkań w latach 1975-1989 w mojej opinii mógł być wynikiem wzrostu zainteresowanie inną, dość kompleksową formą – lekcjami muzealnymi. O takim prawdopodobieństwie wspominałam także w przypadku pogadank. Przypuszczam, że sytuacja mogła być analogiczna. W zakresie spotkań historycznych przedziału czasowego 1975-1989, zwraca uwagę kategoria okolicznościowa. Te 13

⁶²⁷ AWMN, brak sygn., brak numeracji stron.

przygotowywanych zajęć (6% wszystkich spotkań o tematyce historycznej z uwzględnioną tematyką) przeznaczone były dla określonych grup odbiorców. Organizowano je w chwili pojawienia się takiej sposobności lub konieczności. Na podstawie materiału archiwalnego nie można przywołać konkretnych tematów jakie realizowano. Da się jednak wyodrębnić kilka charakterystycznych grup z którymi współpracowano: z Kółkiem Rolniczym i Kółkiem Pszczelarskim i Kołem Gospodyń Wiejskich (Muzeum Archeologiczne w Poznaniu - Rezerwat Archeologiczny w Gieczu 1983 r.), z Kołem Miłośników Muzeum (Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej w 1976 r.), z szkolnymi kółkami historycznymi, dla żołnierzy radzieckich stacjonujących we Wrześni oraz grup kolonijnych (Muzeum Regionalne Dzieci Wrzesińskich w 1983 r.),⁶²⁸. Spotkania przeprowadzano także dla najmłodszych odbiorców – przedszkoli. Zgodnie z treścią zachowanej sprawozdawczości, w muzeum wrzesińskim dla maluchów organizowano takie zajęcia przynajmniej kilka lat z rzędu⁶²⁹.

Spotkania, choć kierowane do różnych grup odbiorców, najbardziej liczne audytorium miały wśród młodzieży szkolnej. Największą aktywnością na polu organizacji tych przedsięwzięć o charakterze historycznym w latach 1945-1989 wykazywało się Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, Muzeum Regionalne Dzieci Wrzesińskich, czy też Muzeum Regionalne w Rogoźnie. Spora część wielkopolskich muzeów historycznych w swojej ofercie edukacyjnej w ogóle nie uwzględniła tej formy popularyzacji wiedzy: Muzeum Wojska w Poznaniu, Muzeum Regionalne w Krotoszynie, czy też Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Inne w swoim materiale sprawozdawczym nie wydzielały spotkań jako osobnych działań, lecz włączały je w inne (prelekcje, wykłady itd.). Do takich placówek należały m.in. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu i Muzeum Wyzwolenia Poznania na Cytadeli. Wydaje się, że za pomocą tej formy edukacji i popularyzacji wiedzy historycznej, w latach 1945-1989 w niemal równej mierze realizowano zarówno cele oświatowe, jak i propagandowe. Za pierwszym przykładem przemawiałyby zajęcia przygotowane w ramach kategorii regionalnej, okolicznościowej i ogólnohistorycznej, za drugim również część tematów kategorii ogólnohistorycznej, okolicznościowej i w największej mierze biograficzna.

⁶²⁸ AMDW, Sprawozdania za lata 1981-1989, brak sygn., brak numeracji stron; AMZM, brak sygn., brak numeracji stron; W. Tetzlaff, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w 1983 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1984, t. 33, s. 173-174.

⁶²⁹ AMDW, Sprawozdania za lata 1981-1989, brak sygn., brak numeracji stron.

4.4.5. Wydawnictwa popularnonaukowe

Działalność wydawnicza to zagadnienie niezwykle szerokie. Obejmuje zarówno materiał naukowy, jak i popularnonaukowy. W okresie Polski Ludowej ta forma aktywności edukacyjnej muzeów również była zauważalna. Jej znaczną część podporządkowano zadaniom popularyzatorskim. Jak pisał Piotr Unger, do tej grupy wydawnictw należy zaliczyć przewodniki, foldery, informatory, a także inne, za pomocą których zwiedzający może zapoznać się z zawartością ekspozycji i znaleźć klucz do odczytania zawartych w niej treści⁶³⁰. Powołując się natomiast na słowa Andrzeja Ryszkiewicza, miały spełniać dwie funkcje: informować o posiadanych kolekcjach oraz stanowić dowód działalności naukowej pracowników muzeów⁶³¹.

W niniejszej pracy jako wydawnictwa popularnonaukowe uwzględnione zostały przewodniki, informatory, katalogi oraz czasopisma i serie popularnonaukowe o charakterze historycznym. Za takowe uznałam wyłącznie te, których wydawcą była określona placówka muzealna nawet jeżeli jej autor nie był pracownikiem danej instytucji, a treść publikacji odnosiła się do materiałów nie będących w jej posiadaniu. W opracowanych danych statystycznych wszystkie te publikacje – oprócz czasopism i serii – uwzględnione zostały razem ze względu na ich częste łącznie w materiale archiwalnym i tym samym niejednokrotnie brak możliwości osobnego analizowania. W swoich badaniach nie wzięłam pod uwagę plakatów oraz ulotek uznając je za materiał o charakterze reklamowym. Często zresztą w sprawozdaniach z działalności niektórych muzeów, materiały te uwzględniane były w punktach dotyczących propagandy – a więc rozpowszechniania informacji o działalności danej instytucji⁶³².

W latach 1945-1989 w dokumentacji muzealnej z tego okresu uwzględniono wydanie 207 przewodników, katalogów i informatorów (Tabela 39.). W ramach tej liczby udało mi się wydzielić 123 o charakterze historycznym (60% z ogólnej liczby wydanych materiałów) i wśród nich wyróżnić 113 zarejestrowanych tytułów (Tabela 40). Na pierwszym etapie powojennej odbudowy polskiego muzealnictwa wspomniane materiały nie zostały w ogóle wydane. Za to największa ich liczba – 98 (57% wszystkich wydanych w tym okresie przewodników, katalogów i informatorów) – przypadła na lata 1975-1989.

⁶³⁰ P. Unger, *Muzea...*, dz. cyt., s. 23.

⁶³¹ A. Ryszkiewicz, *Wydawnictwa muzealne*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 23: *Materiały do zagadnień muzealnictwa i konserwatorstwa polskiego w latach 1944-1963*, Warszawa 1968, s. 103.

⁶³² AMO w Pile, Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile, brak sygn., brak numeracji stron.

Podobnie jak w większości pozostałych metod popularyzacji wiedzy historycznej, tak i w tym przypadku można było wydzielić kilka kategorii tematycznych w ramach których działalność ta była realizowana (Tabela 41.). Obok regionalnej – 39 materiałów wydawniczych (35% wydawnictw historycznych), ogólnohistorycznej – 31 (27%), rocznicowej – 15 (13%), biograficznej – 9 (8%) i martyrologicznej – 2 (2%) wyróżniłam dotąd nieomawianą kategorię informacyjną. Stanowiły ją przewodniki, katalogi i informatory, które przekazywały podstawowe dane dotyczące muzeum i jego działalności, często z naciskiem na tę oświatową. Ponieważ były to informacje wzbogacone o dzieje danej instytucji, treść wystaw, a nawet krótkie dzieje regionu, dlatego też zdecydowałam się omówić je w ramach działalności popularnonaukowej.

W pierwszym okresie powojennego rozwoju polskiego muzealnictwa w objętych badaniami muzeach nie zostało odnotowane wydanie żadnych przewodników, katalogów czy też informatorów o charakterze historycznym ani innej tematyce. Sytuacja taka nie powinna dziwić, gdyż stworzenie publikacji oraz pozyskanie środków na jej druk było niemal niemożliwe w sytuacji gdy muzea dopiero podnosiły się ze zgliszczy wojennych. Omawiana w tym miejscu forma popularyzacji wiedzy była ściśle połączona z działalnością wystawienniczą i innymi akcjami edukacyjnymi (lekcje, prelekcje, wykłady, spotkania itd.). Uważam więc, że skoro realizowano je w znikomej ilości lub wcale, dlatego również funkcjonująca w oparciu o nie działalność wydawnicza nie miała początkowo możliwości rozwoju. Jej przejawów należy szukać dopiero w następnym etapie odbudowy polskiego muzealnictwa.

W latach 1950-1958 w ramach przewodników, katalogów i informatorów przygotowano łącznie 4 publikacje popularnonaukowe, wszystkie miały charakter historyczny. Tak zainaugurowana działalność wydawnicza stanowiła efekt mobilizacji organizacyjnej i merytorycznej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. W omawianym przedziale czasowym przygotowano tu dwa przewodniki do wystaw czasowych, jeden do ekspozycji stałej oraz folder/składankę dotyczącą ochrony zabytków archeologicznych z informacjami dotyczącymi Millenium Polski⁶³³.

Dopiero w latach 1959-1974 działalność wydawnicza zaczęła być widoczna w ofercie wielkopolskich muzeów historycznych. Uważam, że rozwój tej formy upowszechniania wiedzy mógł być ściśle powiązany z decentralizacją kultury. Większość muzeów przeszła pod administrację miejscowych rad, co mogło wiązać się z większą łatwością planowania budżetu

⁶³³B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s.232; B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 10, 296.

i tym samym pozyskiwania środków na tworzenie publikacji. Nie bez znaczenia pozostawał także wzrost liczby wystaw. W omawianym obszarze działalności popularyzatorskiej o charakterze historycznym oprócz Muzeum Archeologicznego w Poznaniu aktywność w tym obszarze wykazywały także Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie oraz Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie⁶³⁴. Instytucje te wydały łącznie 21 materiałów popularnonaukowych o charakterze historycznym. Oprócz najbardziej popularnej tematyki regionalnej i ogólnohistorycznej, realizowanej przede wszystkim w Muzeum Archeologicznym i Muzeum w Gnieźnie, nawiązywano także do rocznic i postaci istotnych dla władz ludowych: ruchu robotniczego, istnienia PZPR, Włodzimierza Lenina. Tu w naturalny sposób prym wiodło Muzeum Historii Ruchu Robotniczego. Tematyka wspomnianych trzech kategorii w większości przypadków ujęta była w formie przewodników i katalogów do wystaw czasowych. W latach 1959-1974 po raz pierwszy w ofercie objętych badaniami muzeów pojawiły się wydawnictwa z zakresu kategorii informacyjnej. Wydano ich 5 (24% wszystkich historycznych z podaną tematyką) i wszystkie w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Dotyczyły zwiedzania placówki („Zwiedzanie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu”), jej historycznej siedziby („Pałac Górków w Poznaniu”), bieżącego funkcjonowania instytucji („Muzeum Archeologiczne w Poznaniu”) oraz oferty oświatowej („Informator oświatowy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu – XV sezon naukowo-oświatowy”)⁶³⁵.

Prawdziwy rozkwit działalność wydawnicza muzeów historycznych przeżywała w ostatnim okresie rozwoju polskiego muzealnictwa, a więc w latach 1975-1989. Wydrukowane wówczas 98 materiały popularnonaukowe stanowiły 57% wszystkich ówczesnie przygotowanych w wielkopolskich muzeach historycznych wydawnictw. Warto zwrócić uwagę, że wzrost ten miał miejsce pomimo przeszkód, z którymi zmagaly się wówczas muzea w zakresie wydawania publikacji. Jak można przeczytać w sprawozdaniu z działalności Muzeum Okręgowego w Pile z 1986 r., jedną z nich był chociażby brak papieru, przez co druk zaplanowanych publikacji został wstrzymany⁶³⁶. W obrębie każdej z kategorii tematycznych liczba wydawnictw uległa zwiększeniu. Trzema wiodącymi były regionalna, ogólnohistoryczna i informacyjna. Zauważalnie wzrosła liczba wydawnictw w ramach tematyki rocznicowej, a więc tej, która w największym stopniu przekazywały idee socjalistyczne. Działalność popularyzatorską ukierunkowaną w taki sposób prowadziło przede

⁶³⁴ AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron; AMPPP w Gnieźnie sygn. 9/9, s. 11-12.

⁶³⁵ W. Tetzlaff, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 24, s. 263-264.

⁶³⁶ AMO w Pile, Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile, brak sygn., brak numeracji stron.

wszystkim Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu przygotowując katalogi i przewodniki do wystaw rocznicowych⁶³⁷. W instytucji tej opracowano i wydano także 3 publikacje związane z postaciami ważnymi dla władz ludowych. Pozostałe materiały wydrukowane w ramach tej kategorii w Muzeum Ziemi Rawickiej, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum Okręgowym w Pile i Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, omawiały osoby istotne ze względów historycznych, a nie ideologicznych (np. Mikołaj Kopernik, Stanisław Staszic, Bolesław Chrobry)⁶³⁸.

W zakresie wydawnictw osobno chciałam omówić publikowane przez wielkopolskie muzea historyczne czasopisma oraz serie popularnonaukowe. Różnorodność zawartej w nich tematyki oraz złożona forma nie pozwoliła mi na jednoznaczne podporządkowanie ich pod dotąd omówione katalogi, przewodniki i informatory. Regularnym wydawaniem czasopism popularnonaukowych w latach 1945-1989 na terenie Wielkopolski zajmowały się wyłącznie Muzeum Archeologiczne w Poznaniu oraz Muzeum Regionalne w Rogoźnie. Pierwsza z wymienionych instytucji od 1945 r. wznowiła wydawanie przedwojennego dwumiesięcznika „Z otchłani wieków”, co z kolei od 1946 r. czyniła wspólnie z Polskim Towarzystwem Prehistorycznym⁶³⁹. Jego treść stanowiły artykuły popularnonaukowe z różnych zagadnień dziejów Polski w zakresie muzealnictwa, metodyki i techniki badań, sprawozdania z badań wykopaliskowych, materiały do poznania pradziejów Polski, polemiki i recenzje. W każdym z zeszytów informowano również o nowych odkryciach prehistorycznych, działalności Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego, o nowych publikacjach, badaniach i ich rozwoju za granicą. Za pomocą tego wydawnictwa nie tylko zamierzano popularyzować wiedzę o prehistorii wśród szerokiej rzeszy społeczeństwa, lecz także było to narzędzie służące wzajemnemu informowaniu się środowiska archeologicznego o nowych badaniach, osiągnięciach, dając możliwość prowadzenia dyskusji⁶⁴⁰. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu od 1961 r. rozpoczęło również, wspólnie ze swoim oddziałem w Gnieźnie, wydawanie serii Biblioteka Popularnonaukowa. Pierwszy tom nosił tytuł „Ziemia gnieźnieńska w okresie powstawania Państwa Polskiego” i stanowił jednocześnie przewodnik po wystawie stałej Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Tematyka

⁶³⁷ AWMN, sygn. 4/2/1-5, bez numeracji stron.

⁶³⁸ APL, Informacje i sprawozdania z działalności muzeów regionalnych województwa leszczyńskiego 1977-1988, sygn. 191/XII/500; AMPPP w Gnieźnie, sygn. 9/35-20/230; AMO w Pile, Plany i sprawozdawczość Muzeum Okręgowego w Pile, brak sygn., brak numeracji stron; Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 28-38.

⁶³⁹ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s. 232

⁶⁴⁰ Tamże.

pozostałych tomów była każdorazowo ściśle związana z regionem Wielkopolski, a także działalnością obydwu instytucji⁶⁴¹.

Muzeum Regionalne w Rogoźnie wraz z Towarzystwem Przyjaciół Rogoźna od 1987 r., podobnie jak dwie wcześniej wspomniane instytucje, rozpoczęło wydawanie swojej serii „Zeszyty Historyczne”, które ściśle odnosiły się do dziejów regionu. Prężna działalność w tym zakresie zaowocowała wydrukowaniem do 1989 r. pięciu pozycji takich jak.: „Kalendarium dziejów Rogoźna”, „Towarzystwo Tomasza Zana w Rogoźnie”, „Rogoźno w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919”, „Ruch sportowy w Rogoźnie w zarysie historycznym” oraz „Opis Rogoźna z 1794 r.”⁶⁴².

Wydawnictwa od innych form upowszechniania wiedzy odróżniało to, że przeznaczone były dla szerokiego i zróżnicowanego grona odbiorców i dla odmiany młodzież wcale nie stanowiła tu większości. Materiały wydawane w wielkopolskich muzeach historycznych świadczyły o ugruntowanej pozycji danej instytucji, której pracownicy oprócz podstawowej działalności mogli podjąć się trudu opracowywania publikacji. Publikacje muzealne wskazywały także, że placówka zatrudnia wysoko wykwalifikowanych pracowników merytorycznych lub współpracuje z takimi osobami.

4.4.6. Kluby miłośników muzeów i kółka zainteresowań

Osobnym zagadnieniem w zakresie form popularyzacji wiedzy w wielkopolskich muzeach historycznych były młodzieżowe kluby miłośników muzeów oraz kółka historyczne i archeologiczne. Ich działalność w ramach współpracy z wielkopolskimi muzeami historycznymi zasługuje zapewne na zdecydowanie szersze omówienie. Jednak ze względu na zdawkowe informacje zamieszczone w dokumentacji muzealnej z lat 1945-1989, kwestia ta w niniejszej pracy ma szansę zostać jedynie zasygnalizowana.

Powoływanie klubów i kółek zainteresowań, zgodnie z zarządzeniem Dyrektora Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z 1956 r. o organizacji i zakresie pracy służby społeczno-oświatowej w muzeach podległych Ministrowi Kultury i Sztuki, stanowiło jedno z zadań pracowników zajmujących się oświatą i upowszechnieniem wiedzy w

⁶⁴¹ M. Kowańska-Piaszykowska, *Działalność Muzeum Archeologicznego w 1964 r.*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1968, t. 19, s. 305.

⁶⁴² I. Górniak, *Pierwsze 15-lecie działalności kulturalno-oświatowej Muzeum Regionalnego im. Wandy Dudkiewicz w Rogoźnie*, Toruń 1999.

muzeach⁶⁴³. Jak sama nazwa wskazuje tworzenie takich ugrupowań ukierunkowane było wyłącznie na kontakty z młodzieżą w wieku szkolnym. Z klubami i kółkami zainteresowań współpracowano na wiele sposobów. Były to spotkania z ich członkami i opiekunami, wypożyczano materiały edukacyjne, ekspozycje, układano plany pracy dla szkół mające na celu rozszerzenie wiadomości historycznych przy jednoczesnym nawiązywaniu do podstawy programowej, urządzano wykłady i wycieczki, pomagano w przygotowywaniu wystaw i gazetek ściennych, użyczano prelegentów, zabierano młodzież na wykopaliska itd.⁶⁴⁴. O uwzględnieniu w swoich badaniach współpracy w omawianej formie decydował jej historyczny charakter – tematyka i problematyka poruszana na spotkaniach.

W latach 1945-1989 w wielkopolskich muzeach historycznych odnotowano 32 spotkania o charakterze historycznym z klubami miłośników oraz szkolnymi kółkami historycznymi i archeologicznymi. Liczba tych działań stanowiła 65% wszystkich 49 przedsięwzięć zrealizowanych w ramach omawianej formy współpracy. Nawiązało ją na terenie Wielkopolski w latach 1945-1989 w 9 z objętych badaniami muzeach (Tabela 42. i Tabela 43.).

Pierwsza odnotowana w zachowanej dokumentacji współpraca koła zainteresowań z muzeum miała miejsce w 1954 r. pomiędzy Muzeum Archeologicznym w Poznaniu a szkolnymi kołami archeologicznymi – nieznana jest dokładana liczba⁶⁴⁵. Od 1955 r. ta sama instytucja wspomagała również szkolne kółka historyczne – 8 takich ugrupowań (dwa w szkołach podstawowych, dwa w szkołach ogólnokształcących i jedno z Liceum Pedagogicznym)⁶⁴⁶. W latach późniejszych kontakty te były podtrzymywane i rozszerzane na kolejne placówki oświatowe. Do końca 1958 r., w wielkopolskich muzeach historycznych zorganizowano 10 różnych zajęć o charakterze historycznym z klubami miłośników muzeów oraz kółkami historycznymi i archeologicznymi, co stanowiło 32% wszystkich działań w ramach omawianych w tym miejscu form popularyzacji wiedzy. Najwięcej wspólnych przedsięwzięć przeprowadzono w latach 1959-1974 – 13 działań (42%). Zadań takiej współpracy podjęto się wówczas w 3 muzeach: nadal Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie oraz w Muzeum Regionalnym w Jarocinie⁶⁴⁷. Na ostatnim etapie rozwoju polskiego muzealnictwa liczba organizowanych wspólnych działań

⁶⁴³ Zarządzenie Dyrektora Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z 1956 r. o organizacji i zakresie pracy służby społeczno-oświatowej w muzeach podległych Ministrowi Kultury i Sztuki – niepublikowane, patrz w: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, dz. cyt., t. 28, s. 220-221.

⁶⁴⁴ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 5, s. 19; S. Jasnosz, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 12, s. 392.

⁶⁴⁵ Tamże, s. 19.

⁶⁴⁶ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 7, s. 163.

⁶⁴⁷ AMZZ, brak sygn., brak numeracji stron; AMR w Jarocinie, bez sygn., bez numeracji stron.

muzeów historycznych z klubami miłośników i kółkami zainteresowań nieco zmalała. Wzrosła za to ilość placówek muzealnych podejmujących się takich przedsięwzięć. W latach 1975-1989 w 5 z nich przygotowano 8 zajęć w omawianej formie (26%). Do grona placówek muzealnych opiekujących się klubami miłośników oraz kółkami archeologicznymi i historycznymi dołączyły bowiem Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej (1983 r.) oraz Muzeum Początków Państwa polskiego w Gnieźnie (1986)⁶⁴⁸.

Współpraca z omawianymi ugrupowaniami była jedyną formą popularyzacji wiedzy historycznej w objętych badaniami instytucjach, która była kierowana wyłącznie do dzieci i młodzieży szkolnej, a w jej ramach nie wystąpiły żadne odstępstwa od tej zasady. Na podstawie sprawozdawczości Muzeum Archeologicznego w Poznaniu z lat 1975-1977 stwierdzam, że pomimo faktu zmniejszenia się liczby prowadzonych zajęć na trzecim etapie rozwoju polskiego muzealnictwa, w rzeczywistości zainteresowanie takimi spotkaniami nie zmalało. Ze wspomnianego materiału wynika bowiem, że liczba członków Klubu Miłośników Archeologii regularnie rosła w tym okresie. Najpierw z 17 do 50, a następnie do 70 osób⁶⁴⁹. Współpracę ze wspomnianymi grupami, spośród innych form popularyzacji wiedzy historycznej, wyróżniało to, że stanowiła ona połączenie różnych rodzajów działań, a nie jedną ściśle określoną metodę.

4.4.7. Filmy oświatowe

Liczba badań prowadzonych nad rolą filmu oświatowego w muzeach była w okresie Polski Ludowej znikoma. Jednym z nielicznych tekstów poruszających tę tematykę był artykuł Andrzeja Kacperskiego z 1985 r. „Film dokumentalny w działalności oświatowej (na podstawie przykładu działalności Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Łodzi)”. Autor sam zwrócił uwagę na brak zainteresowania w tym zakresie. Oprócz wymienienia i krótkiego komentowania wielu walorów tej metody popularyzacji wiedzy historycznej, wskazuje także na jej duży mankament. Jego zdaniem w części z filmów narzucano odgórnie przyjętą „prawdę”, co w jego ujęciu nie powinno mieć miejsca⁶⁵⁰.

Atrakcyjność formy przekazu jaką był film, w okresie Polskie Ludowej została także dostrzeżona w wielkopolskich muzeach historycznych. Aby dana placówka mogła podjąć się

⁶⁴⁸ AMPPP w Gnieźnie, Sprawozdania z działalności rocznej i wieloletniej, sygn.10/79, s. 18.; AMZM, brak sygn., brak numeracji stron.

⁶⁴⁹ Porównaj: Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 25, 26 i 28.

⁶⁵⁰ A. Kacperski, *Film dokumentalny w działalności oświatowej (na podstawie przykładu działalności Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Łodzi)*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1985, t. 18, s. 111-112..

zadania projekcji materiału, należało dysponować odpowiednimi warunkami sprzętowymi oraz lokalowymi. Nie każda ze wspomnianych instytucji podolała temu zadaniu. Obecność w muzeach filmu jako metody przekazywania wiedzy historycznej stała się jednak od pewnego momentu zjawiskiem dość powszechnym.

Spektrum zadań, w ramach których wykorzystywano w muzeach materiał filmowy, było niezwykle szerokie. W ofertach edukacyjnych objętych badaniami placówek projekcje stanowiły zarówno stałą⁶⁵¹, jak i okazjonalną część ich działalności⁶⁵². Wyświetlano je w ramach spotkań, prelekcji, wykładów, odczytów. W tych przypadkach często pełniły funkcję wstępu lub uzupełnienia do wspomnianych wystąpień. Wiele akcji muzealnych prowadzono wyłącznie w oparciu o projekcję filmu, innym razem był on ich uzupełnieniem⁶⁵³. Metoda ta miała szeroki zasięg społeczny, kierowana była bowiem do niemal każdej grupy odbiorców.

W niniejszej pracy pod wagę wzięłam wyłącznie filmy o tematyce historycznej, których projekcja odbywała się w przestrzeni objętych badaniami placówek. Ich pokazy mogły stanowić zarówno inicjatywę omawianej instytucji, jak również zewnętrzną. Niejednokrotnie większe przedsięwzięcia związane z wyświetlaniem filmów historycznych miały formę łączonych działań różnych organizacji, zakładów, placówek kulturalnych itp. Takowe również zostały przeze mnie uwzględnione w przygotowanych danych statystycznych.

W przypadku seansów filmowych nie zastosowałam podziału na poszczególne kategorie tematyczne. Bardzo zdawkowo prowadzona dokumentacja zawierająca tytuły projekcji, uniemożliwiła ich wydzielenie. Zachowany materiał archiwalny dał mi wyłącznie możliwość określenia charakteru historycznego lub ogólnego większości tych prezentacji. W latach 1945-1989 w wielkopolskich muzeach historycznych wyświetlono łącznie 3362 filmy, z czego 3127 – 93% wszystkich seansów filmowych – stanowiły te o charakterze historycznym (Tabela 44.).

Projekcje filmów w wielkopolskich muzeach historycznych miały miejsce już w latach 1945-1949. Jediną placówką, która działała wówczas na polu upowszechniania wiedzy było Muzeum Archeologiczne w Poznaniu – z pewnością dzięki posiadaniu odpowiednich warunków lokalowych oraz sprzętowych umożliwiających takie przedsięwzięcie. Wyemitowane wówczas – jeszcze w starej siedzibie placówki – 22 filmy, nawiązywały do wystawy przedstawiającej Wielkopolskę w pradziejach. Były to projekcje krótkometrażowe o

⁶⁵¹ AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999, sygn. 4/9/1-2; AWMN, Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1979, sygn. 4/2/1-5.

⁶⁵² AMŚ, Sprawozdawczość 1976-1986, brak sygn., s. 84.

⁶⁵³ W. Tetzlaff, *Sprawozdanie...*, dz. cyt, t. 24, s. 271.

Biskupinie⁶⁵⁴. Wspomniane projekcje stanowiły jednocześnie 100% wszystkich prezentowanych wówczas materiałów filmowych.

Trudno określić wyraźną przyczynę braku w materiale archiwalnym seansów filmowych w latach 1950-1958. Najbardziej zasadnym wydaje mi się wskazanie na sytuację związaną z okresem centralizacji polskiego muzealnictwa. Czas ten, dość jednomyślnie określany niekorzystnym dla polskich muzeów, charakteryzował m.in. deficyt funduszy, a co za tym szło także sprzętowy i lokalowy. Towarzyszył mu brak inicjatywy zmian i unowocześniania placówek muzealnych, również w zakresie edukacji. Służby oświatowe dopiero powstawały i formowały swoje programy. Wiele instytucji rozpoczynało funkcjonowanie, czasami zupełnie od podstaw. Uważam, że walory filmu jako środka upowszechniania wiedzy – w tym też historycznej – nie zostały jeszcze w latach pięćdziesiątych XX w. dostrzeżone, a tym bardziej przeniesione na grunt muzealnictwa. Nawet w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu – do 1950 r. jedynej instytucji zapewniającej obecność filmu w swojej ofercie wystawienniczej – do końca lat sześćdziesiątych również w zaprzestano ich projekcji.

Sytuacja uległa diametralnej zmianie w następnym okresie rozwoju polskiego muzealnictwa – latach 1959-1974. Przygotowano wówczas 1643 seanse o tematyce historycznej – niemal 100% wszystkich zorganizowanych projekcji. Co jednak najbardziej zaskakujące statystyka w tym zakresie związana jest z działalnością wyłącznie dwóch wielkopolskich muzeów historycznych: Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. Zdecydowanie największą aktywnością na tym polu wykazywała się druga z wymienionych instytucji. Posiadała jednocześnie najlepiej przygotowaną dokumentację tytułów projekcji filmowych. W latach 1959-1974 wyświetlono tu 1541 filmów, co stanowiło 94% wszystkich seansów w tym okresie. Najczęściej prezentowaną tematyką była ogólnohistoryczna (np. „Walki narodowo-wyzwoleńcze w Polsce”, „II wojna światowa”, „Wrzesień”) oraz rocznicowa (np. „30-lecie PPR”, „Po 20 latach”, „Chwila wspomnień”). Wyświetlano je dla niektórych wycieczek, w ramach konkursów, czy też na specjalne zamówienia. Od 1967 r. z projekcji filmów uczyniono stałą ofertę wprowadzając niedzielne seanse filmowe⁶⁵⁵. W poznańskim Muzeum Archeologicznym w omawianym okresie seansów filmowy przeprowadzono znacznie mniej – 121 (7% projekcji filmowych o charakterze historycznym). Podobnie jak w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, już pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. (od 1969

⁶⁵⁴ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 1, s. 232.

⁶⁵⁵ AWMN, Organizacja muzeum 1961-2000, sygn. 4/2/1-5.

r.) wprowadzono je w stałą ofertę edukacyjną tej instytucji. Wiązało się to z przeprowadzeniem reformy działu oświatowego oraz pozyskaniem nowej siedziby instytucji (Pałacu Górków w Poznaniu), gdzie zaplanowano salę kinową⁶⁵⁶. Funkcjonowały w formie „Niedzielných poranków filmowych”, a także jako jeden z punktów programu rokrocznie obchodzonych „Tygodni Archeologii”. W pierwszym przypadku każdy z seansów poprzedzony był słowem wstępnym i przeznaczony dla zróżnicowanej grupy odbiorców. W drugim, kierowane dla dzieci i młodzieży szkół podstawowych⁶⁵⁷. Zakres prezentowanych filmów oświatowych nawiązywał głównie do tematyki ogólnohistorycznej (archeologii, historii, historii archeologii itd.).

W latach 1975-1989 do dwóch muzeów dotąd organizujących seanse filmowe, dołączyło jeszcze sześć. Były to: Muzeum Śremskie, Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, Muzeum Początków Państwa Polskiego Gnieźnie, Muzeum Ziemi Kaliskiej, Muzeum Ziemi Leszczyńskiej oraz Muzeum Okręgowe w Pile. Działalność tę prowadziły jednak zdecydowanie mniej intensywnie. W Lesznie zorganizowano 238 seansów, w Kaliszu – 70, Gnieźnie i Międzyrzeczu – 9 (w Międzyrzeczu związane z tutejszym zamkiem, a w Gnieźnie dotyczące przeszłości Polski), Śremie – 8 (z okazji rocznicy Powstania Wielkopolskiego), a w Pile – 3⁶⁵⁸. Zdecydowanie bardziej aktywnie w omawianym zakresie działano nadal w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu oraz Muzeum Archeologicznym. W pierwszym przypadku nie uległa zwiększeniu liczba przedsięwzięć (527 przygotowanych seansów), lecz różnorodność form ich zastosowania. Oprócz cykli niedzielnych pokazów filmowych wyświetlano je również w trakcie spotkań i lekcji muzealnych, prowadzonych szkoleń partyjnych i zwiedzania ekspozycji, akcji „Zima” i akcji „Lato”⁶⁵⁹. Odwrotna sytuacja miała miejsce w drugim ze wspomnianych muzeów. Tu nie urozmaicono sposobów na przekazywanie wiedzy historycznej za pomocą filmów, lecz wyłącznie zwiększono liczbę ich projekcji. Przy nadal realizowanych w postaci seansów filmowych wyłącznie dwóch akcjach: „Tygodniach Archeologii” oraz „Niedzielných porankach filmowych”, liczba projekcji wzrosła do 873. W jednym i drugim przypadku nie uległa zmianie prezentowana tematyka. Muzeum Archeologiczne nadal skupiało się przede

⁶⁵⁶ W. Błaszczyk, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., t. 22, s. 238.

⁶⁵⁷ Tamże.

⁶⁵⁸ AMŚ, *Sprawozdawczość 1976-1986*; AMZM – *sprawozdawczość z lat 1975-1989*, brak sygn; AMPPP w Gnieźnie – *sprawozdawczość z lat 1975-1989*, sygn. 9/35-100/130; APL, *Organizacja Muzeum 1947-1977*, sygn. 012; AMO w Pile, *Sprawozdania z działalności Muzeum Okręgowego w Pile i jednostek podległych 1977*, brak sygn., brak numeracji stron.

⁶⁵⁹ AWMN, *Sprawozdania okresowe i roczne Muzeum 1962-1999*, sygn. 4/9/1-2, brak numeracji stron;

wszystkim na zagadnieniach ogólnohistorycznych (archeologiczne i historyczne), natomiast Muzeum Historii Ruchu Robotniczego na ogólnohistorycznych i rocznicowych⁶⁶⁰.

Liczba filmów oświatowych o charakterze historycznym wyświetlanych w wielkopolskich placówkach muzealnych o tym samym profilu wskazuje na to, że była to pożądana forma popularyzacji wiedzy. Stanowiła także dobre uzupełnienie innych metod edukacyjnych urozmaicając tym samym sposób przekazu i zapamiętywania wiadomości. Niewielka liczba zachowanych tytułów prezentowanych filmów powoduje, że trudno określić rzeczywistą rolę jaką pełniły w procesie edukacji muzealnej. Pod ich powszechnie używaną nazwą: film oświatowy, kryły się także funkcje propagandowe, które pełniły. Jako przykład może posłużyć działalność w tym zakresie Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, gdzie realizowana tematyka rocznicowa stanowiła znaczną część prezentowanego ogółu materiału filmowego. Biorąc pod uwagę, że metoda ta przeznaczona była do edukowania całego społeczeństwa (choć największą grupę tradycyjnie reprezentowały dzieci i młodzież szkolna), w dużej mierze stanowiła doskonały sposób na realizowanie propagandowych założeń polityki kulturalnej władz ludowych w latach 1945-1989.

4.4.8. Wnioski

Opisane powyżej formy edukacji i popularyzacji wiedzy historycznej w wielkopolskich muzeach o takim samym profilu, stanowiły jedne z najbardziej powszechnych i najczęściej realizowanych metod pracy oświatowej. Jednocześnie także takie, które w dokumentacji archiwalnej zarejestrowano w reprezentatywnej liczbie zrealizowanych przedsięwzięć. Nie oznacza to, że muzea w żaden inny sposób nie rozpowszechniały wiedzy o przeszłości. Współpraca ze szkołami oraz innymi środowiskami generowała różne potrzeby, którym starano się sprostać (np. przygotowywanie fotogramów, wykonywanie fotografii, nagrywanie na kasety magnetofonowe prelekcji i przykazywanie ich różnym instytucjom itd.). Były to jednak sporadycznie stosowane formy, a ich znikoma liczba spowodowała, że nie włączyłam ich w prowadzone przez siebie badania. W niniejszej pracy nie zostały uwzględnione także izby pamięci oraz izby muzealne. Uważam, że te dość obszerne zagadnienia powinny być traktowane odrębnie. Uznałam, że związany z nimi materiał archiwalny jest zbyt obszerny, aby móc uwzględnić go w pracy o bardziej ogólnym

⁶⁶⁰ *Sprawozdawczość z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*” – za lata 1975-1989 (t: 26 - 37).

charakterze. Dodatkowo zarówno izby pamięci, jak i izby muzealne, pomimo swoich ścisłych powiązań z muzeami, wypracowały własne sposoby na upowszechnianie wiedzy historycznej, które powinny być analizowane wyłącznie w ich kontekście.

Przygotowany przeze mnie materiał statystyczny wskazuje na to, że pod względem liczby zrealizowanych przedsięwzięć najczęściej stosowaną formą popularyzacji wiedzy historycznej były filmy oświatowe, a w drugiej kolejności pogadanki. Obydwie metody charakteryzowało szerokie grono odbiorców i tym samym ukierunkowanie nie tylko na młodzież szkolną.

Większość przywołanych przeze mnie w niniejszym rozdziale form popularyzacji wiedzy historycznej, stosowana była w przeważającej liczbie muzeów o tym profilu. Realizacja prawie wszystkich była powiązana z najbardziej reprezentatywnym sposobem popularyzacji wiedzy historycznej – wystawiennictwem. Stąd też zwiększająca się z biegiem lat liczba ekspozycji (stałych, czasowych i oświatowych) znalazła bezpośrednie przełożenie na ilość innych realizowanych przedsięwzięć edukacyjnych. Najbardziej widoczne było to w przypadku pogadarek.

Biorąc pod uwagę wszystkie omówione powyżej formy popularyzacji wiedzy historycznej, ze względu na brak możliwości odniesienia się w wielu przypadkach do realizowanej tematyki, trudno mi jednoznacznie wskazać, która z nich miała najbardziej edukacyjny, a która propagandowy charakter. Sugerując się całokształtem swojej wiedzy wyniesionej z analizy materiału źródłowego stwierdzam, że w największej mierze cele oświatowe realizowane były w formie spotkań z klubami miłośników oraz kółkami zainteresowań. Najbardziej propagandowy wydźwięk miały z kolei działania prowadzone w formie filmów oświatowych oraz spotkań.

KONKUSY

Tabela 31. Kategorie tematyczne konkursów historycznych w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Rocznicowe		Biograficzne		Liczba wszystkich konkursów historycznych
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1950-1958	-	-	1	100	-	-	-	-	1
1959-1974	7	83	7	83	7	83	3	33	24
1975-1989	42	45	46	49	-	-	6	6	94
Łącznie	49	41	54	45	7	6	9	8	119

Źródło: badania własne.

Tabela 32. Konkursy historyczne w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział konkursów historycznych		Liczba wszystkich konkursów
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	1	100	1
1959-1974	24	69	35
1975-1989	94	73	128
Łącznie	119	73	164

Źródło: badania własne.

POGADANKI

Tabela 33. Pogadanki historyczne w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział pogadank historycznych		Liczba wszystkich pogadank
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	1	100	1
1959-1974	1353	97	1393
1975-1989	457	98	464
Łącznie	1811	97	1858

Źródło: badania własne.

Tabela 34. Pogadanki historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział pogadank historycznych z wykazaną tematyką		Liczba wszystkich pogadank historycznych
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	1	100	1
1959-1974	956	71	1353
1975-1989	121	26	457
Łącznie	1078	60	1811

Źródło: badania własne.

Tabela 35. Kategorie tematyczne pogadanek historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Rocznicowe		Biograficzne		Liczba wszystkich pogadanek historycznych z wykazaną tematyką
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1950-1958	-	-	1	100	-	-	-	-	1
1959-1974	881	92	15	2	58	6	2	0,2	956
1975-1989	56	46	65	54	-	-	-	-	121
Łącznie	937	87	81	8	58	5	2	0,2	1078

Źródło: badania własne.

SPOTKANIA

Tabela 36. Spotkania historyczne w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział spotkań historycznych		Liczba wszystkich spotkań
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	-	-	-
1959-1974	179	97	184
1975-1989	63	75	84
Łącznie	242	90	268

Źródło: badania własne.

Tabela 37. Spotkania historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział spotkań historycznych z wykazaną tematyką		Liczba wszystkich spotkań historycznych z wykazaną tematyką
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	-	-	-
1959-1974	175	98	179
1975-1989	54	86	63
Łącznie	229	95	242

Źródło: badania własne.

Tabela 38. Kategorie tematyczne spotkań historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Biograficzne		Okolicznościowe		Liczba i procentowy udział wszystkich spotkań historycznych z wykazaną tematyką
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1950-1958	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1959-1974	20	11	10	6	145	83	-	-	175
1975-1989	11	20	1	2	29	54	13	24	54
Łącznie	31	14	11	5	174	75	13	6	229

Źródło: badania własne.

WYDAWNICTWA POPULARNONAUKOWE

Tabela 39. Katalogi, przewodniki i foldery historyczne wydawane w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział katalogów, przewodników i folderów historycznych		Liczba wszystkich wydanych katalogów, przewodników i folderów
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	4	100	4
1959-1974	21	68	31
1975-1989	98	57	172
Łącznie	123	60	207

Źródło: badania własne.

Tabela 40. Katalogi, przewodniki i foldery historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział katalogów, przewodników i folderów historycznych z wykazaną tematyką		Liczba wszystkich katalogów, przewodników i folderów historycznych
	Liczba	%	
1945-1949	-		-
1950-1958	4	100	4 (100%)
1959-1974	21	100	21 (68%)
1975-1989	88	90	98 (57%)
Łącznie	113	92	123 (60%)

Źródło: badania własne.

Tabela 41. Kategorie tematyczne katalogów, przewodników i folderów historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

Lata	Regionalne		Ogólnohistoryczne		Rocznicowe		Biograficzne		Martyrologiczne		Informacyjne		Liczba wszystkich katalogów, przewodników i folderów historycznych z wykazaną tematyką
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1950-1958	1	25	2	50	1	25	-	-	-	-	-	-	4
1959-1974	5	24	7	33	3	14	1	5	-	-	5	24	21
1975-1989	33	38	22	25	11	13	8	9	2	2	12	14	88
Łącznie	39	35	31	27	15	13	9	8	2	2	17	15	113

Źródło: badania własne.

KLUBY MIŁOŚNIKÓW I KÓŁKA ZAINTERESOWAŃ

Tabela 42. Zajęcia historyczne zorganizowane w wielkopolskich muzeach historycznych w ramach klubów miłośników muzeów i kółek zainteresowań w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział zajęć historycznych zorganizowanych w ramach klubów miłośników muzeów i kółek zainteresowań		Liczba wszystkich zajęć zorganizowanych w ramach klubów miłośników muzeów i kółek zainteresowań
	Liczba	%	
1945-1949	-	-	-
1950-1958	10	100	10
1959-1974	13	93	14
1975-1989	8	32	25
Łącznie	32	65	49

Źródło: badania własne.

Tabela 43. Muzea historyczne współpracujące z klubami miłośników historii i kółkami zainteresowań w latach 1945-1989.

Lata	Liczba zajęć historycznych zorganizowanych w ramach klubów miłośników muzeów i kółek zainteresowań	Liczba muzeów historycznych współpracujących z klubami miłośników muzeów i kółkami zainteresowań
1945-1949	-	-
1950-1958	10	1
1959-1974	13	3
1975-1989	8	5
Łącznie	32	9

Źródło: badania własne.

FILMY OŚWIATOWE

Tabela 44. Filmy oświatowe o tematyce historycznej prezentowane w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

Lata	Liczba i procentowy udział filmów oświatowych o tematyce historycznej		Liczba wszystkich seansów filmowych
	Liczba	%	
1945-1949	22	100	22
1950-1958	-	-	-
1959-1974	1643	99,8	1646
1975-1989	1462	86	1694
Łącznie	3127	93	3362

Źródło: badania własne.

Podsumowanie

Przedłożona synteza działań muzealnych w zakresie edukacji i popularyzacji wiedzy o przeszłości w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989 nie wyczerpuje w pełni zagadnienia dotyczącego funkcjonowania tych instytucji w omawianym okresie. Celem jaki przyświecał prowadzonym przeze mnie badaniom było zaprezentowanie muzeów jako instytucji, które w obszarze polityki kulturalnej państwa, podobnie jak inne placówki kulturalne, odgrywały znaczącą rolę. Dotąd, we wszelkich prowadzonych dyskusjach nad kulturą lat 1945-1989, były one konsekwentnie pomijane lub w najlepszym przypadku traktowane pobieżnie.

Po zebraniu oraz analizie materiału archiwalnego uważam, że u źródeł braku zainteresowania sytuacją muzeów w okresie 1945-1989 leży nienajlepsza jakość zachowanej dokumentacji. W ocenie działalności 30 objętych przeze mnie badaniami instytucji, pierwszą trudnością, z którą się zmierzyłam były spore braki w materiale archiwalnym poszczególnych placówek. Niewiele z nich dysponowało informacjami z pełnego okresu funkcjonowania aż do 1989 r. Dodatkowo spotkałam się także z placówkami, które w ogóle nie posiadały w swoich siedzibach archiwów. W najlepszym wypadku materiał dotyczący ich przeszłości – najczęściej niekompletny – znajdował się w archiwach państwowych lub archiwach innych instytucji kultury. Ta sytuacja powiązana była z kolejną niedogodnością badawczą – brakiem możliwości równej oceny aktywności interesujących mnie muzeów. Z racji tego, że swoje badania zogniskowałam na działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej omawianych instytucji, w dostępnych źródłach szukałam przede wszystkim informacji związanych z tą sferą funkcjonowania. W miarę możliwości opierałam się więc na sprawozdaniach z działalności, scenariuszach różnych przedsięwzięć oraz materiale prasowym. Odnalezienie takich informacji nie stanowiło problemu w przypadku archiwaliów większych muzeów, które posiadały działy oświatowe lub naukowo-oświatowe i tym samym osobno dokumentowały ich działalność. W mniejszych placówkach, nie posiadających w swojej strukturze takich jednostek, informacji tych doszukiwałam się w relacjach ogólnych oraz innych działów.

Z racji tego, że zagadnienie funkcjonowania muzeów w okresie Polski Ludowej jest niezwykle szerokie, dlatego też, jak już wspomniałam, zdecydowałam się na zaprezentowanie go wyłącznie z perspektywy działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej, w odniesieniu do jednego typu tych instytucji – muzeów historycznych, funkcjonujących na terenie

Wielkopolski. Zadanie to zrealizowałam w oparciu o dwie wyodrębnione przez siebie grupy wniosków. Pierwszą z nich stanowiły te, które zostały sformułowane na podstawie materiału dotyczącego bezpośrednio działalności muzeów objętych badaniami, a więc odnosiły się przede wszystkim do wielkopolskich muzeów historycznych. Drugą natomiast, tworzyły wnioski płynące z zachowanej dokumentacji państwowej oraz literatury przedmiotu, umożliwiając mi stworzenie szerszego kontekstu, w który mogłam wpisać analizowane instytucje.

W ramach prowadzonych przeze mnie badań, w oparciu o pierwszą z wyróżnionych grup wniosków, podjęłam się odpowiedzi na pytanie o to, czy w instytucjach, które określiłam jako muzea historyczne, faktycznie przeważała działalność o takim charakterze. Pytanie, choć z pozoru banalne, w rzeczywistości reprezentuje znacznie bardziej skomplikowaną kwestię. Przede wszystkim dlatego, że wśród placówek o charakterze historycznym uwzględniłam wiele muzeów regionalnych, które specjalizowały się także w innych dziedzinach, takich jak chociażby etnologia, numizmatyka czy sztuka. Sumując jednak liczbę wszystkich uwzględnionych przeze mnie form edukacyjnych o charakterze historycznym i zestawiając je z ogólną liczbą przedsięwzięć zorganizowanych w tych instytucjach, doszłam do wniosku, że pierwsze z wymienionych występowały w znacznej przewadze na przestrzeni każdego z wyróżnionych okresów rozwoju polskiego muzealnictwa w latach 1945-1989. Tym samym uważam, że zagadnienia historyczne stanowiły najbardziej pożądany obszar tematyczny spośród realizowanych zagadnień w objętych badaniami placówkach muzealnych. Wyjątkiem w tym zakresie było Muzeum we Wschowie, które jako regionalna instytucja, swój profil działalności ukierunkowało przede wszystkim na sztukę.

Przeanalizowany materiał źródłowy dał mi możliwość wyodrębnienia najczęściej stosowanych w wielkopolskich muzeach historycznych metod przekazywania wiedzy o przeszłości. Kwestią rozstrzygającą była w tym przypadku liczba wszystkich przeprowadzonych działań edukacyjnych i popularyzatorskich w tym zakresie, zrealizowanych w latach 1945-1989. Wynosiła ona 15 970 (100%) wyróżnionych w pracy przedsięwzięć. Na tej podstawie w pierwszej kolejności należy wymienić: wykłady, prelekcje, odczyty (40% podanej liczby), w drugiej filmy oświatowe (19%), w trzeciej lekcje muzealne (17%), w czwartej pogadanki (11%), a dopiero w piątej wystawiennictwo (10%), w szóstej spotkania, także z klubami miłośników i kółkami zainteresowań (2%), w siódmej konkursy (1%), w ósmej wydawnictwa popularnonaukowe (1%). Zdecydowana przewaga czterech pierwszych form popularyzacji wiedzy historycznej w objętych badaniami muzeach, wynikała

moim zdaniem z pewnej łatwości w ich organizacji i docieraniu do dużej liczby odbiorców. Pragnę jednak zaznaczyć, że w rzeczywistości to wystawiennictwo, dopiero piąte w kolejności liczby zorganizowanych przedsięwzięć, stanowiło najbardziej reprezentatywny sposób ukazywania wiedzy historycznej w muzeach o tym profilu. Znacznie mniejsza liczba przeprowadzonych działań w tym zakresie wynikała z trudności w przygotowaniu takiego przedsięwzięcia. Zależało ono bowiem od wielu czynników m.in. liczby pracowników, budżetu, zasobu oraz jakości zbiorów. Były to także działania długoterminowe. Uważam, że ekspozycje jako jedyna forma edukacyjna w latach 1945-1989, determinowały i określały profil danego muzeum. W największym stopniu widoczne było to w przypadku np. Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu, Muzeum Wojska, Muzeum Historii Miasta Poznania. Pozostałe działania wyłącznie dopełniały tej kwestii. Sytuacja ta kształtowała się bardzo podobnie w przypadku wszystkich 30 omówionych w niniejszej pracy instytucji. Najwięcej światła na tę kwestię rzuciła zachowana dokumentacja dotycząca takich muzeów jak m.in. wspomnianego już Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu oraz Muzeum Okręgowego w Pile, Powiatowego Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

Wytypowanie najpopularniejszej w odbiorze formy edukacyjnej o charakterze historycznym, w przybliżony sposób pozwoliło mi także na określenie głównej grupy odbiorców, która najczęściej korzystała z ofert oświatowych badanych muzeów. Była nią młodzież szkolna i dzieci, a dopiero w dalszej kolejności osoby dorosłe. Do propozycji, które były kierowane wyłącznie dla słuchaczy młodszych należały lekcje muzealne oraz konkursy. W przypadku pozostałych form, z założenia przygotowywano je dla zróżnicowanego audytorium. W rzeczywistości jednak, ich głównymi odbiorcami i tak okazywała się młodzież szkolna i dzieci. Metodą popularyzacji wiedzy historycznej, która była stosowana w odniesieniu do najszerzej grupy społeczeństwa, były wykłady, prelekcje i odczyty. Jednak z moich analiz wynika, że i w tym przypadku odbiorcy w wieku szkolnym stanowili większość.

Na podstawie dostępnego materiału archiwalnego trudno jednoznacznie wskazać jaką rzeczywistą funkcję pełniły wielkopolskie muzea historyczne: edukacyjną, czy propagandową? Zachowana dokumentacja, niemal we wszystkich badanych przypadkach, pozbawiona była bowiem treści, które mogłyby stanowić wskazówkę dla interesującej mnie kwestii. Dopiero szczegółowe przyjrzenie się kategoriom realizowanych tematów pozwoliło mi udzielić odpowiedzi na to pytanie. W mojej opinii znaczenie muzeów o charakterze

historycznym uległo zmianie na przestrzeni okresu istnienia Polski Ludowej. W latach 1945-1958 wielkopolskie placówki stanowiły wyłącznie jeden z symboli odradzającego się życia kulturalnego. Można uznać, że przekazywana w nich wiedza o przeszłości tylko w niewielkim stopniu była nacechowana elementami ideologicznymi. O słuszności mojego stwierdzenia świadczy fakt, że w tutejszych muzeach realizowano w nich wówczas, za pomocą różnych form przekazu, prawie wyłącznie tematykę w ramach kategorii regionalnej oraz ogólnohistorycznej. Na podstawie przygotowanych zestawień uważam, że u schyłku lat pięćdziesiątych sytuacja ta uległa diametralnej zmianie. Stało się to z chwilą, w której w ofercie wielkopolskich muzeów historycznych, w znaczącej liczbie, zaczęły pojawiać się zagadnienia z kategorii rocznicowej oraz częściowo biograficznej – bardzo mocno nacechowane socjalistycznymi przesłankami. Powołano nawet instytucję – Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu – zajmującą się niemal wyłącznie szerzeniem ideologii. Oceniam, że od tego momentu omawiane muzea stawały się jednym z narzędzi władz państwowych służącym celom propagandowym.

Muzea historyczne, uwzględnione w prowadzonych przeze mnie badaniach, wykazywały się różną intensywnością działań w zakresie edukacji i popularyzacji wiedzy historycznej. Stąd też uznałam za konieczne wskazanie tych, których aktywność wyróżniała się na tle pozostałych. Bez wątplenia taką instytucją było Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, utworzone zaraz po zakończeniu działań wojennych. W instytucji tej, jako pierwszej na terenie Wielkopolski, rozpoczęto działania w kierunku tworzenia regularnej oferty oświatowej. Drugą najbardziej zauważalną w omawianym kontekście placówką było Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu. Ta bardzo określona tematycznie instytucja, niemal od początku swego istnienia realizowała przedsięwzięcia mające na celu popularyzację wiedzy historycznej. Należy jednak zaznaczyć, że były to zagadnienia w większości propagujące socjalistyczną ideologię. Tym samym, w zakresie polityki kulturalnej okresu Polski Ludowej, uważam tę placówkę za jedyne na terenie Wielkopolski muzeum całkowicie podporządkowane propagandzie państwowej. Wśród najprężniej działających instytucji muzealnych o charakterze historycznym chciałam wymienić także Powiatowe Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej oraz Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Wśród tych placówek można było zaobserwować także największą różnorodność stosowanych form edukacji muzealnej w zakresie wiedzy historycznej.

Jak wspomniałam powyżej, druga grupa wniosków umożliwiła mi stworzenie szerszego kontekstu, w którym mogłam następnie osadzić zagadnienia związane z wielkopolskimi muzeami historycznymi. W przypadku prowadzonych przeze mnie badań była nim polityka kulturalna państwa w okresie Polski Ludowej. Tym samym udało mi się ustalić, że zaprezentowane w pracy etapy jej rozwoju nie przekładały się w pełni na te, które możemy wyróżnić w muzealnictwie, w tym i wielkopolskim. Rozbieżność pomiędzy nimi rozpoczyna się od połowy lat pięćdziesiątych XX w., a więc decentralizacji kultury. Znaczna część badanych przeze mnie muzeów historycznych w chwili, kiedy została oddana pod zarząd rad narodowych, rozpoczęła działalność wpisującą się w większym stopniu w politykę kulturalną regionu, aniżeli państwa. Najlepiej świadczy o tym liczba powołanych placówek muzealnych o charakterze regionalnym np. Muzeum Ziemi Nadnoteckiej w Trzciance, Muzeum Ziemi Szamotulskiej, Muzeum Ziemi Złotowskiej, Muzeum Regionalne w Krotoszynie. Efekty zmagania władz państwowych z twórcami, podobnie jak znaczna część wydarzeń politycznych, nie znalazły wyraźnego przełożenia na działalność wielkopolskich muzeów historycznych. Nie można jednak zapomnieć, że pomimo decentralizacji kultury, omawiane placówki kulturalne nadal zobowiązane były do realizacji ogólnych wytycznych płynących z Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz działającego przy nim Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków. Przeanalizowany przeze mnie materiał archiwalny wskazuje na to, że znaczna część ogólnych zarządzeń była przez wielkopolskie muzea historyczne przyjmowana i realizowana (konieczność uczestniczenia w rocznicach państwowych, świętach, obchodach, ogólnych akcjach – np. „Akcja Zima”, „Akcja Lato” itd.). Zachowana dokumentacja nie wskazuje na to, aby jakkolwiek z tych instytucji stała w opozycji do ministerialnych zaleceń.

Zapoznanie się z ogólnymi decyzjami wydawanymi przez władze państwowe w odniesieniu do muzeów, jak również wydarzenia mające miejsce w tym obszarze (np. Kongres Kultury w 1966 r. czy też różne konferencje) przekonały mnie co do prawdziwości słów Antoniego Kunysza, który uznał, że w okresie Polski Ludowej muzea zyskały bardzo dobre warunki rozwoju⁶⁶¹. Przenosząc te ogólne stwierdzenie na grunt wielkopolskich placówek o profilu historycznym, również można się przekonać o ich prawdziwości. Za

⁶⁶¹ A. Kunysz, *Wstęp...*, dz. cyt., s. 3.

dowód potwierdzający, uznają zarówno dużą liczbę tych instytucji powoływanych w regionie od połowy lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych, jak również unowocześnianie ich siedzib oraz dokonywanie licznych zmian w warstwie merytorycznej i materiałowej ekspozycji (np. Muzeum Wyzwolenia Poznania na Cytadeli). Choć nie zabrakło trudnych momentów, jak np. braki papieru, ogrzewania, finansów na zwiększanie liczby etatów itp., muzea stały się dostępne dla ogółu społeczeństwa (co sprzyjało szerzeniu ideologii), m.in. dzięki permanentnym zabiegom polepszania metod upowszechniania wiedzy. Zarówno władze, jak i środowisko muzealne inicjowało wiele możliwości spotkań, na których omawiano najbardziej aktualne problemy z zakresu tej dziedziny. Biorąc pod uwagę całokształt zmian, jakie zaszły nie tylko w wielkopolskich, ale również w polskich placówkach muzealnych oceniam, że w odniesieniu do okresu Polski Ludowej należy mówić nie tylko ich o rozwoju ilościowym, lecz także jakościowym.

Inną kwestią pozostaje to, czy wspomniany progres odbywał się w warunkach swobody i niezależności omawianych muzeów od realizacji polityki kulturalnej polskich władz, czy też pod jej naciskiem. Podsumowując, wyniki przeprowadzonej analizy dostępnego materiału źródłowego oraz przestudiowaną literaturę przedmiotu zauważyłam, że muzealnicy jako grupa społeczno-zawodowa nie byli traktowani w kategorii twórców. Działania, które realizowali rozpatrywane były jako badawcze, naukowe, czy też oświatowe, ale nie twórcze. Z drugiej strony w żadnym z przeanalizowanych w ramach pracy archiwów muzealnych nie znalazłam także informacji dotyczących jakiegokolwiek oporu wobec władzy stawianego przez środowisko muzealnicze. Wnioskuje zatem, że muzea historyczne, jako instytucje kultury oraz ich pracownicy, traktowani byli w latach 1945-1989 jako środowisko bezpieczne (niestawiające oporu), z odpowiednim zaangażowaniem realizujące wizję władz w zakresie polityki kulturalnej. Dzięki temu cieszone się pewną swobodą w sferze upowszechniania wiedzy, w tym także tej historycznej.

Podsumowując wyniki przeprowadzonej analizy dostępnej dokumentacji, mogę stwierdzić, że muzea o profilu historycznym odgrywały znaczącą rolę nie tylko w zakresie polityki kulturalnej regionu, ale również i całego kraju. W pierwszym przypadku, jako dowód może posłużyć duża liczba uruchomionych placówek regionalnych oraz organizowanych przez nie przedsięwzięć w tym zakresie, które cieszyły się sporym zainteresowaniem

lokalnych społeczności. W drugim natomiast, najlepszym dowodem na ich znaczenie w kontekście ogólnopolskim, było powołanie w ramach obchodów Millenium Polski Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Ministerstwo Kultury i Sztuki instytucję tę traktowało jako jedno z najważniejszych miejsc świętowania tej rocznicy.

Całokształt przeprowadzonych przeze mnie badań wydaje się wskazywać na to, że edukacja i popularyzacja wiedzy historycznej, prowadzonej przez wielkopolskie muzea o tym profilu w latach 1945-1989, była dziedziną rozwojową i bogatą w różne formy przekazu. Intensywność działań w tym zakresie powodowana była z kolei zapotrzebowaniem społeczeństwa, jak również władz państwowych na realizację takich zagadnień. To wskazywałoby na podwójną rolę, jaką pełniły objęte badaniami muzea: edukacyjną i propagandową, obydwie mierzone liczbą zrealizowanych przedsięwzięć oświatowych. Przewaga pierwszej z wymienionych stawiałaby muzea historyczne w obrębie instytucji o charakterze edukacyjnym (jak również naukowo-badawczym), druga natomiast, ukazywałaby je jako jedno z narzędzi służące realizacji założeń polityki kulturalnej państwa. Obie wskazują jednak, że zarówno wiedza historyczna, jak i jej popularyzacja w latach 1945-1989, stanowiły ważny element życia społeczeństwa. Natomiast muzea historyczne, jako miejsca uskuteczniania działań w tym obszarze, odgrywały ważną rolę w sferze kultury. Tym samym wydzielenie ich jako osobnego typu, jest w mojej opinii w pełni uzasadnione.

Wykaz tabel

Tabela 1. Wielkopolskie muzea historyczne w latach 1945-1989.

(s. 17)

Tabela 2. Historyczne wystawy stałe udostępniane w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

(s. 164)

Tabela 3. Historyczne wystawy czasowe w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

(s. 168)

Tabela 4. Kategorie tematyczne historycznych wystaw czasowych w latach 1945-1989.

(s. 169)

Tabela 5. Historyczne wystawy czasowe o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.

(s. 169)

Tabela 6. Historyczne wystawy czasowe o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

(s. 170)

Tabela 7. Historyczne wystawy czasowe o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.

(s. 170)

Tabela 8. Historyczne wystawy czasowe o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.

(s. 171)

Tabela 9. Współpraca międzynarodowa wielkopolskich muzeów historycznych w prezentowaniu historycznych wystaw czasowych w latach 1945-1989.

(s. 172)

Tabela 10. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

(s. 173)

Tabela 11. Kategorie tematyczne historycznych wystaw objazdowych i oświatowych w latach 1945-1989.

(s. 173)

Tabela 12. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

(s. 174)

Tabela 13. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.
(s. 174)

Tabela 14. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.
(s. 175)

Tabela 15. Historyczne wystawy objazdowe i oświatowe o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.
(s. 176)

Tabela 16. Współpraca międzynarodowa wielkopolskich muzeów historycznych w prezentowaniu historycznych wystaw oświatowych i objazdowych w latach 1945-1989.
(s. 177)

Tabela 17. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.
(s. 190)

Tabela 18. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.
(s. 190)

Tabela 19. Kategorie tematyczne wykładów, prelekcji i odczytów historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.
(s. 191)

Tabela 20. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.
(s. 191)

Tabela 21. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.
(s. 192)

Tabela 22. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.
(s. 193)

Tabela 23. Wykłady, prelekcje i odczyty historyczne o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.
(s. 193)

Tabela 24. Historyczne lekcje muzealne w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

(s. 204)

Tabela 25. Historyczne lekcje muzealne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

(s. 204)

Tabela 26. Kategorie tematyczne historycznych lekcji muzealnych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

(s. 205)

Tabela 27. Historyczne lekcje muzealne o tematyce regionalnej w latach 1945-1989.

(s. 205)

Tabela 28. Historyczne lekcje muzealne o tematyce ogólnohistorycznej w latach 1945-1989.

(s.206)

Tabela 29. Historyczne lekcje muzealne o tematyce rocznicowej w latach 1945-1989.

(s. 206)

Tabela 30. Historyczne lekcje muzealne o tematyce biograficznej w latach 1945-1989.

(s. 207)

Tabela 31. Kategorie tematyczne konkursów historycznych w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

(s. 232)

Tabela 32. Konkursy historyczne w latach 1945-1989.

(s. 232)

Tabela 33. Pogadanki historyczne w latach 1945-1989.

(s. 233)

Tabela 34. Pogadanki historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

(s. 233)

Tabela 35. Kategorie tematyczne pogadanek historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

(s. 234)

Tabela 36. Spotkania historyczne w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.

(s. 235)

Tabela 37. Spotkania historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.

(s. 236)

Tabela 38. Kategorie tematyczne spotkań historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.
(s. 236)

Tabela 39. Katalogi, przewodniki i foldery historyczne wydawane w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.
(s. 237)

Tabela 40. Katalogi, przewodniki i foldery historyczne z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.
(s. 238)

Tabela 41. Kategorie tematyczne katalogów, przewodników i folderów historycznych z wykazaną tematyką w latach 1945-1989.
(s. 238)

Tabela 42. Zajęcia historyczne zorganizowane w wielkopolskich muzeach historycznych w ramach klubów miłośników muzeów i kółek zainteresowań w latach 1945-1989.
(s. 239)

Tabela 43. Muzea historyczne współpracujące z klubami miłośników historii i kółkami zainteresowań w latach 1945-1989.
(s. 240)

Tabela 44. Filmy oświatowe o tematyce historycznej prezentowane w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989.
(s. 240)

Bibliografia

I. Źródła:

1. Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Ministerstwo Kultury i Sztuki w Warszawie
Komisja Planowania Gospodarczego i Budżetu

Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP)

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu
KW PZPR – Wydział Propagandy i Kultury
Urząd Wojewódzki w Poznaniu
Urząd Wojewódzki Poznański
Komitet Powiatowy PZPR w Szamotułach
Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach
Muzeum Ziemi Szamotulskiej

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Kaliszu (APK)

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kaliszu
Wojewódzki Urząd Statystyczny w Kaliszu

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie

Muzeum Okręgowe w Koninie

Archiwum Państwowe w Lesznie (APL)

Muzeum Okręgowe w Lesznie
Urząd Wojewódzki w Lesznie

Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu (AMN)

Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (AMAP)

Archiwum Muzeum w Gostyniu (AMG)

Archiwum Muzeum Ziemi Wałeckiej (AMZW)

Archiwum Muzeum Okręgowego w Pile (AMO w Pile)

Archiwum Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (AMPPP w Gnieźnie)

Archiwum Wielkopolskiego Muzeum Wojska (AWMW)

Archiwum Muzeum Ziemi Złotowskiej (AMZZ)

Archiwum Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej (AMZM)

Archiwum Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości (AWMN)

Archiwum Muzeum Ziemi Wschowskiej (AMZW)

Archiwum Muzeum Ziemi Nadnoteckiej w Trzciance (AMZN)

Archiwum Muzeum Ziemi Rawickiej (AMZR)

Archiwum Muzeum Regionalnego w Jarocinie (AMR w Jarocinie)

Archiwum Muzeum Śremskiego(AMŚ)

Archiwum Muzeum Regionalnego w Kościanie (AMR w Kościanie)

Archiwum Muzeum Regionalnego w Rogoźnie (AMR w Rogoźnie)

Archiwum Muzeum Regionalnego w Wągrowcu (AMW)

Archiwum Muzeum Zamku Górków w Szamotułach (AMZG)

Archiwum Muzeum Dzieci Wrześnińskich (AMDW)

Archiwum Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu (IPN)

Główny Urząd Statystyczny w Poznaniu (GUS)

2. Źródła drukowane – akty prawne

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków, Dz.U. 1928 nr 76 poz. 675.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r., Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265;

Ustawa z dnia 25 stycznia 1933 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz.U. 1933 nr 10 poz. 62.

Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi, Dz.U. 1933 nr 32 poz. 279 i 280.

Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. w sprawie organizacji wydziałów i referatów kultury i sztuki, Dz. U.nr 7, 1944, poz. 37.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 14 maja 1948 r. w sprawie statutu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, M.P. 1948 nr 51 poz. 294.

Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955, Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344.

Zarządzenie nr 139 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 września 1952 r. w sprawie zakresu zadań służby społeczno-oświatowej w muzeach – załącznik, z: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów, w: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1970, t. 28, s. 219-220.

Uchwała PMRN w Poznaniu NR 69/432/53 z dnia 18 grudnia 1953 roku w sprawie przekazania gmachu Starego Ratusza na użytkowanie Muzeum Narodowego w Poznaniu, z: *Studia Muzealne*, Poznań 1957, z. 2.

Zarządzenie nr 43 Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 lutego 1956 r., w sprawie Rady Kultury i Sztuki przy Ministrze Kultury i Sztuki.

Zarządzenie Dyrektora Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z 1956 r. o organizacji i zakresie pracy służby społeczno-oświatowej w muzeach podległych Ministrowi Kultury i Sztuki – niepublikowane, z: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów, [w:] *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Ptaśnik, Warszawa 1978, t. 28, s. 220-222.

Zarządzenie Nr 152 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 grudnia 1960 r. w sprawie organizowania narad pracowników w resorcie Kultury i Sztuki, Biul. MKiS Nr 1 z 1961 r., poz. 6.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1961 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki, Dz. U. Nr 10, poz. 56.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz.U. Nr. 10 poz.48.

Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 11 września 1962 r., Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265.

Zarządzenia Nr 65 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 czerwca 1963 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komórek organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Sztuki, Dz. Urz. MKiS Nr 4, poz.42/ wyciąg, z: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów, w: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1970, t. 28, s. 62-67.

Pismo okólne Nr 1 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 15 stycznia 1963 r. w sprawie organizowania narad pracowniczych i kolegiów w muzeach resortu Kultury i Sztuki /niepublikowane, z: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów, w: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1970, t. 28, s. 227-228.

Zarządzenie nr 157 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 grudnia 1965 r. w sprawie muzeów okręgowych, Dz. Urz. MKiS Nr 1 z 1965 r., poz.2.

Zarządzenie nr10 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lutego 1968 r. w sprawie wytycznych dotyczących zakresu działania i organizacji wewnętrznej wydziałów kultury prezydiów rad narodowych, Dz. Urz. MKiS Nr 2, poz. 12/ wyciąg, z: S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów, w: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1970, t. 28, s. 73-77.

Uchwała Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Rawiczu nr 87/410/71 z dnia 6 lipca 1971 r.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. 1983 nr 38 poz. 173.

Wytyczne ministra oświaty i wychowania oraz ministra kultury i sztuki z dnia 25 maja 1984 r. w sprawie programowo-organizacyjnego współdziałania szkół z muzeami, Dz. U. MOiW nr z 24 lipca 1984, poz. 50.

II. Prace magisterskie i doktorskie

Górniak I., *Pierwsze 15-lecie działalności kulturalno-oświatowej Muzeum Regionalnego im. Wojciechy Dudkiewicz w Rogoźnie*, Toruń 1999, (praca magisterska).

Łasowska K., *Rola i zadania Muzeum Regionalnego Ziemi Wschowskiej we Wschowie*, Poznań 1987, (praca magisterska).

Leśniewski A., *Modele polityki kulturalne państwa polskiego 1944-2015*, (praca doktorska napisana na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Jana Grada), Poznań 2017.

Żurek P., *Dzieje Muzeum Śremskiego 1976-1996*, Poznań 1998, (praca magisterska).

Paczkowska G., *Działalność oświatowa – Zamek Górków w latach 1957-1999*, Poznań 1996, (praca magisterska).

Skotarek M., *Formy upamiętniania cystersów wągrowieckich w działalności Muzeum Regionalnego w Wągrowcu w latach 1987-2013*, Poznań 2014, (praca magisterska).

Walerowski P., *Funkcjonowanie Muzeum im. Wojciechy Dutkiewicz w Rogoźnie w kontekście koncepcji zarządzania w kulturze*, Gniezno 2017, (praca magisterska).

Włodarski W., *Alfons Wierusz Kowalski – organizator i wieloletni kustosz Muzeum w Międzyrzeczu*, Zielona Góra, (praca magisterska).

III. Czasopisma

1. Serie

Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków

Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu

2. Czasopisma

„Acta Universitas Nicolai Copernici”

„Fontes Archaeologici Posnanienses”

„Fontes Praehistorici”

„Konińskie Zeszyty Muzealne”

„Kronika Miasta Poznania”

„Kronika Powiatu Poznańskiego”

„Kronika Stołecznego Miasta Poznania”

„Kronika Wielkopolski”

„Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”

„Miesięcznik Literacki”

„Muzea Walki”

„Muzealnictwo”

„Muzeologia”

„Niepodległość i pamięć”

„Niepodległość i pamięć”

„Nowe Drogi”

„Odrodzenie”

„Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny”

„Rocznik Kaliski”

„Rocznik Lubuski”

„Studia Muzealne”

„Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu”

„Wiadomości Archeologiczne”

„Z Otchłani Wieków”

„Zeszyty Lubuskie”

„Zeszyty Międzyrzeckie”

„Zeszyty Naukowe PSM we Wrocławiu”

„Ziemia Kaliska”

3. Gazety

„Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”

„Dziennik Bałtycki”

„Gazeta Poznańska”

„Orędownik Wrzesiński”

„Panorama Leszczyńska”

„Rzeczpospolita”

„Trybuna Ludu”

„Tygodnik Piłski”

IV. Literatura

1000 muzeów w Polsce. Przewodnik, red. D. Folga-Januszewska, Olszanica 2011.

40 lat Muzeum Okręgowego w Pile, Piła 2015.

Ryszkiewicz A., *Wydawnictwa muzealne*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t.23: *Materiały do zagadnień muzealnictwa i konserwatorstwa polskiego w latach 1944-1963*, Warszawa 1968, s. 103-108.

Aleksander T., hasło: oświata, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI w.*, red. T. Pilch, Warszawa 2004, t. 3, s. 1023.

Dymek B., *Zwrot polityczny 1948 (przesłanki, przebieg skutki)*, Warszawa 1989.

Balcerzak J., *Z problematyki działań muzeów walki i martyrologii*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. Z. Wiśniewska, t. 36: *Muzealnictwo historyczne*, Warszawa 1973, s. 20-28.

Banasik M., Szapkowski A., *Działalność oświatowa muzeów*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 23: *Materiały do zagadnień muzealnictwa i konserwatorstwa polskiego w latach 1944-1963*, Warszawa 1968, s. 72-78.

Bergmann O., *Muzea historyczne – przyczyny ich sukcesów bądź porażek*, [w:] „Niepodległość i Pamięć”, Warszawa 2015, nr 22, s. 237-262.

Bieniecki R., *Muzeum Ziemi Kaliskiej*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 806-808.

- Bieniecki R., *Podstawy organizacyjne i rozwój kultury i nauki w Kaliszu w latach 1945-1975*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 796-815.
- Błaszczyk W., *120 lat w służbie narodu. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu*, Poznań 1979.
- Błaszczyk W., *Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t: 22-23.
- Borejsza J., *Ideologia na śmietniku*, [w:] „*Odrodzenie*”, Warszawa 1948, nr 17.
- Bortnowska B., *Oświata i życie kulturalne Międzyrzecz w latach 1945-1975*, [w:] „*Zeszyty Międzyrzeckie*”, Międzyrzecz 1977, z.1, s. 69-92.
- Brynkus J., *Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944-1989)*, Kraków 2013.
- Brzostowski S., *Wprowadzenie*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 47: *Nowoczesne rozwiązania plastyczno-techniczne w wystawiennictwie historycznym*, Warszawa 1977, s. 9-12.
- Brzostowski S., *Wystawy muzealne*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 23: *Materiały do zagadnień muzealnictwa i konserwatorstwa polskiego w latach 1944-1963*, Warszawa 1968, s. 77-92.
- Brzostowski S., *Wystawy w PRL*, [w:] seria: *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, red. Kazimierz Malinowski, t. 11, s. 5-38.
- Cicha D., *Muzeum a młodzież*, [w:] „*Muzealnictwo*”, Warszawa 1958, t. 7, s. 66-72.
- Cichy W., *Muzea i izby regionalne PTTK*, Warszawa 1985.
- Ciesielski M., *Program rozwoju kultury województwa konińskiego w latach 1976-1980*, [w:] „*Kronika Wielkopolski*”, Poznań 1977, t. 2, s. 19-25.
- Czarny E., *Muzeum Regionalne w Jarocinie*, [w:] „*Rocznik Kaliski*”, t. 13, Poznań 1960.
- Długosz U., *Działalność oświatowa Muzeum Regionalnego im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni*, Poznań 1998.
- Dolata J., Gajda E., Rogacki H., *Trzcianka. Zarys dziejów. Część II (po 1945 roku)*, Poznań 1994.
- Dolata J., *Muzeum w Trzciance 1924-2004*, Trzcianka 2004.
- Durko J., *Muzea historyczne jako wykład historii*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Malinowski, t. 12: *Doorbek naukowy muzeów w XX-leciu Polski Ludowej. Sympozjum Muzeologiczne – Toruń 24-25 listopada 1964 r.*, Warszawa 1965, s. 119-136.

- Durko J., *Muzea historyczne w Polsce – typy i racjonalizacja*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. Z. Wiśniewska, t. 36: *Muzealnictwo historyczne*, Warszawa 1973, s. 9-19.
- Dutkiewicz G., *Dzieje samorządu terytorialnego w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] „Colloquium”, Gdynia 2010, t. 2., s. 193-206.
- Badach J., *Status pracownika oświatowego muzeów polskich*, [w:] seria: *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, red. K. Malinowski, t. 9: *Działalność oświatowa muzeów. Założenia teoretyczne i praktyka*, Poznań 1973, s. 147-160.
- Dzieciuchowicz A., Śnieżyńska S., *Młodzież w muzeach historycznych*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 46: *Muzea w procesie wychowania młodzieży*, Warszawa 1977, s. 122-131.
- Dzieje Jarocina*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1998
- Encyklopedia Gniezna i Ziemi Gnieźnieńskiej*, hasło: *Muzeum Początków Państwa Polskiego*, Gniezno 2011, s. 417-419.
- Fijałkowska B., *Polityka i twórcy (1948-1959)*, Warszawa 1985.
- Fik M., *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944-1981*, Londyn 1989.
- Folga Januszewska D., *Muzeum: fenomeny i problemy*, [w:] „Muzeologia”, Warszawa 2015, t. 10.
- Folga-Januszewska D., *Postscriptum*, [w:] *Muzea Polskie*, Olszanica 2012, s. 218-242.
- Friszke A., *Kultura czy ideologia? Polityka kulturalna PZPR w latach 1957-1963*, [w:] *Władza a społeczeństwo w PRL*, Warszawa 2003, s. 115-146.
- Fryza M., Wierzbicki J., *Od zabytkowej ruiny do muzeum przestrzennego*, [w:] *Custodia Memoriae. Muzeum Pierwszych Pisatów na Lednicy. XL lat istnienia (1969-2009)*, red. A. M. Wyrwa, Lednica 2009, s. 43-92.
- Gluziński W., *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980.
- Gładysz A., *Oświata, kultura, polityka w latach 1947-1959*, Warszawa-Kraków 1981.
- Grajewski W., *Kronika wystaw organizowanych przez Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka w Poznaniu w latach 1962-1969*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1970, nr 30.
- Grogel Z., *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900.
- Gruszczyńska W., *Zacząło się ponad 100 lat temu*, [w:] „Konińskie Zeszyty Muzealne”, z. 11, Konin 2011.

- Iwaszko E., *Praca oświatowo-upowszechnieniowa w muzeach historycznych*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. Z. Wiśniewska, t. 36: *Muzealnictwo historyczne*, Warszawa 1973, s. 29-38.
- Izdebski H., *Historia administracji*, Warszawa 2001.
- Jachimczyk A., *Życie kulturalne Kielc 1945-1975*, Kielce 2002.
- Jakubowicz M, Kępiński Z. B., *Kultura województwa poznańskiego w dobie jakościowego rozwoju*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1976, t. 3/4, s. 43-50.
- Janowski W., *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948-1990*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 9-85.
- Jaskanis P., *Muzea i historia. Muzea rezydencjonalne, historyczne i archeologiczne*, [w:] *Muzea polskie*, red. D. Folga-Januszewska, Olszanica 2012, s. 96-133.
- Jasnosz S., *Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań 1961, t: 12-13.
- Kacperski A., *Film dokumentalny w działalności oświatowej (na podstawie przykładu działalności Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Łodzi*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1985, t. 18, s. 111-115.
- Kaczmarek Jarmila, *Historia Muzeum*, [w:] *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Historia i współczesność*, Poznań 2007, s. 9-20.
- Kamińska J., *Nauczanie Prehistorii w szkole*, [w:] „Z Otchłani Wieków”, Warszawa 1946, t. 15, s. 106-109.
- Kaszubkiewicz A., Szymański M., Juszczyk J., *Nowa ekspozycja w Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania w Cytadeli*, [w:] „Muzea Walki”, Warszawa 1976, nr 9, s. 69-77.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, Poznań 1990.
- Klepandy W., *Blaski i cienie naszego Muzeum*, [w:] „Ziemia Kaliska”, t. 8, 1959.
- Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, Warszawa 1983.
- Kołacki J., *Życie kulturalne*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1989, t. 2 (51), s. 211-258.
- Kondziela H., *Rozwój muzeów w Wielkopolsce w 35-leciu Polski Ludowej*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Warszawa-Poznań 1981, t. 2/3, s. 286-308.
- Kongres Kultury Polskiej. 7-9 października 1966 r.*, red. J. Gembicki, Warszawa 1967.
- Konieczka-Śliwińska D., *Edukacyjny nurt regionalizmu historycznego w Polsce po 1918 roku. Konteksty- koncepcje programowe-realia*, Poznań 2011.

- Kossak J., *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Warszawa 1974.
- Kostrzewski B., *Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t: 1-5, 7, 10, 14.
- Kowańska-Piaszykowa M., *Działalność Muzeum Archeologicznego w 1964 r.*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t: 16 i 19.
- Krajewski A., *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975-1990)*, Warszawa 2004.
- Kunicki B., *Z dziejów Muzeum Ziemi Kaliskiej*, [w:] „*Rocznik Kaliski*”, 1973, t. 6, s. 367-373.
- Kunysz M., *Wstęp*, [w:] *Współpraca muzeów ze szkołami*, Przemysł 1968.
- Kusz M., *Lekcje muzealne integralnym elementem procesu nauczania*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 46: *Muzea w procesie wychowania młodzieży*, Warszawa 1977, s. 85-107.
- Langer T., *Muzeum Fortu VII w Poznaniu*, [w:] „*Muzea Walki*”, Warszawa 1983, nr 16, s. 59-66.
- Lenin W. I., *O spółdzielczości*, [w:] *Ekonomika i polityka w epoce dyktatury proletariatu*, Warszawa 1952.
- Lewandowski Cz., *Jak tworzyło się Muzeum w Rogoźnie*, [w:] *Informator z okazji otwarcia muzeum regionalnego w Rogoźnie*, Rogoźno 1983
- Ligarski S., *Polityka władz komunistycznych wobec twórców kultury w latach 1945-1989*, [w:] „*Pamięć i Sprawiedliwość*”, t. 13, z. 2, s. 51-73.
- Lorenz S., *Muzea i zbiory w Polsce 1945-1955*, Warszawa 1956.
- Lorenz S., *Zapiski do autobiografii*, [w:] „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*”, Warszawa 1979, t. 24, z. 4, s. 731-756.
- Łazarowicz S., Sieroszewski W., *Przepisy prawne dotyczące dóbr kultury oraz muzeów*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Ptaśnik, t. 28:, Warszawa 1970.
- Łuczak J., *Wielkopolskie Muzeum Wojskowe 1919-2014 w 95. rocznicę utworzenia muzeum – Materiały edukacyjne Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego*.
- Main I., *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944-1989)*, Warszawa 2004.
- Malinowski K., *25 lat muzeów wielkopolskich*, [w:] „*Studia Muzealne*”, Poznań 1970., s. 7-17.

- Malinowski K., *Muzealnictwo XX-lecia*, [w:] „Muzealnictwo”, Warszawa 1966, t. 13, s. 14-40.
- Matelski D., *Rola muzeów i muzealników polskich w ratowaniu i restytucji utraconego dziedzictwa kultury w XX-XXI wieku (część II: od 1945 r.)*, [w:] „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu”, t. 3, s. 67-108.
- Matusiak K., *Projekt programu rozwoju kultury w województwie kaliskim na lata 1976-1990*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1977, t. 2, s. 5-18.
- Midura F., *Rozwój muzealnictwa w okresie czterdziestolecia PRL*, [w:] „Muzealnictwo”, Warszawa 1986, t. 30, s. 3-8.
- Mordal P., *Ziemia szamotulska*, Szamotuły 1999.
- Mrówczyńska J., *Przemiany w życiu kulturalnym Poznania w latach 1945-1985*, Poznań 1991.
- Muzea w nauczaniu historii*, red A., Zielecki, Rzeszów 1989.
- Muzea Wielkopolski*, red. M. Jańczak, Poznań 2004.
- Muzeum Konin Gostawice*, red. Ł. Pwalicka-Nowak, Konin 2003.
- Muzeum Okręgowe w Lesznie*, Leszno 2002.
- Na udeptaną ziemię*, [w:] „Odrodzenie”, Warszawa 1948, nr 27.
- Nobis A., *Między upowszechnianiem a oświecaniem*, [w:] *Nim będzie zapomniana. Szkice o kulturze PRL-u*, red. S. Bednarek, Wrocław 1997, s. 84-96.
- Oborny A., *Uwagi na marginesie różnorodnych form pracy oświatowej stosowanych w ramach realizacji hasła „Muzea Uniwersytetami Kultury”*, [w:] „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, Kraków 1968, t. 5, s. 133-141.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001;
- Olejniki T., *Rola muzeów w procesie wychowania obywatelskiego młodzieży*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 46: *Muzea w procesie wychowania młodzieży*, Warszawa 1977, s. 15-39.
- Omieczyski W., *Z dziejów muzeum*, [w:] *Muzeum Okręgowe w Lesznie. Przewodnik po zbiorach*, Leszno 2004, s. 7-12.
- Orysiak S., *Muzealnictwo historyczne*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 36: *Dyskusje i wnioski konferencji pracowników muzeów historycznych w Oświęcimiu*, s. 77-82;
- Orysiak S., *O wystawach historycznych*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Malinowski, t. 6: *Symposium muzeologiczne w Łańcucie 6-11 listopad 1962*, Warszawa 1963, s. 154-162.

- Orysiak, S., *Muzealnictwo historyczne i historii techniki w Polsce Ludowej w latach 1945-1970*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, Warszawa 1977, t. 48.
- Paterczyk Z., *Informacja o przebiegu seminarium*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 47: *Nowoczesne rozwiązania plastyczno-techniczne w wystawiennictwie historycznym*, Warszawa 1977, s. 7-9.
- Patorska J., *Muzeum w Międzyrzeczu*, [w:] „*Rocznik Lubuski*”, Zielona Góra 2005, t. 31, cz.1, s. 104.
- Pawłowska Z., *Lekcje historii w Muzeum Archeologicznym*, nadbitka – Biblioteka Naukowa Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.
- Pawłowska Z., *Działalność zespołu naukowo-oświatowego w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu w latach 1953-1962*, [w:] „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, Poznań 1963, 221-240.
- Paździor M., *Reorganizacja Ministerstwa Kultury i Sztuki*, [w:] „*Ochrona Zabytków*”, Warszawa 1987, t. 40, z. 4, s. 334.
- Pelczyk A., *Kilka uwag o realizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w strukturze Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, [w:] *Studia Lednickie*, Lednica 1998, t. 5, s. 201–210.
- Petarczyk Z., *Nowa ekspozycja w Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania jako forma racjonalnego wykorzystania nowoczesnych osiągnięć techniki*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Nowiński, t. 47: *Nowoczesne rozwiązania plastyczno-techniczne w wystawiennictwie historycznym*, Warszawa 1977, s. 25-35.
- Pierzyńska-Jelska E., *Muzealnictwo polskie w latach 1945-1974: funkcje pełnione przez muzea*, Kielce 2010.
- Bińko B., *Partia wobec „odwilży”. Wyniki kwerendy archiwalnej w poszukiwaniu początków rewizjonizmu 1954-1955*, [w:] „*Kultura i Społeczeństwo*”, 1995, nr 2, s. 95-106.
- Piszczek H., *Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie*, [w:] *Złotów. Na pograniczu dwóch kultur. Materiały z sesji popularnonaukowej z okazji 35-lecia działalności Muzeum Ziemi Złotowskiej*, red. H. Trybuszewski, Nakło-Złotów 1997, s. 5-8.
- Otwinowska B., *Wprowadzenie i dopełnienie*, [w:] *Polacy wobec przemocy 1944-1956*, red. B. Otwinowska, J. Żaryna, Warszawa 1996, s. 5-34.
- Polak B., *O kulturze w PRL- z Jerzym Eislerem i Ryszardem Terleckim*, [w:] *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr. 10/2002, s. 5-24.
- Popczyk M., *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych*, Kraków 2008.
- Pronbis W., *Kongres zjednoczeniowy i powstanie PZPR*, [w:] „*Acta Universitas Nicolai Copernici*”, t. 15, s. 21-37.

- Ptaśnik M., *Naukowo-badawcze osiągnięcia muzeów i ich rola wychowawczo-społeczna*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Malinowski, Warszawa 1965, t. 12: *Doorbek naukowy muzeów w XX-leciu Polski Ludowej. Sympozjum Muzeologiczne – Toruń 24-25 listopada 1964 r.*, Warszawa 1965, s. 7-22.
- Ptaśnik M., *Osiągnięcia muzeów i dalsze kierunki realizacji hasła „Muzea uniwersytetami kultury”*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. Chartyńska M., t. 21: *Muzea Uniwersytetami Kultury. Materiały konferencji w Kielcach w dniach 27-28 października 1966*, s. 9-18.
- Ptaśnik M., *Wstęp*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 21: *Muzea Uniwersytetami Kultury. Materiały konferencji w Kielcach w dniach 27-28 października 1966*, s. 7-8.
- Rajewski Z., *Muzealnictwo historyczne w XX-leciu*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Malinowski, t. 12: *Doorbek naukowy muzeów w XX-leciu Polski Ludowej. Sympozjum Muzeologiczne – Toruń 24-25 listopada 1964 r.*, Warszawa 1965, s. 150-167.
- Rajewski Z., *O wystawach historycznych*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. K. Malinowski, t. 6: *Sympozjum muzeologiczne w Łańcucie 6-11 listopad 1962*, Warszawa 1963, s. 22-32.
- Rataj K., „*Ratusz – zespół historii Muzeum Historii Miasta Poznania*” w zbiorach *Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu*, [w:] „*Poznański rocznik archiwalno-historyczny*”, Poznań 2013, t. 16, s. 155-163.
- Rogacki H., *Trzcianka po II wojnie światowej*, [w:] *Trzcianka. Zarys dziejów*, Poznań 1994, s. 5-68.
- Rokicki K., *Literaci. Relacje pomiędzy literatami a władzami PRL w latach 1956-1970*, Warszawa 2011.
- Ryszkiewicz A., *Wydawnictwa muzealne*, [w:] seria: *Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków*, red. M. Chartyńska, t. 23: *Materiały do zagadnień muzealnictwa i konserwatorstwa polskiego w latach 1944-1963*, Warszawa 1968, s. 103-107.
- Rządca P., *Glossa do pewnego wywiadu*, [w:] „*Trybuna Ludu*”, 1989, nr 42.
- Sierpowski S., *Oświata, nauka, służba zdrowia, kultura i życie religijne. Sport*, [w:] *Historia Leszna*, red. J. Topolski, Leszno 1997, s. 351-379.
- Sieklicki J., *Działalność odczytowa Państwowego Muzeum Archeologicznego w różnych środowiskach*, red. K. Malinowski, [w:] seria: *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, t. 9: *Działalność oświatowa muzeów. Założenia teoretyczne i praktyka*, Poznań 1973, s.225-228;
- Polityka Kulturalna Polski Ludowej. Osiągnięcia-słabości-problemy*, Warszawa 1985.

- Smoluchowski Z., *Stan upowszechniania kultury w województwie leczęńskim*, [w:] „Kronika Wielkopolski”, Poznań 1977, t. 1, s. 81-89.
- Sokorski W., *Podstawy organizacyjne polityki kulturalnej*, [w:] „Nowe Drogi”, Warszawa 1948, t. 9, s. 182 i 186.
- Sokorski W., *Sztuka w walce socjalizm*, Kraków 1950.
- Sowiński P., *Komunistyczne święto. Obchody 1 maja w latach 1948-1954*, Warszawa 2000.
- Spoleczeństwa PRL. Kultura. Pamięć*, red. Skotarczak D., Skórzyńska I., Jankowiak S., t. 1, Poznań 2011.
- Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej 31 sierpnia 1948 r.*, A. Kochański, Pułtusk-Warszawa 1998, s. 41-42.
- Stefaniak L., *Moje 10 lat w muzeum*, [w:] „Konińskie Zeszyty Muzealne”, red. L. Stefaniak, Konin 2016, t. 11, s. 6-13.
- Stefański S., *Akcja odczytowa Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, [w:] seria: *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, red. K. Malinowski, t. 9: *Działalność oświatowa muzeów. Założenia teoretyczne i praktyka*, Poznań 1973, s. 229-230.
- Stobiecki R., *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna ... ale skomplikowana*, Warszawa 2007.
- Strąk M., *O polityce kulturalnej*, Warszawa 1977.
- Szczutkowska J., *Polityka kulturalna PRL w dziedzinie kinematografii w latach 70*, Bydgoszcz 2014.
- Szulc W., *Kultura dla mas Polski Ludowej*, Wrocław 2008.
- Szulc W., *Kultura dla mas Polski Ludowej. Wizje ideologów, twórców i publicystów z lat 1944-1956*, Wrocław 2008.
- Szulc W., *Model potrzeb muzycznych człowieka pracy epoki realizmu socjalistycznego*, [w:] „Zeszyty Naukowe PWSM we Wrocławiu”, nr 38, Wrocław 1985, s. 14-19.
- Tejchma J., *Polityka i kultura*, Warszawa 1981.
- Tetzlaff W., *Sprawozdania z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, [w:] „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 23-24 i 28.
- Topolski J., *Wielkopolska jako region historyczny*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, red. J. Topolski, Poznań 1969, t. 1, s. 23-30.
- Topolski J., *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań 1999.
- Torańska T., *Byli*, Warszawa 2006.

- Treter M., *Organizacja zbiorów państwowych Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa 1922, t. 7.
- Uchwała VI Zjazdu PZPR, [w:] „Nowe Drogi”, Warszawa 1972, s. 138-185.
- Unger P., *Muzea w nauczaniu historii*, Warszawa 1988.
- Wandel A., *Rozwój rad narodowych w Polsce Ludowej*, [w:] „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1955, t. 46, z. 4, s. 543-560.
- Wnuk-Lipiński E., *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1979.
- Wnuk-Lipiński E., *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1979.
- Współpraca muzeów ze szkołami*, red. A. Kunysz, Przemyśl 1968.
- Wyrwa A. M., *Lednicka Custodia Memoriae. 40-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Introductio*, [w:] *Custodia Memoriae. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. XL lat istnienia (1969-2009)*, red. A. M. Wyrwa, Lednica 2009, s. 21-42.
- Zawol Z., *15 lat działalności Muzeum Regionalnego w Wągrowcu (1987-2001)*, [w:] „Studia i materiały dziejów Pałuk”, Poznań 2003, t. 5, s. 153-185.
- Ziębińska-Witek A., *Historia w muzeach. Studium ekspozycji Holokaustu*, Lublin 2011.
- Ziółkowska A., *Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie*, [w:] „Kronika Powiatu Poznańskiego”, Poznań 2013, t. 4., s. 17-29.
- Ziółkowska A., *Żabikowo. Archeologia miejsca pamięci*, Żabikowo 2008.
- Żółkiewski S., *Kultura literacka (1918-1932)*, Wrocław 1973.
- Żaryn J., *Kościół wobec władzy komunistycznej 1945-1953*, [w:] *Polacy wobec przemocy 1944-1956*, red. B. Otwinowska, J. Żaryna, Warszawa 1996, s. 179-219.
- Żuławik M., *Oficjalne obchody rocznic odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. na przykładzie Płocka (1978-1990)*, [w:] *Niepodległość i Pamięć*, Warszawa 2011, t. 18, z. 1, s. 121-129.
- Żygulski K., *Wstęp do zagadnień kultury*, Warszawa 1972.
- Żygulski K., *Wstęp do zagadnień kultury*, Warszawa 1972.
- Żygulski Z. Jun., *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982.

V. Netografia

<http://visualheritage.eu/portfolio/muzeum-im-mielzynskich-w-poznaniu/>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://www.muzeum-miedzyrzecz.pl/muzeum/historia-muzeum.html>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://zamek.org.pl/asdfsdf/> , [dostęp: 2.09.2019].

<https://muzeum.krotoszyn.pl/strona-450-historia.html>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://www.mzntzrcianka.pl/historia/>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://www.mzntzrcianka.pl/historia/>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://muzeum-zlotow.pl/muzeum/>, [dostęp: 2.09.2019].

www.mnp.art.pl/oddzialy/wielkopolskie-muzeum-wojskowe, [dostęp: 2.09.2019].

<https://epoznan.pl/blogi-blog-19-2152>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://www.muzeum.wrzesnia.pl/informacje/historia-muzeum.html>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://www.lednicamuzeum.pl/strona,muzeum-pierwszych-piastow-na-lednicy.html>, [dostęp: 2.09.2019].

<http://www.muzeum.rawicz.pl/o-rawiczu>, dostęp, [dostęp: 2.09.2019].

http://www.muzeum.pila.pl/o_skansenie.php?lang=pl, [dostęp: 2.09.2019].

http://www.muzeum.srem.pl/asp/start.asp?page=pl_o_muzeum&tytul=O%20muzeum, [dostęp: 2.09.2019].

<http://muzeum.gostyn.pl/i/dg/477.pdf>, [dostęp: 2.09.2019].

http://www.muzeum.koscian.pl/Historia_muzeum,8588.html, [dostęp: 2.09.2019].

http://www.muzeum.koscian.pl/Historia_muzeum,8588.html, [dostęp: 2.09.2019].

<https://newtimes.pl/prl-goracy-rok-1956-odwilz-poznan-i-powrotgomulki-cz-ii/2/>, [dostęp: 2.09.2019].

Streszczenie

Niniejsza praca stanowi syntezę działań muzealnych w zakresie edukacji i popularyzacji wiedzy o przeszłości w wielkopolskich muzeach historycznych w latach 1945-1989. Celem jaki przyświecał prowadzonym w ramach rozprawy badaniom było zaprezentowanie muzeów jako instytucji, które odgrywały znaczącą rolę w obszarze polityki kulturalnej Polski Ludowej. Badania w tym zakresie zostały oparte o materiał archiwalny 30 wielkopolskich placówek muzealnych o charakterze historycznym oraz dokumentację znajdującą się w archiwach państwowych odnoszącą się do wspomnianych instytucji. W zakresie terytorialnym praca odnosi się do regionu „Wielkopolski właściwej”, a więc obszaru historycznego i znacznie bardziej rozległego aniżeli wydzielone w latach 1945-1989 województwo poznańskie.

Rozprawa stanowi odpowiedź na kilka istotnych pytań z obszaru działalności edukacyjnej wielkopolskich placówek muzealnych. Pierwsze z nich dotyczy tego, czy we wspomnianych placówkach faktycznie dominowała tematyka wiedzy o przeszłości. Następnie, jakie działania oświatowe były najczęściej stosowane oraz cieszyły się największym zainteresowaniem odbiorców. Określenie tych kwestii pomogło z kolei w uzyskaniu odpowiedzi na pytanie o grupę odbiorców działań muzealnych, z którą najczęściej współpracowano. Natomiast wyznaczenie tematyki dominującej w poszczególnych formach edukacji i popularyzacji wiedzy historycznej, dało możliwość zastanowienia się nad właściwą funkcją jaką wielkopolskie muzea historyczne pełniły w okresie Polski Ludowej: oświatową, czy propagandową. Pozyskany materiał źródłowy umożliwił również wskazanie najbardziej aktywnych w sferze oświatowej wielkopolskich instytucji muzealnych w latach 1945-1989. W pracy podjęto się również ukazania objętych badaniami placówek w szerszym kontekście – polityki kulturalnej państwa i regionu Wielkopolski w latach 1945-1989. Taka perspektywa umożliwiła ocenę roli i znaczenia muzeów historycznych dla realizacji celów władz Polski Ludowej.

Summary

Present dissertation is a synthesis of museums activities in the field of education and the popularization of knowledge about the past in historical Greater Poland museums in the years 1945-1989. The purpose of the research conducted as part of the dissertation was to present the museum as an institution that played a significant role in the area of cultural policy of Polish People's Republic. Research in this scope was based on archival material from Greater Poland 30 historical character museums and documentation located in the state archives relating to these institutions. In territory range, dissertation refers to the region of "proper Greater Poland", therefore historical territory and much more extensive area than the Poznań Province separated in 1945-1989.

Scientific description of the available source material allowed to answer several questions. The first of these concerned, whether the subjects of knowledge about the past really dominated in these institutions. Then, what educational activities were most often used and enjoyed the greatest interest of recipients. Defining these issues, in turn, helped to answer the question about the group viewers of museum activities with which they most often cooperated. Whereas determining the dominant themes in individual forms of education and popularization of historical knowledge, gave the opportunity to consider on the proper function what historical museums in Greater Poland performed in the period of Polish People's Republic: educational or propaganda. Obtained source material also made it possible to identify the most active institutions in the field of education. Dissertation also attempts to show the institutions, covered by the study, in a broader context - the cultural policy of the state and Greater Poland region in years 1945-1989. Such perspective made it possible to assess the role and significance of historical museums in achieving the goals of the Polish People's Republic authorities.